Pierre Teilhard de Chardin

BUDUĆNOST ČOVJEKA

crkva u svijetu
SPLIT

PIERRE TEILHARD DE CHARDIN

BUDUĆNOST ČOVJEKA

Naslov originala

PIERRE TEILHARD DE CHARDIN
L' AVENIR DE L' HOMME

Copyright by Éditions du Seuil, Paris 1955

V svezak Djela

Preveo
DRAGO ŠIMUNDŽA

naslovnu stranicu izradio
BRANKO KALAJŽIĆ

BIBLIOTEKA »CRKVE U SVIJETU«
Knjiga I

Pierre Teilhard de Chardin

BUDUĆNOST ČOVJEKA

crkva u svijetu
SPLIT
1970

Biblioteka »Crkve u svijetu«

Odgovorni urednik

DRAGO ŠIMUNDŽA

Split, Zrinjsko-Frankopanska 14

Tisak: »Slobodna Dalmacija«, Split

Francusko izdanje *Budućnosti čovjeka* izdala je izdavačka kuća Éditions du Seuil u Parizu kao V svezak Chardinovih djela pod pokroviteljstvom ZNANSTENOGA I OPĆEGA ODBORA u kojima se nalaze istaknuti znanstveni i kulturni radnici iz više zemalja.

I. ZNANSTVENI ODBOR

Arambourg, Camille, Professeur honoraire de Paléontologie au Museum National d'Histoire Naturelle

Barbour, Dr George B., Professeur de Géologie, Doyen de la Faculté des Arts et Sciences de l'Université de Cincinnati

Blac, Alberto Carlo, Direttore dell'Istituto italiano di Paleontologia Umana, Sezione di Roma

Breuil, Abbé Henri, Membre de l'Académie des Insciptions, Professeur honoraire de Préhistoire au College de France, Professeur de Paléontologie humaine

Broglie, Duc Maurice de, Membre de l'Académie française et de l'Aacadémie des Sciences

Chouard, Pierre, Professeur à la Sorbonne (Physiologie végétale)

Corroy, Georges, Doyen de la Faculté des Sciences de Marseille

Crusafont Pairó, Dr M., Dr ès Sciences, Commandeur de l'Ordre d'Alphonse X le Savant, Chef de Section de la C.S.I.C., Directeur de la Section de Paléontologie du Musée de Sabadell

Fage, Louis, Ancien Président de l'Académie des Sciences

Garrod, Miss Dorothy A.E., Doctor of Science, Oxford University, Felow of the British Academy

George, André, Directeur de la Collection »Sciences d'aujourd'hui«

Grassé, Pierre P., Membre de l'Académie des Sciences, Professeur à la Sorbonne

Heim, Roger, Direcreur du Museum d'Histoire Naturalle, Membre de l'Institut

Hurzeler, Dr Johannes, Musée d'Histoire Naturelle, Bâle

Huxley, Sir Julian, D.Sc.F.R.S., Correspondant de l'Académie des Sciences

Jacob, Charles, Membre de l'Académie des Sciences
Koenigswald, G.H.R. von, Professor of Palaeontology and Historical Geology at the State University of Utrecht, Holland
Lamare, Pierre, Professeur de Géologie à la Faculté des Sciences de l'Université de Bordeaux
Leprince-Ringuet, Louis, Membre de l'Académie des Sciences, Professeur à l'Ecole Polytechnique, Président de l'Union des Scientifiques catholoques
Leroi-Gourhan, André, Professeur à la Sorbonne
Malan, Mr B.D., Director, Archaelogical Survey of the Union of South Africa
Monod, Théodore, Correspondant de l'Institut, Professeur au Museum National d'Histoire Naturelle, Directeur de l'Institut français d'Afrique Noire
Movius, Jr., Dr Hallam L., Peabody Museum, Harvard University (U.S.A.)
Piveteau, Jean, Membre de l'Académie des Sciences, Professeur à la Sorbonne
Robinson, J. T., Professional Officer in Charge, Department of Vertebrate Palaeontology and Physical Anthropology, Transvaal Museum, Pretoria
Romer, Alfred Sherwood, Ph.D.Sc.D., Director of the Museum of Comparative Zoology and Alexander Agassiz, Professor of Zoology (Harvard University) U.S.A.
Sahni, Dr M.R., Founder-President of the Palaeontological Society of India
Simpson, George Gaylord, Curator of fossil Mammals and Birds, the American Museum of Natural History, Professor of Vertebrate Palaeontology, Columbia University
Termier, Henri, Professeur à la Sorbonne
Terra, Dr Helmut de, Research Associate, Columbia University (U.S.A.)
Toynbee, sir Arnold J., Director of Studies, Royal Institute of International Affairs, Research Professor of International History, London University
Vallois, Dr Henri Victor, Professeur au Museum National d'Histoire Naturalle, Directeur du Misée de l'Homme, Membre le l'Académie de Médecine
Vandel, Albert, Membre non résident de l'Académie des Sciences
Vaufrey, R., Professeur à l'Institut de Paléontologie Humaine
Viret, Jean, Professeur à la Faculté des Sciences de Lyon
Westoll, Stanley, Professor of Geology at King's College in the University of Durham

II. OPĆI ODBOR

Teilhard de Chardin, M.et Mme Joseph
Teilhard de Chardin, M. Francois-Régis
Teilhard de Chardin, Mme Victor
Teilhard-Chambon, Mlle M., Agrégée de l'Université
Begouën, Comte Max-Henri
Mortier, Mlle J.

Aron, Robert, Agrégé de l'Université, Homme de Lettres
Bachelard, Gaston, Professeur honoraire à la Sorbonne, Membre de l'Institut
Berger, Gaston, Membre de l'Institut
Borne, Étienne, Agrégé de l'Université, Professeur de Rhétorique supérieure au Lycée Louis-le-Grand
Chevalier, Jacques, Correspondant de l'Institut
Cuénot, Claude, Ancien élève de lÉcole Normale Supérieure, Agégé de l'Université, Dr ès Lettre
Duhamel, Georges, Membre de l'Académie française
Gusdorf, Georges, Professeur de Philosophie à la Faculté des Lettres de Strasbourg
Hoppenot, Henri, Ambassadeur de France
Hyppolite, Jean, Directeur de l'École Normale Supérieure
Khiêm, Pham Duy, Ancien Ambassadeur du Viet-Nam en France, Délégué permanent du Viet-Nam à l'U.N.E.S.C.O.
Lacroix, Jean, Agrégé de Philosophie, Professeur de Rhétorique Supérieure au Lycée du Parc, à Lyon
Malraux, André, Homme de Lettre, Ministre
Margerie, Roland de, Ministre Plénipotentiaire, Ambassadeur au Vatican
Marrou, Henri-Irénée, Professeur à la Sorbonne
Merleau-Ponty, Maurice, Professeur au College de France
Roinet, Louis, Agrégé des Lettres, Professeur au Lycée Condorcet
Rueff, J., Membre de l'Institut
Senghor, Léopold Sédar, Ancien Secrétaire d'État à la Présidence du Conseil, Député du Sénégal
Siegfried, André, Professeur honoraire au College de France, Membre de l'Académie française
Wahl, Jean, Professeur à la Sorbonne

SADRŽAJ

Strana

Predgovor (N. M. Wildiers) 11

Pogled na razvoj (1920) 19

Društveno nasljeđe i razvoj (1938) 33

Veliki izbor (1939) 45

Razmišljanje o razvoju (1941) 67

Budućnost čovjeka u očima paleontologa . 67

O mogućim temeljima zajedničkog ljudskog Creda 80

Novi duh (1942) 85

Konus vremena 86

»Konusna« transpozicija djelovanja . . . 91

Život i planeti (1945) 99

Ljudska planetizacija (1945) 123

Nekoliko misli o duhovnom odjeku atomske bombe (1946) 137

Vjera u mir (1947) 145

Oblikovanje noosfere (1947) 151

Vjera u čovjeka (1947) 177

Nekoliko misli o pravima čovjeka (1947) . . . 185

Ljudski skok evolucije i njegove posljedice (1947) 189

Gibanje ili geneza (1947) 205

Usmjerenja i uvjeti budućnosti (1948) 219

Strana

Bit ideje o demokraciji (1948) 229

Miče li se čovječanstvo biološki u sebi ili se ne miče? (1949) 235

Osnovno pitanje (1949) 251

Vjerojatno postojanje ispred nas »ultraljudskoga« (1950) 261

Kako pojmiti ljudsku jednodušnost na Zemlji i kako se nadati njezinu ostvarenju? (1950) . 271

Od predljudskoga do ultraljudskoga (1950) . . 279

Svršetak vrste (1952) 287

Zaključak 295

Tekst o svršetku svijeta 295

Posljednja stranica Dnevnika Pierrea Teilharda de Chardina 299

Chardin i njegovo djelo (Drago Šimundža) . . 301

PREDGOVOR

Pitanje budućnosti čovjeka zauzima vrlo važno mjesto u djelu o. Teilharda de Chardina. To vidimo već u njegovim prvim esejima iz 1916. Razmišljanja o ljudskoj budućnosti, tijekom slijedećih godina, poprimit će na svojoj širini i produbljivanju da bi konačno prešla u veliku sintezu posljednjih godina njegova života. Jedva može jedan svezak obuhvatiti sve stranice koje je on posvetio »strukturi budućnosti«.

Nema sumnje da je Teilhard de Chardin pridavao veliku važnost toj strani svojega djela. Nemoguće je tu vidjeti samo prolazno zanimanje. Dovoljno je prelistati spise koje je posvetio tome pitanju i odmah je jasno koliko ga je taj problem zaokupljao i kako se uporno do te mjere trudio da ga riješi da se, »zbog razloga koje je pružao napredak i sama (njegova) znanost, prestao zanimati za Prošlost i njezina otkrića«. (Pismo od 8. rujna 1935.) Možda eseji izdani u ovome svesku tvore najoriginalniji dio njegova djela.

Taj aspekt, međutim, njegova pogleda na Svijet naišao je, možda, na najviše prigovora i izazvao najviše kritike. Neki koji su ga sa zanosom slijedili sve do praga tog novog razdoblja njegove misli osjetili su odjednom sumnju i kolebanje. Ne želeći se izlagati, oni se pitaju ne mora li se znanstveni radnik zadovoljiti proučavanjem prošle i sadašnje stvarnosti. Tu se barem nalazimo na sigurnu području. Tako nam je teško izbjeći svaki apriorizam i svaku pretjeranost nagađanja pri vršenju pokusa provjerljivih činjenica! Kako se toga ču-

vati kada se radi o onome što nije provjerljivo? Budući da iskustvo ne seže do budućih stvari, ne moramo li im zanijekati svaki znanstveni značaj?

Vodeći računa, kao što i dolikuje, o tim razmišljanjima, mnogi se pitaju kako se Teilhard de Chardin, vjeran najstrožim znanstvenim metodama, mogao upustiti u područje budućnosti, kako njegov realistički duh nije odustao od toga pothvata.

Čini se da je poželjno — prije nego ga započnemo slijediti u njegovu istraživanju — da se časkom zapitamo u koji ga smjer moramo postaviti.

Naglasimo odmah da se Chardinovo stajalište temeljito razlikuje od stajališta suvremenih pisaca koji nam iznose svoje mišljenje o istome predmetu. Jedan nam autor govori o budućnosti zapadne civilizacije, drugi, opet, o budućnosti znanosti, tehnike, društvene ili demografske evolucije. Nepotrebno je isticati da se ta razmišljanja koja većinom dugujemo povjesnicima, filozofima povijesti ili civilizacije, sociolozima, osvrću samo na jedno uže područje i više-manje blisku budućnost. Povjesničar Toynbee promatrat će budućnost kršćanske civilizacije, ekonomist Jean Fourastié opisat će nam mogući razvoj industrije i tehnike u vezi s blagostanjem i standardom sutrašnjega čovjeka, filozof Karl Jaspers pokušat će odrediti uvjete kojih će se ljudi morati pridržavati ako žele izbjeći nesreći koja nam prijeti. Očito, u svim se slučajevima radi samo o jednom sasvim određenom pitanju, o dijelu onoga što nazivamo budućnošću čovjeka.

Naglasimo, dakle, prije svega da se Chardinove anticipacije nalaze na jednom potpuno različitom području. Ono što njega bitno zanima nije budućnost umjetnosti, znanosti, zapadne civilizacije. Predmet njegovih istraživanja nije čovjek uzet kao individuum ili kao predstavnik određenog oblika života ili kulture. Njegovo gledište je gledište geologa i paleontologa, tj. znanstvenoga radnika koji teži upoznati strukturu i evoluciju svijeta ne samo točnom analizom najtajnovitijih pojava prirode nego također istraživanjem veza koje ih povezuju u jedin-

stvenu i shvatljivu cjelinu. Posljednji cilj za kojim teži geolog i paleontolog jest upoznavanje strukture svemira i života u njegovim povijesnim razmjerima. Ako povjesničar, filozof i sociolog imaju pravo razmišljati nad našom budućnošću, zašto to ne bi smio paleontolog — on koji bolje nego itko ima cjelovit pogled o prošlosti čovječanstva i svijeta?

Kada Teilhard govori o budućnosti, on misli na budućnost čovječanstva kao biološke vrste: »Sličan u tome«, piše on, »svakome živom biću, čovjek je rođen ne samo kao pojedinac nego kao vrsta. Potrebno je, dakle, u njemu uvidjeti i proučiti, iznad osobnoga kruga, »*krug vrste.*«[1]

Ali, kako mi možemo spoznati ljudsku budućnost na razini vrste? Teilhardov je odgovor jasan: »Prošlost mi je«, piše on u jednom pismu od 8. rujna 1935, »otkrila razvoj budućnosti... Da bih s određenim auktoritetom govorio o budućnosti, upravo mi je bitno da, s više sigurnosti nego ikada, postanem poznavalac Prošlosti.« Poznavanje onoga što je bilo, prema njemu, dopušta znanstvenome radniku da osnuje pravu znanost o budućnosti; takva se znanost pojavljuje u punom oblikovanju: »19. i 20. stoljeća (u svojemu početku) nadasve su nastojala osvjetliti *prošlost* čovjeka; — uspjeh njihovi istraživanja bio je očito u dokazivanju da pojava Misli na Zemlji biološki odgovara ‚hominizaciji' života. A sada svežanj znanstvenih otkrića usmjeren *naprijed,* u produženju ‚ljudske pojave', upravo u tome smjeru otkriva još začudniju perspektivu ‚postupne hominizacije Čovječanstva'.«[1]

Iz toga i mnogih drugih tekstova proizlazi da će istraživanje budućnosti, prema Teilhardu, morati unaprijed biti dio znanstvenoga istraživanja. Ali, u kojemu smislu treba shvatiti te riječi?

Naše poznavanje prirodnih zakona nužno, izvan svake sumnje, uključuje neku anticipaciju budućih stvari. Zahvaljujući svojemu poznavanju sadašnjosti i prošlosti, astronom može unaprijed točno proračunati položaj koji

[1] *Le Christ Evoluteur,* 1942. s. 2.

će zvijezde ili planeti zauzeti u svemiru. Isto će nam tako fizičar kazati do koliko će se stoljeća rastvoriti određena količina teških elemenata. Liječnik predviđa učinak kemijskih proizvoda u organizmu nekog bolesnika. Naravni zakoni koje je otkrila astronomija, fizika ili biologija nisu samo primjenjivi u sadašnjosti i u prošlosti nego i u budućnosti. Iskustvo ne može izravno dokazati tu očitost; ona se, međutim, potpuno oslanja na vjeru u postojanost i nepromjenjivost zakona koji vladaju svemirom. Mi nemamo nikakav izravan dokaz da će Newtonov zakon gravitacije vrijediti sutra, iako nijedan znanstveni radnik, bio on ne znam kakav empirist, ne može u to ni časak sumnjati.

Ima, dakle, budućih događaja koje znanost može sa savršenom sigurnošću potvrditi:[1] ona nam po svojoj naravi daje pravu moć nad budućnošću; u tome je upravo u prvome redu njezina korist i njezina veličina.

Za posebni slučaj buduće evolucije antropogeneze dopuštene su, međutim, određene rezerve koje se Teilhard de Chardin ne ustručava napomenuti: »... Čini se da ljudska evolucija odlučno izmiče svakoj mogućnosti točnih proračuna. Bila bi to, dakle, sto puta spomenuta pogreška govoriti kao da Biologija može ikada u svojim anticipacijama budućnosti postati neka vrsta Astronomije.«[1] Odbacimo, stoga, jednom zauvijek umišljanje da s matematičkom sigurnošću možemo opisati idući razvoj bioloških događaja. Znači li to da se moramo zadovoljiti jednostavnim nagađanjima ili predpostavkama? To bi vodilo u suprotnu pogrešku. Pošto je naveo djela Eddingtona, Sira Juliana Huxleyja i Ch. Galton-Darwina, Teilhard de Chardin dodaje ovu opasku: »Ono što pri čitanju tih različitih ‚anticipacija' budućnosti začuđuje — jest otsutnost svakog čvrsta načela u osnovi predloženih nagađanja. Radije tapkanja nasumce u Budućnosti, nego ozbiljne ekstrapolacije.«[2]

Jasno je, čini se, stanovište Teilharda de Chardina: znanost o budućnosti nije nemoguća; baš naprotiv, ona

[1] *Les directions et les conditions de l'Avenir*, 1948, s. 219.
[2] *Les Singularités de l'Espèce humaine*, Oeuvres, Éditions du Seuil, II svezak, s. 338.

je u punom jeku. Matematička sigurnost je isključena, ali zahvaljujući ozbiljnim ekstrapolacijama, tj. onima koje se temelje na podacima znanosti i koje prati strogo ispitivanje, moguće nam je odsada predvidjeti glavne crte buduće evolucije te ispravno predočiti budućnost čovjeka. Sigurnost u toj stvari zauzet će, dakle, sredinu između sredine koju nam daje astranomija i povjerenja koje nam pružaju određene predpostavke. Ona će rasti, kao što je to slučaj sa svakom znanstvenom predpostavkom, prema tome koliko napredak znanosti pokaže njezinu osnovanost. Upozorimo također da joj Teilhard priznaje značaj ekstrapolacije. Vodeći računa o tim ograničenjima, čini se, dakle, da je znanost o ljudskoj budućnosti potpuno prihvatljiva. Ona je to potrebnija što je zahtijeva priznati značaj evolucije u svemiru. Naša slika svijeta neće nikako biti potpuna sve dok smjer te evolucije ne bude dio naše vizije. Unutarnja dinamika našega evolucionog shvaćanja svijeta potiče nas da postavimo pitanje budućnosti. Bez njezina će proučavanja naše poznavanje evolucije ostati nepotpuno.

Moglo bi se čak pitati ne odgovara li takav pothvat najvažnijoj brizi moderne znanosti. Ona je prije svega obilježena, često se to ponavlja, svojim istraživanjem uspješnosti. »Ne shvatiti svijet, nego ga promijeniti« — bila je lozinka Karla Marxa. Cilj moderne znanosti nije čisto razmatranje ili jednostavno umno predočenje, nego radije vladanje prirodom i njezinim snagama zbog izgrađivanja budućnosti.

Vjeran tom duhu moderne znanosti, Teilhard de Chardin se trudio da nas potpuno usmjeri prema izgrađivanju svijeta: »Pravi poziv Svemira«, reći će nam on, »jest poziv da svjesno učestvujemo u velikom radu koji se u njemu odvija: nećemo se, spuštajući se bujicom stvari, ujediniti u njihovu jedinu dušu, nego boreći se s njima za neki Cilj u budućnosti.«[1] — Podsjetimo se također da nam Teilhard u *Ljudskoj pojavi* izlaže svoje poglede o budućnosti počevši od pitanja Djelovanja.

[1] *La Vie Cosmique*, 1916, s. 13.

Ovaj svezak Chardinovih Djela predstavlja — u njihovu vremenskom slijedu — glavne eseje koje je o. Teilhard posvetio pitanju ljudske budućnosti. Oni tvore čvrstu cjelinu, tako bogatu u originalnim i dubokim pogledima, da nas dovode do toga da smatramo njihova autora pravim utemeljiteljem znanosti o budućnosti.

Neka nas čitanje tih tekstova potiče ne samo da razmišljamo o temama koje obrađuju, nego da, postajući sve svjesniji svoje odgovornosti, svim svojim silama sudjelujemo u izgradnji budućega svijeta!

N. M. Wildiers, doktor teologije

BUDUĆNOST ČOVJEKA

»Čini mi se da sva budućnost zemlje kao i religije ovisi o buđenju naše vjere u budućnost.«

Pismo gđi Georges-Marie Haardt

POGLED NA RAZVOJ

»Epur si muove«

Otkada je prvi čovjek, pobjeđujući prividnosti, povjerovao da je otkrio kako naravi, kao i zvijezde, nisu nepromjenljivo ustaljene na svojim putanjama, nego da njihov mirni razmještaj oko nas crta vrloge golemih brazda; otkada je prvi glas odjeknuo dovikujući svima koji su mirno drijemali na splavi Zemlje: »Mi se mičemo. Mi napredujemo!...«

Smiješan je i dramatičan prizor gledati kako je čovječanstvo potpuno bespomoćno podjeljeno u dva neprijateljska tabora. Jedni okrenuti prema obzorju viču svom svojom vjerom neofita: »Da, mi napredujemo.« Drugi uporno ponavljaju, ne napuštajući svoja mjesta: »Ne, ništa se ne mijenja, mi se ne mičemo.«

Ti posljednji, »nepokretni«, u pomanjkanju zanosa (nepokretnost[1] nije nikada nikoga oduševila) imaju uza se opće shvaćanje, naviku, najmanji napor, pesimizam, a isto tako, do neke mjere, moral i religiju. Čini se da se ništa nije mijenjalo otkada čovjek prati tijek povijesti: ni valovito gibanje tla, ni oblici života, ni genij čovjeka, pa ni njegova dobrota. Do sada je pao na ispitu pokus koji je nastojao da promijeni bitne oznake najjednostavnije biljke. Patnja, rat, porok, ako se pritaje časak, ponovno se rađaju, iz dobi u dob, s pojačanom žestinom. Traženje napretka čak pogoršava ta zla: htjeti mijenjati

[1] »Status quo« sadašnjega života. — Nepokretnost kršćanina — ili stoika — može oduševiti zbog toga što je *bijeg*, tj. (više-manje zamišljena) osobna anticipacija *dovršenog* razvoja.

znači težiti za tim da se sruši s mukom ustaljeni tradicionalni poredak koji je ljudsku bijedu znao svesti na minimum. Koji je to začetnik novoga koji nije uzrokovao izvore suza i krvi? — U ime mira, ljudi, u ime činjenica, u ime ustaljena i posvećena poretka: zabranjeno je Zemlji da se miče. Splav luta bez cilja na moru bez obala.

Međutim, druga polovica čovječanstva, ganuta krikom obalnog stražara, napustila je zborište, gdje posada, sjedeći u krugu, oko domaćeg ognjišta, priča uvijek iste priče. Nagnuti nad tamni ocean, oni, sa svoje strane, ispituju zapljuskivanja valova uzduž dasaka koje ih nose; oni udišu mirise koje raznosi vjetar; gledaju sjenkaste tragove koji brazdaju s jednog do drugog pola vječno nepromjenljivo. I eto, za njih također — dok sve stvari pojedinačno ostaju iste: i šuštanje vode, i mirisi zraka, i svjetlost na nebu — sve se te stvari ipak povezuju i poprimaju smisao: svemir nepovezan i krut poprima izgled gibanja.

Nitko na svijetu tko je dosegao to gledište ne može silom biti spriječen da ga prihvati i objavi. — Ja ovdje želim iznijeti opravdanost i *svjedočanstvo svojega povjerenja u nj.*

Prije svega, svijet je, očito, u svojem sadašnjem stanju učinak razvoja. Bilo da gledamo položaj kamenitih slojeva koji ovijaju Zemlju, ili poredak živih oblika koji je napučuju, ili raznolikost civilizacija koje joj dijele prostor, ili strukture jezika koji se na njoj govore, nameće se jedan te isti zaključak: u svakom se biću očituje prošlost — sve je shvatljivo samo po svojoj povijesti. »Narav« znači isto što i »nastajati«; postajati: iskustvo nas neosporno tjera tom stajalištu. Što ćemo drugo kazati već da se svemir barem nekada morao gibati; da je bio plastičan; — da je postepeno poprimao, ne samo u sporednim pojedinostima nego u samoj njihovoj biti, savršenosti koje ga danas rese. Nema ničega, sve do najsavršenijega psihizma koji poznajemo, ljudske duše, što ne podliježe tom zajedničkom zakonu. I ona, ljudska duša, zauzima savršeno određeno mjesto u

stupnjevitom uzdizanju živih bića prema svijesti; i ona se, dosljedno, (na jedan ili drugi način) morala pojaviti s pomoću opće pokretljivosti stvari. Svatko tko otvoreno gleda stvarnost zapaža to postepeno rađanje svemira, i to tako jasno da otpada svako kolebanje. Bilo što da kažu protivnici koji se uznemiruju u svojem imaginarnom svijetu, čitav se svemir nekoć pokrenuo, i to ne samo »localiter« nego »entitative«. To je neosporno i o tome nećemo raspravljati. — Međutim, *miče li se on još?* — Tu dolazimo do pravog pitanja, aktualnog i gorućeg pitanja razvoja.

Osnovni paradoks sadašnje prirode jest to što se čini da se njezina opća plastičnost naglo ukrutila. Brda i živa bića na Zemlji pričinjaju se onome koji ih gleda, pipa silnim okamenjenim zamahom, poput vala nepomična na fotografiji, ili potoka lave što ga je hladnoća ukrutila. Pogledajte prirodu s visoka i iz daleka. Ona će vam se pokazati gipkom i pokretnom. Pokušajte je dirnuti, na silu skrenuti najmanji smjer života, susresti ćete potpunu ukrućenost, začuđujuću tvrdokornost koja ni malo ne odstupa od prihvaćenog smjera.

Ta čvrstoća prirode u ovome času, shvatimo dobro, ništa ne umanjuje (kako to neki misle) sigurnost o njezinoj prošloj pokretljivosti. Ono što mi nazivamo stalnošću sadašnjih organizama samo je, možda, jedan lagani razvoj, ili razdoblje odmora između dvije promjene. Još ne uspijevamo mijenjati život u našim laboratorijima. To je istina. Međutim, tko je učinio ili vidio da se geološki slojevi nabiru? Stijena koju bismo mi nabirali lomi se jer radimo prebrzo, ili uzimamo u obzir odveć male komadiće. Da bi vapnenac postao savitljiv mora biti utopljen u duboku masu i možda se podvrći jednom nevjerojatno laganom izobličenju. Ako ne vidimo kako se izdižu gorski lanci to je zbog toga što njihovo dizanje nastaje ili u tako razmaknutim trzajima ili pak slijedi neki lagani ritam te se, otkada ljudi pamte, ništa nije dogodilo ili, barem, ništa od toga nije postalo osjetno. — Zašto život ne bi bio promjenljiv samo u velikim masama, ili kroz stoljetno djelovanje,

ili u kratkim razdobljima? Tko nas osigurava da se, dok mi i ne slutimo, ovoga časa, ne oblikuju novi lanci na reljefu Zemlje i u životu?...

Neosporna je barem virtualna i prošla gipkost prirode, njezina sadašnja ukrućenost znanstveno je teško dokaziva. Ako bi, dakle, trebalo birati između potpunoga transformizma i potpunoga fiksizma, tj. između dvije apsolutne postavke »Sve se neprestano miče« i »Sve je trajno nepromjenljivo«, nema sumnje da bi trebalo izabrati prvu. — Postoji, međutim, i treća moguća postavka, tj. da je sve nekoć bilo pokretno, a da je danas sve *zauvijek ustaljeno*. — Upravo tu mogućnost želim ispitati i odbaciti.

Po mojem mišljenju, pretpostavku konačnog zastoja u razvoju na Zemlji mnogo manje nameće prividna ne-promjenljivost sadašnjih oblika nego neko općenito stanje svijeta koje se podudara s tim zastojem. Značajno je da se morfološka preobrazba bića, čini se, usporila upravo u času kada se na Zemlji pojavila misao. Ako toj koincidenciji dodamo činjenicu da je jedini postojani pravac u biološkom razvoju bio onaj koji je išao prema najvećem mozgu, tj. općenito, prema većoj svijesti, čovjek se pita nije li pravi, duboki pokretač svega uspona životnih snaga bila »potreba« da se spozna, da se misli — i ne bi li, kada je ta potreba našla svoj izlaz u ljudskom biću, sav »životni napon« naglo pao u drugim granama živih bića. Na taj način bi se mogla protumačiti zgusnutost »evolucionog života« od kraja tercijara na malu skupinu viših primata. Mi od oligocena poznajemo mnogo iščezlih oblika, ali, osim antropoida, nema nijedne potpuno nove vrste. Ta se činjenica dade protumačiti velikom kratkoćom miocena, usporedivši ga s drugim geološkim razdobljima. Ne upućuje li to, međutim, da su »fila« usmjerila sve raspoložive snage života prema većem psihizmu?

Želimo li potpuno protumačiti pitanje entitativnog rasta svemira, treba se postaviti u najnepovoljniji slučaj, tj. u onaj položaj svijeta u kojemu bi sve razvojne sposobnosti bile *usredotočene i ograničene* na ljudsku

dušu. — S pitanjem razvija li se *još* svemir dolazi se do toga da se odgovori je li *ljudski duh* — da ili ne — još podložan razvoju. — Ja na to pitanje odgovaram bez oklijevanja: da. — Čovjek je sa svojom naravi još u punom entitativnom razvoju. Da bismo to opazili potrebno je: prvo, da ne zaboravimo *biološku* (morfološku) vrijednost moralnog čina; drugo, — da prihvatimo organsku narav međuindividualnih veza. Vidjet ćemo kako se oko nas neprekidno odvija jedan izvanredan razvojni tijek, samo je ograničen na *područje svijesti* (i to zajedničke svijesti).

Kakva je razlika između nas, građana dvadesetog stoljeća, i najstarijih ljudi čija nam duša nije potpuno skrivena?... U čemu se možemo smatrati naprednijima od njih, u prednosti pred njima?...

Moći tih dalekih pređa organski su vjerojatno bile ravne našima. Barem od sredine posljednjeg ledenog doba neke ljudske skupine bijahu već došle do cvata svojih estetskih sposobnosti, što u njima pretpostavlja inteligenciju i osjećajnost razvijene do određene mjere koju mi još nismo nadišli. Maksimalno savršenstvo ljudskog *elementa* bilo je vjerojatno postignuto prije nekoliko tisuća godina, tako da se naš osobni organ mišljenja i djelovanja mora činiti konačno ustaljenim. Da, ali ima, na sreću, jedan drugi smjer u kojemu smo se mogli mijenjati i još se uvijek mijenjamo.

Golema prednost koju smo mi postigli prema primitivnom čovjeku — a koju će naši nasljednici ostvariti možda u nečuvenim razmjerima — sastoji se u tome da se bolje upoznajemo, da se bolje uklopimo u prostor i vrijeme tako da bismo postali svjesni naše opće povezanosti i odgovornosti.

Savladavajući postepeno iluziju sploštnosti, nepomičnosti, autocentrizma, mi smo neutješnu površinu Zemlje »savinuli kao malenu loptu«, bacili smo je preko zvijezda. Shvatili smo da je ona samo zrnce kozmičke prašine i otkrili da je beskrajni proces zahvatio područje tjelesa i biti. Naši su očevi umišljali da su od jučer i da svaki u sebi nosi posljednju vrijednost svojega

života. Smatrali su da su sadržani u obujmu svojih zemaljskih godina i svojih udova. Mi smo razbili te uske omjere i tu umišljenost. Poniženi i uzvišeni u našim otkrićima, mi malo po malo spoznajemo da smo utkani u beskrajna produženja; i, kao probuđeni iza sna, shvaćamo da je naša veličina u tome da kao razumni atomi služimo djelu koje se odvija u svemiru. — Otkrili smo da postoji cjelina i da smo joj i mi dijelovi. U našem smo duhu ostvarili svijet.

Što predstavlja to postignuće? — Označava li ono jednostavno uspostavljanje vanjskih, logičnih, idealnih odnosa u svijetu? — Je li ono samo, kako se obično misli, intelektualni luksuz? Zadovoljena znatiželja? — Zabluda. Svijest koju mi postepeno postižemo o našim fizičkim odnosima sa svim dijelovima svemira tvori istinito bogaćenje naše osobnosti. Ona je, stvarno, postepeno oživljenje sveobuhvatnosti stvari oko nas. Ona znači da *pravo i čitavo naše tijelo nastavlja svoj rast* u prostoru izvan naše puti.

Nije to nipošto neka »sentimentalna« tvrdnja.

Dokaz, da sve veća koekstenzija naše duše u svijetu preko svijesti o našim odnosima sa svim stvarima nije čisto logičnog i idealnog reda, već da je upravo organski razvoj, pravi nastavak gibanja koje je dalo život i razvilo mozak — jest u tome što se ona očituje u *specifičnoj preobrazbi moralne vrijednosti naših čina* (tj. u promjeni onoga što je najživotnije u nama).

Osobne mogućnosti ljudskog djelovanja (onakva kako ga općenito uzima teorija moralnih djela i zasluga) bez sumnje se ne mijenjaju bitno razvojem ljudskih spoznaja. Budući da volja suvremenog čovjeka nije »in se« snažnija ni ispravnija nego što je bila Platanova ili Augustinova — a kako se osobito moralno savršenstvo mjeri po spremnosti slobode da pristane uz spoznato dobro (tj. relativne je prirode) — mi ne možemo umišljati da smo kao pojedinci moralniji i svetiji od svojih očeva.

Pa ipak — na našu čast i svih onih koji su radili na našem razvoju — treba kazati da između djelovanja ljudi iz prvog stoljeća i našega djelovanja postoji ista, i

veća, razlika kao između djelovanja dječaka od petnaest godina i čovjeka od četrdeset. — Zašto? Zato što naše današnje djelovanje, bilo za dobro ili zlo, zahvaljujući razvoju znanosti i misli, polazi s neusporedivo veće početne osnovice nego je polazilo djelovanje ljudi koji su nam krčili put prema svjetlu. Kad je Platon djelovao, on je vjerojatno smatrao da svojom slobodom angažira samo jedan, prostorno i vremenski, usko omeđen dio svijeta. Kada današnji čovjek djeluje pri punoj svijesti, on zna da njegov izbor ima odjek u bezbroju stoljeća i ljudi. *On u sebi osjeća odgovornost i snagu čitavog svemira. Čin čovjeka* (čovjek) nije se zbog razvoja promijenio u svakom pojedincu, *čin ljudske naravi* (čovječanstvo), međutim, poprimio je u svakom svjesnom čovjeku potpuno novu puninu. — Kojim pravom, uostalom, uspoređivati i suprotstavljati naše djelovanje s Platonovim i Augustinovim? Sva su ta djelovanja povezana i, u meni, Platon i Augustin još zauzimaju puno mjesto svoje osobnosti. Postoji ljudsko djelovanje koje dozrijeva malo po malo u mnoštvu osobnih čina. Ljudska je monada od davnina određena. Razvija se samo oživljavanje* (asimilacija) svemira preko te monade, tj. ostvarenje *dovršene ljudske misli.*

Dopuštajući tu postepenu animaciju stvarnoga od ideje, materije od duha, filozofi pokušavaju na to osloniti nadu u zemaljsko oslobođenje; kao da bi duša, postavši gospodarica determinizama i inercija, mogla, jednoga dana, postati sposobna da zagospodari neugodnim vjerojatnostima, i da već ovdje-dolje pobijedi patnje i zlo. — Ta je nada, na žalost, nevjerojatna. Čini se da nikakav vanjski poremećaj, nikakva unutarnja obnova ne bi mogli promijeniti stvarni svemir, a da ne bi bili istovjetni sa smrću — i to smrću pojedinca, smrću rase i smrću kozmosa. Jedan nam realniji i kršćanskiji pogled otkriva da se Zemlja kreće prema stanju u kojemu će čovjek — pošto je potpuno zagospodario svojim djelovanjem, svojom snagom, svojom zrelošću i dosegao jedinstvo — predstavljati potpuno zrelo stvorenje. On će na tom vrhuncu svoje odgovornosti i slobode, noseći

* Animation.

na svojim rukama svu svoju budućnost i prošlost, birati između ponosne autonomije ili zanosno plemenite sveobuhvatnosti.

Konačan izbor bit će: pobuna ili adoracija svijeta.[1] Tada će pravda prijeći na čin u kojemu će se odražavati rad stoljeća — na jedan (konačno i po prvi put potpuno ljudski) čin i sve će se stvari obnoviti.

Već se sada vidi da razvoj nije ono što misli običan čovjek i na što se on ljuti da neće nikada doći. Nije razvoj neposredna slast, sreća, mir. Nije odmor. Niti je on pak izravno vrlina. Razvoj je u biti *sila* i to najopasnija sila. On je svijest o svemu što jest i svemu onome što je moguće. Ako treba potaknuti sva negodovanja, dotaknuti se svih predrasuda, treba i ovo reći jer to je istina: *biti više prije svega znači znati više.*

Tako se tumači tajanstvena privlačnost koja, usprkos određenim razočaranjima i apriornim osudama, nepobjedivo vodi ljude znanosti kao izvoru života. Mi u sebi nosimo nagon, snažniji od svih padova i svih razmišljanja, da treba znati, ako želimo ostati vjerni svojem životu, znati uvijek više, i stoga tražiti, sve više i više tražiti. Mi ne znamo točno što, ali nešto što će se sigurno jednoga ili drugog dana pojaviti onima koji do kraja budu istražili stvarnost.

Smatram da je na tomu putu moguće pronaći ozbiljnu potporu vjerovanju u razvoj.

Ako dobro pazimo na to, svijet ljudske misli u ovome času predstavlja upravo izvanredan prizor: poneseni zajedničkim neprotumačivim gibanjem, ljudi najrazličitijeg odgoja i uvjerenja osjećaju se danas zbliženi, pomiješani, u zajedničkom zanosu zbog dvostruke istine da postoji fizičko jedinstvo bića i da su oni živi i aktivni dijelovi toga jedinstva.

Sve se odvija kao da se iznad zemlje i duša uzdigao nov i silan vrhunac koji ruši sve stare kategorije i na svojim padinama povezuje bez razlike dojučerašnje protivnike i prijatelje: na jednoj strani ostaje ukočena jalova vizija svemira sazdana od nepromjenljivih i usporedo smještenih dijelova; na drugoj, zanos, obožavanje, priljepljivost žive istine koja se ostvaruje sa svakim činom i svakom voljom. Na jednoj strani skupina ljudi koje je nužda ujedinila samo za obranu prošlosti; na drugoj zborište neofita sigurnih u svojoj istini i čvrstih u svojem međusobnom razumijevanju koje osjećaju konačnim i potpunim.

Od sada postoje samo dvije vrste duhova: i — nelagodne li spoznaje! — reklo bi se da na jednu stranu ide i ujedinjuje se sva mistična naravna snaga, sva ljudska religiozna energija...

Što označuje ta pojava?

Neki će kazati da predstavlja modu ili vremenski vrtlog duhova, — u najbolju ruku povremeno uveličavanje jedne sile koja je uvijek utjecala na ravnotežu ljudske misli.

Ja smatram da tu treba vidjeti nešto više. Pokret koji u naše vrijeme neosporno vodi sve pokretljive duhove k jednoj filozofiji — koje je bit da istodbno bude teoretski sustav, pravilo rada, vjera i predosjećaj — naviješta i zacrtava, po mojem uvjerenju, svoje fizičko, zbiljsko ostvarenje, prihvaćeno od svih.*

Razvoj je, rekli smo malo prije, usmjeren k tome da volja naše rase pokaže misaono djelovanje, potpuno ljudsko opredjeljenje. Taj naravni cilj životnog napora, sada to vidimo, ne treba shvatiti kao da je ostvaren u tajni svake monade, pojedinačno. Da bismo zapazili i odredili razvoj moramo odlučno nadići osobna gledišta. Cijelo čovječanstvo treba da bude subjekt koji je pozvan da izvrši konačni čin u koji će prijeći i u kojemu će zablistati sva snaga zemaljskog razvoja. Tada će se potpuna svijest svakog pojedinca oslanjati na svijest svih drugih ljudi — jednako onih koji će tada živjeti i onih kojih više neće biti. Dosljedno, »opus humanum«

[1] Nije cilj ovog osvrta da pokaže kako postoji *nuždan nepogrešiv* razvoj; ja samo želim ustanoviti da za *cijelo čovječanstvo* postoji jedan *ponuđeni, očekivani* razvoj, sličan onome koji pojedinci ne mogu odbiti bez pogreške i prokletstva.

* Trudio sam se da budem što jasniji, ali sam isto tako nastojao da ostanem vjeran originalu. Kako je autor često, zbog kojekakvih razloga, uvijeno ili »svojim rječnikom« iznosio složene misli, čitatelj će biti prisiljen da katkada i po dva puta pročita isti tekst, jer mu prijevod ne može omogućiti ono što mu ne pruža ni original. (Op. prev.)

koji se mučno preko znanosti, kroz zlo, u nama postepeno ostvaruje, bez sumnje je nešto drugo nego čin veće moralnosti. Ono je živi organizam. Razvoj toga organizma izmiče našem jasnom pogledu zbog toga što nas on okružuje i stoga što treba potpuno ovladati jednom stvari da bismo je dobro upoznali. Ne postoji li pak nešto u nama što se rasvjetljuje i trepti razmjerno s našim rastom?

Pogledajmo, oko sebe, mnoštvo razjedinjenih sila koje se neutraliziraju i gube u društvu. Promatrajmo beskrajne činjenice (opća strujanja ljubavi i mržnje što pokreću narode ili klase), koje pokreće *Svjesno u snazi.* Nema, međutim, tako dosta široke svijesti koja bi ih sve obuhvatila. Sjetimo se toga i toga sata u ratu kada smo snagom zajedničkog zanosa nadišli sami sebe i osjećali da pristupamo jednom višem stupnju ljudskoga života... Nisu li sve te duhovne zalihe što smo ih otkrili i dodirnuli siguran dokaz da stvaranje još traje i da još ne možemo izraziti svu veličinu ljudskoga poziva?

Činilo se, znam, da te nade nemaju mjesta u kršćanskom nazoru na svijet. Zbog toga većina onih koji ih opisuju pozdravljaju u njima, makar neodređeno, pojavu religije koja će nadomjestiti sve prošle kultove. Ali, odakle dolaze ti izazovi i ta nepovjerenja? Odatle što ni mi ni naši protivnici nismo uočili razvoj koji je Krist namijenio svojoj Crkvi...

Ja sa svoje strane pozdravljam suvremeni pokret koji teži da unutar čovječanstva okupi mnoštvo vjernika koji su odani ovom velikom poslu: »U svemu promicati jedinstvo«. Štoviše, vjerujem u njegovu istinu. Kao potporu toj istini iznosim činjenicu da se među odabranima koje taj pokret okuplja nalaze u velikom broju grešnici, hromi, slijepi i uzeti. Ja, međutim, zbog toga ne mislim da pohlepno mnoštvo koje danas čezne za istinom — traži drugoga Pastira osim onoga koji je jednom došao da mu donese kruha.

Krist se, mi to znamo, malo po malo dovršava[1] sveukupnošću naših osobnih napora kroz stoljeća. Kojim pravom mi tom dovršenju dajemo preneseno značenje i isključivo ga ograničujemo na apstraktno područje čisto nadnaravnog djelovanja? Bez biološke evolucije koja je izgradila mozak ne bi bilo posvećene duše: »a pari«, može li se Krist dovršiti bez evolucije zajedničke misli koja jedina na Zemlji može ostvariti punu ljudsku svijest? Drugim riječima, zar bi Parusija fizički bila moguća bez neprestanoga nastojanja svake ljudske stanice da se združi sa svim ostalima?

Sumnjam.

Stoga držim da područje na kojemu se danas okuplja mnoštvo po naravi religioznih duhova sa sve četiri strane intelektualnog obzorja ni najmanje ne predstavlja temelje novoga hrama na ruševinama svih ostalih, nego novi prostor na koji se malo po malo prenosi stara Crkva.

Polako se u kršćanskoj svijesti javlja misao da je sveta »filogeneza« cijelog čovjeka, a ne samo »ontogeneza« njegove kreposti. Na taj bi način ljubav vjernika mogla biti sličnija konstruktivnoj energiji, a njegovo odricanje snazi.

Da bi odgovorio Zemlji koja sva drhti od želje za jedinstvom i koja je zbog brige oko materijalnog napretka sva okićena vanjskim vezama toga jedinstva — Krist se već otkriva u ljudskim srcima pod likom zajedničkog Pastira (Oživotvoritelja).

Primiče se čas — u to možemo vjerovati — kada će mnoštvo starih i novih vjernika — shvativši da od dna do vrha materije postoji samo jedna evolucija — potražiti puninu svoje snage i svoga mira u sigurnom stajalištu da svaki napredak svijeta, industrijski, estetski, znanstveni i moralni, fizički služi dovršenju Tijela Kristova čija ljubav sve oživljava i nanovo stvara.[1]

[1] U svojem Mističnom tijelu. — Usp. posljednji odjeljak *Kozmičkog života,* str. 397, N. D. E.

[1] Čini nam se da je korisno ovdje donijeti jedan odjeljak iz teksta koji se nalazi u IV knjizi. Neki su kritičari — od kojih se s pravom očekivalo više objektivnosti — pokazali da nisu čitali — ili nisu htjeli zapamtiti — ove osnovne retke. Međutim, to nužnije je imati ih pred očima zbog toga što autor nastoji u mnogim svojim spisima *istaknuti* one točke koje su kršćani oko njega potcjenjivali općenito, da bi im pomogao da se oslobode ostataka stare manihejske, katarske i janseni-

Duboka potreba za jedinstvom koja pokreće svijet obogaćena i urešena pomlađenom vjerom u Isusa Krista, fizičko Središte stvaranja — nalazeći, za uzvrat, u toj potrebi, naravnu snagu potrebnu za obnavljanje života — u tome ja vidim novi Jeruzalem kako silazi s neba i diže se sa Zemlje.

Onome koji će izgovarati spomenute misli pred aeropagom će se smijati kao kakvu sanjaru i osudit će ga.

»Ništa se ne miče, reći će prvi mudrac. To potvrđuje opće mišljenje i opravdava znanost.«

»Filozofija o tome odlučuje: ništa se ne može micati«, reći će drugi mudrac.

»Vjera zabranjuje da se bilo što miče«, kazat će treći mudrac.

»Onaj tko je to vidio« napustit će sudište zanemarujući trostruku presudu i povući će se u krilo čvrste i duboke prirode. Uperivši svoj pogled u beskrajnje krošnje koje ga nose i čije se grane gube veoma daleko ispod njega u tamnoj prošlosti, on će tamo ispuniti još jednom svoju dušu razmišljanjem i osjećanjem jednodušnog i neospornog razvoja koji je upisan u naslagama mrtvih slojeva i u sadašnjem razmještaju svih živih bića. — Podižući tada oči prema gore, iznad sebe, prema prostranstvima koja su određena za nova stvaranja, on će se tijelom i dušom, s učvršćenom vjerom, pokloniti Napretku koji sa sobom nosi ili vuče i one koji ga ne žele. I dok čitavo njegovo biće bude drhtalo prožeto vjerom, on će sa svojih usnica prem već uskrslom Kristu, ali još nepredvidivo veliku, uputiti slijedeći zaziv, najveće štovanje vjere i poklona: »Deo ignoto«.*

---

stičke zablude. Te su zablude, pomiješavši se tijekom vremena u kršćansku duhovnost, učinile da se u duhovnom životu zanemari fizički red i dosljedno čitav svemir zajedno s čovjekom, što se tiče njegova naravnog djelovanja. — Preuveličavajući to namjerno naglašavanje, klevetnici su uzalud pokušali razbiti ravnotežu i zatim ukazivati na zabludu. — Slijedeći će navod omogućiti čitatelju da lakše uvidi zlu namjeru:

»Krist nam se u cjelini daje kroz svijet koji treba dovršiti u odnosu prema Njemu...

Ja ne pridajem nikakvu konačnu i apsolutnu vrijednost različitim naravnim uređenjima. Ja u njima ne volim njihov posebni oblik, nego njihovu ulogu koja tajanstveno izgrađuje *najprije božanstveno* — a zatim, uz milost Kristovu koja upotpunjuje naše nastojanje, božansko...« (*Milieu divin*, p. 101) N.D.E.

* Neobjavljeno. Pariz, 10. kolovoza 1920.

DRUŠTVENO NASLJEĐE I RAZVOJ

Osvrt na humano-kršćansku vrijednost odgoja

I. ODGOJ I ŽIVOT

U fizičkom je pogledu jedna od najzanimljivijih oznaka života njegova »dodatnost«. Život se — poput sjećanja, davno je to rečeno — razvija dodajući neprestano sam sebi ono što uzastopno stječe. Svako biće daje slijedećemu onaj bitak koji je primilo, i to ne samo promijenjen, nego, prema rodu kojemu pripada, *usmjeren* prema određenom pravcu. I čini se da se sve vrste, koliko ih god ima, na različitim stupnjevima, uzdižu svaka prema svome razvoju, više ili manje, u općem smjeru sve veće spontanosti i svijesti. Kroz dugi lanac živih bića nešto nestaje, a nešto se razvija. To je značajna činjenica, odnosno veliki zakon, čije je otkriće, ima gotovo dva stoljeća, obnovilo našu viziju svemira.

Na kojim se stupnjevima i po kojim zakonima ta usmjerena dodatnost svojstava uspijeva ostvariti u živomu biću?

Bitni dio te pojave nužno se odvija u samom času oplođavanja. Val je života u oplodnoj stanici roditelja. On se preko nje nužno predaje porodu, u svojoj biti i temeljnim osobinama. Biološki je razvoj u stvari samo posljedica oplodnog prijenosa. Upravo stoga znanost o životu sve više i više usredotočuje svoje napore na proučavanje stanične baštinjenosti.

Tu se javlja jedna teškoća. Ako zoološke nizove promatramo u dovoljno dugom razdoblju, jasno je, čini se, to smo spominjali, da se svaki mijenja u određenom smjeru (oblik udova ili zubi, relativan razvoj mozga itd.) tako da se neka svojstva stvarno povećavaju, na određenom razmaku, od jednoga do drugoga kraja lanca. Bez sumnje nešto je uz put postignuto. A čini se, međutim, da nijedna jedinka, uzeta u lancu posebno, nije ništa aktivno doprinijela tom postignuću. Zametno prenošenje na djecu svojstava koja su roditelji stekli, iako ga transformizam bez daljnjega dopušta u svojim počecima, ne prestaje biti jedno od najspornijih pitanja u genetici. Nemoguće ga je neosporno dokazati. Tako ga brojni biolozi počinju potpuno nijekati. Sve bi se dakle odvijalo kao da bi sukcesivni predstavnici jednoga istog roda jedni drugima prenosili klicu, ne mijenjajući je ništa svojim djelovanjem. Ta bi se klica u njima dalje razvijala. Iz te bi »klice«, koja je neprotumačivo oživjela svojim gibanjem, rasla tjelesa (soma). Ona bi o njoj bila ovisna a ipak je ne bi mogla promijeniti. — To je upravo nevjerojatna pretpostavka. Njezina bi velika neprilika bila u tome što pojedincima diže svaku odgovornost u razvoju rase ili ogranka kojih su dio.

Da bismo dobro shvatili, na djelu, dodatnu zakonitost života, predložit ću ovdje da pogledamo u onom smjeru koji su teoretičari nasljeđa zanemarili. Još nije jasno što se sve tajnovito odvija u dubinama stanice. Svratimo našu pozornost na jednu uočljiviju pojavu. Ona je na našoj ljestvici vrednovanja. Pogledajmo što se događa u odgoju.

Odgoj. Prenošenje na primjer nekog usavršenja, nekog pokreta, i njegovo ponavljanje oponašanjem. Mi smo, zbog raznih motiva, neobično skloni da umanjujemo značenje i utjecaj uloge odgoja u razvoju života. Prije svega, odgoj je opća pojava. On nam se predstavlja pod tako jasnim, tako jednostavnim, gotovo uprošćenim oblicima. Zašto da u njemu tražimo neku tajnu? — Odgoj je, k tome, usko vezan, čini se, uz ljudski život... Zašto bismo mu pridavali opću biološku vrijednost? — Odgoj je, konačno, tako površna, tako krhka nadgradnja. On ulazi u naš život kao neki sporedni sjaj; čuva se i širi uz veoma nestalne i promjenljive okolnosti... Možemo li ga uopće uspoređivati s dubokim determinizmima koji razvoju života pridonose njegov nesavladivi rast?

Gornji razlozi ili prividnosti, iako su nejasno primijećeni i pretpostavljeni, sigurno odvraćaju našu pažnju od »odgojne činjenice«. Oni svojim mnogostranim utjecajem čine da tu činjenicu svrstamo u »nuz-pojave« koje nisu dostojne da prirodoslovac i fizičar na njih svraćaju pažnju. A međutim, nijedna od tih prividnosti nije tako opravdana da se ne bi dala ispraviti ili okrenuti u korist potpuno suprotnog mišljenja.

Odgoj je sasvim obična stvar... Ima li što, međutim, običnijega od tri dimenzije prostora, od pada tijela, širenja svjetlosti, rasta biljke? Ne sastoji li se najosnovniji napredak znanosti u tome da se otkrije strukturalna, organska vrijednost onoga što je najopćenitije i najzajedničkije u našem iskustvu?

Odgoj bi bio specifično ljudska stvar; naravno, kad se radi o razumnom odgoju. Ali, nije li dovoljno, s malo osjetljivijim pogledom za pojam rađanja i promjene, pogledati životinjski svijet, da se uoči kako je »ljudsko«, u ovome slučaju kao i u svim drugima, samo onda moguće ako sadrži zajedničku vlastitost, preobraženu u duhovnu vrijednost? Nagovještaji te vlastitosti prepoznaju se i gube u prošlosti iza nas. — Pas, mačka, ptice uvježbavaju svoje mlade tisućama različitih pokreta: za lov, ili za let, ili za gradnju gnijezda. Majmun mnogo više. Kako ćemo protumačiti čudna ponašanja dabra ili kukaca ako njihov način rada nije odraz iskustava, otkrića, koja su se nagomilavala i prenosila? Ta pojava nam je samo onda dobro uočljiva kada je životinja koju promatramo postigla dovoljan stupanj spontanosti ili, još bolje, ako živi u zajednici. Imamo li mi, međutim, još koji razlog da smatramo kako je odgoj, barem virtualno, opća biološka pojava koja se širi svim živim svijetom?

Odgoj je, prisiljeni smo dodati, izvanjski red. On se sekundarno nalazi u prenošenju života... Ali nije li Bergson upozorio kako je proizvoljna granica, postavljena na temelju javnog mišljenja, između područja »organskih« determinizama i područja »spontanosti« u tijeku embriogeneze? Kada pile probija olupinu jajeta, tko upravlja udarcem kljuna: klica ili soma? Ponovno se javlja isto pitanje koje je savršeno opravdano u slučaju »ontogeneze«, i potpuno je opet zagonetno kada se radi o samom činu začeća. U kojem času majka prestaje rađati svoje dijete?... Je li to onda kada ga rodi i počne dojiti? Ili tek onda kada ga prestane hraniti, a počne učiti prepoznavanju i hvatanju plijena? — Iako se odvija na dva različita područja (na jednostavno organskom djelovanju majke i na području njezina svjesnog djelovanja na jedno drugo svjesno biće) radi se o istom procesu koji se izvanjski odvija s jednog do drugog kraja lanca. Jedno nadomješta drugo. I, vjerojatno, jedno je u stanju da djeluje na drugo. Maloprije smo govorili o biolozima koji ne dopuštaju da se stečena svojstva prenose zametnim prijenosom. Jesu li dobro promislili o slučaju bezbrojnih kukaca koji prije umiru nego odraste njihov porod? Ti kukci ipak svoje ponašanje prenose na svoje potomstvo koje nikada neće vidjeti. Ako se jednoga dana — kao što se čini da to treba pretpostaviti — došlo do tih ponašanja spontanim tapkanjima u vrijeme kada su, zbog različite diobe doba, života ili promjena, roditelji upoznavali i odgajali svoje mlade, tom je prilikom, dakle, učinak odgoja prožeo klicu na taj način da je u njoj stvorio jedno svojstvo fizički jednako određeno kao što je stas, boja, i druge nasljedne oznake vrste ili rase.

Odatle proizlazi zaključak koji mi se čini opravdan. Nema, naime, u živih bića neke sporedne i drugorazredne, umjetne pojave. Odgoj je zapravo jedan od bitnih i naravnih oblika biološke dodatnosti. Mi možda u njemu primamo, u njegovoj još svjesnoj kiti, osobno zametno nasljeđe u punom oblikovanju: kao da tada organska promjena poprima oblik nekog psihičkog otkrića do kojeg su došli roditelji i zatim ga prenijeli

dalje. U odgoju, dakle — to je najmanje što treba reći — vidimo kako nasljednost prelazi pojedinca da bi ušla u svoje kolektivno razdoblje i postala društvena.

Ovakav način gledanja očito ima kao prvu posljedicu: da sredimo i pojedinačno ujednačimo misli koje smo mogli pomišljati o životu uopće. Ali on uz to ima još jednu prednost s kojom ću se ovdje posebno pozabaviti: odražava u novom svjetlu važnost i dostojanstvo svega onoga što je u svezi s odgojem čovječanstva.

II. ODGOJ I LJUDSKO DRUŠTVO

Život je u čovjeku postigao vrhunac inventivnog izbora u pojedincu i maksimum socijalizacije u zajednici. Zbog tog dvostrukog razloga pojava odgoja nigdje drugdje ne mora uzimati i zaista ne zauzima više značaja i jasnoće nego u ljudskoj zajednici. Dosljedno, nigdje drugdje ne zaslužuje da bude ozbiljnije proučena.

Nalazeći se od rođenja u odgojnoj ljudskoj sredini, općenito, nemamo ni brige ni vremena da mislimo na to što ta sredina predstavlja, bilo ona sama po sebi, bilo u odnosu na nas. Kad bismo znali, međutim, na njoj časkom zaustaviti svoj pogled — kako je to značajna stvar! Izvršimo misaono slijedeći pokus. Pokušajmo iz sebe izvući sve stvari, jednu po jednu, koje smo u društvu primili. Razumljivo, odbacimo od sebe sva sredstva saopćavanja (na zemlji, u zraku, u eteru) koja je znanost u posljednje vrijeme otkrila. Idimo dalje, kao što je potrebno. Napustimo svu industriju, poljoprivredu. Pokušajmo zaboraviti svu povijest. Pretpostavimo da ne postoji nijedan jezik. Pođimo prema onom gotovo nepojmljivom stanju naše svijesti u kojem bi se ona nalazila gotovo netaknuta od ljudskog utjecaja nasuprot svemiru. Što od nas ostaje poslije takvog osiromašenja? Jesmo li, u pomisli, izgubili tjelesni omot ili dio svoje duše? — Sad, opet, slijedimo suprotni smjer. Uzimajmo ponovno jednu po jednu sve blagodati odgoja koje smo u mislima pokušali odbaciti. Ki-

teći se njima, pokušajmo oživjeti njihovu povijest. Kako beskrajno tapkanje da bismo ih se sjetili! Kako silan posao! i za koliko vremena!... Misleći na posljedice toga napora, dolazi nam da kažemo: »Sve je to samo sporedno i sasvim nestalno. Ne bi li bila dovoljna samo jedna katastrofa pa da se čovjek, pošto se sruši sva ta stoljetna nadgradnja, nađe jednak sam sebi — kakav je upravo bio onoga časa kada se po prvi put na Zemlji porodila misao?« Međutim, kako, naprotiv, u tom strpljivom i neprestanom razvoju ljudskih postignuća ne prepoznati postupke i, dosljedno, sam zakon života — nepovrativog života čija je sigurnost satkana od nesigurnoga, a postojanost od krhkosti?

Priznajmo stoga: ako promatramo čovječanstvo u njegovu sadašnjem stanju i funkcioniranju, vidimo da je ono organski neodvojivo od postignuća koja je polako stjecalo i koja u njemu širi odgoj. Ta dodatna sredina koju je kolektivno iskustvo postepeno oblikovalo i prenosilo predstavlja za nas neku vrstu naše razvojne stanice, isto tako stvarnu kao krilo naših majka. To je pravo pamćenje rase odakle crpu i gdje završavaju naša osobna pamćenja. — Ako našu misao da odgoj nije neka »pod-pojava«, nego bitni dio našeg biološkog nasljeđa, prenesemo na posebno i pojedinačno područje ljudske vrste — ta misao nalazi svoje nepobitno opravdanje u istoj povezanosti i izražajnosti koje ona neposredno daje čitavoj cjelini.

Sada treba logično napraviti još jedan korak. Dodatnost organskog života nešto je drugo, danas to znamo znanstveno sigurno, nego jednostavno nagomilavanje dodatnih svojstava, jednih na druge, poput nanizanih naslaga u taložnom nanosu. Život ne stvara »snježnu kuglu«; on se, radije, ponaša kao stablo čiji se krugovi pravilno nižu prema načinu rasta. Pretpostavimo li da je odgoj jedan čimbenik ili, bolje, oblik onoga što mi naziremo i označavamo pod općim i pomalo neodređenim pojmom evolucije to znači da neizravno prihvaćamo da je skup spoznaja i određenih usavršenja koje odgoj prenosi s naraštaja na naraštaj naravni splet čiji smisao možemo upoznati.

Evo što se zapravo događa.

Može nam se na prvi mah činiti da je dosta teško uspostaviti bilo kakav red u naslagama iskustava, organizacija i pretpostavki čiji broj neprestano raste i tvori prtljagu ljudske karavane. To je čisto kvantitativni razvoj, ponavljaju skeptici. Prihvatimo ipak raspravu i pogledajmo pojavu u cjelini. Zamršenost se pak sređuje. Već je iz daljeg očito da sva sila crta čije nas mnoštvo zasljepljuje odaje jednu određenu sliku: upravo sliku čovječanstva koje postepeno postaje svjesno svojega rađanja, svoje povijesti, svojega naravnog ambijenta, svojih izvanjskih sila i tajna svoje duše.

To smo više puta čuli. Ali jesmo li pokušali doznati koliko je to stvarno i beskrajno istinito? »Ono što svaki od nas doživljava kad s uzrastom postaje svjestan svoje intimne prošlosti, svoje stvarne odgovornosti, svojih težnja, svoje ljubavi — samo je kratak odsjev mnogo šireg i mnogo sporijeg procesa, koji je preveo cijeli ljudski rod od doba djetinjstva u doba zrelosti.« Čovječanstvo stvarno raste usporedo s razvojem i iznad razvoja ljudi... Zadržavajući se u granicama opisane povijesti, mi bez sumnje nećemo moći istaknuti da smo pojedinačno inteligentniji od naših očeva. Ali zahvaljujući njihovim brojnim naporima, mi zacijelo bolje shvaćamo nego oni dimenzije, potrebe, mogućnosti, nade i nadasve neodoljivo jedinstvo svijeta u nama i oko nas. Ljudsko stanje kolektivne svijesti tijekom vremena se razvija i učvršćuje s onim što baštini i malo više razvija svaki novi naraštaj osobnih svijesti. Očito, na Zemlji se tijekom vremena oblikuje neka vrsta opće ljudske osobnosti koju podržavaju, naravno, osobe-pojedinci — dok ona istodobno u sebi obuhvaća i oblikuje njihovo sukcesivno mnoštvo. Osigurati, stoga, njezin neprestani razvoj komunicirajući je mnoštvu koje se neprestano mijenja — drugim riječima, proširiti i produljiti u zajednici uspon svijesti koja je možda u pojedincu stigla do svoje granice — to je, čini se, u ljudskom slučaju, posebna uloga odgoja. To je, dosljedno, konačna potvrda njegove biološke naravi i njegove biološke vrijednosti sve do duhovnog područja.

III. ODGOJ I KRŠĆANSTVO

Budući da su ove stranice napisane za kršćanske odgojitelje, sada treba prenijeti i uključiti iznesene poglede u područje kršćanskog pojma nadnaravnoga. Kako se nadnaravno odvija i u kojoj se mjeri uključuje u ovo novo područje stvaranja?

Kršćanstvo je, po definiciji i u biti, religija Utjelovljenja. Bog se sjedinjuje sa svijetom koji stvara da ga ujedini i na neki način sjedini sa sobom. Za Kristove obožavatelje u tom se činu očituje sva povijest.

Kako se, međutim, odvija to postupno prisvajanje i asimilacija zemlje od Neba? Prije svega kvantitativno: primanjem u mistično tijelo sve većeg broja ljudskih duša, »sve dok brojka ne bude potpuna«. Ali i kvalitativno: razvojem u krilu crkve jednog određenog pogleda koji se razvija u duhu Kristovu. Živom *predajom* vjere i mistike, kršćanski organizam u sebi pokreće ili razvija uvijek potpuniji smisao prisutnog Krista koji djeluje na dovršenju svijeta. Mi ne možemo neprestano ljubiti Krista, ako ga nećemo sve više otkrivati. Dozrijevanje kolektivne svijesti prati razvoj brojčanog povećanja: to su dva neodjeljivo povezana aspekta u povijesnim okolnostima Utjelovljenja.

Tako se, na kršćanskoj strani, ponovno nalazi tajanstveni zakon dodatnosti i društvenog nasljeđa, koji na svim područjima zahtijeva razvoj života. Stoga se, na tom području, pojavljuje u isti mah temeljna uloga odgoja koji postaje ljudsko sredstvo božanske pedagogije. Na taj način se, međutim, u isto vrijeme, otkriva novi i zadivljujući prizor. Gledamo li — to smo već spomenuli — ljudski napor pod »naravnim« kutom, on teži prema nekoj vrsti kolektivne personalizacije, kroz koju se u pojedincima dovršava svijest čovječanstva. Gledamo li ga, s druge strane, pod »nadnaravnim« kutom, taj se isti napor pokazuje i postiže svoj vrhunac u nekoj vrsti sudjelovanja u Božjem životu, gdje svaki pojedinac nalazi, u svojem svjesnom jedinstvu s vrhovnim Osobnim, savršenstvo svoje vlastite osobnosti. — Je li

moguće da se u ta dva tako slična slučaja radi o potpuno neovisnim stvarima? Ili pak suprotno: nisu li ta dva zajednička razvoja svijesti, jedan u Kristu, drugi u ljudskom društvu, samo dvije povezane i hijerarhijski poredane faze posve istog događaja?

Postaviti kao istinit drugi dio toga izbora, tj. prihvatiti da ta dva razvoja, promatrani od njihova božanskog kraja, tvore u stvari samo jedan razvoj, određuje, u njegovim bitnim crtama i njegovu sjaju, stanovište *kršćanskog humanizma.*

Za kršćanskog humanista — koji je u tome vjeran najsigurnijoj teologiji Utjelovljenja — nema zbiljske neovisnosti ni razilaženja, nego povezana podređenost, između geneze čovječanstva u svijetu i Kristove geneze, u čovječanstvu preko Crkve. Ta su dva procesa neizbježno povezana, u svojoj strukturi — prvi je potreban drugome kao materija uz koju prianja da je nad-oživi. S tog se stanovišta potpuno poštuje sve veća iskustvena koncentracija ljudske misli u jednoj svijesti koja je neprestano sve svjesnija svojih unitarnih sudbina. Međutim, umjesto neodređenog žarišta konvergencije, koje je potrebno kao konačna točka razvoja, pojavljuje se i postaje osobna i određena stvarnost Utjelovljenje Riječi, u kojoj se sve osvješćuje.

Život za čovjeka. Čovjek za Krista. Krist za Boga.

Da bi se osigurao psihički kontinuitet u svim razdobljima golemog razvoja koji je prisutan u bezbroj jedinki razbacanih u beskrajnosti vremena, postoji jedina zakonitost: odgoj.

Svi se smjerovi dodiruju, popunjuju i povezuju. Sve se pretače u jedno.

Ukratko i konačno, odatle proistječe slijedeće gledište koje otkriva ono što se krije iza ozbiljnosti, jedinstva, ali i složenosti, pod na izgled tako jednostavnom dužnosti kršćanskog odgojitelja.

a) U odgoju se prije svega, misaono i u društvenim razmjerima, nastavlja i očituje biološki naslijeđeni rad koji od početka uzdiže svijet u područja sve veće svijesti. Kao neposredni sudionik u stvaranju, odgojitelj

treba da crpe sve poštovanje i žar za svoj trud u dubokom i komunikativom smislu razvoja, koji je narav već postigla ili će ga ubrzo postići. Svaka njegova pouka mora odražavati i poticati ljubav prema onome što je apsolutno nepobjedivo i potpuno stalno u postignućima života.

b) Preko odgoja se, k tome, razvija lagana usmjerenost duhova i srdaca, zahvaljujući postepenom širenju pogleda i zajedničkih stajališta. Bez toga, čini se, ne bi za nas bilo izlaza prema budućem razvoju života. Pozvan upravo da osigura ljudsku jednodušnost, odgojitelj mora postojano živjeti i savjesno ostvarivati sve ono što mu u tome pružaju literatura, povijest, znanost i filozofija. Živa vjera ožarena stvarnošću i veličina ljudskih nadanja neka budu gorući plamen njegovih poučavanja.

c) Konačno, preko odgoja se, posredno i neposredno, odvija postupna inkorporacija svijeta u Utjelovljenu Riječ. Posredno u onoj mjeri u kojoj se u čovječanstvu, koje se sve bolje spoznaje, priprema subjekt te visoke preobrazbe. Neposredno, pak, u onoj mjeri u kojoj se samo živom predajom širi struja milosti koju je Isus Krist u povijesti pokrenuo. Ako odgojitelj želi s punim uspjehom predati jedan i drugi utjecaj, onaj što počovječuje i onaj što pobožanstvenjuje, mora biti pod neprestanim dojmom njihove nerazdvojive i strukturalne povezanosti. Doživjeti i shvatiti — da bi se i druge u to moglo uvjeriti — kako je svako ljudsko obogaćenje samo puka prašina ako ne postane najdragocjenija i najdivnija stvar ujedinjujući se sa Središtem Besmrtne Ljubavi: to je najveće znanje i posljednja pouka kršćanskog odgojitelja.

U te tri povezane postavke završava se izgradnja čiji savršeni recept odaje istinu.

U današnje vrijeme ljudski odgoj na Zemlji širi svoju mrežu određenim postupkom, širinom, nečuvenim izražajnim i prijenosnim sredstvima. Koliko biblioteka, koliko časopisa, škola, sveučilišta, laboratorija — učenika!... U tom veličanstvenom skupu, razmjernu dobu

u koje koračamo, značajno je utvrditi da nijedna ustanova izvan kršćanstva, čini se, nije sposobna da toj golemoj masi stvari koje se poučavaju dade pravu dušu. Budući da samo kršćanski odgojitelj može pružiti ljudskom naporu i obogaćenjima sigurne nade i postojan cilj, samo je on u stanju da potpuno ispuni odgojnu zadaću, jednako u svijesti koju on ulaže kao i u svijesti koju oblikuje.*

* 1938.
Études, travanj 1945.

VELIKI IZBOR

I. LJUDSKO PODRUŠTVOVLJENJE

Kao što je astronomija, usporednim proučavanjem nebeskih tjelesa, uspjela spoznati stanje zvijezda i odrediti razdoblja njihova života, tako je i biologija, usporednim proučavanjem živih oblika, uspjela redom utvrditi razdoblja koja su prošla životinjske i biljne skupine tijekom svojega razvoja. Nijedan prirodoslovac u to više ne sumnja: vrste se pojavljuju, razvijaju, stare i umiru.

U vezi s tim čovječanstvo se prirodno ponaša kao vrsta. Ono je, dakle, u svojoj cjelini, podređeno, upravo kao i naš osobni razvoj, određenom krugu razvijanja. Stoga se svakom čovjeku koji misli postavlja pitanje čija je važnost očita za ravnanje i usmjerenje našega života. Koji položaj, *u ovome času,* zauzima ljudska vrsta na neminovnoj krivulji razvoja kojom prolazi svaka zoološka vrsta u tijeku svojega života? Drugim riječima: u kojem se razdoblju svojeg »filetičkog« razvitka, ovoga časa, nalazi čovječanstvo, u usporedbi s drugim granama koje nas okružuju na stablu života?

Na to vrlo značajno pitanje, čini se, moguće je odgovoriti, ako uočimo pojavu koja je dobro poznata biolozima, ali čija vrijednost »razdoblja« ili etape sve do sada, naime, nije bila dovoljno uočena ni iskorištena. Želim kazati *udruživanje* ili još, bolje, *podruštvovljenje.* Kada se jednom pojavi živa jedinka, ona se spajanjem svojih bitnih dijelova, kakav god bio njezin stupanj unutrašnje

zamršenosti, nužno počinje množiti. Ali, tu se ne zaustavlja razvoj. Kad se dovoljno razmnoži, jedinka teži da se pridruži drugima, da s njima tvori organsku cjelinu, koja se više ili manje razlikuje. Tako se pojavljuju prve više biljke i metazoa počevši od samostalnih stanica; koralji počevši od nepokretnih i pokretnih polipa; termitska zajednica počevši od pokretnih mrežokrilaca, mravinjak i košnica počevši od nezavisnih opnokrilaca. Čini se da je ista sila grupiranja, kroz vrlo različita razdoblja Zemlje, redom utjecala na svaku zoološku granu. Koliko možemo suditi, ta se pojava, u svakom slučaju, dogodila za određenu dob promatrane vrste. Za najstarija grupiranja možemo samo nagađati o mehanizmu grupiranja. Ali za udruženja mlađeg postojanja, još se u sadašnjoj prirodi mogu lako prepoznati stupnjevi toga procesa. Poznate su slobodne pčele i ose, i druge koje se pak, u labavom sastavu, udružuju u ograničene zajednice. I tako, s čitavom ljestvicom međuposrednih stanja, dolazimo do košnice koja je gotovo jednako organski okupljena oko svoje matice kao i zajednica termita. *Ukratko, sve se odvija kao da je svaki živi oblik, u tijeku svog filetičkog života, postigao* (s manje ili više uspjeha) *ono što bismo mogli nazvati razdobljem ili čak trenutkom podruštvovljenja (socijalizacije).*

Kada smo jednom prihvatili tu činjenicu, vratimo se ljudskoj vrsti. Pokušajmo je odrediti. Čovječanstvo u svojem zajedničkom razvoju izmiče našim predodžbama. To se, u stvari, događa zbog toga što se mi u njemu nalazimo, zato što je njegov rast daleko sporiji od našega i stoga što nas zapljuskuje njegova veličina. Ali, ne odražava li se ono što možemo neposredno opaziti u onome što nas okružuje? Pogledajmo se u zrcalu drugih živih oblika. Što opažamo?

Čovjek je, kako nas uči pretpovijest, u početku živio u malim samostalnim skupinama. Poslije toga su se uspostavile veze, najprije između obitelji, zatim između plemena. Te su se veze učvršćivale. U »neolitskoj revoluciji« ustalile su se i učvrstile na teritorijalnoj osnovi. Tisućama godina zadržalo se isto stanje. Nije li komadić zemlje,

usprkos svim društvenim sustavima, ostao kao znak i utočište slobode u svojem prvotnom obliku? Eto pred našim se očima, puno jedno stoljeće, odvija neodoljiva promjena. U »totalitarnim« političkim sustavima — čije će pretjeranosti budućnost sigurno ispraviti, ali čije će duboke težnje i namjere bez sumnje samo pojačati — građanin zapaža da se malo po malo pomiče njegovo težište ili, u najmanju ruku, da se ono poklapa s težištem državne ili etničke skupine kojoj pripada. Nema povratka na prvobitne i neizdiferencirane kulturne oblike, pred nama se pojavljuje određeni društveni sustav, u kojemu mudra organizacija upravlja mnoštvom te svakom pojedincu nastoji odrediti posebnu ulogu. Za tu činjenicu koja tvori najbitniju oznaku suvremenoga svijeta može se naći mnogo djelomičnih tumačenja: automatska složenost ekonomskih odnosa, stisnutost, na zatvorenom prostoru na Zemlji, živoga mnoštva koje se neprestano širi — i koješta drugo. Ti vanjski i drugi slični razlozi imaju sigurno svojega udjela u onome što nam se dešava. Međutim, ta se pojava, ako je uzmemo u njezinoj općenitosti i biti, može protumačiti samo kao temeljna preobrazba, tj. kao promjena ljudskoga stanja u velikim razmjerima. Njezine nam uzroke otkriva usporedna biologija. Silni društveni nemiri koji tresu današnji svijet očito pokazuju da je čovječanstvo napokon postiglo određenu dob u kojoj svaka vrsta po biološkoj nuždi mora proći kroz usklađivanje svojih jedinki. *Čini se da se čovječanstvo u nama približilo svojoj kritičnoj točki podruštvovljenja.*

Čovjek ipak nije kukac. Nije ništa tako patetično kao potpuna i slijepa odanost mrava svojem mravinjaku. Ništa nam se, međutim, ne čini bjednije. Mrav se, u potpunoj ravnodušnosti, iscrpljuje i umire u radu, bez imalo odmora. Ali, taj ukočeni poredak i njegov »bezizgledni« cilj upravo nas sile na pobunu. Moramo li mi, kroz neotklonjivi organski determinizam, neodoljivo utonuti u takvo uništenje naše osobnosti? To nije moguće! Rađanje, razmnožavanje i smrt — zajednički su uvjeti čovjeka i životinje. Ali, čovjek se, budući da je svjestan i sposoban da predvidi svoj rad, ne vlada pred tim zakonito-

stima kao životinja. On ih prilagođuje i mijenja; on im daje razuman smisao i moralnu razumsku vrijednost. Naša vrsta ulazi u svoje razdoblje podruštvovljenja — to je očito. Ne možemo i dalje živjeti a da ne prođemo kroz jednu značajnu promjenu koja će, na neki način, od našega mnoštva stvoriti cjelinu. Ali, kako nam se sada treba odnositi prema toj kušnji? U kojem ćemo duhu i pod kojim oblikom prihvatiti tu metamorfozu da ona u nama bude počovječena?

Ja smatram da je tu temeljno pitanje — ispred svakog tehničkog pitanja zemaljskog sređenja — *pitanje vrednovanja* koje se danas svakome od nas nameće, ako se imalo, pri punoj svijesti, želimo suočiti s našom sudbinom živog bića, tj. s našom odgovornosti prema »razvoju«. Na rijeci koja nas nosi javlja se struja koja nas tjera naprijed. Već osjećamo oko sebe njezine prve valove. Ta je struja, bez sumnje, mnogo jača od nas. Ali, mi ljudi, mi je moramo dobro ocijeniti da bismo mogli njome ploviti. Htio bih na ovim stranicama iznijeti više mogućih pravaca djelovanja koji se, u ovom kritičnom času, otvaraju pred onima što u ruci drže kormilo, tj. pred svakim od nas.

Konačna odluka o tome koji je najbolji put što ga treba slijediti — predstavlja *veliko opredjeljenje.*

II. MOGUĆI PUTOVI

Čini se da tri izbora — a priori (»dvojnom« raščlambom različitih izlaza koji se teoretski ukazuju našoj slobodi) jednako kao i a posteriori (razdiobom, svrstavanjem, različitih ljudskih stanovišta koja stvarno oko sebe zapažamo) — tvore oko sebe logičnu povezanu cjelinu. Oni izražavaju i isprepliću sve mogućnosti koje bismo, s obzirom na ljudsku budućnost, mogli prihvatiti i izabrati:

a) pesimizam ili optimizam;
b) optimizam bijega ili optimizam razvoja;
c) evolucionizam mnoštva ili evolucionizam jedinstva.

Proučimo redom — prije nego se na njih kritički osvrnemo — te različite izraze, tako da dobro shvatimo njihovu vrijednost i njihovu povezanost.

a) Pesimizam ili optimizam

»Je li biće dobro ili slabo? To jest je li bolje biti nego ne biti?« Usprkos svojem znanstvenom ili metafizičkom obliku to je pitanje u biti praktične naravi. Ono, naime, predstavlja temeljnu alternativu na koju svaki čovjek mora posredno ili neposredno odgovoriti zbog same činjenice što je rođen. Bez našeg pristanka i znanja — ne znamo zašto — mi smo se evo našli u svijetu koji, čini se, mučno raste prema stanju sve veće organske složenosti. Ta opća struja, koja je i nas zahvatila, vidljivo — to nam potvrđuje iskustvo — izražava prvenstvo života koje je »narav« dala biću nad ne-bićem, životu nad ne-životom jer se, uostalom, biće i život očituju i mjere prema rastu svijesti. Može li se, međutim, taj nagonski izbor nametnuti kritičkom rasuđivanju naše misli? To je pitanje moglo mirno snivati u našoj svijesti sve dok ljudska zadaća nije, čini se, nadišla brigu da svakom pojedincu u ljudskoj zajednici osigura što je više moguće ugodnu ili prihvatljivu sadašnjicu. To pitanje, naime, izbija i neodoljivo nam se postavlja čim život prividno od nas zahtijeva (kao što je to danas slučaj) — i to na temelju svojega kretanja prema višem-biću — žrtvovanje naše osobnosti. Neosporno je da se na leđima čovječanstva sve teže osjeća teret svijeta koji se razvija. Kako je golem i postaje sve teži — zar ne — trud koji omogućuje Zemlji da živi i da se razvija! Da, točno: mrav umire da bi mogli živjeti drugi robovi. E, da! Ne bismo li mi bili u tom poslu Sizifi, glupani? Čitava je jedna klasa ljudi stoljećima mogla stvarno služiti drugoj povlaštenoj klasi da se nije zapitala je li ta nejednakost doista nepopravljiva. Nije li jednako tako sada došao čas da se čovjek, svjestan smjera kojim ga vodi život, odupre napokon i otkaže poslušnost slijepom razvoju, koji, uostalom, i nije neki stvarni napredak? »Vrijeme, prostor, budućnost, 'ja', dvojnici ni-

štavila. Ništa se ne rađa iz druge stvari i ništa nije nužno za postojnost nijedne druge stvari«, piše jedan suvremeni filozof (A. Consentino). Tim što napor koji se traži od ljudi iz dana u dan postaje sve teži, neizbježno je da se pitanje, koje se već nametnulo dalekovidnim duhovima, nameće i mnoštvu. Treba li svemiru priznati — da ili ne — neki smisao, budućnost, izlaz? Već na tom temeljnom pitanju čovječanstvo se virtualno dijeli u dva dijela. Na jednoj su strani oni koji niječu svako značenje i svaku vrijednost te dosljedno i svaki razvoj bića; na drugoj oni koji vjeruju u nagradu i u mogućnost veće svijesti.

Za prve je prihvatljivo samo jedno stanovište: neprihvaćanje da se ide dalje, tj. bijeg koji je jednak povratku. Njima se više ne nameće nikakvo drugo pitanje jer se nalaze ukočeni u nepovezanosti i raspadanju. Pustimo ih. Pred drugima, naprotiv, stoje dužnost i teškoće da se ide naprijed. Slijedimo ih prema višem odredištu njihova položaja.

b) Optimizam bijega ili razvoja?

Odlučivši se za vrijednost bitka, prihvativši da svijet ima smisao i da nas nekamo vodi, ne slijedi nužno da bismo ga *a fortiori* morali dalje slijediti do kraja, u istom smjeru njegova razvoja. U gradovima nam treba često svaki čas skretati, lijevo i desno, da bismo stigli na kraj svojega puta. Prije dosta stoljeća na indijske je mudrace doista djelovao utjecajni i nerazmrsivi značaj sredine u kojoj se odvija ljudska djelatnost. Što se više mučimo da spoznamo, da posjedujemo ili da sredimo svijet, zapažali su oni, to više učvršćujemo materijalnu mrežu koja nas zatvara i povećajemo u svemiru složenost, čega bismo se morali osloboditi da postignemo jedinstvo. Nema drugog zamisliva pristupa k višem-biću (le plus-être) osim u trganju mreže koja nas steže. Uvjerimo se u ništavilo svih pojava koje nas okružuju. Mrtvenjem ili mistikom skršimo veliku obmanu. Stvorimo u sebi noć i šutnju. Tada će se u suprotnostima prividnosti pojaviti ono što se može odrediti samo potpunim nijekanjem — neizreciva stvarnost. Tako govori istočna mudrost. Jednako, samo ne tako temeljito (jer njihov Bog posjeduje sva ona određenja kojih nema nirvana) misli dobar broj kršćana. Podruštvovljenje je opasno za ljudsku vrstu. Ne prepoznajemo li pod tim užasnim oblikom Karmu*[1]?... Ono što mi nazivamo civilizacijom plete oko nas strahovitom brzinom svoju mrežu. Dok još imamo vremena trgajmo okna. Ne nipošto iz prezira, naprotiv, zbog prevelike ljubavi prema bitku, slijedeći sve putove odanosti i razmišljanja, skršimo razvojne determinizme, razbijmo čaroliju i oslobodimo se.

Na taj način, već se od početka pojavljuju »ogranci« na optimističkom deblu čovječanstva. Na jednoj se strani pojavljuje skupina onih koji vide naš pravi napredak u činjenici našeg što je moguće bržeg otrgnuća od svijeta. Kao da duh ne može opstojati ili se pak dalje usavršavati ako ne ruši materiju. Na drugoj strani, ponovno, stoji skupina onih koji vjeruju u veću vrijednost razvoja u stvarima. Za te (stvarne optimiste) zadaće i teškoće koje se nameću ovoga časa nipošto ne znače da smo došli u bezizlazan položaj u razvoju. Njihovo povjerenje u svemir jače je od svake kušnje. Pokušati ustuknuti ispred vrtloga, vješto se izvući — bio bi, smatraju, najgori potez. Izlaz se može naći (jer mora postojati) samo idući uvijek naprijed, ispred vrtloga. S velikim, dakle, razumnim povjerenjem, mi se približavamo duhu.

Bijeg ili i dalje razvoj? Drugi izbor koji susreće ljudsko mišljenje u svojem traženju rješenja kako da se unaprijed ponaša.

U toj novoj točki dijeljenja oba su stajališta određena — dva se »mentaliteta« otkrivaju i dijele. Pustimo pristalice bijega da se udalje u svojem smjeru koji nas više ne zanima. Slijedimo one druge, vjerne pristaše Zemlje, u njihovim nastojanjima da ljudski brod usmjere naprijed preko valova budućnosti. Ta bi druga skupina od sada mogla biti jedinstvena. Ona se, međutim, još nije

---

* U indijskim religijama podređivanje nizu uzroka. (Primj. prev.)

[1] Teilhard de Chardin sigurno misli na kolektivni oblik Karme. N.D.E.

stvarno oduševila za potpuno zajedničku dušu. Potrebna je posljednja razdioba da u čistom stanju do kraja odijeli različite duhovne težnje koje se u današnjem svijetu nejasno miješaju na dnu ljudske slobode.

c) *Pluralitet ili jedinstvenost*

Dijeljenje onoga što bismo mogli nazvati »ljudskim duhovnim kategorijama«, logično, počinje, pokazali smo, s vjerom u Biće i nastavlja s vjerom u sve veći napredak opipljivog svijeta oko nas, tj. u biti s *vjerom u duhovnu vrijednost materije*. Ali, psihološki, taj dvojni proces po kojem se pri svakom opredjeljenju odvaja neka nova duhovna vrsta, potpuno je pod utjecajem posljednjeg određenja koje nijansira i skrovito upravlja svakim prethodnim izborom. »U kojem ćemo smjeru i pod kojim oblikom tražiti i očekivati to biće koje će nam razvoj u budućnosti donijeti? Hoće li se svemir, po svojoj prirodi, rasuti u iskricama? Ili, naprotiv, teži li on da se sabere u jednom jedinom žarištu svjetlosti?« Mnoštvo ili jedinstvo? Dvije mogućnosti koje određuju dva osnovna stajališta. Između njih se, naime, diže stvarna linija duhovne razdiobe Zemlje — temeljnija od svih rasnih, narodnih i čak vanjsko-religioznih razlika. Pluralizam ili monizam (uzimajući tu riječ u čisto etimološkom smislu)? U tom posljednjem razmimoilaženju čovječanstvo se dovršava upoznavati i odabirati.

U očima »pluralista« čovječanstvo kreće u smjeru dijeljenja i, dosljedno, sve veće neovisnosti svojih jedinki. Igra, zabava, korist života — bilo za koje biće sastoji se u tome da to biće, *suprotno drugima*, postigne svoju najveću samostalnost i svoju najveću slobodu. Tako da najveća savršenost, potpuno blaženstvo, krajnja veličina ne pripadaju cjelini nego dijelu. U tom dispersivnom pogledu podruštvovljenje ljudskog mnoštva pričinja se kao nazadak ili glupo robovanje, — osim ako se tu ne nazire rađanje *debla* koje bi bilo u stanju da jednoga dana podupre snažnije ličnosti nego što su naše. Uz to ograničenje i u takvim granicama

ta se pojava može podnositi. Zajedništvo bi, međutim, po sebi, u svim svojim oblicima predstavljalo samo podređeno i privremeno stanje. U svakom pojedincu, ili čak svakog časa u pojedincu, razvoj postiže svoj vrhunac, sve snažnijim odvajanjem svojih vlakanaca. Svemir je u biti lepezast: divergentnoga je ustrojstva.

U očima »monista« stvar je potpuno suprotna: samo cjelina postoji i *konačno* vrijedi. Skupiti se u se, odijeliti se od drugih, *osamiti se* — bila bi to za svaku jedinku na svijetu temeljna pogreška. Da bi se dovršio i spasio svaki pojedinac treba da radi oko toga da se sruše sve moguće prepreke koje smetaju bićima da se ujedine. Ne zanosimo se više sebičnom neovisnošću nego zajedništvom s drugima! S tog stajališta, suvremena totalitarna strujanja (kakvi god bili nedostaci njihovih prvih ostvarenja) nisu ni zabluda ni biološka nazadovanja. Ona djeluju u osnovnom smjeru »kozmičkog« razvoja. Daleko od toga da bi mnoštvo bilo cilj razvoja, ono je samo početni supstrat čije postupno smanjivanje odaje pravu krivulju postupaka prirode. Svemir se bitno skuplja oko svojeg središta kao platno oko čuna. *On je konvergentnog ustrojstva.*

Ostvarivanje svijeta kroz divergenciju — ili pak ostvarivanje svijeta kroz konvergenciju? Prihvaćanje odluke u jednom ili drugom od ta dva smjera čini se da je konačno. Nova se određenost stajališta može odvijati samo u podređenim i sporednim usmjerenjima. Tako se na tom posljednjem raskršću, kada je čovjek došao na rub podruštvovljenja svoje vrste, zatvara naša raščlamba općih putova koji se ovoga časa otvaraju pred čovjekom. Tri izbora koja smo postepeno susretali prelaze sada u četiri mogućnosti:

— ili prestati djelovati izvršivši neku vrstu samoubojstva;

— ili pak pobjeći s pomoću neke mistike odvajanja;

— ili se pak svaki za se osobno dovršavati sebičnim odvajanjem iz mnoštva;

— ili se odlučno baciti u zajednički tijek da se u njemu inkorporiramo.

Što ćemo učiniti pred tom prividnom neodređenošću života u nama? Hoćemo li pokušati zaboraviti to pitanje i nastaviti nagonski, slučajno, živjeti, i ništa ne odlučiti? Nemoguće! Životinje se mogu slijepo povjeriti svojem nagonu i neće se postidjeti ni prevariti, jer još nisu *vidjele*. Ali, budući da se naš pogled jednom otvorio, makar naglo zatvorili oči — u nama će i dalje plamsati postavljeno pitanje u najtamnijim dubinama naše misli. Mi više ne možemo osjetiti životinjsku sigurnost nagona. Budući da smo, postavši ljudi, došli do mogućnosti da predvidimo budućnost i da prosuđujemo vrijednost stvari, ne možemo više djelovati a da se i samo naše odbijanje da zauzmemo stajalište ne izjednačuje s odlukom.

Mi, dakle, ne možemo ostati na mjestu dok se uz nas razdvajaju četiri puta: jedan nazad, tri naprijed. Koji ćemo prihvatiti?

III. IZBOR PUTA

a) *Traženje kriterija.*

Raspored koji smo uspostavili nije nipošto neka igra riječi. »Četiri puta pred nama« nisu izmišljotina. Oni stvarno postoje. Poznamo ljude koji njima koračaju. Oko nas, doista, ima pesimista i optimista. A među tim posljednjima: »budista«, »pluralista« i »monista«.

Pred tom razvrstanosti ljudskih stajališta prema svijetu — da ga napustimo ili prihvatimo — često se zadovoljavamo time da slegnemo ramenima i kažemo: »Stvar temperamenta«. Kao da na svim područjima vjerovanje ili odsutnost vjere ne predstavljaju daleko više i da nisu uočljiviji od neke duševne sklonosti prema žalosti ili veselju, glazbi ili geometriji. Tumačenje je, dakle, pogodno jer nas lišava svake rasprave. Ali, to je nepotpuno tumačenje, jer prema subjektivnom raspoloženju našega bića nastoji presjeći jedno u biti objektivno pitanje, tj. — pitanje ustrojstva koje je vlastito svijetu na kojemu se nalazimo. Pokušajmo to

vjerno spoznati: svakome od gore četiri spomenuta izbora nužno odgovara svemir posebnog oblika: nesređenog ili sređenog, — dotrajalog ili još mladog, — raspršenog ili konvergentnog. Međutim, od ta četiri oblika svemira — *odjednom može samo jedan postojati, — samo je jedan pravi.* Da bismo usmjerili naš život, mi nismo, dakle, slobodniji da slijepo slijedimo svoj ukus od kapetana broda koji se, da bi pronašao put u luku, ne može predati svojem maštanju. Radi se, dakle, o tome da pronađemo kriterij koji će odrediti naš izbor. Uronjeni u naš svemir, mi ni za trenutak ne možemo iz njega izroniti da bismo vidjeli kuda i kamo ide. Nema periskopa: treba nam zaploviti u dubinu. Postoji li, uz te uvjete, neki znak unutar svijeta po kojemu bismo mogli prepoznati krećemo li se po dobru putu, tj. u smjeru u kojemu bi i sam svijet napredovao?

Treba odgovoriti: da, postoji takav znak. To je onaj već spomenuti znak pojavljivanja, u nama i oko nas, sve veće svijesti. Fizika je, prije više od jednog stoljeća, primijetila da se u svijetu koji poznajemo neprestano povećava dio *neiskoristive energije* (entropija). Tu je ona pronašla matematički izraz kozmičke nepovratnosti. I ne samo da se ta fizička bezuvjetnost sve do danas oduprla svakom pokušaju »relativizacije«, nego ona, ako se ne varam, teži da pronađe svoju protivnu stranu u suprotnom, pozitivnom i konstruktivnom tijeku koji nam otkriva proučavanje biološke prošlosti Zemlje, tj. u razvoju svemira prema sve većim stanjima nevjerojatnosti i osobnosti. Entropija i život. Nazad i naprijed. Dva komplementarna izraza za strijelu vremena. Entropija (učinak mnoštva radije nego zakon pojedinog elementa) nema smisla za potrebe našega djelovanja. Naprotiv, život, shvaćen kao sve jača usmjerenost kozmičke tvari prema unutra, pruža našoj slobodi točan smjer kretanja. Želimo li — pred pojavom »poodruštvovljenja« u koju neodoljivo ulazi čovječanstvo — spoznati što treba činiti da bismo bili što sličniji postupcima svijeta čiji smo mi dio? Izaberimo, dakle, između danih izbora onaj koji nam se čini sposobnim

da u nama razvija i očuva svijest u najvećoj mjeri. Ako i poslije toga zalutamo, znači da se i svemir s nama vara.

b) *Smanjenje izbora*

Pošto smo, na temelju povijesti, prihvatili da svijet u svojoj prošlosti odražava uspon prema duhu, istodobno, znači da više nemamo što birati između bitka i nebitka. Birati? — Pa, mi smo, ima toliko vremena, na poslu! Izbor između biti ili ne-biti — izvršen je davno prije našega rođenja. Ili, točnije, rodili smo se upravo zbog toga izbora jer je on uključen u razvoju svemira koji je tako od vijeka usmjeren. Temeljna sumnja o prvenstvu svijesti u odnosu prema ne-svijesti bila bi potpuno shvatljiva u jednom duhu koji bi naglo izronio iz ništavila. Ona se pokazuje protuslovnom u biću evolutivne naravi čije rađanje potvrđuje to prvenstvo. Samo naše postojanje je osudilo pesimizam i agnosticizam u njihovu osnovnom obliku. Možemo ih, bez oklijevanja, napustiti. Toliko o prvome.

Teža je, čini se, odluka koju treba donijeti o drugom izboru: »Bijeg — ili i dalje razvoj?« — U kojem nas smjeru očekuje najveća svijest? ... Na prvi pogled tu je teže odgovoriti. Misao o ljudskom ushitu (extase) izvan opipljivoga po sebi ne bi bila ništa protuslovna. Ona se vrlo dobro slaže, vidjet ćemo, s *konačnim* težnjama svijeta koji ima razvojno ustrojstvo. Ali, to, samo uz jedan uvjet: tj. uz uvjet da je svijet, o kojemu se radi, došao do takvog razvoja da bi se njegova duša mogla osloboditi a da ništa ne izgubi od svojih usavršenja — poput neke zrele stvari. Imamo li, međutim, razloga smatrati da je ljudska svijest već *danas* postigla takav stupanj savršenosti i bogatstva da ništa više ne treba očekivati od zemaljskoga soka? Ispitajmo još ovdje povijest. Zamislimo, na primjer, da je civilizacija zaustavila svoj uspon i svoj razvoj u vrijeme Bude ili u prvim stoljećima kršćanske ere. Vjerujemo li da, u tom slučaju, duh Zemlje ne bi ništa bitno izgubio u pogledu spoznaje, djelovanja i ljubavi? Očito, ne vje-

rujemo. E, onda! Ta očita potvrda mora voditi naše postupke. Dok neki plod raste i poprima zrelu boju nećemo ga ubrati. Jednako tako, dok u svijetu oko nas, makar s mukom i nepovezano, niču pitanja, ideje i nove snage — znak je da treba ići naprijed u osvajanju materije. Zabranjen nam je *sadašnji* bijeg izvan svijeta čiji je pritisak svaki dan to teži, jer bi doista bio *preuranjen*. Toliko o drugom izboru.

Konačno, budući da nam treba odlučno ići naprijed, evo nas pred posljednjim izborom. Koji ćemo smjer prihvatiti — da bismo našim trudom što uspješnije produžili zemaljsku svijest te je razvili? Hoće li to biti ljubomoran razvoj naše osobnosti u smislu sve veće neovisnosti? Ili će se to odvijati u združivanju i darivanju nas samih zajedništvu? Odbijanje ili prihvaćanje ljudskog zajedništva? Svijet razjedinjenja ili ujedinjenja? Gdje je istina? I, dosljedno, izlaz?

U tome posljednjem raskršću čini mi se da se suvremeno pitanje djelovanja očituje u svojemu temeljenom i najizrazitijem aspektu. Ako postoji jasno zamjetljiv postupak u razvoju što ga priroda slijedi prema najvećoj svijesti, onda se ta svijest, u stvari, postiže preko sve veće diferencijacije koja čini da se ona rađa iz sve većeg poosobljavanja. Poosobljavanje, čini se, povlači suprotnost i odvajanje. Da bismo ostali dosljedni tome razvoju morat ćemo povjerovati kako se svaki čovjek mora boriti protiv svakoga utjecaja koji bi htio njime ovladati i ograničiti ga. Ne odgovara li upravo taj čin odvajanja jednome od najsnažnijih nagona što ga osjećamo u svojim dubinama? Koji nam duh progovora kroz ushit da se osamimo i zatvorimo u se? Poziv ili kušnja?

Neosporno je da je svemir »pluralističkog« ili divergentnog ustrojstva kadar, jednoga dana, da tu i tamo razvije vrhunce svijesti. Čovjek koji vjeruje da cijeli svijet ulaže na njegov život, a njegov život na sadašnji čas, naravno, u stanju je da svaki svoj časak doživi s izvanrednom napetošću. Ali, ako dobro pripazimo, vidjet ćemo da taj blijesak (osim što je smiješno ograničen u

svojoj širini) bitno narušava duh u kojemu se ražario. S jedne strane, iako je prihvatljivo izazvati u pojedincu vrhunac časovita veselja, to ga, naprotiv, lišava neizrecivih radosti što ih pruža svjesno jedinstvo i uviranje u sve veće biće negoli je on. U odbjegloj iskrici izgara sva njezina budućnost. S druge strane, ako se taj razvoj logično širi malo po malo na sve druge jedinke — nastaje *općenito ishlapljivanje* što bi ga prouzročilo ljudsko mnoštvo. Prihvatiti pretpostavku *konačnog* razjedinjavanja života — značilo bi, u stvari, biološki uvesti u misaoni dio svijeta neposredan zakon raspada i smrti. To bi značilo, nasuprot svijesti (koja bi postala nestalna stvarnost!), ponovo uspostaviti prvenstvo i odlučnu postojanost materije. To bi značilo još jače protusloviti povijesnom razvoju života nego što to čini neumjestan potez bježanja.

Želimo li spasiti prvenstvo duha, nema drugoga izlaza nego da prihvatimo onaj put koji nas jedini vodi sve većem očuvanju i razvijanju svijesti — put ujedinjenja. Svijet sjedinjavanja, koje god žrtve zahtijevao s obzirom na našu slobodu, jedini spasava dostojanstvo i nade našega bića. Treba da je to, dakle, *onaj pravi put.* Da bismo izbjegli potpuno bezvlađe — izvor i znak opće smrti — nema drugoga, mi moramo odlučno zaploviti naprijed — makar nešto morali žrtvovati — u vode podruštvovljenja.

Makar morali nešto žrtvovati?

Ali, gdje je ono napisano, da će onaj koji izgubi svoju dušu, spasiti je?

IV. OZNAKE JEDINSTVA

Vrijeme je da se osvrnemo na jednu predrasudu, duboko ukorijenjenu u našemu biću, predrasudu koja nas sili da suprotstavljamo jedno drugome, kao dvije suprotnosti, mnoštvo i jedinstvo, dio i cjelinu, odvojenost i zajedništvo. Neprestano raspravljamo kao da bi dva dijela svakoga para tog niza tekla suprotno

jedan od drugoga — kao da ono što postiže jedno, *ipso facto,* gubi drugo. Odatle potječe tako rašireno misao da bi sudbina »monističkog« smjera, u *svima* svojim oblicima, zahtijevala žrtvu i spremala propast osobnim vrednotama u svemiru.

U temelje te potpuno krive predrasude treba svakako ubrojiti onaj neugodan utisak gubljenja i nelagodnosti koje naš duh osjeća pri pomisli da ćemo se naći zarobljeni u grupi ili izgubljeni u mnoštvu. Točno je da gomila guši i otupljuje jedinke koje se u njoj nalaze. Ali zašto bismo tražili uzorak zajedništva u onome što je samo skupina, »hrpa«? Mimo tih skupina ili, točnije, nasuprot tim golemim neorganskim skupinama, u kojima se jedinke ne raspoznaju i gube, priroda je puna udruženja koja su sastavljena i organski sređena upravo na suprotnom zakonu. U slučaju takvih cjelina (a to su jedine prave i naravne cjeline!) zbližavanje jedinki ne ide za tim da umanji njihove razlike. Ono ih, naprotiv, ističe. Na svim iskustvenim područjima *pravo ujedinjenje* (tj. sinteza) ne brka: ono *čini različnim* (diferencira). To je svakako nužno uočiti u času kada se želimo odlučiti na veliko opredjeljenje.

Posvuda oko nas imamo primjera kako jedinstvo poštuje raznolikost: u tijelu viših živih bića gdje se stanice gotovo do u beskonačnost sređuju prema različitim dužnostima koje vrše; u životinjskim zajednicama gdje se jedinka, možemo kazati, »osposobljuje« prema službi koja joj pripada; u ljudskim udruženjima gdje se, iz dana u dan, nevjerojatno sve više i više umnožava broj struka; na psihološkom području, gdje prijatelji i ljubavnici zalaze međusobno u dubine uma i srca samo ako to jedan drugome saopći... U tim različitim oblicima zajedničkog života (izuzevši posljednji) bez sumnje vidimo kako raznolikost, kao plod jedinstva, prati zakonitost po kojoj pojedinačno postaje *kotačić u stroju:* takav je upravo slučaj u termitskoj zajednici ili košnici kojih se sjena tako izrazito pruža preko budućnosti ljudskih zajednica. Ali, čuvajmo se da ne bismo, bez nužnih ispravaka, izjednačili pojave

različitog reda. U termitskoj zajednici i košnici (kao i u stanicama koje tvore naše tijelo) jedinstvo i stručnost pojedinih dijelova nastaju na području osiguranja pojedinih *materijalnih uloga:* kao što je hranjenje, razmnožavanje, obrana itd. Odatle proizlazi promjena jedinke u »dopunski dio«. Ali, zamislimo jedan drugi primjerak udruživanja u kojemu se za pojedince pojavila druga mogućnost međusobnog dovršavanja, tj. psihička, koja odgovara onome što bismo mogli nazvati *ulogom poosobljavanja.* Odvijajući se na tom novom području, utjecaj ujedinjenja koji ističe raznolikost ne samo da neće izazvati rađanje »lanca« nego će ići za tim da poraste raznolikost izbora i bogatstvo spontanosti. Kaotična nezavisnost sve će više iščezavati prelazeći u skladan razvoj osobnih vrednota.

To je upravo slučaj s ljudskim društvom. *S pojavom misli* među ljudima se stvara posebna i nova sredina koja im omogućava da se udružuju i jedni na druge djeluju, i to ne zbog njihova zajedničkog očuvanja i produženja vrste, nego, u prvom redu, zbog usavršavanja zajedničke svijesti. U toj sredini različitost koja se rađa iz jedinstva odražava se u onome što svaka jedinka u sebi nosi kao najposebnije, najnesaopćivije: svoju osobnost. Podruštvovljenje čiji je čas, čini se, kucnuo za čovječanstvo, nipošto ne znači kraj nego, radije, početak *razdoblja osobe* na Zemlji. U ovom kritičnom času sve je pitanje u tome da se skupno zbližavanje pojedinaca ne odvija nipošto (po »totalitarnom« postupku) u nekoj funkcionalnoj zakonitosti koju nameću ljudske snage, nego u »oduševljenju« koje nadahnjuje ljubav. Ljubav su, međutim, vječno brižno potcjenjivale realističke i pozitivističke vizije svijeta. Trebat će se, konačno, jednoga dana odlučiti priznati da se u njoj nalazi temeljna snaga života ili, ako više volimo, da je ljubav ona naravna sredina u kojoj se, jedino, može nastaviti uzlazni slijed razvoja. Bez ljubavi je, doista, pred nama sablast osiromašenja i ropstva: sudbina termita i mrava. S ljubavlju i u ljubavi, u životvornom ljudskom približavanju, odvija se produbljivanje našega najskrovitijeg »ja«. Slobodno i zanosno buktanje na svim neistraženim putovima. Ljubav ujedinjuje a ne miješa one koji se ljube. I ljubav im u tome međusobnom dodiru otkriva veličanstven zanos koji je u stanju, u njihovim dubinama, daleko snažnije nego ikakav samotni ponos, razbuktati najveće stvaralačke sposobnosti.

Maloprije smo mogli vjerovati — u času kada smo se odrekli svemira razjedinjavanja i pluralizma — da će se, s našim zaronjavanjem u zajednički život, utopiti i dio naših osobnih bogatstava. Sada nam je, međutim, jasno: upravo po toj prividnoj žrtvi naše će biće postići vrhunac osobnosti; a mi smo mislili da nam se toga treba odreći.

I nije to još sve.

Spomenuli smo da jedinstvo ističe raznolikost; to u prvom redu pruža mogućnost svemiru sjedinjavanja da i dalje, bez zbrke, razvija pojedince koje ujedinjuje. Ta zakonitost, zapravo, u našem svemiru, povlači za sobom još jednu bitnu značajku. Ako, naime, svjesne jedinke na temelju osnovnog zakona jedinstva, svojim zbližavanjem usavršuju ono što im je najnepriopćivije — to znači da je počelo ujedinjavanja prema kojemu idu, po nečemu, autonomna stvarnost koja se od njih razlikuje. Nije, dakle, nipošto »postalo središte« (»centre de résultance«) koje bi se rađalo iz njihova okupljanja, nego »vladajuće središte« (»centre de dominance«) koje ujedinjuje bezbrojna pojedinačna središta koja u njemu završavaju. Bez njega se ona ne bi nikada sjedinila. Drugim rječima, u svemiru sjedinjavanja, pojedinac nipošto ne nalazi svoje dovršenje izravno u svojemu vlastitom usavršenju, nego u svojem učlanjenju u viši stožer svijesti. Samo se preko njega može povezati sa svima drugima. Nekom vrstom skretanja u Drugoga njegov rast postiže vrhunac u darivanju i nesebičnosti. Što ćemo drugo kazati ako ne da se na tom posljednjem stupnju nanovo pojavljuje mistično »uništenje« koje su prorekli, kako smo ih nazvali (govoreći o drugom izboru), pristalice bijega? Sve sada postaje jasno. Bilo je

istinito ono što su predosjećali ti pobornici ushita. Samo, oni su htjeli naglo pobjeći i (kao što smo već upozorili) prerano. Oni su opravdano težili da pohite i da prijeđu u Drugoga. Ali nisu zapazili da mistična noć ili smrt mora predstavljati kraj i krunu razvojnog rasta. Može li pod običnim uvjetima voda vreti ispod sto stupanja? Da bi prešao s onu stranu, svijet i njegovi dijelovi moraju prije postići ono što bismo mogli nazvati »njihovom točkom uništenja« (»leur point d'annihilation«). Nastojanje da u sebi i oko sebe svjesno promičemo razvoj općeg ujedinjavanja — vodi nas upravo toj kritičnoj točki.

Odatle proizlazi, ukratko, slijedeće stanje.

Izabrati svim svojim bićem mogućnost i nadu beskonačno sve većeg jedinstva svemira — to za nas nije samo čin koji treba učiniti, želimo li uskladiti naše vladanje s razvojnom prošlošću svijeta — to je u stvari osnovni čin u kojemu se, u svojoj biti, nalazi *svaki drugi konstruktivni čin koji bismo mi, možda, mogli ovome suprotstaviti.* Stvarno, u tom se smjeru ukazuje konačni izlaz — pobjeda koju je život skupo platio — i to ne samo za neki umanjeni i posebni oblik svijesti: čitava svijest njime prolazi, sa svim svojim bogatstvom, za koje smo mislili da ga se pri svakom novom dijeljenju treba odreći. To potvrđuje da je svijet savršeno uređen! Drugim riječima, odluka koju je život iziskivao od našeg misaonog djelovanja daleko je jednostavnija nego se činilo u početku. Ona se, naime, svodi na jednostavan izbor između prve i posljednje postavke svih spomenutih izbora koje smo pokušali razlučiti: odbijanja života koje nas vodi u propast ili prihvaćanja bića koje nas, ravno preko podruštvovljenja, dovodi k vjeri u vrhovno Jedinstvo: *dva suprotna smjera na istom putu.*

Ako, dakle, razvojni slijed svemira, kako nas to povijest uči, doista odražava nešto nepogrešivo, tj. ako svijet ne može ići natrag, — osobna bi se djelovanja morala usmjeriti *većinom, slobodno,* u onom pravcu koji bi bio sposoban, i to jedini sposoban, da zadovolji njihove težnje u svim zamislivim oblicima najveće svijesti. Budući da je veliki izbor — koji prihvaća svemir ujedinjenja — najprije temeljni izbor pojedinca, on je određen da prije ili poslije postane *zajednički izbor* ljudskoga mnoštva. Tako se za našu vrstu u budućnosti ukazuje posebno i uopćeno stanje svijesti: »sudioništvo« u nazorima i namjerama.

Zbog te činjenice, na kraju, moramo razmotriti jednu posebnu pojavu koja izravno proizlazi iz te predstojeće jednodušnosti: više ili manje blisko uspostavljanje nove atmosfere ili, još bolje, nove sredine djelovanja na Zemlji.

V. PRAVA SREDINA LJUDSKOG DJELOVANJA

Povjesnici filozofije, dok proučavaju razvoj misli kroz stoljeća, posebno se osvrću na postanak i razvoj misli, postavkî i konačnih sustava. Ti izraženi entiteti nisu sve — a možda ni ono najvažnije — u misaonom životu. Geometrija se sastoji od točaka, crta, likova. Ona, međutim, u svojoj biti ovisi također o vrsti prostora (broja dimenzija, zavinutosti) u kojemu mjernik djeluje. Vlastitosti se mijenjaju ili se poopćavaju prema prirodi prostora. Moguće su određene promjene i kretanja. Prostor je po sebi nešto što prelazi svaki obrazac. Međutim ovisno o tome neizrecivom — otkriva se i razvija čitav izrazivi svijet. I onda! Kao što je to točno i kao što nam se čini jasno na apstraktnom području geometrije, isto je tako, i treba mu pristupiti s jednakom pažnjom, kada se radi o općem sređivanju pojava — što nazivamo filozofijom. Filozofirati znači protumačiti stvarnost oko sebe. U filozofiji se, odmah na početku, pojavljuje povezana cjelina sređenih odnosa. Ta se posebna cjelina, međutim, odnosi samo na onaj svemir koji intuitivno zamišljamo s određenim svojstvima. Ta svojstva nisu *poseban predmet nego opći uvjet spoznaje.* Ako se, pak, ta svojstva počnu mijenjati — iako se zbog toga filozofija nije raspala — ona se svakako

stavlja u pokret i nanovo usklađuje svoje postavke — poput crteža koji je nacrtan na gipkoj površini te se mijenja čim površina promijeni nagib. Prošlost našeg shvaćanja puna je, stvarno, više ili manje takvih naglih »promjena«. Te promjene, u stvari, više odaju razvoj »prostora« u kojemu se oblikuju misli — nego samo kretanje ljudskih misli. Promjena je, dakle, »prostora« očito nešto snažnije i dublje.

Navedimo samo jedan, najsvježiji, slučaj takve promjene.

Ljudi su, sve tamo do XVI stoljeća, još uvijek zamišljali da su prostor i vrijeme *ograničene* veličine u kojima su uzastopno *poredani predmeti,* jedan uz drugi, tako da između sebe mogu *mijenjati položaj* (interchangeable). Zamišljalo se da je moguće oko svih nebeskih tjelesa povući jedan geometrijski ovoj. Govorilo se (s uvjerenjem da je shvatljivo) o prvom i posljednjem odredivom času u prošlosti i budućnosti. Smatralo se da se svaka stvar može bilo gdje slobodno premjestiti na osi vremena a da se svijet ništa ne promijeni. Duh je, k tome, mislio da se on savršeno ugodno osjeća u takvom svemiru. On je mirno pleo svoju metafiziku. Ali, jednoga dana, pod utjecajem različitih vanjskih i unutarnjih uzroka, to se stanovište počelo mijenjati. Prostorno, naša su zapažanja svemira svratila pozornost na beskrajno maleno i beskonačno veliko. Nešto poslije, vremenski, opazili smo kako se nazad i naprijed otvaraju dva duboka ponora: prošlost i budućnost. I konačno, strukturalno, mi smo postali svjesni činjenice da je položaj svakoga predmeta — unutar toga beskrajnog vremensko-prostornog obujma — bio tako blisko povezan s razvojem svega ostaloga da je nemoguće nasumce promijeniti položaj bilo kojega predmeta a da ga na taj način ne učinimo »nepovezanim« ili da, u tom slučaju, ne bismo morali popravljati oko njega razmještaj i povijest cjeline. Ograničenu sredinu statičkog uz-smještaja (juxtaposition) zamijenila je, da bi obuhvatila razvoj naše misli, sredina razvojnog uređenja, neograničena u svim smjerovima (izuzevši onaj prema

naprijed, u smjeru svojega pola ujedinjavanja). U toj novoj sredini trebalo je, i mi to upravo nastojimo, podesiti našu fiziku, našu biologiju, našu etiku i čak našu vjeru. Sada nam se ne bi bilo moguće vratiti u staru sredinu iz koje smo upravo izašli, kao što je nemoguće da kugla ponovo postane ravnina. Opća je i nepovratna promjena shvaćanja, misli, pitanja: dva znaka da je duh postigao još jednu dimenziju.

Osvrnimo se sada na psihološke posljedice velikog izbora, na temelju kojega, recimo glasno, čovječanstvo teži da prihvati opće i sigurno stajalište svojega uključenja u konvergentni svemir svijesti. Možemo li pretpostaviti kakve će biti unutarnje posljedice takve promjene? Čovjek je do sada stvarno živio, sve u svemu, a da nije mnogo analizirao uvjete zakonitosti i razvoja koje je on svojim naporom stekao. On je, iz dana u dan, — zbog više ili manje ograničenih i bliskih probitaka — djelovao više nagonski nego razumski. I eto, sada, oko njega se ukazuje naklona, postojana i topla atmosfera. Val novog života, s osjećajem »općeg jedinstva« — kojega je svjestan — prožima niti i srž njegovih najmanjih radnja, njegovih najsitnijih želja. Sve sja. Sve se širi. Sve odiše osnovnim okusom apsolutnoga. I još više, sve oživljava od izljeva sadašnjosti i ljubavi. Taj izljev — što isijava iz najvećega stožera osobnosti — podržava i jača međusobne srodnosti pojedinaca na putu prema ujedinjenju. Pošto smo okusili tu klimu, možemo li se vratiti ili podnositi neku drugu?... — *Opće i nepovrativo* novo usklađivanje životnih vrednota: ponovno dva znaka koji — iznad svih ideologija i svih sustava — (ovaj put *na području djelovanja,* a ne samog stajališta) — svjedoče o našem usponu prema različitoj i višoj sredini, novoj duhovnoj dimenziji.

U tome je, čini se, doista, za čovjeka, veličina sadašnjeg časa. Naprijed, sutra, ponovo nas čekaju drugi ideološki sukobi, druga moralna razilaženja — a isto tako i druga ujedinjenja i druge pobjede. Taj drugi, slijedeći čin drame mora se odigrati na drugome području — on će se igrati u novomu svijetu u kojemu se

mi upravo rađamo: u tom će svijetu svako misaono biće na Zemlji (ako *prihvati* da djeluje) — djelovati *samo* u svijesti, koja će *svima* postati naravna i gotovo nagonska, da se brine za djelo potpunog poosobljavanja.

Čovječanstvo će se, bez sumnje, — to je moj zaključak — po prvi put pojaviti — s onu stranu onoga što sam u početku nazvao »njegovom kritičkom točkom podruštvovljenja« — u biološki stečenoj sredini za punimu svojega djelovanja.*

* Pariz, 3. ožujka 1939.
Cahier du Monde nouveau, 1945, svezak I, br. 3.

RAZMIŠLJANJE O RAZVOJU

I. BUDUĆNOST ČOVJEKA U OČIMA PALEONTOLOGA

Uvod

Kada je čovjek, prije malo više od jednog stoljeća, prvi put otkrio, *iza* sebe i istodobno *ispred* sebe, duboki bezdan vremena — njegov je prvi dojam bila beskrajna nada: pravo obožavanje napretka koji su upoznali naši očevi.

Ovoga časa, međutim, vjetar se, čini se, okrenuo. Poslije mnogih razočaranja, svijetom se širi val tjeskobnog skepticizma (pod lijepim imenom realizam).

Statički otpor, bolesni pesimizam, ili jednostavno oponašanje: — danas je postalo »sveto pravilo« napadati i sumnjičiti sve što odiše po vjeri u budućnost.

»Jesmo li se ikada micali? Mičemo li se još? I, ako se mičemo, mičemo li se naprijed ili da to nije, radije, nazad? Ili, konačno, nije li to neko kretanje u krugu?...«

Smrtna sumnja, ako se ne otkloni. Ona, naime, izravno ubija, s voljom za život, svu živu snagu čovječanstva.

Na ovim bih stranicama htio pokazati da su znanstveni razlozi danas — iako su u ovo posljednje vrijeme bila gorka naša razočaranja o ljudskoj dobroti — potpuno na strani postavke da mi stvarno idemo naprijed, i da još mnogo možemo ići, — samo ako pravilno odredimo smisao razvoja i ako odlučno prihvatimo pravi put.

1. UVODNA OPASKA: LAGANA KRETANJA

Da bismo mogli shvatiti ono što slijedi potrebno je da prihvatimo misao kako u svemiru postoje tako lagana kretanja koja ne možemo neposredno primijetiti. Pojam laganog kretanja po sebi tako je jednostavan: svi smo vidjeli malu kazaljku na satu. Trebalo nam je, stvarno, dugo vremena, dok smo shvatili ovo: što nam se neka stvar čini čvršćom i postojanijom u prirodi, to ima više prilika da nam predoči veličanstveno i duboko kretanje. Danas znamo da beskrajan sustav naših zvijezda tvori samo jednu svemirsku maglicu (mliječni put) u tijeku zrnjenja i širenja. Znamo, opet, da ta svemirska maglica, zajedno s milijunima drugih spiralnih cjelina, isto tako tvori jedinstveni i golemi nad-sustav koji se jednako nalazi u tijeku širenja i sređivanja. Isto tako znamo da se još i sada pod našim nogama kontinenti mijenjaju i planine rastu ... itd.

Mogli bismo kazati da se danas znanost razvija samo rušeći, jedan za drugim, sve ustaljene okvire u svijetu. Posljedica je toga da pod nepomičnosti najsitnijega otkriva izvanredno brza kretanja, a pod nepomičnosti golemoga izvanredno spora.

Zaustavimo se samo na drugoj od tih dviju povezanih posljedica. Ona nas ovdje zanima. Možemo je ovako izraziti: »Sve se u svemiru miče. Ali, *što je neka stvar veća to je njezino micanje sporije.*«

2. SLUČAJ ŽIVOTA

Pošto smo postavili takvo načelo, pustimo po strani svemirske maglice i planine. Okrenimo se prema životu čiji je dio čovječanstvo.

Život je, prema našim mjerilima, nevjerojatno stara pojava: preko tri stotine milijuna godina ... Uz to, on uključuje milijarde bića. Prekriva čitavu Zemlju. U vremensko-prostornom smislu, život spada u kategoriju beskrajnih stvari. On je nešto beskrajno. Ako se miče, miče se kao nešto beskrajno veliko.

Htjeli bismo spoznati, zaključiti miču li se život i čovječanstvo. To ćemo, zapravo, spoznati, samo budemo li ih promatrali *veoma dugo vremena* (slično kao malu kazaljku na satu).

Ovdje nam postaje jasna uloga paleontologije, istodobno kao i potajna mana naših kritičara.

3. ULOGA PALEONTOLOGIJE

Moglo bi se nekome činiti da je paleontologija znanost čistog umovanja ili puke radoznalosti. Nije li paleontolog gotovo nerealan i najmanje koristan od svih istraživača? Čovjek koji se samo posvetio istraživanju prošlosti? Živ zaronio u prošlost te pokušava sakupiti ostatke svih mogućih iščezlih stvari? ...

Tako doista misli mnogo neupućenih. A možda je to sud i mnogih paleontologa — koji tako skromno o sebi sude.

Ali, upravo tu nagon našega nastojanja nadilazi naše sposobnosti.

Obnova »onoga što je prošlo« mogla bi se pričinjati s pravom maštanjem besposličara.

Međutim, stvarno, precizan rad koji su obavili ima jedno stoljeće istraživači fosila, uspjesi koje su oni strpljivo zabilježili u stotinama znanstvenih rasprava i u tisućama barbarskih imena (što neupućenima savršeno ništa ne znače), sustavna proučavanja i muzejsko bogatstvo — poslužili su nečemu što je od bitne važnosti za razvoj naše misli. Oni su, naime, pripremili za ozbiljnu znanost jedno neobično zanimljivo područje: osvijetlili su *dio prošlosti debeo nekih tri stotine milijuna godina.*

Shvaćamo li dobro izvanrednu važnost toga predmeta?

Mi želimo, ponavljam, i to zbog životnih razloga, upoznati ima li u svijetu, odnosno u čovječanstvu, bilo kakvog napretka? Pustimo po strani svako metafizičko umovanje. Ne obazirimo se isto tako ni na osjećajne dojmove ili osjećajne očitosti. Budući da se radi o stvarnoj činjenici, obratimo se činjenicama. Naše rasprave

postaju besplodne ako ih ograničimo na mala razdoblja, na kojima, rekli smo, napredak ne ostavlja traga. Naprotiv, u jednom vremenskom obujmu, poput onoga koji smo napokon uspjeli rekonstruirati u paleontološkom laboratoriju — ako postoji kretanje života — ono *se nužno mora primijetiti.*

Umjesto da raspravljamo uprazno, na veoma ograničenom prostoru od nekoliko naraštaja, pristupimo debelom sloju, koji nam pruža znanost, i pogledajmo ga. Što vidimo?

4. USPON SVIJESTI

Stvarno, zbog različitih psiholoških i tehničkih razloga, o kojima ne želim ovdje govoriti, čitanje ili odgonetanje dijela prošlosti, koji nam pruža paleontologija — još uvijek ne ide tako lako. I dalje se o tome vode žučljive rasprave. Prema tome, tumačenje koje ću ja izložiti ne može se još smatrati »prihvaćenim«. Ipak mi se čini tako očito da ga bez ustručavanja iznosim kao sigurno, to jest kao ono koje će prije ili poslije steći opći pristanak znanosti.

Možemo ga ovako izraziti: »Proučavanje života u dovoljno velikim razdobljima (*milijunima* godina) potvrđuje da se život miče. I to ne samo da se miče — nego on napreduje u određenom smjeru. I ne samo da napreduje — nego mi možemo uočiti tijek ili slijed njegova razvitka.«

Tri postavke. Možemo ih ukratko proširiti na slijedeći način:

a) *Život se miče.* O tome je nepotrebno raspravljati. Svatko danas zna koliko se mijenja cjelokupnost živih oblika kad uzmemo Zemlju u dovoljno različitim razmacima njezine povijesti. Svako deset milijuna godina život stvarno poprima novo ruho.

b) *U određenom smjeru.* To je osjetljiva točka. Treba je dobro uočiti. Dopuštajući opstojnost opće promjene života tijekom vremena — što se ne može zanijekati — mnogi biolozi hoće, još i danas, da se ta promjena događa bez određenog pravca, u svim smjerovima, i slučajno. Protiv te tvrdnje, koja kvari misao o napretku, ustaje, po mojem mišljenju, velika činjenica neprestanog »razvoja mozga« u živih bića. Od dna do vrha u organskom svijetu jasno se ocrtava, pod naporom naših istraživanja, stalan rast životinjskih oblika prema vrstama sa sve bogatijim i zgusnutijim nervnim sustavima. Sve očitije povećanje živaca i sve veća »izrazitost glave« u organizmima. Taj zakon je uočljiv u svih živih skupina koje poznajemo; u najmanjih kao i u najvećih. Možemo ga slijediti kod kukaca kao i kod kralježnjaka; kod kralježnjaka, iz razreda u razred, iz reda u red, iz obitelji u obitelj ... Postoji određeni stupanj mozga u vodozemaca, drugi u gmizavaca, treći opet u sisavaca. I ponovo među sisavcima vidimo kako mozak s vremenom raste i kako se razvija u papkara, u mesoždera i nadasve u primata. Tako bi se mogla ucrtati neprestano uzlazna krivulja života, uzimajući kao apscisu vrijeme, a kao ordinatu količinu (i kakvoću) nervne tvari koja je postojala na Zemlji u svakom geološkom razdoblju.

Što ćemo zaključiti ako ne da se tijekom razdoblja, povećanjem nervnog sustava, na našem planetu stvarno očituje neprestani porast svijesti?

c) A sada (treća točka): kakav *duboki slijed* naziremo pod tim sve većim porastom svijesti, koji nam otkriva organski razvoj živaca i mozga? Pogledajmo iz bližega, koristeći se posljednjim podacima do kojih je došla udružena oštroumnost brojnih istraživača. Samo u jednoj molekuli »virusa« postoje po prilici, mi to počinjemo spoznati, deseci tisuća okupljenih atoma. Samo u jednoj stanici postoje sigurno deseci tisuća skladno sređenih molekula. Postoje milijuni stanica samo u jednom mozgu. I milijuni mozgova samo u jednom mravinjaku ...

Što drugo znači taj atomizam ako ne da nam se kozmička tvar — kojom su ovladale snage razdvajanja prema dolje (to smo već znali), razdvajajući se polako sve do atoma — sada predstavlja, svojim drugim kra-

jem, podvrgnuta izvanrednoj snazi ujedinjavanja — snazi koja *pari passu* pokazuje sve više oduhovljene energije na materiji koja se sve snažnije ujedinjuje? To pak — uočimo dobro — nije nikakva metafizika. Ne pokušavam odrediti što je duh, što materija. Samo kažem, ne napuštajući područje fizike, da je vjerojatno najveće otkriće našega stoljeća spoznaja da se tijek vremena mora mjeriti u prvom redu prema uzastopnom spajanju materije u složene skupine. Njezino sve bogatije i sve bolje usredotočeno uređenje kruni sve svjetlija kita slobode i unutarnjeg života. Na Zemlji se, dakle, očituju pojave uzlaznog razvoja svijesti u upravnom omjeru sa sve većom sređenosti sve složenijih jedinki koje su postepeno izgrađene, zahvaljujući kemijskim i životnim zakonima. Za sada ne vidim boljega znanstvenog rješenja za zagonetku koju nameće fizički razvoj svemira.

5. POLOŽAJ ČOVJEKA NA ČELU ŽIVOTA

Do sada sam neprestno promatrao život u cjelini, uopće. Prijeđimo sada na posebni slučaj koji nas najviše zanima. Osvrnimo se na samog čovjeka.

Opstojnost uzlaznog razvoja svemira očituje nam se u svijetlu paleontologije. Gdje se čovjek nalazi na liniji toga razvoja? Odgovor je očit. Ako doista — kao što ja to smatram — kozmički rast prema sve većoj svijesti nije neka optička varka, ako upravo on izražava bit biološkog razvoja, onda bez sumnje čovjek zauzima vrhunac na krivulji koju život pokazuje. Svojom pojavom i svojim postojanjem čovjek potvrđuje stvarnost i određuje brzinu putanje. On je »točka na i«.

Stvarno, na našem iskustvenom području, nije li rađanje misli ona kritična točka u kojoj se očituje i dovršava sav napor minulih stoljeća — kritička točka kroz koju je svijest prošla te se od silne zgusnutosti u sebi odrazila?

Znanost je nekada, prije Galileja, zamišljala čovjeka kao pravno i geometrijsko središte svijeta što ga tvore područja statički zatvorena u se. U našemu modernom neo-antropocentrizmu čovjek, koji je istodobno ponižen i uzvišen, postaje (zemaljska) *glava* svemira koji je na putu psihičkog premještanja: čovjek — posljednja, najsloženija i najsvjesnija »molekula«. Odatle proizlazi da imamo naše pravo da se — nošeni milijunima godina psihogeneze — osjećamo kao izdanci (sortis) napretka, — djeca napretka.

Svijet se razvijao barem do onoga časa kada se pojavio prvenac naše rase. Tu je već čvrsta točka, uporište na kojemu možemo zasnovati našu filozofiju života.

Učinimo sada još jedan korak.

Zoološki je razvoj s čovjekom postigao svoj vrhunac. U redu. Nije li se, međutim, taj razvoj zaustavio kad je postigao taj domet? Život se kretao sve dok se u svijetu nije pojavila misao. — Pretpostavimo. Ali od tada, je li on od tada išao naprijed, je li mogao dalje napredovati?

6. RAZVOJ ČOVJEČANSTVA

Koliko god nam se čovječanstvo, sa svojom pretpoviješću činilo starim, ono je još *vrlo mlado*. Mi ga možemo slijediti u njegovoj starosti tek nešto preko stotinu tisuća godina. Vrijeme tako kratko da nije ostavilo traga na većini životinjskih oblika koji su nam na Zemlji prethodili i koji nas sada okružuju. Na tom tako malenom dijelu prošlosti moglo bi se činiti da je nemoguće — stvarno je osjetljivo — mjeriti razvoj života. Ali, zahvaljujući izvanrednoj brzini razvoja ljudskoga vala, i na tako malom razdoblju, moguća je (barem za vješto oko) *izravna* ocjena pomicanja naše skupine na liniji svijesti.

a) Prije svega čini se da je anatomski zamjetljiva postupna promjena mozga tijekom najstarijih razdoblja naše filogeneze. Pitekantrop i Sinantrop bili su inteligentni. Ali postoje ozbiljni razlozi da mislimo kako oni nisu bili, u tom pogledu, razvijeni kao mi.

b) Već u onom stupnju koji antropolozi nazivaju stupnjem Homo sapiensa možemo pretpostaviti da je

naš današnji mozak dostigao granice svojega savršenstva. Ako se on otada, možda, mijenjao, taj napredak nije primjetljiv za naša sredstva zapažanja. Ali, ako se od razdoblja sjevernih jelena (to jest u dvadeset ili trideset tisuća godina) ne može primijetiti nikakav razvoj ni na tijelu ni u duševnim moćima čovjeka-pojedinca — od tada se, naprotiv, jasno pokazuje stvarni organsko-psihički razvoj u kolektivnog-čovjeka. I upravo je to, što god se mislilo — jednako kao i postizavanje naknadnih zavoja u mozgu — stvaran razvoj.

Pogledajmo ponovno dvije temeljne jednakosti ili istovjetnosti koje smo već prije uspostavili:

Napredak = uspon svijesti.

Uspon svijest = učinak organizacije.

Te dvije »jednadžbe«, uzete zajedno, znače da nam je dovoljno — da bismo otkrili i provjerili biološki razvoj unutar danog sustava — na određenom razmaku i području, promatrati samo kako se mijenja organizaciono stanje unutar toga sustava.

Odredivši to, usporedimo »svijet u spiljama« s našim današnjim svijetom. Čovječanstvo je, izvan svake pretpostavke i sumnje, u tom razdoblju od trideset tisuća godina, ostvarilo zapanjujući napredak u svojem zgušnjavanju.

Ekonomsko se zgušnjavanje očituje u ujedinjavanju snaga na Zemlji.

Umno se zgušnjavanje zapaža u ujedinjavanju naših spoznaja u jedan povezani sustav (znanost).

Društveno se zgušnjavanje očituje u prerašćivanju ljudskoga mnoštva u misaonu cjelinu.

To lagano i neodoljivo kretanje naše povijesti prema sve jedinstvenijim skupinama za neupućene duhove nema posebnog značenja. Ili, radije, oni to smatraju, i to je sve, nezanimljivim područjem površnih i beznačajnih pojava. Ti ljudski događaji, međutim, povezani sa zapletima pred-ljudske svijesti, za upućeno su oko izvanredno značajni. *Dvije krivulje, jedna nastavlja drugu.* Užasni događaji koje mi u ovome času doživljavamo poprimaju također svoje lice, postaju sasvim jasni. Taj

super-rat koji nas tako tišti, to pretapanje, opća čežnja za novim redom — što je to drugo nego potres, trzaj, kriza — poslije čega se nazire jedinstvenija organizacija ljudskoga svijeta? Kako nam se upravo prikazuje taj novi poredak o kojemu svatko govori — ako ne kao veća svijest čovječanstva koje će istodobno biti složenije i snažnije povezano?

Život se, doista, nije zaustavio kada je došao do misli. Ne samo da se on micao i napredovao od praživa do čovjeka, nego se s pojavom čovjeka nije prestao kretati naprijed slijedeći svoju bitnu os. Što kažem! Mi ovoga časa možemo osjetiti kako se on kreće pod našim nogama. Lađa koja nas nosi stalno je u pokretu.

Sada se dakle pojavljuje i pred našim duhom iskrsava posljednje odlučno pitanje, jedino pitanje koje nas u biti zanima. Sve do sada su napredovali i život i sam čovjek. To je u redu. Ali što nam sprema budućnost? Mi se još krećemo. Ali, možemo li još dugo napredovati?

Nismo li došli u škripac? Može li se ozbiljno govoriti o budućnosti čovjeka?

7. LJUDSKA BUDUĆNOST

Naravno, nisam prorok. I razumljivo je da ja službeno znam kako je znanstveno opasno produživati krivulju s onu stranu činjenica, tj. bez dovoljno razloga određivati njezinu buduću vrijednost. Istakavši tu opasnost, ipak mi se čini da možemo ne upadajući u snove — oslanjajući se snažno na opću povijest svijeta s kojom nas upoznaje paleontologija, u razmaku od trideset tisuća godina — ustvrditi dvije slijedeće činjenice:

a) Čovječanstvo, prije svega, ima u sebi jednu golemu rezervu, golemi potencijal zgušnjavanja, to znači razvitka. Pomislimo na beskonačnost snaga, misli, osoba, koje još nisu otkrivene, do kojih još nismo došli, koje se još nisu rodile ili nisu međusobno ujedinjene... Ljudska je skupina, »energetski« i biološki, sasvim mlada, potpuna svježa. U usporedbi s onim što nas uči povijest

drugih skupina, ona će, u organskom smislu, živjeti i razvijati se još *više milijuna godina.*

b) Sve nas uvjerava da će ljudska vrsta imati na raspolaganju to golemo razdoblje koje joj je potrebno za naravno dovršenje njezina razvoja. Zemlja još nije ni blizu svojeg konačnog planetarnog razvitka. Naravno, možemo zamisliti svu silu neprilika (nesreće, bolesti) koje bi, teoretski mogle odjednom uništiti sav razvoj, ali već tri stotine milijuna godina život paradoksalno raste na nesigurnom području. Zar već to nije znak da ga u njegovu rastu podržava *neka suradnja* »slijepih« svemirskih sila, tj. da on sa svom sigurnošću napreduje?...

Što više mislimo o tim stvarima više zapažamo da prava teškoća, koju predstavlja čovjek, sa znanstvenog gledišta nije u tome da se dozna je li on žarište neprestanog razvoja — nego je, radije, u tome da se dozna kako će dugo taj razvoj nastaviti svojim hodom kojim se kreće, a *da se život ne rasprsne u sebi, ili učini da prsne Zemlja* na kojoj je rođen. Naš je moderni svijet nastao u nepunih deset tisuća godina. A u nepunih dvije stotine godina brže se promijenio nego u nizu svih prijašnjih tisućljeća. Jesmo li ikada na to mislili što će naš planet psihološki predstavljati do *milijun godina?* Sa znanstvenog stajališta, u stvari, utopisti imaju pravo (a ne »realisti«). Makar njihova predviđanja izazivala podsmijeh, oni, barem, imaju smisla za prave razmjere ljudske pojave.

8. KRETANJE NAPRIJED

Sada, kada smo osvijetlili naše stajalište, prijeđimo na zanimljive posljedice u vezi s našim djelovanjem. Ako napredak treba da se nastavi, on neće to učiniti sam od sebe. *Prema samom zakonu svojih sinteza evolucija se sve više zasniva na slobodi.*

Ako se doista u budućnosti pred nama otvara jedno gotovo neograničeno područje — kakvo mora biti, praktično, naše raspoloženje u pogledu tog hoda naprijed?

Ja opažam dva njegova aspekta koji se mogu izraziti u tri riječi: velika zajednička nada.

a) Najprije, velika nada. Ona se mora spontano roditi u svakoj plemenitoj duši pred iščekivanim ostvarenjem. Ona je, u stvari, osnovni *zanos,* bez kojega se ništa ne događa. Treba nam samo strastvena volja za rastom, za postojanjem. Ne obazirimo se, dakle, na slabiće, na sumnjičavce, pesimiste i potištene, zamorene i nepokretne! Život je neprestano otkriće. Život je kretanje.

b) Dodao sam: zajednička. U tome je, također, povijest života odlučna. Da bismo se kretali naprijed nisu dobri svi smjerovi. Jedan jedini vodi k usponu: onaj koji s više organiziranosti vodi do boljeg spajanja i jedinstva. Pustimo po strani, ponovno, čiste individualiste, sebičnjake koji žele rasti bez obzira na svoju braću — ili čak na njihovu štetu — bilo pojedinačno, nacionalno ili rasno. Život se kreće prema jedinstvu. Naša se nada može samo onda ostvariti ako računa sa sve većim jedinstvom i ljudskim zajedništvom.

Konačno, taj nam dvostruki aspekt nameće sam zakon prošlosti.

9. KRIŽANJE PUTOVA

Sada moramo riješiti jednu veliku neodlučnost. Budućnost ovisi, rekao sam, o smjelosti i vještini koje će ljudi pokazati da bi svladali sile razjedinjavanja ili odbijanja koje ih, čini se, više udaljuju jedne od drugih — umjesto da ih zbližuju.

Kako, dakle, da se ostvari zbližavanje? Na koji način uspjeti da se ljudsko mnoštvo radije odlučno ujedinjuje nego da se neprestano drobi u slabašna zrnca prašine? A priori nam se za to ukazuju dva puta.

a) Prvi je: zbližavanje vanjskim djelovanjem *prinude.* Zbog pasivnog odnosa zemaljskih uzroka, mi smo neizostavno podložni tom usiljenom zbližavanju. Budući da čovječanstvo neprestano *dodatno* brojčano raste, i da se, na zatvorenoj površini našega okruglog planeta od-

nosi neprestano množe, ljudsko se mnoštvo sve više i više nesvjesno zgušnjava u sebi. Tom snažnom prirodnom stezanju očito možemo dodati vještačke pritiske koje vrše snažnije ljudske skupine nad slabijima. Dovoljno je pogledati oko nas pa da se vidi kako ta misao pronalazi i čak ubrzava svoje ostvarenje.

b) Postoji, međutim, jedno drugo rješenje. To jest da se ljudi pod nekim *povoljnim utjecajem* konačno posluže svojim dubokim snagama *privlačnosti* koja je dublja i snažnija nego prividna odbojnost koja ih razjedinjuje. To bi se dogodilo onda kada bi ljudi uspjeli — stisnuti jedni uz druge zbog omeđena prostora i smještaja na Zemlji — tome golemom tijelu dati zajednički duh.

Jedinstvo putem izvanjskih sila ili putem unutarnjih snaga? Prinudno zbližavanje ili jednodušnost?

Čas prije smo govorili o sadašnjem ratu. Zar taj rat, očito, ne odražava napetost — unutarnje iščašenje — čovječanstva koje je duboko istrgnuto samo iz sebe u času kada treba da izabere svoju budućnost na tom križanju putova?...

10. IZBOR

Što moramo učiniti kada smo slavno stigli u razvitku života do te odlučne točke u ljudskom razvoju? Budućnost Zemlje je u našim rukama. Što ćemo, dakle, odlučiti?

Prošlost nas, po mojemu mišljenju, uči i jasno pokazuje koji put treba slijediti.

Napredovat ćemo samo ako se ujedinimo. To je, vidjeli smo, zakon života. Međutim, jedinstvo prinude, u stvari je samo izvanjsko pseudojedinstvo. Ono je u stanju odraziti neku zakonitost, ali ne ostvaruje nikakvo temeljito jedinstvo; ono, dosljedno, ne rađa nikakav porast svijesti. U biti, ono materijalizira umjesto da produhovljuje. Samo jedinstvo jednodušnosti — biološko je jedinstvo. Samo ono ostvaruje ono čudo po kojemu osobnost sve snažnije raste iz snaga zajedništva.

Samo je ono istinito produženje psihogeneze iz koje smo proizašli.

Mi se doista moramo iznutra (par le dedans) ujediniti u potpunoj slobodi.

Evo nas tako, licem u lice, pred posljednjim pitanjem. Da bismo ostvarili jednodušnost treba nam, rekao sam, povoljan utjecaj koji bi nas zbližio i povezao. Gdje ćemo tražiti, to jest kako ćemo zamisliti to počelo zbližavanja, tu dušu Zemlje?

Hoće li to biti u razvijanju zajedničkog *stajališta*, tj. u uspostavljanju opće prihvatljive znanosti —u kojoj bi se sve svijesti združile u spoznaji istih činjenica, tumačenih na isti način?

Hoće li to biti, radije, u razvoju zajedničkog *djelovanja*, tj. u određivanju zajedničkog cilja — općenito priznatog tako poželjnim da sva djelatnost k njemu prirodno teži, očitujući posve istu brigu i revnost?

Te su dvije osnovne jednodušnosti sigurno stvarne. Ja držim da će one zauzeti svoje određeno mjesto u sutrašnjem razvoju. Međutim, ako ih još nečim ne dopunimo, one ostaju nesigurne, nedostatne i nedovršene. Zajednička znanost približava samo geometrijske točke shvaćanja. Zajednički probitak, opet, koliko god bio strastven, samo posredno približuje bića, i to na bezličnom području koje depersonalizira.

Ne moramo približiti glavu uz glavu i tijelo uz tijelo, nego srce uz srce: to mi trebamo.

Pod tim uvjetima, što više istražujem temeljno pitanje budućnosti Zemlje, to više otkrivam da djelatno počelo njezina jedinstva ne valja, konačno, tražiti ni u samoj spoznaji iste istine ni u samoj želji koju u nama *Nešto* pokreće — nego u zajedničkoj privlačnosti koju u nama *Netko* isti ostvaruje. S jedne strane, kada sve dobro odvagnemo, doista, na kraju ostaje samo *srdačan* susret ljudskih osoba — kakav može ostvariti samo *uzajamna ljubav* — koji je stvarno sposoban da izvrši sintezu duha u njezinoj punini (u čemu se sastoji jedina moguća definicija razvoja). S druge strane, među ljudskim osobama, koje su po prirodi bezbrojne, postoji

samo jedan mogući način da se međusobno ljube, tj. da sve zajedno osjete kako su upućene na isto zajedničko »ultra-središte« u koje ne mogu stići svaka za se, samostalno, nego zajednički.

»Ljubite jedni druge, znajući da se u dubinama svakoga od vas pojavljuju isti Bog.« Ta poruka, izrečena prvi put pred dvije tisuće godina, danas se otkriva kao bitan strukturalni zakon onoga što mi nazivamo razvojem i evolucijom. Ona ulazi u znanstveno područje kozmičkih energija i nužnih zakona.

Doista, što se više trudim da s ljubavlju i udivljenjem, u svjetlu paleontologije, spoznam beskrajna kretanja prošloga života, to više sam uvjeren da će ovaj golemi razvoj — *koji ništa više ne može zaustaviti* — doći do svojeg vrhunca samo kristijanizirajući se.*

II. O MOGUĆIM TEMELJIMA ZAJEDNIČKOG LJUDSKOG CREDA[1]

Sastanak u New Yorku, ako se ne varam, ne ide za tim da samo površno pomiri različite oblike vjere, nego da istakne bitnu sličnost tih oblika na koje se dijeli ljudski duh i na taj način sam sebi suprotstavlja. On teži da razvije novi duh za novi poredak.

Neka mi bude dopušteno pridonijeti moj osobni udio i svjedočanstvo u tom području — plod trideset prošlih godina u bliskom i srdačnom dodiru istodobno sa znanstvenim i religioznim sredinama u Evropi i Americi kao i na Krajnjem istoku.

1. PRAVA TOČKA RAZILAŽENJA: BOG ILI SVIJET?

Ako se zanemare bezbrojna drugotna razilaženja i istodobno ne osvrće na nepokretno i nezanimljivo mnoštvo

* Neobjavljeno, Peking, 22. veljače 1941. Predavanje održano u Francuskoj ambasadi, 3. ožujka iste godine.

[1] Napomene u vezi s kongresom u New Yorku: Znanost i vjera.

onih koji ni u što ne vjeruju, potpuno mi se čini jasno da sukob od kojega trpi današnje čovječanstvo proizlazi iz dubokog razdvajanja umova i srdaca na dvije potpuno jasno razgraničene skupine:

a) S jedne je strane skupina onih koji svoje nade polažu u stanje ili cilj koji su smješteni potpuno s onu stranu i izvan svijeta.

b) S druge je strane skupina ljudi koji te iste nade postavljaju u unutrašnje dovršenje iskustvenog svemira.

Prvu skupinu, daleko najstariju, danas izrazito tvore kršćani, pobornici transcendentnog i osobnog Boga.

Drugu grupu čine ljudi koji iz različitih pobuda stavljaju svoj život u službu svemiru, zamišljajući, kako će on u budućnosti postići svoj vrhunac u nekoj neosobnoj imanentnoj mu stvarnosti. Ti su novijeg porijekla. U svim je vremenima postojao sukob između »služitelja Neba« i »služitelja Zemlje«. Ali, samo otkada se pojavila misao o evoluciji (koja na neki način obožava svemir) probudili su se vjernici Zemlje i prihvatili zaista jedan oblik religije koja je prepuna ograničenih nada, napora i odricanja.

Treba li pobjeći izvan svijeta, prezirući ga? Ili pak ostati u svijetu da njime ovladamo i da ga dovršimo? Čovječanstvo se, ovoga časa, kreće između ta dva ideala ili suprotne mistike... Dosljedno, zbog toga, na jedan porazan način slabi njegova životna moć adoracije.

U tome je, po mojem mišljenju, — daleko snažnije od bilo kojega gospodarskog, političkog ili društvenog sukoba — bit krize koju doživljavamo.

2. POČELO SJEDINJENJA - NOOGENEZA

Dvije snage, a priori, makar obje bile pozitivnog znaka, uvijek su u stanju da se spajajući povećavaju. Vjera u Boga i vjera u svijet. Te se dvije snage, budući da obje izviru iz istog veličanstvenog duhovnog zanosa, doista mogu uspješno povezati u rezultantu uzlazne prirode. Ali gdje ćemo praktično pronaći djelatno počelo i sredinu za tu poželjnu preobrazbu?

Držim da se to počelo i ta sredina nalaze u ispravno »ostvarenoj« misli da se u nama i oko nas odvija neprestani porast svijesti u svemiru.

Ima već stoljeće i pol otkako je fizika, zašavši u brojne raščlambe, živjela s mišlju o rasipanju energije i nestajanju materije. Sada pak, pošto ju je biologija uputila na razmišljanje o učincima sinteza, ona sve više zapaža da svemir istodobno s pojavama zrnčanog razdvajanja povijesno pokazuje drugo kretanje, potpuno jednako općenito i snažno kao i prvo. To je kretanje postupnog zgušćavanja svojih psiho-kemijskih elemenata u sve složenije jezgre u kojima svaki novi viši stupanj materijalnog zgušćavanja i razlikovanja — prati sve razvijeniji oblik spontanosti i psihizma.

Silazni val entropije zaustavljen je i izravnan uzlaznim rastom noogeneze!...

Što je neka misao veća i revolucionarnija, to u početku ima više neprilika. Usprkos mnoštvu i važnosti činjenica koje odražava pojam je noogeneze još uvijek daleko od toga da bi imao potpuno građansko pravo u znanosti. Zamislimo ipak, sudeći prema svim uočljivim znacima, da ona uskoro, pod jednim ili drugim oblikom, zauzme svoje mjesto koje joj pripada na čelu strukturalnih zakona našega svemira. Lako je, odmah, vidjeti da bi prvi učinak toga događaja bio upravo težnja da približi i spontano usmjeruje prema jedinstvu ona dva suprotna oblika adoracije između kojih je podijeljena, maloprije sam rekao, religiozna snaga čovječanstva.

S jedne strane, čim je prihvaćena stvarnost noogeneze, vjernik svijeta se osjeća ponukan da u svojim planovima o budućnosti daje sve značajnije mjesto vrednotama osobnosti i transcendentnosti. Osobnosti: zbog toga što je svemir koji je u razvoju psihičke zgusnutosti istovjetan sa svemirom koji se poosobljuje. I transcendentnosti: zbog toga što se posljednji pol »kozmičkog« poosobljavanja — da bi u potpunosti bio postojan i jedinstven — jedva može ikako drugačije zamisliti nego tako da svojim vrhom izranja iz jedinki koje super-uosobljuje sjedinjujući ih sa sobom.

S druge strane, uvijek prema istom stajalištu, dopustivši pretpostavku da postoji kozmička geneza duha, vjernik neba opaža da ona mistična preobrazba na koju on misli — pretpostavlja i posvećuje čitavu opipljivu stvarnost i sve mučne uvjete ljudskog napretka. Da bi bilo nad-oduhovljeno u Bogu — ne mora li se čovječanstvo prethodno roditi i uzrasti u *istim uvjetima, s čitavim sustavom* onoga što mi zovemo »evolucijom«? Odatle proistječe, posebno za kršćanina, duboka inkorporacija zemaljskih vrednota u najosnovnije pojmove njegove vjere kao što je Božja svemogućnost, odricanje, ljubav. Najprije Božja svemogućnost: Bog nas stvara, na nas djeluje, preko razvoja. Kako bismo mogli zamisliti ili se bojati da će se on svojevoljno ukrštati sa samim slijedom u kojemu se izražava njegovo djelovanje? Zatim odricanje: Bog nas očekuje na kraju evolucije. Nadvladati svijet ne znači nipošto prezirati ga ili odbacivati, nego prolaziti njime i oplemeniti ga. Napokon ljubav: Božja ljubav izražava i kruni temeljno srodstvo koje, od početka vremena i prostora, skuplja i ujedinjuje sve elemente svemira koji se mogu oduhoviti. Ljubiti Boga i bližnjega to nije samo čin poštovanja ili milosrđa, nadodan našim drugim osobnim brigama. Kršćanin, ako želi biti kršćanin, mora prihvatiti sam život, život u punini svojih težnja — u duhu zbližavanja i poosobljavajućeg jedinstva sa svim što postoji.

Smisao za Zemlju se otvara i širi prema gore, u smislu za Boga: smisao za Boga se ukorjenjuje i podržava prema dolje, u smislu za Zemlju. Transcendentni osobni Bog i svemir koji se razvija ne tvore više dva suprotna privlačna središta nego ulaze u hijerarhiziranu povezanost, da bi uzdigli ljudsko mnoštvo u jedinstvenom usponu. Misao o duhovnom razvoju svemira daje izravno naslutiti tu značajnu promjenu i zaista je počinje ostvarivati u sve većem broju duhova, slobodnih mislilaca i vjernika.

To je promjena koju smo upravo tražili.

3. NOVA DUŠA ZA NOVI SVIJET: OBNOVLJENA VJERA U LJUDSKI RAZVOJ

S tog je stajališta odmah jasno da bi neposredan i uspješan način za ujedinjenje živih ljudskih snaga — tako bolno razjedinjenih ovoga časa — bio jednostavno u tome da se udari u bubanj za poziv i ostvari zajednica svih onih koji — bili desno ili lijevo — smatraju da je velika stvar za suvremeno čovječanstvo da prokrči izlaz naprijed, *osvajajući prag veće svijesti.* Kršćani ili ne-kršćani, ljudi ožareni tim osobnim uvjerenjem, istovrsna su *skupina.* Iako se nalaze na krajnjim krilima čovječanstva koje se kreće, oni bez dvoličnosti mogu pod ruku stupati naprijed. Njihova stajališta ne samo da se ne isključuju nego se virtualno nastavljaju i stvarno teže da se upotpune. Što čekaju da se upoznaju i da se uzljube? »Sveti savez«, zajednička linija svih onih koji vjeruju da se svemir još uvijek razvija i da nam je dužnost da ga razvijamo. Nije li ta djelotvorna manjina čvrsta jezgra oko koje se mora razviti sutrašnja jednodušnost?

Usprkos valu skepticizma koji je, čini se, razbio (bez sumnje veoma simplicističke i materijalističke) nade od kojih je živjelo devetnaesto stoljeće — vjera u budućnost nije umrla u našim srcima. Naprotiv, čini se da nas upravo ona, produbljena i očišćena, mora spasiti. Zaista, ne samo da iskustvo, svakoga dana, potvrđuje da je misao mogućeg zapažanja super-svijesti — od strane naših svijesti — sve bolje znanstveno utemeljena i psihološki sve potrebnija da u čovjeku podrži volju za djelovanjem, nego također samo je ta misao, logično provedena do kraja — u stanju prirediti veliki događaj koji očekujemo: otkriće jedinstvenog čina adoracije u kojemu se ujedinjuju i uzajamno raspaljuju strastvena želja za osvajanjem svijeta i vruća želja za našim sjedinjenjem s Bogom; *posebno nov životni čin, odgovara novom razdoblju Zemlje.*

Upravo preko pojma napretka i vjere u nj — u to sam uvjeren — čovječanstvo se konačno mora ujediniti i može se *obnoviti.**

* Neobjavljeno, Peking, 30. ožujka 1941.

NOVI DUH

UVOD

Tijekom ovih posljednjih godina, u dugom nizu rasprava,[1] nisam išao za tim da umujem u apsolutnom smislu, nego da kao prirodoslovac ili fizičar upozorim na opće značenje događaja u koje smo osjetljivo umiješani. Više ili manje nejasno — u mnoštvu unutarnjih i vanjskih znakova (politička i društvena previranja, moralna i religiozna uznemirenost) — svi osjećamo da se ovoga časa, oko nas u svijetu, »nešto veliko događa«. Ali, što točno?

Ovdje ću pokušati iznijeti podatke mojeg istraživanja o tom pitanju na vrlo jednostavan i jasan način da bi ih svatko mogao shvatiti bez dvosmislenosti, kritizirati i (što tako žarko želim) ispraviti i dopuniti.

Sadašnje stanje zemaljskog svijeta čini mi se da u biti određuje i tumači utjecaj dviju promjena koje se odnose na duboka područja ljudske svijesti.

Prva od te dvije promjene (već je poodmakla) odvija se na području našega stajališta. Ona odgovara činijenici da je ljuska sposobnost poimanja stekla novi smisao, tj. zapažanje vremena ili točnije opažanje onoga što bih ja nazvao »konusna zavinutost vremena«.

Druga se promjena (povezana s prvom, ali je novijeg datuma) odnosi na naše djelovanje: ona proizlazi iz pos-

[1] *Le milieu Divin, L'Esprixt de la Terre, Comment je crois, L'Energie humaine, L'Univers personnel, Le Phénomène humain* itd.

tupnog podešavanja poretka ljudskih vrednota u nedavno zapaženom vremenu.

I. *Konus vremena.*

II. *Konusna transpozicija djelovanja.*

To su dva poglavlja naše rasprave.

I. KONUS VREMENA

1. ORGANSKA DUBINA VREMENA I DUHA

Da bismo razumjeli duhovne događaje koji uznemiruju naše doba potrebno je doći (neprestano ću to ponavljati) do njihova zajedničkog korijena: otkrića vremena.

Pojam vremena, na prvi pogled, čini se tako potpun u svojoj jednostavnosti da se pitamo kako bi se mogao mijenjati i usavršavati. Ne oblikuje li taj pojam neposredan podatak naše svijesti? — Međutim dosta je da se povijesno povratimo dvije stotine godina natrag pa da ustanovimo kako, na razmaku od nekoliko naraštaja, više ne gledamo, vremenski, svijet pod istim svjetlom kao naši pređi.

Naravno, ljudi nisu čekali devetnaesto stoljeće pa da tek onda opaze kako stvari u dugim nizovima tonu u prošlost. Davno prije nas oni su govorili o vremenu. Mjerili su ga (u granicama svojih mogućnosti) kao i mi danas. Ali, za njih je to vrijeme ostalo oblik jedinstvene veličine, i djeljivo po volji. S jedne strane, naprijed i nazad, slijed stoljeća se mogao teoretski zamisliti kao da se, u bilo kojoj točki, zaustavio ili naglo krenuo. Stvarno i potpuno trajanje svemira nije bilo shvaćeno kao da su doista prošle tisuće godina. S druge strane, unutar tih nekoliko tisućljeća, svaka je stvar, čini se, mogla po volji biti premještena i prenesena bilo na koju točku, a da ne bi za to promijenila svoju sredinu i sebe. Sokrat se mogao roditi umjesto Descartesa i obratno. Vremenski (jednako kao i prostorno) smatralo se da se bića mogu premještati.

To su, općenito, dopuštali najveći umovi sve do Pascala.

Otada, međutim, ne pod usklađenim, ali konvergentnim djelovanjem prirodoslovnih, povijesnih i fizičkih znanosti uvlači se u naše duhove, gotovo neosjetljivo, sasvim suprotno stajalište.

Mi smo, u prvom redu, uočili da je svaki dio svijeta (radilo se o biću ili pojavi) izrastao nužno iz prethodnoga; — tako nam je jednako nemoguće fizički zamisliti neku stvar u vremenu »bez nečega prije nje«, kao što je vidjeti tu istu stvar u prostoru »bez neke stvari uza nju«. Zbog toga bi se svaki djelić stvarnoga, umjesto da približno predstavlja jednu točku, istezao malo po malo u nerazdjeljivo *vlakno* koje se proteže beskrajno unazad.

Na drugom mjestu, mi smo zapazili da tako oblikovana osnovna vlakna ili lanci nisu u cijeloj dužini homogeni, nego da je svaki od njih prirodno određen niz. Karike toga niza, međutim, ne bi se mogle više mijenjati nego što bi se u našemu osobnom životu mogla mijenjati različita doba: djetinjstvo, mladost, zrelost i starost.

Na trećem smo mjestu, napokon, malo po malo shvatili da nijedno osnovno vlakno u svemiru nije u svojem razvoju potpuno neovisno od susjednih vlakanaca. Svako se od njih nalazi u jednom svježnju. Taj svežanj sa svoje strane, tvori vlakno višega reda, u još širem svežnju. I tako redom, u beskraj. Stoga vrijeme djeluje na prostor i uvlači ga u se te na taj način tvore, jedno i drugo, samo jedan čvrsti tijek u kojemu je prostor trenutni presjek toka čiju dubinu i povezanost određuje vrijeme.

Mi se danas nalazimo u toj organskoj cjelini iz koje ne možemo izaći. S jedne strane — slijedeći ukršteni sustav beskrajnih linija — svemirska se tvar rasteže i počevši od nas beskrajno širi: prostorno, od beskrajno velikog do najmanjega — vremenski, od bezdana prošlosti do bezdana budućnosti. S druge strane, na toj istodobno beskrajnoj i nedjeljivoj mreži svaka stvar zauzima svoj poseban položaj, što ga označuje (slobodni ili određeni) razvoj sustava koji se u cjelini miče. Dok smo, ima već dva stoljeća, u znanosti, povijesti, filozofiji — računali na zaključivanja, maštanja, pretpostavke, misao evolucije oko nas je, u stvari, plela, na tajnovite i mnogostruke na-

čine, svoje konce. Mi smo umišljali da se ništa ne mijenja. A evo, poput djece čije se oči otvaraju, budimo se u svijetu u kojemu novo-vrijeme, uređujući i oživljujući prostor, nameće sveukupnosti naših spoznaja i naših uvjerenja novi poredak i novo ponašanje.

Međutim, prije nego raščlanimo te promjene, potrebno je bolje odrediti narav i svojstva nove sredine u kojoj smo se upravo našli.

2. KONVERGENTNOST ORGANSKOG VREMENA I USPON DUHA

Spoznaja o vremenu, u tim označenim granicama, u ovom se času može uzeti kao gotova činjenica. Ako izuzmemo neke natražnjačke skupine, nijednom misliocu ili znanstvenom radniku ne pada na pamet — psihološki bi im to bilo nepodnosivo i nemoguće — da zastupaju bilo koju pretpostavku izvan razvojnog usmjerenja svijeta.

Međutim, ako se prostor-vrijeme odsada smatraju jedinstvenim okvirom u kojemu ljudska svijest može napredovati, trebat će još dugo vremena da se složimo o općem izgledu i smjeru bujice koja nas nosi. Zatvoreni vrtlog? Beskrajna spirala? Rasprsnuće koje razjedinjuje?... U čemu smo zapravo? Uostalom, budući da smo potpuno uronjeni u pokretnoj masi — nedostaje li nam zapravo sigurna oznaka po kojoj bi smo odredili prema kojim nas krajevima nosi kozmičko kretanje?...

Pronalaženje određena smisla razvoja još se za većinu ljudi koje poznam i dalje čini znanstveno nerješivim.

Po mojem mišljenju, u toj se stvari očituje važnost intuicije koju je u nepunih pedeset godina bojažljivo razvila jedna mala skupina ljudskih mozgova. Ona već osvaja misao dvadesetog stoljeća kao što je to u devetnaestom stoljeću učinila misao o razvoju. Otkrića velikih proteklih pojava osvrnula su pogled naših otaca na opće i tajnovito zapažanje da se život na Zemlji mijenja. Da bismo prepoznali posebnu vanjštinu toga tajanstvenog razvoja, nije li nam dosta da pogledamo (zar već ne počinjemo gledati) sadašnju izvanrednu veličinu »ljudske pojave«?

Upravo u to vjerujem i to bih htio pokazati.

Odmah poslije revolucionarnih intuicija najprije Galileja zatim Lamarcka i Darwina malo je što u očima »kralja stvorova« zadržalo svoju nekadašnju veličinu. Obaranjem geocentrizma koje je poslije dva stoljeća za sobom povuklo rušenje antropocentrizma čovjek se mogao potpuno smatrati utopljenim i poravnanim »vremenskim« valom što ga je njegov um uspio otkriti. Ali, evo, on se, ponovno, čini se, uspinje na čelo prirode. Evolucija je, otvoreno se govorilo na kraju prošloga stoljeća, jednostavno progutala čovjeka jer ona, to smo vidjeli, seže i do njega. Ali, ako se dobro prati razvoj znanosti posljednjih godina — vidi se kako se događa nešto suprotno. Daleko od toga da bi evolucija progutala čovjeka, naprotiv, on po svojoj mjeri mijenja, i, dosljedno, u svojim crtama određuje misao koju smo do sada imali o evoluciji.

Protumačit ću.

Od časa kada se odlučimo da promatramo čovjeka ne više kao gosta u svijetu nego kao sastavni dio fizičkog svijeta — tri slijedeće bitne oznake čine ga doista jedinstvenim predmetom znanosti.

a) Prije svega, krajnja fizičko-kemijska složenost (posebno izražena u mozgu), koja nam omogućuje da ga promatramo kao najsintetičniji oblik materije koji poznajemo u svemiru.

b) Zatim, i na temelju iste činjenice, krajnji stupanj sređenja koji čini da je on, na području našega iskustva, najsavršenije i najtemeljitije središte kozmičkih čestica.

c) Napokon, i u vezi s onim što smo rekli, najveći psihički razvoj (mišljenje, misao) koji ga mirne duše stavlja na prvo mjesto među svjesnim bićima koje poznajemo.

Na to se, kao dodatak, nadovezuje četvrta oznaka koja je jednako vrlo značajna: tj. da je on povijesno posljednji oblik plodova razvoja.

Teško je razmišljati o tim oznakama — i postaviti ih u prostor -vrijeme — a da se ne dođe do stajališta koje nam, izrazili ga mi ne znam kako, u biti otkriva slijedeće:

Znanost se u posljednje vrijeme mnogo pozabavila promjenama svojstava koje je doživjela materija, ako je slijedimo u jednom ili drugom prostornom smjeru koji vode bilo prema najmanjem bilo prema beskrajno velikom. Pa ipak nijedan od ostvarenih razvoja u ta dva smjera nije nas nimalo približio tumačenju života. — Zašto u našoj fizici ne bismo dali mjesta organskoj osi vremena? Slijedeći tu os u silaznom smjeru entropije, materija se rastavlja i energija se neutralizira. To odavno znamo. Ali, zašto da ne vodimo računa posebno o kozmičkom gibanju koje se odvija u drugom smjeru — prema visokim spajanjima — i koji nam »bode oči«?... Od elektrona do čovjeka — pred našim očima — preko proteina, virusa, bakterija, protozoa i metazoa nastaje i širi se dug lanac spajanja, u kojemu se materija — postizavajući uzastopno, u složenosti i sređenosti, astronomske vrijednosti — sama u sebi, pari passu, usredotočuje i istodobno s tim oživljuje (s'anime). — Zašto ne bismo jednostavno definirali život kao posebno svojstvo svemirske tvari koja svojim razvojem seže do područja golemih skupova? I zašto da ne odredimo vrijeme upravo s razvojem svemira prema višim širinama, gdje, istodobno i u međusobnom odnosu, rastu: složenost, zgušćavanje, usredotočenje i svijest?...

Kozmogeneza obuhvaća i uopćava u svemirskim omjerima, pod oblikom noogeneze, zakone naše osobne ontogeneze. Svijet koji se rađa namjesto postojećega svijeta. To je ono na što nas upućuje ljudska pojava — to moramo pretpostaviti — ako je stvarno želimo smjestiti u tijek razvoja. A bili smo prisiljeni da je tu smjestimo.

Još, rekao sam, dvojimo o obliku koji bismo trebali dati prostoru-vremenu. Ali, zaista nemamo više vermena da oklijevamo. Da bi se poklapalo s čovjekom, iskustvenom točkom i vrhuncem razvoja, da bi sadržavalo i pospješilo noogenezu, u kojoj se sve jasnije odražava razvoj stvari, prostor-vrijeme ima samo jedan zadovoljavajući oblik. Uzeti u svojoj posebnoj zavinutosti, slojevi se materije (u dijelovima kao i u cjelini) preko sinteze skupljaju i skreću prema misli.

To možemo najbolje predočiti — s pomoću stošca, u obliku konusa.

Unutar toga konusa što se od nedavna pojavio u našoj svijesti, srazmjerno njemu, u skladu s njim — potrebno je razmotriti kako neodoljivo nastaje transpozicija svih ljudskih vrednota.

II. »KONUSNA« TRANSPOZICIJA DJELOVANJA

1. PREMA NOVOM HUMANIZMU

Priznati da su prostor-vrijeme konvergentne prirode znači istodobno pretpostaviti da misao još nije postigla kraj svojega razvoja na Zemlji.

Ako zaista — zahvaljujući toj posebnoj zakrivljenosti — svemir, slijedeći svoju temeljnu os, stvarno teži za tim da postigne stanje maksimalne sinteze, te ako, s druge strane, (iskustvo to potvrđuje) ljudske jedinke, uzete sve zajedno, predstavljaju još jedan potencijal snažne sinteze: onda je položaj u kojemu se nalazimo »energetski« nestalan. Mi ne možemo ni životno ni psihički ostati na onome što smo danas. Daleko u budućnosti, dakle, odražava se konačno stanje u kojemu ćemo svi zajedno — organski jedni s drugima sjedinjeni *(bolje* nego stanice jednoga mozga) — tvoriti samo jedan ultra-složen i dosljedno ultra-usredotočen sustav. — Mislili smo da smo već došli do kraja svojega razvitka. A eto, našavši se u konusu vremena, čovječanstvo se diže s onu stranu pojedinaca — zatvarajući se zajednički u se — ono seže iznad naših glava, u smjeru nekog nad-čovječanstva[1]

Prebrojimo i razmotrimo promjene stanovišta i držanja kojima se ne bi mogao oteti nijedan čovjek pošto je postao svjestan tih mogućnosti i te nade.

[1] Ne radi se o nad-čovječanstvu ničeovskog tipa, nego — kao što nam autor tumači, str. 123 *(Ljudska planetizacija)* — o čovječanstvu koje bi postiglo vrhunac svoje »duhovne povezanosti«. N. D. E.

Za takvoga čovjeka, reći ću, svemir izlazi iz sjene. Određuje svoja obilježja. Vrednuje se. Zagrijava se. I, konačno, rasvjetljava se iznutra (... il s'illumine par le dedans).

Pogledajmo, u kratko, jedno po jedno, razdoblja te preobrazbe.

a) Najprije, svemir izlazi iz sjene — tj. otkriva se razumu. I to baš na područjima gdje se izlagao opasnosti da postane veoma nejasan. S jedne strane, zapanjujuća grdosija kozmosa nema u sebi ništa više zastrašujućega jer neodređeni slojevi vremena i prostora — daleko od toga da bi bili mrtve pustinje u kojima bismo se smatrali izgubljenima — otkrivaju svoju unutrašnjost koja okuplja dijelove velike svijesti na pomolu. S druge strane, nepravda, nejednakost, patnja, sama smrt — u svima svojim oblicima — prestaju teoretski biti sablazan. I to zbog toga što se golema patnja svijeta — *budući da je razvoj rađanje* — ukazuje kao neizbježna suprotnost, ili, još bolje, kao uvjet, ili čak, točnije, kao plaća za golemi uspjeh. I Zemlja, što se nje tiče, taj majušni planet na kojemu se mučimo, — Zemlja nije neki glupi zatvor koji bi nas gušio. Da granice Zemlje nisu tako uske i tako zatvorene — bi li ona mogla biti područje na kojemu se sprema naše jedinstvo?...

b) Na drugome mjestu svemir postaje jasniji, tj. određuje svoj smjer u odnosu na našu slobodu. — Promatran u svojem današnjem položaju, moral očituje mučan prizor nejasnoća. Ako izuzmemo nekoliko osnovnih pravila osobne pravde koje smo iskustveno upoznali te ih se slijepo držimo, što je drugo dobro, a što zlo? I može li se uopće reći da postoji dobro i zlo, dok nismo prihvatili jedan određeni smjer u razvoju koji nas nosi? Je li žrtva, doista, vrednija od uživanja? Nesebičnost bolja od sebičnosti? Dobrota poželjnija od sile? Zbog toga što nema čvrstog odredišta u svemiru — s vjerojatnošću[1] se u tim bitnim točkama brane najoprečnija mišljenja. Ljudske se snage, međutim, potpuno zbunjene,

[1] Na profanom području o kojem, samo, autor ovdje govori. N. D. E.

žalosno rasiplju na Zemlji. Ali, sav taj nered sasvim potpuno prestaje, sva se gibanja polariziraju — čim se ukaže duhovna stvarnost čovječanstva iznad i ispred svake ljudske osobe, stvarnost koja kruni stožac vremena. Da bismo postigli taj cilj potrebno je pronaći najbolji put. Ali, zar već to nije olakšanje i snaga kada znamo da život ima cilj? Da je taj cilj vrhunac. Da ćemo stići na taj vrhunac — prema kojemu naše djelovanje može snažnije ili slabije težiti — samo ako se povežemo jedni s drugima, svi skupa i tijesno. I to na svim stupnjevima: pojedinačno, društveno, nacionalno i rasno.

c) Na trećem sam mjestu spomenuo: svemir se vrednuje, tj. raste neograničeno u svojim najmanjim dijelovima u našoj cijeni. Za čovjeka koji na koncu svijeta ništa iznad sebe ne vidi — svakidašnji je život pun trica i dosade. Koji nekorisni napori! Koliko izgubljena vremena! Ali za one koji vide da se sinteza duha proteže na Zemlji s onu stranu njihova kratkog života — svaki čin i svaki događaj puni su zanimljivosti i obećanja. I stvarno, što god radili, svaki dan, što god pretrpjeli — samo ako čvrsto držimo kormilo — zar ne da idemo naprijed prema uspjehu svijeta? U novom vremenu nema više razlike između onoga što smo na različitim područjima razvrstali na fiziku ili moral, na naravno ili vještačko, organsko ili zajedničko, biološko ili pravno. Sve se, naime, stvari ukazuju u najvišem stupnju fizičke, u najvišem stupnju naravne, u najvišem stupnju organske i u najvišem stupnju životne — koliko sudjeluju u izgradnji i zatvaranju vremensko-prostornoga stošca iznad nas.

d) Na četvrtom sam mjestu dodao: svemir se zagrijava, tj. on se potpuno otvara snagama ljubavi. — Ljubiti znači pronaći sebe i usavršavati se u drugome. To je stvar koju ne možemo ostvariti na Zemlji sve dok svaki čovjek u svome bližnjemu bude gledao samo zatvorenu česticu koja svojom putanjom luta po svijetu. Ta osamljenost gotovo nestaje čim počnemo jedni u drugima gledati jedinke ne samo iste vrste nego i istoga

duha koji se traži. Tada se uspostavlja povoljna sredina u kojoj — od jednoga zrnca misli do drugoga — duboko srodstvo može buktati i rasti savijajući u istom smjeru krivudanja osobnih putanja. U starom vremenu i starom prostoru bila je nezamisliva neka općenita privlačna sila duša. Postojanje jedne takve snage postaje moguće, čak neizbježno, u zavinutosti svijeta koji je sposoban za noogenezu.

e) Na petom mjestu, da završimo, spomenuo sam: svemir se rasvjetljava iznutra, tj. očituje sposobnost da ispuni najveće težnje naše mistike. — Na temelju skretanja kozmičkih pravaca prema ujedinjenju, rekao sam, moramo na kraju razvoja pretpostaviti opstojnost nadmoćnijega žarišta svijesti ispred nas. Pokušamo li označiti položaj i raščlaniti vlastitosti toga vrhovnog središta — opažamo da ga treba tražiti daleko s onu stranu, i mnogo naviše, od prostog ljudskog usavršenog zajedništva. Vrhunac stošca unutar kojega se krećemo — da bi bio sposoban da u sebi poveže produljena vlakna u svijetu — može se zamisliti samo kao ultra-svjestan, ultra-osoban, ultra-djelatan. On nas mora dosegnuti i djelovati na nas, i to ne samo posredno preko opće mreže fizičkih sinteza — nego isto tako, i još više, neposredno, od jednog središta do drugog (tj. od jedne svijesti do druge) — međusobnim susretom onoga što je najvrednije u nama.

Tako se naš humanizam — pomlađen u svojoj volji za životom i izoštren u svojim težnjama zbog toga što je otkrio da postoji vrhunac na strelici vremena — logično dovršava u spremnosti darivanja i adoracije.

2. PREMA KRŠĆANSKOJ OBNOVI

Kršćanstvo je, još jučer, označavalo najuzdignutiju točku koju je postigla ljudska svijest u svojem naporu da se humanizira. Ali, drži li ono još uvijek to mjesto ili, barem, hoće li ga ono još dugo držati? ... Mnogi smatraju da neće. I da bi protumačili to popuštanje u zanosu najveće i najpotpunije ljudske mistike, oni vele da se evanđeoski cvijet loše prilagođuje kritičkoj i materijalističkoj klimi modernoga svijeta. Njegovo je razdoblje prošlo; na mjesto njega treba da raste novo stablo u polju religija.

Ako je istina — što ja podržavam — da je karakterističan događaj našega doba naklonost naših svijesti prema konvergentnim oblicima prostora-vremena, onda ništa nije manje osnovano nego pesimizam takvih predviđanja. Prenesen, naime, i premješten u stožac vremena, kršćanski se sustav ne poremećuje niti se izobličuje. Sasvim suprotno, podržan od te nove sredine, on još bolje razvija svoje osnovne postavke i postiže naknadni porast povezanosti i čvrstine.

To bih, završavajući, upravo htio pokazati.

Ono što je, u stvari, najrevolucionarnije i najplodnije u našem novom vremenu — to je upravo odnos između materije i duha koji otkriva to novo vrijeme: duh nije više neovisan o materiji, niti joj je suprotan,[1] nego mučno izranja iz nje s Božjom privlačnom snagom putem spajanja i usredotočenja.

Kakav je, dakle, učinak za kršćansku vjeru i mistiku te nove definicije duha? — Sasvim jednostavan: da prida punu stvarnost i punu vrijednost dvostrukoj dogmi na kojoj se temelji i u kojoj se izražava sve kršćanstvo: fizičkom prvenstvu Krista i moralnom prvenstvu ljubavi.

Pogledajmo to.

a) Najprije prvenstvo Kristovo. — U uskom svemiru, iskomadanom i statičnom — kakvim su ga zamišljali naši očevi — vjernici su, naravno, »živjeli« i ljubili Krista jednako kao i mi danas, kao onoga o kojemu sve ovisi i u kojemu svemir »nalazi svoju opstojnost«. Ali, pred razumom, ta kristološka uloga nije se dala lako opravdati, barem ako se pokušala uzeti u organskom i

[1] Osim u slučaju, naravno, ako pod »materijom« ne shvatimo, u jednom »podvostručavajućem« i suženom smislu, onaj dio svemira koji se »spušta« umičući uzlaznoj struji noogeneze.

punom smislu. Stoga upravo kršćanska misao nije posebno nastojala da je inkorporira ni u kakav određeni kozmički raspored. U to se doba kraljevstvo Kristovo rado izricalo u granicama juridičke vlasti. Ljudi su, uz to, bili zadovoljni da vide kako Krist trijumfira na neiskustvenim i izvan-kozmičkim područjima »nadnaravnoga«. Ukratko, teologija nije ostavljala utisak da naslućuje kako nije »istodobno moguć« svaki oblik svemira s mišlju Utjelovljenja. — Naprotiv, pojavom prostora-vremena (kako smo ga mi odredili) odvija se skladna i plodna povezanost između dva područja iskustva i vjere. S jedne strane, u svemiru »konusne« strukture Krist nalazi spremno mjesto (vrh!) na kojemu ostaje i s kojega zrači na cjelokupnost stoljeća i bića. S druge strane, zahvaljujući genetičkim vezama koje se šire, na svim razinama vremena i prostora između jedinki konvergentnoga svijeta, Kristov utjecaj — ne zatvarajući se u tajnovita područja »milosti« — širi se i prodire u cjelovitost prirode u gibanju. U takvome svijetu Krist ne bi mogao posvetiti duh a da ne uzdigne i spasi (kao što su to naslutili istočni oci) sveukupnost materije. Doista, Krist, kao što to i zahtijeva kršćanstvo, postaje univerzalan — i (u skladu s najdubljim težnjama našega doba) njegov križ postaje simbol, put i sami čin napretka.

b) Zatim, spomenuo sam, *prvenstvo ljubavi*. Ono što se u kršćanskoj ljubavi izlaže opasnosti da zbuni suvremeni duh to je njezin niječni ili, barem, statički aspekat i isto tako »ravnodušan« biljeg te velike kreposti. »Ljubite jedni druge.« Sve do sada se činilo da ta evanđeoska zapovijed želi kazati: »Ne činite zlo jedni drugima«, ili pak: »Sa svom mogućom pažnjom i predanjem smanjujte nepravde, ublažujte rane, poboljšajte odnose s onima koji vas okružuju.« — I sve do sada, isto tako, čini se da se »nadnaravni dar« — što smo mi trebali postati za Boga i bližnjega — mogao razvijati samo u suprotnosti i trganju s osjetnim vezama koje su nas povezivale sa stvarima na Zemlji.

Ništa ne ostaje od tih prividnih omeđivanja i tih ograničenja ako prenesemo ljubav u konus vremena.

Jedini mogući način da se, unutar svemira konvergentne građe, jedinke približe susjednim jedinkama — jest da još jače *stegnu taj konus*, tj. da se kreću prema vrhu s čitavom okolinom u kojoj se nalaze. Nemoguće je u takvom sustavu ljubiti bližnjega a da se ne približimo Bogu, i obratno (što smo i prije znali). Ali je isto tako nemoguće (ovo je novije) ljubiti bilo Boga, bilo bližnjega a da ne pospješujemo, u njezinoj fizičkoj sveobuhvatnosti, zemaljsku sintezu duha: upravo stoga što nam razvitak te sinteze omogućava da se približimo jedni drugima, uspinjući se istodobno prema Bogu. Mi ljubimo, a da bismo još više ljubili, osjećamo se dakle sretnima što možemo sudjelovati, više i bolje nego itko, u svim naporima, u svim brigama, u svim težnjama — i isto tako u svim naklonostima Zemlje — *u onoj mjeri u kojoj sve te stvari sadrže zakon uspona i sinteze.*

U tom proširenom stajalištu kršćansko odricanje ostaje cjelovito. Ali umjesto da »iza sebe ostavlja«, ono sa sobom povlači. Umjesto da trga ono podiže. Ne postoji više prekid nego prijelaz. Nema više bijega nego izdizanje. — Ne prestajući da bude ono što jest, ljubav se razlijeva kao dolazna snaga, kao zajednički sok, u svim oblicima ljudskog djelovanja, čija raznolikost, dosljedno, teži da se ujedini u bogatu cjelinu samo jednog djelovanja. Ona kao i sam Krist — po uzoru na nj — postaje *općenita, dinamična,* — i samim činom postaje *humana.*

Ukratko, prihvaćajući novu zavinutost vremena, kršćanstvo *ispod Boga* otkriva vrednote svijeta, a čovječanstvo *iznad svijeta* otkriva Boga. Dva obrnuta i dopunska smjera. Ili, radije, dva lica istoga događaja koji, možda, označuju početak novoga razdoblja za čovječanstvo.

Dvostruka promjena koju sam upravo opisao nije neko obično umovanje moga duha. Ovoga se časa odasvud pojavljuju ljudi koji — bez razlike na zemlju, društveni položaj, klasu, zvanje i vjeru — počinju razmi-

šljati, djelovati i moliti u beskrajnim i organskim razmjerima prostora-vremena. Ti se ljudi — gledaju li se izvana — još mogu činiti osamljenima. Ali se oni međusobno osjećaju i odmah prepoznaju čim se susretnu. I oni znaju da će sutra čitav svijet — odbacivši svoje stare predožbe, svoje stare zatvorenosti, svoje zastarjele oblike — gledati i misliti kao i oni.*

* Peking, 13. veljače 1942. *Psyché*, studeni 1946.

ŽIVOT I PLANETI

ŠTO SE SADA DOGAĐA NA ZEMLJI?

Već pet[1] godina — otkako ljudska Zemlja, u golemim gromadama, drhti, puca i ponovo se obnavlja pod našim nogama — počinje se u nama buditi svijest da smo igračka snaga koje milijunima puta nadilaze naše osobne slobode. Za najveće pozitiviste, najveće realiste među nama, čini se očito, sve očitije, da suvremena kriza mnogo premašuje gospodarske i političke činbenike — koji su je, kako se činilo, izazvali te smo mislili da će ostati zatvorena u njihovim okvirima. Ne, ovaj sukob nije obična mjesna i časovita stvar, povremeno uspostavljanje ravnoteže među narodima. Ono što doživljujemo i podnosimo ovoga časa neosporno je vezano uz opći razvoj zemaljskog života — to su događaji *planetarnih razmjera*. Moramo se, stoga, zaustaviti časkom na ocjeni našega planeta da bismo bolje razumjeli, snažnije podnijeli i, čak, usuđujem se reći, bolje ljubili ono što se oko nas događa, veće od nas, što nas sa sobom nosi.

Kako izgleda svjetska pustolovina u kojoj se nalazimo u svjetlu najširih, najsuvremenijih i najsigurnijih shvaćanja astronomije, geologije i biologije, prikazanih istodobno objektivno i optimistički? Pokušat ću to odrediti. Neću to učiniti »sa Sirijusova stanovišta«, kako se to kaže, tj. s potpunom i bezbrižnom ravnodušnošću

[1] Šesta godina drugog svjetskog rata. — N. D. E.

promatrača koji bi gledao stvari s tako visoka i iz daleka kao da ga se ništa ne tiču, nego s tjeskobnom zabrinutošću sina Zemlje koji zauzima razmak samo zato da bi što dublje prodro u tvar i duh razvoja o kojemu ovisi njegova sreća.

Tri su dijela u ovom izlaganju:

Prvi dio: Položaj živih planeta u svemiru. Sitnoća i veličina.

Drugi dio: Položaj čovjeka na Zemlji: na čelu.

Treći dio: Položaj našega naraštaja — naš položaj — u ljudskom razvoju. Osvrt (Kritika).

I na kraju zaključak: Svršetak planetarnog života. Smrt ili bijeg?

Počnimo.

A — ŽIVI PLANETI U SVEMIRU

1. STAJALIŠTE BESKRAJNOG: ILI PRIVIDNA BEZNAČAJNOST ZEMLJE

Uzimajući u obzir astronomske podatke, moglo bi se na prvi pogled činiti da su planeti savršeno beznačajna svemirska tijela u svijetu oko nas. Kako, naime, moderna znanost gleda na zvjezdani svemir? Podižući oči, koje lijepe zimske večeri, prema nebu osutu zvijezdama, vi ste sigurno imali utisak (kao toliko milijarda ljudi prije vas) blago savinuta svoda na kojemu, osjetljivo na istoj udaljenosti, svjetluca mnoštvo zvijezda. Čitav taj veličanstven prizor, međutim, teleskopska i spektroskopska promatranja — kao i sve točnija proračunavanja — neumoljivo svode na jednu mnogo nemirniju sliku koja uznemiruje naš duh. Svode ga, dakle, na predodžbu čije će se posljedice vjerojatno duboko odraziti na našem moralu i našoj vjeri, čim ta predodžba — preko svojih upućenih zastupnika — prijeđe u svijest ljudskoga mnoštva: beskrajnost udaljenosti, silovitost prostora, strahovite temperature, sva sila energije...

Da bismo bolje ocijenili što je Zemlja, pokušajmo se, postupnim usponom, uzdignuti do te »beskrajnosti«,

Najprije *zvijezde*.

Zvijezde su naravno sinderalno jedinstvo. Prema njima je upravo usmjeren sav napor astrofizike: na proučavanje njihove građe, na određivanje njihove razvrstanosti u prostoru. Istraživanje je potpuno zasnovano na analizi svjetlosti, ono zahtijeva, dosljedno, svu silu strpljivosti, sposobnosti i oštroumnosti. Ta su istraživanja, međutim, istodbno neobično plodna, jer nam omogućuju da sasvim točno mjerimo masu, energiju, promjer, udaljavanje i kretanje golemih predmeta — koji su, međutim, za nas ultramikroskopski sitni zbog toga što su tako mnogo udaljeni.

Na prvi pogled i prema nekim aspektima čini se da se zvijezde između sebe mnogo razlikuju. Neke (crveni giganti) golemog su obujma, njihov je promjer 450 puta veći nego promjer Sunca. (Kad bi Sunce bilo tako veliko, dosezalo bi preko Zemlje, Jupitra i Saturna do Urana!). Druge naprotiv (bijeli patuljci) mnogo su manje nego Zemlja. Neke pak, najbrojnije, imaju promjer i žutu boju — što dosta podsjeća na Sunce. Iste su im razlike u sjaju i toplini. Što se tiče svjetlosti neke zvijezde su snažne kao 300.000 sunaca, neke druge naprotiv kao 1/50.000 — Sunca. (Ista razlika, zapaža veliki astronom sir James Jeans, kao između svjetionika i krijesnice). To su naravno krajnji slučajevi. S obzirom na toplinu na površini Sunce i većina zvijezda dosežu 6000° (tri puta veća toplina nego kod električnog luka), neke druge imaju 11000° (Sirius) i čak 32000°, ili, naprotiv, nešto manju koja se spušta na 3600° (crveni giganti).

Pod tom golemom raznolikošću, koja mnogo zavisi od starosti zvijezde, krije se neka vrsta duboke jednakosti. Međutim, sve zvijezde, giganti, srednje i patuljci, sve imaju neobično sličnu masu (od 1 do deset puta veću od mase Sunca), što, uostalom, otkriva začuđujuće razlike u njihovoj gustoći: 1,4 u Suncu, ali 50.000 ili čak 300.000 u sitnim zvijezdama. (To znači da bi mrvica ovih posljednjih donesena na Zemlju težila tonu!).

Približna jednakost mase: dakle, kalibriranje. Ako sada pomislimo na broj zvijezda (ima ih 15.000×10^6

koje možemo vidjeti dalekozorom) lako je shvatiti da se može kazati kako smo — govoreći kozmički — ovijeni nekom vrstom čudnoga plina, što ga tvore molekule teške poput Sunca. Te molekule, uz to, kruže na međusobnim daljinama koje brojimo godinama svjetlosti. (Sjetite se da je brzina svjetlosti otprilike 300.000 km na sekundu i da je naša udaljenost od sunca samo 8 svjetlosnih minuta.) Dakle: *plin od zvijezda!*

Plin od zvijezda. Već je jednostavno približavanje tih dviju riječi udarac za naš duh. Ne bi li pak taj udarac bio mnogo jači kada bi nam netko kazao da su ta bezbrojna sunca rasijana u praznini samo zrnca prašine koja tvore jedno super-zrno, beskrajno veće — i da je to super-zno golema cjelina između bezbroj drugih sličnih cjelina? Naša bi mašta na to ostala izvan sebe... To nam, međutim, bez ikakve dvojbe, otkrivaju Mliječni put i druge galaksije. Vi ste sigurno, sa znatiželjom, promatrali *Mliječni put*, tu dugačku bjelkastu stazu, koja, preko dvije polutke, od istoka prema zapadu ovija naš svod. Astronomi su odavna osjećali da ta tajanstvena svijetla povlaka tvori jednu od najznačajnijih strukturalnih crta svemira. Nastojali su je odgonetnuti i to su uspjeli. Evo iznenađujućeg ali sigurnog zaključka do kojega su došli. Mliječni put, kažu nam oni, nije nipošto, kao što se moglo vjerovati, neka vrsta oblaka rasplinute materije koja, poput magle, lebdi među zvijezdama. Ona odražava krajeve, označava ekvatorske obrise neizmjernog lećastoga nagomilavanja pokretne kozmičke tvari koja, u svojim spiralnim krakovima, nosi sav Sunčev sustav, sve naše konstelacije, sve vidljive zvijezde i milijune drugih zvijezda (možda još usve 100.000×10^6) koji su od nas tako daleko da se pred našim očima čine kao neodređena mliječna staza. Mogli smo izračunati obujam te neobične nebeske tvorevine i pokrete njezine vrtnje oko svoje osi. Njezin bi promjer, prema Jeansu, bio 200.000 godina svjetlosti. Trebalo bi joj tri milijuna godina da izvrši jedan potpuni okret uz obodnu brzinu od više stotina tisuća km na sekundu. Usporođena s tim golemim krugom, primjećuje Jeans, Zemljina putanja nije veća od glave igle

pribadače u usporedbi s površinom američkog kontinenta...

Međutim, Mliječna staza, naša Mliječna staza, nije jedina svoje vrste u svemiru. Na nebu se ukazuju tu i tamo male mliječne mrlje. Dalekozori ih prikazuju kao spiralne oblake, posute svijetlim točkama. Ta su nebeska tjelesa, mi to danas znamo, neusporedivo dalje od nas nego zvijezde. Ona ne pripadaju našemu bliskomu svijetu ili — ako se može kazati — zvjezdanoj splavi koja nas nosi. To su, naime, drugi otoci, drugi dijelovi svemira, druge mliječne staze koje plove u prostoru u društvu s našom (ili čak suprotno od nas fantastičnim brzinama). Već znamo za više milijuna tih galaksija) a svaka je galaksija, opet, ne zaboravimo, sastavljena od milijuna i milijuna zvijezda). Galaksije su prosječno udaljene jedna od druge dva milijuna godina svjetlosti. I sve su otprilike jednakoga opsega! Plin od galaksija — poslije plina od zvijezda. To je doista zapanjujući prizor (pravo reći: nemoguće ga je predočiti). U tom prizoru ovoga časa postiže svoj vrhunac, u smjeru beskonačnoga, naša vizija svemira.

Sada, međutim, ponesen logično istim zakonom ponavljanja* — ne moramo li, još dalje, predočiti postojanje super-galaksija, od kojih je svaka sastavljena od svojega sustava maglovitih spirala? Nemoguće je to odrediti. Malo je, međutim, vjerojatno. Svemir nije sastavljen, kako je mislio Pascal, od uokvirenih dijelova — koji se do u beskraj istovjetno ponavljaju odozdo prema gore, od najmanjega do najvišega. Na određenim razmacima, naime, naglo se lomi nacrt svemirske građe i prelazi se na »nešto drugo«. Prema Einsteinovoj fizici iznad galaksija ne bi bilo ničega — ništa osim kružnog okvira prostor-vrijeme unutar kojega se u krugu kreću sve stvari. Nije im, naime, moguće doći na kraj i ne mogu izaći... Puštimo po strani, ako hoćete, to još neriješeno pitanje gornjih granica svijeta. Budući da još ne znamo što se nalazi oko ili ispred galaksija, pokušajmo, barem, promotriti što ih to međusobno po-

* Loi de récurrence.

vezuje: opišimo postanak njihova roja. Na taj ćemo način, vidjet ćete, susresti konačno *planete* — koje smo započeli istraživati.

U samom početku, kažu nam astronomi, tj. prije milijune i milijune godina, na mjestu današnjeg svijeta prostirala se rasplinuta atmosfera. Bila je milijunima puta razrjeđenija negoli je zrak. Širila se milijunima i milijunima kilometara u svim pravcima. Taj »prvotni kaos«, kako ga naziva Jeans, po izgledu je morao biti homogen. Međutim, s obzirom na snage privlačnosti, on je bio krajnje nestabilan. Čim bi se, slučajno, u nekoj točki pokazala bilo koja nepravilnost razređenja (neizbježna mogućnost!), čitava se tvorevina, razdvajajući se polako, namotavala u goleme grude koje su se sve više i više skupljale. Te su grude bile to veće — potvrđuje svemirsko ustrojstvo — što je lakša bila tvar od koje su u početku bile sastavljene. Tako su se rodile galaksije, u prvom stupnju. Zatim je, unutar svake galaksije, nanovo djelovao isti zakon drobljenja. On je ovaj put rađao manje kuglice, zbog toga što je svemirska tvar bila već specifično teža. Tako su se pojavile zvijezde.

Hoćemo li sada kazati da su u tijeku trećeg razdoblja — zvijezde, sa svoje strane, zgušnjavanjem svoje tvari, dale planete?... Tako je mislio Laplace u svojoj glasovitoj pretpostavci. Ali, točnija proučavanja toga pitanja dokazala su da to nije tako. Danas se astronomi slažu da je, za tumačenje diobe i kretanja nebeskih tijela koja tvore Sunčev sustav, trebalo zamisliti slučajan sudar: na primjer, dodir dviju zvijezda. S tog stajališta ne bi postojali ni Merkur, ni Venera, ni Zemlja, ni Mars, ni Jupiter, ni Saturn, ni, još dalje, najmanji Pluton — da nije jednom izvanrednom prilikom, u danom času, prošlo neko drugo Sunce i gotovo dodirnulo naše Sunce (na manje od tri promjera). Ono je svojom snagom privlačnosti istrglo iz našega Sunca vretenasto vlakno koje se, ponovno, raspalo na niz odijeljenih kuglica.[1]

Evo nas naglo u samom središtu našega pitanja koje smo postavili, želim istaknuti: »Koje mjesto, značaj i važnost u svemiru zauzimaju planeti?« Ne samo po svojem malom obujmu (sitnom, kakav je i sam Jupiter, kad ih usporedimo sa Suncem), ni samo po tako neznatnoj energiji koju zrače, ni samo po kratkoći njihova života (kada je nastao Sunčev sustav, galaksije su imale milijune i milijune godina) — nego isto tako, što je još važnije, po njihovu načinu opstanka, planeti se na prvi pogled prikazuju, ne kažem samo kao siromasi — nego, upravo gore, kao stranci i pridošlice u zvjezdanom sustavu. Nastali slučajno, oni nemaju svoje mjesto u redovitoj, naravnoj evoluciji zvjezdane tvari. Odatle proistječe otežavajuća posljedica da ništa sigurno ne znamo o njihovu životu i njihovu broju izvan Sunčeva sustava. U Laplaceovu je sustavu gotovo svaka zvijezda morala imati vijenac planeta. Prema današnjoj pretpostavci, smatra Jenas, možda samo jedna zvijezda na njih 100.000 (jedna na više milijuna, tvrdi Eddington) ima planete. A ako sada dodamo da je — posebno za jedan planet — u stvari izvanredno rijetka sretna prilika ako ima sve uvjete koji mu omogućuju da bude živ — vidimo kako naša Zemlja u kvantitativnom smislu u svemiru, ima smiješno malenu ulogu.

Čas prije sam kazao — govoreći o veličini ljudskih događaja koji nas tište — da imaju »planetarnu« važnost. Ali, biti planetaran i infinitezimalan — nije li to, slučajno, ista stvar?... Tu mi dolaze na pamet tvrde Jeansove riječi (ne uznemirujte se, napisao je on poslije i vedrijih): »Na što se svodi život? Naći se, kao nekom greškom, u svemiru koji, očito, nije za nj stvoren. Ostati pričvršćen uz jedno sićušno zrnce pijeska sve dok nas hladna smrt ne povrati u sirovu materiju. Kočoperiti se čitav jedan kratki sat na jednoj sasvim maloj pozornici. Dok još k tome dobro znamo da su sve

[1] Danas se napuštaju »sudarne« pretpostavke i prilazi se »razvojnim« pretpostavkama. (Vraćanje Kant-Laplaceovoj maglici, pod novim oblikom, usp. Weizsäckerovu pretpostavku). N. D. E.

naše težnje osuđene na konačan poraz, da će sve što smo učinili propasti s našom rasom, a svemir će ostati iza nas kao da nismo ni postojali... Svemir je bezbrižan ili čak protivan svakoj vrsti života.«

Priznajmo: taj je pogled ne samo odveć porazan za naše djelovanje nego je isto tako sasvim suprotan opstojanju i djelovanju našega razuma (koji je, konačno, jedina snaga na svijetu sposobna da njime ovlada) — da bi takav pogled mogao biti posljednja riječ znanosti. Dosada smo nastojali da s fizičarima i astronomima promatramo svemir — gledajući ga s geometrijskog gledišta neizmjernoga: beskrajnost prostora, vremena, energije, broja. Međutim, da nismo, slučajno, uzeli naš dalekozor s krivoga kraja, ili da nismo izabrali loše osvjetljenje?... Što bi se dogodilo kad bismo gledali isti krajolik — ne mijenjajući ništa u njegovu poretku — samo, ovaj put, pod biokemijskim kutom *složenosti?*

2. ASPEKT SLOŽENOSTI: ILI PLANETI — ŽIVA SREDIŠTA SVEMIRA

Pod »složenošću« ćemo razumijevati kakvoću neke tvari po kojoj je sastavljena:

1. od većeg broja elemenata,
2. tješenje organiziranih između sebe.

S tog stajališta atom je složeniji od elektrona, molekula složenija od atoma, živa stanica složenija od najsloženijih kemijskih jezgra koje se u njoj nalaze. Razlike između jednoga i drugoga, spomenutih dijelova, ne ovise samo (naglašavam) o broju i raznolikosti sastavnih elemenata u svakom slučaju — nego, barem isto toliko, o broju i uzajamnoj raznolikosti povezanih odnosa između tih elemenata. Nije, dakle, u pitanju jednostavna mnogostrukost, nego organizirana mnogostrukost. Ne jednostavno složenost, nego *usredotočena* složenost.

Taj pojam složenosti (ili, točnije, »centrosloženosti«) lako se dade shvatiti. Ona — u svemiru u kojemu znanost uspijeva sve raščlaniti, sve rastaviti, — jednostavno izražava posebnu oznaku za svaku vrstu tijela, bila to masa, obujam ili neka druga bilo koja dimenzija. Koje ćemo, dakle, prednosti pridati toj oznaci — radije nego bilo kojoj drugoj — da bismo označili predmete koji nas okružuju?

Spomenut ću dvije — dopuštajući sebi da nešto unaprijed iznesem iz mojega drugog i trećeg dijela.

Prva prednost. Proučavanje stupnja složenosti u mnoštvu stvari koje tvore svijet u prvom redu dopušta da razlikujemo i odijelimo između njih ono što bismo mogli nazvati »prava naravna jedinstva« (tj. ona koja su važna) od sporednih pseudo-jedinstva (koja nisu važna). Atom, molekula, stanica, živo biće prava su jedinstva, zbog toga što su istodobno sastavljena i usredotočena. Naprotiv, kaplja vode, hrpa pijeska, Zemlja, Sunce, općenito zvijezde — kako god bile mnogostruke i sastavljene u svojoj građi — čini se da ne posjeduju nikakvu organiziranost nikakvu »centriranost«. Kolika god bila njihova veličina, to su samo pseudo-jedinstva, sastavi koji su spojeni, više-manje, na temelju gustoće.

Druga prednost. Koeficijent složenosti nam zatim dopušta da među naravnim jedinstvima — koje nam je on pomogao otkriti i razlučiti — uspostavimo prirodnu i općenitu klasifikaciju. Pokušajmo, shematski kao na ploči, predočiti to razvrstavanje.

Potpuno pri dnu, najprije, imamo 92 jednostavna kemijska tijela (od vodika do urana). Ta su jednostavna tijela sastavljena od grupiranja atomskih jezgri (zajedno s njihovim elektronima).

Iznad toga dolaze molekule; složene su od okupljenih atoma. Te molekule, u spojevima ugljika, mogu postati goleme. U albuminoidima (ili proteinima) može biti na tisuće združenih atoma: u hemoglobinu u krvi molekularna je težina 68.000.

Poslije toga dolaze tajanstveni virusi, čudna tjelešca koja uzrokuju različite bolesti životinja i biljaka. Još se ne zna jesu li oni čudne kemijske molekule ili već

žive infra-bakterije. Njihova molekularna težina doseže više milijuna!

Napokon, poslije toga, stižemo mi k prvim stanicama. Ne znam je li se pokušalo odrediti njihov atomski sadržaj (vjerojatno bilijuni atoma). One su sigurno skupine proteina.

Konačno, još naviše, dolazi svijet viših živih bića. Svako je sastavljeno od niza stanica. Njihov se broj atoma mogao procijeniti, u veoma jednostavnom slučaju vodene leće, na 4×10^{20}.

Pustimo privremeno po strani krajnju stepenicu koju bismo mogli zamisliti u našem poretku na ploči. Naime stepenicu koju bi tvorila ne samo skupina stanica nego praživa tako između sebe sintetično združenih da, uzeti svi skupa, izgrađuju samo jedan jedinstveni živi super-organizam. Tome ćemo se vratiti.

Taj poredak svrstavanja — koji se bitno zasniva na unutarnjoj građi bića — sigurno je, kao što sam spomenuo, *naravan* u punom smislu. I lako je zapaziti da je on, uz to, dvostrukim načinom i u visokoj mjeri *značajan.*

Značajan je, prije svega, stoga što on, u očima znanstvenih radnika, briše staru, tako zabrinjavajuću nesvodivost između područja biologije i područja fizike. Ma kako, doista, velika bila razlika prirode između materije i života — koju bi, smatra se, trebalo zbog filozofskih razloga zadržati — pojavljuje se napokon *zakon ponavljanja** koji, u redu spoljašnosti, iskustveno povezuje pojavu tih dvaju fenomena. S onu stranu milijuna atoma sve se odvija kao da materijalna tjelešca oživljuju, kao da postaju životna: tako da se svemir sređuje samo u jedan veliki, više ili manje, bez sumnje gusti, ali u cjelini jasno usmjeren i uzlazan niz — od najjednostavnijega atoma do najviših živih bića.

Značajan je također i zbog toga što, na tako poredanoj ploči prema stupnju složenosti, jedinke slijede jedne iza drugih *prema povijesnom redu postanka.* Na našoj ljestvici složenosti svako mjesto koje zauzima neko

* Loi de récurrence.

tjelešce istodobno vremenski smješta to isto tjelešce u genezu svemira, tj. u vrijeme. Naša ga ploča datira.

Podudarnost, dakle, s rastućom osi prema najvećoj svijesti i isto tako podudarnost s tijekom evolutivnog vremena. Nije li to dvostruko podudaranje znak kako mi — da bismo prodrli u istinu o svijetu i ocijenili u punoj vrijednosti važnost, odnosno položaj stvari — možemo daleko sigurnije napredovati vođeni pojmom složenosti nego slijedeći ne znam koji drugi pokazivač?

Osnaženi tom mišlju, pogledajmo još jednom golema astralna jedinstva (galaksije i Sunca). Pokušajmo, ovaj put, kao što sam najavio, ocijeniti njihovu vrijednost ne više prema njihovoj veličini ni prema njihovoj složenosti (budući da su maglice i zvijezde rekao sam sastavi), nego prema složenosti elemenata koji ih tvore.

Što se sada događa na području našega gledišta?

Potpuno obrtanje vrednota. Okretanje gledišta...

Počnimo onim što je najviše. Pogledajmo najprije galaksije. U njihovim najslabije zgusnutim dijelovima (tj. u tragovima koje sadržavaju još iz prvotnog kaosa) njihova tvar je izvanredno rijetka: od vodika, vjerojatno, drugim riječima od onoga što poznamo kao najjednostavnije u svijetu s obzirom na individualnu materiju. Jezgra i elektron: nemoguće je zamisliti nešto jednostavnije.

Spustimo se sada za jedan stupanj u neizmjernom i okrenimo se zvijezdama. Tu je kemijski proces već bogatiji. S jedne strane, u njihovu središtu (jednako crvenih giganata, žutih osrednjih i bijelih patuljaka) pretpostavljamo prisutnost teških i do krajnosti nestalnih elemenata, kojima je atomska težina veća nego uranu (ako se samo ne radi o »običnoj materiji« koja se nalazi u jednom fizičkom stanju izvanrednoga pritiska). S druge strane, na lakšem površinskom dijelu koji ovija to dubinsko područje — spektroskop otkriva potpun niz naših jednostavnih elemenata. U zvijezdama — ako ih usporedimo s izvornim galaksijama — složenost brzo raste. Međutim, što je od temeljne važnosti, ona nije u stanju nigdje prijeći određeni stupanj, tj. ona nije

u stanju (ako izuzmemo neke jednostavne spojeve zapažene u usijanoj atmosferi nekih zvijezda) postići stupanj spojenih tijela, tj. velikih molekula. Čak je na krajevima tih žarišta strahovite energije prejaka toplina da bi veliki spojevi bili čvrsti. Zvijezde su, u biti, laboratoriji u kojima priroda, počevši od prvotnog vodika, proizvodi atome, i ništa više. Da bi se djelovanje i dalje nastavilo, trebalo bi zamisliti dvije zapanjujuće stvari:

1. Prva bi se sastojala u tome da se dio zvjezdane tvari nekom vrstom »poskorupljivanja« odvoji — uzet unaprijed, samo na površinskom dijelu od laganih atoma kojima ne prijeti svakoga časa radioaktivno raspadanje. Teške se molekule mogu spojiti samo od atoma koji posjeduju gotovo neograničenu postojanost.

2. Druga bi se sastojala u tome da taj čvrsti i lagani skorup zvijezda — zaštićen unaprijed od nepogoda obijesne energije u sredini nebeskog tijela koje ga je oblikovalo — ostane ipak veoma blizu tog nebeskog tijela da bi se umjereno koristio njegovim zračenjem. Teške molekule, naime, zahtijevaju energiju za svoju sintezu.

Ta dva providencijalna postupka (odabiranje pročišćene smjese i njezina obrada u odgovarajućoj »peći«) — nije li to upravo ono što je samo jednim potezom ostvarila tajanstvena zvijezda, zvijezda-otac, koja je dodirujući jednoga dana naše Sunce, otcijepila od njegove površine — da bi je zatim raspršila na sve razdaljine — vlaknastu masu iz koje su nastali planeti?

Vidite sada kamo sam htio doći ili, još točnije, kamo nas neodoljivo vodi naš putokaz koji smo odabrali. Ako zvijezde, usprkos svojoj golemosti i svojemu sjaju, ne uspijevaju pomaknuti genezu materije mnogo dalje nego što je niz atoma — naprotiv, upravo na vrlo tamnim planetima, i samo na njima, tajanstveni uspon svijeta ima sve prilike da se razvija prema visokoj složenosti. Koliko god da je nezamjetljiv i sporedan položaj što ga planeti zauzimaju u povijesti nebeskih tjelesa, oni su konačno žive točke svemira. Preko njih, naime, sada prolazi os, na njima se unaprijed usredotočuje napor

evolucije, koja posebno skreće prema proizvodnji teških molekula.

Ostajemo zapanjeni, priznajem, pred rijetkošću i nevjerojatnošću nebeskih tjelesa koja su slična onome koje nas nosi. Ali, ne otkriva li nam svakodnevno iskustvo da stvari u prirodi uspijevaju samo uz cijenu čudnog rasipanja i slučaja? Neobično nepostojan stjecaj okolnosti redovito određuje rađanje najdragocjenijih i najznačajnijih bića. Poklonimo se pred tim općim zakonom, u kojemu se igra velikih brojeva, tako čudna za naše shvaćanje, miješa i isprepliće sa svrhovitošću. I, ne popuštajući vrtoglavici nevjerojatnoga, svu svoju pažnju usredotočimo na planet koji se zove Zemlja. Ovijena modrim parama kisika koji udiše i izdiše njezin život, ona lebdi upravo na najpogodnijoj udaljenosti od Sunca da bi se na njezinoj površini ispunili viši kemijski zakoni. Pogledajmo je s ganućem. Usprkos njezinoj sitnoći i osamljenosti, ona na svojim bokovima upravo nosi sudbinu i budućnost svijeta.

B — ČOVJEK NA PLANETU ZEMLJI: NAJSLOŽENIJA MOLEKULA

Pošto je, na temelju složenosti, jednom u zvjezdanom sustavu uspostavljena prednost planeta i posebno Zemlje — jednostavna je posljedica toga da se, u kozmičkom vrednovanju, odredi značaj i vrijednost onoga što nazivamo vrlo neodređeno »ljudska vrsta«. I, stvarno, ako se bitna uloga i značaj Zemlje sastoji u tome da je ona jedan od rijetkih laboratorija u kojemu se, u vremenu i prostoru, nastavlja spajanje sve težih molekula — i ako, s druge strane, živi organizmi — kao što je utvrđeno (rekli smo) na temelju složenosti — daleko od toga da bi vukli svoje porijeklo od nekih klica koje su pale iz nebeskih prostora na Zemlju — predstavljaju jednostavno najrazvijenije spojeve koji su izašli iz planetarne geokemije,[1] tada — otkriti sigurno

[1] Treba li napominjati da su, tijekom ovoga izlaganja, koje ne želi napustiti znanstveno područje promatranja, uzete u obzir samo uzastopnost i međusobna ovisnost pojava: dakle *iskustveni zakon ponavljanja*, ne ontološka analiza uzroka.

mjesto čovjeka u svemiru znači jednostavno odlučiti koji položaj zauzimamo mi ljudi u sve većem nizu supermolekula.

Tu se, istina, pojavljuju teškoće.

Sve dok budemo samo promatrali relativno jednostavne molekularne cjeline, njihov se poredak složenosti može približno izraziti prema broju atoma koji sadržavaju, mogli bismo kazati, prema njihovu »atomskom broju«. Ali od časa kada taj broj premašuje milijun (s virusima) i a fortiori kada se dođe do viših bića (ima po prilici stotinu milijuna milijuna stanica u jednoga sisavca srednjega rasta, uz stotine milijuna atoma po stanici!) — brojenje atoma i dosljedno određenost atomskog broja postaje nemoguće, bez obzira na to što bi taj broj, kad bi se i odredio, izgubio mnogo na svom značaju. Stvarno, na tim visokim stupnjevima sređenja, neorganski broj atoma koji se nalazi u složenim cjelinama ima samo drugotnu važnost — u usporedbi s brojem i kakvoćom *veza* koje povezuju te atome.

Kako dakle valja postupiti, koju metodu moramo slijediti da bismo poredali viša živa bića, odnosno da konačno odredimo položaj čovjeka, s obzirom na složenost?

Sasvim jednostavno, izvršivši ono što se naziva promjenom varijable. Što je neko biće složenije — upućuje nas poredak složenosti — to se ono više usredotočuje u sebi i, dosljedno, postaje svjesnije. Drugim riječima: što je neko živo biće složenije, ono je svjesnije. I obratno: što je svjesnije, to je složenije. Ta se dva svojstva mijenjaju usporedno i istodobno. Ona su, dakle, za grafikon jednako vrijedna i između sebe promjenljiva. To znači — iznad neke vrijednosti za koju složenost prestaje biti izbrojiva u brojkama atoma — možemo je (sasvim točno) i dalje mjeriti bilježeći porast svijesti kod bića, tj. praktično porast nervnog sustava.

To nam upravo omogućava da riješimo naše pitanje.

Ako mi, doista, da bismo u labirintu beskralježnjaka, člankonožaca i kralježnjaka, slijedili uspon složenosti — možemo upotrijebiti kao siguran parametar,

usporedni porast psihizma (ili, što je u stvari isto, porast mozga) — tada mjesto i vrijednost ljudske vrste postaju u prirodi očiti. Naime, između bezbrojnih vrsta živih bića koja su se pojavila u posljednjih 300 milijuna godina čovjek je — sudeći po njegovoj moći mišljenja (i sam povezan s ultra-složenošću mozga koji je sastavljen od bilijuna stanica) — ne samo neosporno prvi, nego zauzima posebno mjesto na čelu svih drugih »vrlo velikih skupova« izrađenih na Zemlji. To uzgred tumači zašto on teži da se otcijepi, da se otrgne od ostalog zemaljskoga života, tako da on tvori (na to ćemo se navratiti) posebni planetarni omot.

Pošto nas je pojam složenosti doveo do toga da od Zemlje učinimo jednu od najživljih točaka u svemiru — što ćemo drugo kazati nego to da nas to isto osnovno pravilo sada vodi k tome da u čovjeku upoznamo najrazvijeniju i najdragocjeniju planetarnu jedinku? Ako Zemlja nosi sudbinu svijeta, i čovjek upravo, u svojoj krajnoj centro-složenosti, nosi sudbinu Zemlje.

Konačno, ako je takav naš položaj, koja je naša sudbina?

C — SADAŠNJE STANJE ČOVJEČANSTVA: RAZDOBLJE PLANETIZACIJE

Kada otvorimo jednu knjigu koja znanstveno, filozofski ili socijalno raspravlja o budućnosti Zemlje (bilo da su je napisali Bergson ili Jeans) — odmah nas iznenađuje pretpostavka koja je zajednička većini autora (izuzevši neke biologe). Ta se djela otvoreno ili prešutno izražavaju kao da je danas čovjek došao do svojega konačnog i najvećeg stupnja koji ne može unaprijed nadići. To znači, u jeziku ovoga izlaganja, da bi proces stvaranja super-molekula — budući da je materija postigla na Zemlji s *homo sapiensom* svoj vrhunac centro-složenosti — odsada bio potpuno zaustavljen na planetu.

Nema ništa poraznije, ali, na sreću, ništa bezrazložnije ili barem ništa manje znanstveno istinito od te

sputavajuće predrasude. Ne, ništa ne potvrđuje da je čovjek došao do svojega kraja, do najveće visine. Sve nas, naprotiv, upućuje da ulazimo, upravo ovoga časa, u jedno *posebno kritično* razdoblje super-počovječenja. Htio bih upravo da to uočite — dok svraćam vašu pozornost na jedno sasvim neobično i značajno stanje na Zemlji, oko nas, stanje koje svi vidimo i doživljujemo, a da ga i ne zapažamo ili, barem, ne razumijemo, želim reći: ubrzano osvajanje ljudskoga svijeta od snaga zajedničarstva.

Nije potrebno da vam to osvajanje nadugo opisujem. Čaroban porast masa; stalno sužavanje gospodarskih veza; umni ili financijski trustovi; totalitarnost političkih sustava; guranje, kao u gomili, pojedinaca i naroda; sve očitija nemogućnost da se bude *sam*, da se radi i misli *sam;* uspon *Drugoga* oko nas pod svim oblicima. Vi svakoga časa, kao i ja, osjećate sve te stupice društva koje se sve brže razvija tako da postaje grdosija. Vi ih osjećate. I vi ih vjerojatno isto tako »ćutite«. I kad bih vas pitao što o njima mislite, bez sumnje biste mi odgovorili da se nema što drugo, pred sadašnjom raspojasanošću tih slijepih sila, nego ih što vještije izbjeći ili se pomiriti sa sudbinom — jer se nalazimo pred nekom vrstom prirodne katastrofe protiv koje ne možemo ništa — niti se to može shvatiti.

Je li, dakle, istina da se to ne može shvatiti?... Pogledajmo još jednom, iz bližega, vođeni našim mjerilom složenosti.

Prva stvar koja nas potiče na razmišljanje kada oko sebe promatramo razvoj kolektivizacije jest, kako bih ja to nazvao, neminovni značaj pojave koja proistječe neposredno i spontano iz dodira dvaju jednako važnih čimbenika: s jedne strane zatvorena površina Zemlje; a s druge strane neprestano povećavanje ljudskih zajednica na toj zatvorenoj površini; koje opet (s pomoću sve bržih sredstava saopćavanja) raspolažu sve većim područjem djelovanja. — Nije potrebno niti spominjati da su one, zbog razvijenih psihizama, neobično sposobne da međusobno jedne na druge utječu i

da se međusobno-prožimlju. Pod izmjeničnom igrom tih dviju naravnih komponenata nužno se odvija neka vrsta masovnog zbližavanja čovječanstva.

Druga važna točka, pojava zajedništva ili povezivanja, ne predstavlja nam se — daleko od toga — kao neki nepredviđeni i neočekivani događaj. Ako se dobro uoče stvari, jasno je da je život — počevši od svojih najnižih stupnjeva — ostvarivao svoje sinteze zahvaljujući samo postupnom stiskanju svojih elemenata u moru ili na kontinentima. Na jednoj Zemlji kojoj bi — zamislimo — neprestano bilo raslo područje, organizmi bi — budući slobodni — možda bili ostali na jednostaničnom stupnju (s pretpostavkom da su ga jednom postigli). I čovjek se, u tom slučaju, slobodan da živi u jednom raspršenom stanju, ne bi bio nikada uzdigao na neolitski stupanj svoje društvenosti. Totalizacija suvremenog svijeta — koja je u tijeku — samo je naravno skretanje i vrhunac postupka osnovnog grupiranja u izgradnji organizirane materije. Materija se samo skupljanjem oživljava i nad-oživljava (vitalise et sur-vitalise).

Nemoguće je, čini mi se, misliti na to dvostruko, strukturalno i evolutivno, ukorjenjivanje tih društvenih događaja koji nas uzbuđuju, a da najprije ne posumnjamo, zatim jasno uvidimo da zajedničarstvo ljudske vrste — ubrzano u ovome času nije ništa drugo nego viši oblik koji ostvaruje djelovanje molekularizacije na površini našega planeta. Tijekom prvoga razdoblja stvaraju se proteini sve do stanice. U drugom razdoblju stvaraju se pojedinačni staničnih spojevi sve do uključivo čovjeka. I sada u trećem razdoblju, koje se osjeća, izgrađuje se jedan organsko-socijalni super-kompleks koji je *neosporno moguć* (to je lako dokazati) *u slučaju osobnih i razumnih jedinki.* Vitalnost materije, najprije, vezana uz spajanje molekula. Počovječenje života, zatim, vezano uz super-spajanje stanica. I, konačno, na kraju *planetizacija* čovječanstva, vezana uz *čvrsto* povezivanje osoba: čovječanstvo, rođeno na planetu i rašireno po njemu, tvori malo po malo, oko svoje zemaljske matice, samo jednu veću organsku cjelinu, *zatvorenu u*

se, samo jednu hiper-složenu, hiper-usredotočenu i hiper-svjesnu arhi-molekulu raširenu po cijelom planetu na kojemu se i rodila. Zatvaranje toga kružnog misaonog toka: nije li upravo to ono što se događa u ovom času?

Ta misao opće totalizacije ljudske svijesti (sa svojom neizbježnom posljedicom da se, svugdje u svemiru gdje ima živih planeta ti planeti žele oviti, kao i Zemlja, nekim posebnim oblikom planetizirana duha) — ta nam se misao, rekoh, na prvi pogled mora činiti glupa, međutim, ne obuhvaća li ona sve činjenice, i ne uopćava li najdosljednije kozmičku krivulju molekularizacije? Čini se glupa, međutim, ne uzdiže li jednostavno ona, baš po onome što je u njoj čudno, našu viziju života na razinu drugih čudnih stvari (općenito prihvaćenih) atomske fizike i astronomije? Čini se glupa, međutim, ne počinju li veliki moderni biolozi, kao Julian Huxley i J. S. Haldne, na temelju očitosti, znanstveno proučavati čovječanstvo i utvrđivati njegovu budućnost kao da bi se radilo (budući da je, uostalom, sve jednako) o mozgu mozgova?

Pa zašto ne?

Što se toga tiče, ja očito ne bih mogao zahtijevati vaš pristanak. Ali, bar iz iskustva vam mogu reći da prihvaćanje toga organskog i realističnog stanovišta društvene pojave neobično zadovoljava razum i osnažuje volju.

Najprije: zadovoljava razum. Ako je to istina da čovječanstvo ovoga časa ulazi u, kako ja to nazivam, »svoje razdoblje planetizacije«, u području našega gledišta sve biva jasno i sve dobiva svoje posebno značenje.

Ta sve tješnja mreža, oko nas, gospodarskih i psihičkih veza od kojih trpimo, ta sve veća nužda koja nas uznemiruje da zajednički radimo, proizvodimo, mislimo — što one zaista postaju, gledane pod tim novim kutom, ako ne prvi obrisi super-organizma koji se — satkan od konca naših individuuma — nudi (teorija i činjenice u tome se potpuno slažu) ne da nas mehanizira i pobrka, nego da nas ponese k još većoj složenosti, maksimalnoj svijesti naše osobnosti?

To (neosjetno i slabo primjetno) moderno nadiranje ljudskih briga i ljudskog djelovanja sa željom da se otkriva, to postepeno potiskivanje tvornice laboratorijem, proizvodnje otkrićem, potrebe dobro-biti potrebom više-biti — što to sve pokazuje ako ne porast jednog velikoga daha nad-evolucije u našim dušama?

Ono duboko cijepanje koje u društvenim skupinama svih razina (obitelji, zemlje, zanimanja, uvjerenja...) teži — ima već jedno stoljeće — da pokaže i suprotstavi kao sve uočljivija, nesvodiva, dva ljudska tipa, s jedne strane čovjeka koji vjeruje u razvoj, s druge čovjeka koji u nj ne vjeruje — što on odaje ako ne razdvajanje i rađanje jednog novog ovoja u biosferi?

I taj rat, konačno, taj rat koji je prvi put u povijesti jednako velik kao i Zemlja; taj sukob u kojemu se preko oceana sukobljavaju ljudske skupine velike kao i kontinenti; ta nesreća u kojoj se, čini nam se, pojedinačno gubimo: što je to pred našim razvraćenim očima nego porođajne boli koje su jedva srazmjerne veličini očekivanog poroda?

Svjetlo, dakle, za naš razum. I, dodajemo, *ojačanje* (potrebno ojačanje) *za našu volju.* Za čovjeka-vrstu, sa stoljećima (upravo onako kao za čovjeka-pojedinca s godinama) — život postaje sve teži za nošenje. Moderni svijet sa svojom složenošću koja je silno porasla neusporedivo jače pritišće naš naraštaj negoli je pritiskao leđa naših prethodnika. Jeste li kada mislili kako taj porast tereta, da bi bio izravnan, zahtijeva porast strastvenog zanimanja? Pa da, upravo tu, po mojem mišljenju, »providencijalno« dolazi — da bi potakla našu odvažnost — misao, nada, da nas unaprijed očekuje neki golemi uspjeh. Ako čovječanstvo postiže svoj vrhunac u našim malim osobnim životima; ako razvoj postiže u svakome od nas svoj najveći stupanj; tada silni napor zemaljskog uređenja u kojemu se rađamo upregnuti pokazuje tragičnu suvišnost. Mi smo budale: zaustavi-

mo se ili, barem, usporimo hod. Uništimo stroj, zatvorimo laboratorije; tražimo po volji izlaz u čistom uživanju ili potpunoj nirvani.

Ako čovječanstvo, naprotiv, vidi kako se iznad njega diže još jedan kat, još jedan stupanj u njegovu razvoju; ako svaki od nas može sam sebi kazati da radi kako bi se u njemu i po njemu svemir uzdigao za jedan stupanj naviše; tada upravo novi priliv energije raste u srcu radnika Zemlje. Čitava velika ljudska zajednica, nadvladavši minut oklijevanja, bukti i snažno nastavlja.

Uistinu, pomisao, nada da se život planetizira više je nego biološko razmišljanje. Ta pomisao, potrebnija našemu razdoblju nego toliko traženo otkriće izvora nove energije — može nam i mora donijeti duhovnu vatru bez koje bi se brzo ugasila sva ostala materijalna žarišta (zapaljena uz toliku muku) na površini Zemlje koja misli: radost rada i slast života.

Savršeno, reći ćete mi. Ali, ne ostaje li na toj slici jedna prijeteća sjena? Najavljujete nam da će se tijekom novoga razdoblja koje se otvara u evoluciji čovječanstva ostvariti proširenje i produbljivanje zemaljske svijesti. Ne protive li se tu, međutim, činjenice teoriji? Što se stvarno dešava pred našim očima? Može li se doista kazati da se ljudska svijest, oko nas, diže u najkolektivnijim narodima kugle zemaljske? Ili, ne događa li se sve obratno kao da nas opća društvena totalizacija vodi upravo nazadovanju, materijalizaciji duha?

Još nismo u stanju, mislim, pravilno suditi o tijeku novijih totalitarnih iskustava, tj. zaključiti jesu li ta, u cjelini, donijela ljudima povećanje ropstva ili povećanje poleta. Prerano je suditi. Prema onome koliko se čini — da su nas ti prvi pokušaji opasno okrenuli prema infra-humanom poretku ili stanju mravinjaka, odnosno termitske zajednice, ipak mislim da mogu ustvrditi da nije pogriješio sam zakon opće totalizacije, nego samo da je nespretan i neispravan način na koji je taj zakon bio primijenjen.

Što je, doista, potrebno da bi na temelju samoga zakona složenosti čovječanstvo, ujedinjujući se, duhovno

raslo? Bitno je nužno da se ljudske jedinke zahvaćene tim pokretom međusobno približe ne pod utjecajem *vanjskih* sila, ili samo u dovršenju *materijalnih* odnosa, nego izravno, neposredno, *unutarnjom* privlačnošću. Ne prinudom i robovanjem zajedničkoj dužnosti, nego jednodušnošću u istom duhu. Atomski afiniteti izgrađuju molekule. Isto tako, na višem stupnju, *simpatija* (i samo simpatija) u svemiru osoba, može ljudima pružiti nadu da će doći do većeg jedinstva.

Unutar manjih skupina (u bračnoj zajednici, u ekipi) svakidašnje jedinstvo potvrđuje kako jedinstvo, daleko od toga da bi osiromašilo bića, naglašava ih, obogaćuje i u sebi oslobađa. Jedinstvo, istinito jedinstvo, jedinstvo duha i srca ne podvrgava niti otupljuje svoje članove. Ono ih *nad-osobljuje*. Poopćite sada tu pojavu u srazmjerima Zemlje. Zamislite da se, pod učinkom planetarnog stiska koji se steže, ljudi osvijeste konačno u pravcu opće solidarnosti koja se temelji na njihovu dubokom zajedništvu naravi i evolutivne sudbine. Tada iščezavaju sve slabosti grubosti i mehanizacije kojima mašu da nas zastraše i spriječe kročiti naprijed. Ne okrutnost ili mržnju: novi oblik ljubavi koji čovjek još nije doživio — to proriče i nosi u svojim naborima val planetizacije koji oko nas sve više raste.

Ako se imalo razmišlja pod kojim se uvjetima u ljudskom srcu može pojaviti ta nova zajednička ljubav, o kojoj se toliko puta sanjalo, ali ovaj put konačno napušta područje utopije da bi se pokazala moguća i nužna, — opaža se ovo: da bi se ljudi na Zemlji, na čitavoj Zemlji, uzmogli međusobno ljubiti, nije dosta da jedni i drugi spoznaju da su dijelovi *nečega* istoga, nego je potrebno da »planetizirajući se« budu svjesni kako, bez međusobnog brkanja, postaju *netko* isti. Naime (to potvrđuje svako slovo u Evanđelju) nema potpune ljubavi nego od osobnoga i u osobnomu.

Što treba, na kraju, kazati ako ne da planetizacija čovječanstva pretpostavlja — da bi se pravilno dovršila — osim Zemlje koja se skuplja — osim ljudske misli koja se sređuje i zgušćava, još treći čimbenik: želim

reći uspinjanje na našem unutarnjem obzorju nekog *psihičkog* kozmičkog središta, nekog pola najveće svijesti prema kojemu skreću sve pojedinačne svijesti svijeta i u kojemu bi se one mogle ljubiti: *uspinjanje Boga.*

Tu se za naš razum ukazuje, u odnosu i skladu sa zakonom složenosti,[1] prihvatljiv način da zamislimo »svršetak svijeta«.

D — SVRŠETAK PLANETARNOG ŽIVOTA: SAZRIJEVANJE I BIJEG

Svršetak svijeta, odnosno, za nas, svršetak Zemlje... Jeste li kada ozbiljno ljudski pomišljali na taj prijeteći i sigurni događaj?

Promatran u svojim počecima, život se čini skroman u svojim težnjama. Čini se da ga nekoliko sati na suncu zadovoljava i da ga opravdava u svojim vlastitim očima. To je, međutim, samo prividnost, koju uostalom pobija (odmah od prvih stupnjeva vitalnosti) upornost o kojoj svjedoče najjednostavnije stanice koje se rađaju i množe. Eto to se očituje kroz čitavo golemo uspinjanje životinjskog carstva. To se još jasnije očituje s pojavom strahovite moći predviđanja u čovjeka koji misli. I to bi, eto nadasve, moglo postati samo još uočljivije, na svakom koraku, idućim razvojem ljudske svijesti. Malo prije sam vam govorio o volji za rad bez koje nema djelovanja. I stvarno, to doista nije dovoljno da bi se jedna takva volja održala nasuprot uvijek sve opasnijim napadima *taediuma vitae* — nije dovoljno da joj predočimo jedan bliski cilj, makar taj cilj bio tako velik kao planetizacija čovječanstva. Sve viši i viši, bez sumnje: ali bez povratka i kovitlaca na kraju... Zemlja, naša raspadljiva Zemlja na koju vreba apsolutna ništica, činila je da s klicama svijesti zatvorenim na njezinoj površini iskrsne u svemiru neotklonjiva potreba ne samo da ona potpuno ne umre nego da spasi ono

[1] Ona ovdje postiže vrhunac, napomenimo, u nekoj vrsti »dokaza« Božje opstojnosti: »dokaz iz složenosti«.

što se u svijetu razvilo najsloženije, najusredotočenije, *najbolje.* U ljudskoj svijesti koja je genetski vezana uz nebesko tijelo kojemu su izbrojena tisućljeća evolucija otkriva svoje težnje ili pak da je ne bude ili pak da bude *nepovratna (ireverzibilna).* Čovjek pojedinac se tješi — kad nestaje — misleći na svoju djecu ili na svoja djela koja ostaju. Što će, međutim, ostati jednoga dana od čovječanstva?

Tako se na kraju svakoga napora da bismo povratili čovjeka i Zemlju u okvir svemira neizbježno postavlja teško pitanje smrti, i to ne više osobne nego u planetarnim razmjerima — smrti čije bi jednostavno gledište, kad bismo ga unaprijed ozbiljno predočili, bilo dovoljno da odmah, hic et nunc, zaustavi sav polet Zemlje.

Da bi odagnao tu sjenu Jeans iznosi da će Zemlja još milijunima i milijunima godina biti nastanjiva: tako da je čovječanstvo tek u praskozorju svojega postojanja. I on nas poziva da se veselimo u ovo svježe jutro u gotovo beskrajnim nadama svijetloga dana koji počinje. Međutim, ne opisuje li nam on, maloprije, to isto čovječanstvo — žalosno ostarjelo, razočarano na ohlađenom nebeskom tijelu — pred neizbježnim uništavilom? Zar se to ne suprotstavlja onome i ne ruši ga?

Drugi pokušavaju da nas umire mišlju bijega kroz prostor. Sa Zemlje bismo možda mogli prijeći na Veneru? Ili možda, tko zna, još dalje?... Ali, osim što Venera vjerojatno nije nastanjiva (nema vode); osim što se ne vidi — kad bi bilo moguće seljenje s jednoga nebeskoga tijela na drugo — zašto mi do sada ne bismo bili napadnuti: to rješenje samo čini da se pitanje potisne.

Da bismo riješili unutarnji sukob koji baštinjenu dotrajalost planetâ suprotstavlja potrebi nepovratnosti (ireverzibilnosti) — koju je na njihovoj površini razvio planetizirani život — nije dosta zastirati utvaru smrti ili pred njom uzmicati, treba da je potpuno istjeramo s našega obzorja.

E dobro, nije li upravo tu ono što nam dopušta da pomišljamo (posljedica, vidjeli smo, zakona planetiza-

cije) da naprijed ili, radije, u središtu svemira, koji se produžuje prema svojoj osi složenosti — postoji božansko središte konvergencije: nazovimo ga — da ništa ne sudimo unaprijed i da istaknemo njegovu poosobljavajuću i ujedinjavajuću ulogu — točkom *Omega*. Pretpostavimo da iz toga općeg središta, iz te točke Omega, neprestano zrače zraci, sve do nas, koje mogu zamijetiti samo oni što ih zovemo »mistični duhovi«. Zamislimo sada da se zamjećivanje Omege, — zbog toga što osjetljivost ili mistična propusnost ljudskoga sloja rastu s planetizacijom — poopćava tako da istodobno psihički zagrijava Zemlju dok se ona fizički hladi. Nije li tada zamislivo da čovječanstvo, na kraju svojega stezanja i svoje totalizacije, postiže kritičku točku sazrijevanja, na kraju kojega bi se — ostavljajući iza sebe Zemlju i zvijezde da se lagano povrate u nesvjesnu masu prvotne energije — ono psihički odijelilo od planeta da se sjedini s točkom Omega, jedinom ireverzibilnom biti stvari? Pojava, možda, slična smrti po svojem vanjskom izgledu: ali, u stvari, jednostavna preobrazba, pristup vrhovnom jedinstvu. Bijeg izvan planeta, ne prostoran i izvana, nego duhovan i iznutra, tj. takav kakav dopušta hiperusredotočenje kozmičke tvari same u sebi?

Ta pretpostavka, jednako a možda i više nego misao (koju ona nastavlja) planetizacije života, ta pretpostavka ljudskoga sazrijevanja i ljudskoga ushita krajnjih posljedica teorije složenosti — može se činiti smionom. Ona koincidira sa sve većim značajem koji najbolji mislioci svih područja počinju pridavati mističnoj pojavi. I u svakom slučaju ona nam, jedina između svih pretpostavki koje možemo iznijeti o svršetku Zemlje, otvara jedno povezano gledište prema kojemu, u budućnosti, teže i u kojemu postižu svoj vrhunac dvije najosnovnije i najmoćnije struje ljudske svijesti: razuma i djelovanja, znanosti i vjere.*

* Predavanje održano u Francuskoj ambasadi u Pekingu 10. ožujka 1945.
Etudes, svibanj 1946.

Veliki događaj na pomolu:

LJUDSKA PLANETIZACIJA

PREGLED

Ispod površinskih zapleta suvremene povijesti svakoga se dana sve jasnije ukazuje osnovna stvarnost i važnost istoga temeljnog događaja: porasta mnoštva sa svojom naravnom posljedicom — ljudskim podruštvovljenjem. Međutim, najveća je ozbiljnost i najveća korist takvog položaja — to da se ta pojava, znanstveno obrađena, pokazuje dvostruko neodoljivom. Najprije, ona je neodoljiva *planetarno* zbog toga što je vezana uz zatvoreni oblik Zemlje, uz zakon rađanja i psihičke osobine ljudske materije. Isto je tako neodoljiva *kozmički* zbog toga što izražava i produžuje prvotni proces na osnovu kojega psihičko — nasuprot atomima koji se raspadaju — izranja i neprestano raste unutar sve složenijih materijalnih skupina u svemiru. Primijenjen (extrapolée) na budućnost taj zakon ponavljanja dopušta nazreti buduće stanje Zemlje u kojemu će ljudska svijest — stigavši do kraja svoga razvoja — postići vrhunac složenosti i dosljedno zgusnutosti preko svojeg cjelokupnog »mišljenja« (ili *planetizacije*).

Ako se naši individualni nagoni pobune protiv toga skretanja k zajedništvu — uzaludno je i nepravedno. Uzaludno stoga što nam nijedna sila na svijetu ne može pomoći da umaknemo onome što je sama sila svijeta. Nepravedno stoga što ovaj pokret koji nas povlači prema super-organiziranim oblicima upravo, po naravi, teži da nas potpuno izgradi u smislu savršenih osoba i ljudi.

Postati svjesni smisla te duboke ekonomije znači ipso facto dopustiti ljudskom zajedništvu da prebrodi *prisilno* razdoblje u kojemu se još danas nalazi da bi zašlo u svoje *slobodno* razdoblje: u kojemu se ljudi, spoznavši da su povezani dijelovi jedne konvergentne cjeline, oduševljavaju da *ljube* determinizme koji ih zbližavaju; jednodušnost srodnosti i simpatije zamijenit će snage prisile.

UVOD

U stanju previranja i uznemirenosti u kojemu se nalazi današnji svijet postalo je vrlo teško — ako ne napustimo i ne nadiđemo osobno mjerilo — ocijeniti značaj onoga što se danas odvija na Zemlji. Toliko različitih pokreta (idejnih, strastvenih, institucionalnih, narodnih) susreće se i sukobljava oko nas ovoga časa da se svakome čovjeku koji misli može činiti da ljudski brod plovi prema avanturi. Mičemo li se naprijed? Ili se vraćamo? Ili jednostavno tapkamo na mjestu? Nemoguće je kazati dok smo u razini valova. Valovi nam skrivaju obzorje . . .

Ja vidim samo jedno sredstvo da bismo izašli iz nesigurnosti koja prijeti da paralizira naše djelovanje: segnuti prema nadmorskoj visini i popeti se dosta visoko da bi nam se iznad površinskog nereda pojedinih stvari ukazala značajna pravilnost jedne goleme pojave. Izroniti da bismo jasno vidjeli: ja sam to pokušao učiniti; i to me je navelo da prihvatim — ma kako se činile nevjerojatne — stvarnost i posljedice golemog kozmičkog procesa kojemu sam, u nedostatku izražajnije riječi, dao ime »ljudska planetizacija«.

Usprkos nekim prividnostima — ili zajedničkim dodirima — koji zadiru u područje obrađivanog predmeta (fizika, metafizika i vjera čudno skreću prema Jedinstvu . . .) računam i ostajem pri tome da tijekom slijedećih stranica nijednoga časa ne napustim područje znanstvene obradbe. Ne filozofsko umovanje, nego proširenje naših biologijskih gledišta — ništa više, ali i ništa manje: to upravo želi iznijeti ovaj esej.

I. NEODOLJIVI FIZIČKI PROCES: LJUDSKO ZAJEDNIŠTVO

Ako, neposredno poslije najstrašnijega sukoba koji je ikada potresao žive slojeve Zemlje, pokušamo ocijeniti stanje u kojemu nas je taj sukob ostavio, moglo bi se vjerovati da će nam se upravo ukazati tlo do temelja potkopano i ispucano. Nije li takav jedan sukob otkrio sve slabe točke? Nije li razmahao sve snage razdvajanja i razilaženja? I konačno ostavio čovječanstvo skršeno u sebi? To je, naravno, prizor koji bismo mogli očekivati.

Međutim, ako odbacimo psihički veo zamora i osvete — čiji ću privremeni značaj pokazati na svršetku — što vidimo namjesto tih ruševina?

Geografski — od 1939, jedan golemi dio Zemlje, područje Pacifika, sve do sada, ostavši na rubu civilizacije, snažno je i neopozivo ušao u krug industrijaliziranih naroda. Mnoštvo mehaniziranih ljudi zauzelo je južna mora; i poligoni ultramodernog zrakoplovstva zauvijek su se smjestili na otocima koji su još jučer bili romantično rasuti po Polineziji.

Etnički — u tom su istom razdoblju golemi pokreti bez milosrđa miješali narode: čitave su se armije premještale s jedne polutke na drugu; tisuće izbjeglica rasulo se svijetom kao klice koje raznosi vjetar . . . Ma kako da su bili grubi i neugodni uvjeti toga miješanja, tko ne vidi neizbježne posljedice ponovnoga kretanja ljudskoga tijesta?

Napokon, ekonomski i politički — u tijeku istoga razdoblja — pod neumoljivim pritiskom događaja i zahvaljujući sredstvima javnoga saobraćaja koja su se strahovito raširila i pospješila — čitavo se mnoštvo ljudskoga roda našlo u kalupu zajedničkoga života: usko povezano, u velikim skupinama, u mnogostruka međunarodna društva (najveća i najmasovnija što su ikada postojala); tjeskobno prikovano, u svojoj cjelini, uz iste nemirne vrtloge, ista pitanja i iste vijesti . . . Ima li itko tko ozbiljno vjeruje da se ono može otrgnuti od takvih navika?

Ne, usprkos tolikim razjarenim mržnjama, ljudska se zajednica za vrijeme tih šest godina nije razbila. Nego, naprotiv, ona se s nama, u svojim najsnažnijim organskim dubinama, stegla još za jedan stupanj. 1914—1918, 1939—1945: svaki put jedan zavrtanj na navoju... Svaki novi rat, započet od narodâ da se jedni od drugih oslobode, samo ih na koncu još više povezuje i međusobno miješa u sve čvršći uzao. Što se više odbijamo, to se više međusobno prožimamo.

I, doista, kako bi moglo biti drugačije?

Na geometrijski omeđenoj površini Zemlje koja se neprestano suzuje s porastom područja ljudskoga djelovanja, ljudske se čestice ne samo svakim danom sve više množe nego, zbog svojih međusobnih dodira, one spontano oko sebe razvijaju izdanke sve gušćih gospodarskih i društvenih veza. Još više: izložene, svaka do svojega najintimnijega bitka, bezbrojnim duhovnim utjecajima što neprestano zrače iz misli, volje, stvastî svih drugih, one su stalno, u sebi, podložne jednom prisilnom stanju rezonancije. — Pod pritiskom tih čimbenika koji ne opraštaju, jer se oslanjaju na najopćenitije i najdublje uvjete planetarne strukture — nije li očito da samo jedan smjer ostaje otvoren gibanju koje nas nosi: put sve većega jedinstva? Razmišljajući o zemaljskoj sudbini čovjeka, obično kažemo da ništa nije sigurno u dalekoj budućnosti, s obzirom na ono što se nas tiče, osim da neumoljivo dolazi dan kada će kugla zemaljska postati nenastanjiva. Međutim, za onoga koji se ne boji pogledati, druga nas jednako sigurna stvar čeka u budućnosti. Istodobno kako Zemlja stari, steže se, samo još brže, njezina živa opna. Posljednji dan čovječanstva podudarat će se za nju s njezinim najvišim stiskanjem i s njezinim najvišim savijanjem u se.

Znam to. Može biti vrlo obično, ali je sigurno vrlo opasno gledati posvuda u povijesti determinizme. Povremeno se dižu autoritativni glasovi tvrdeći da se ništa sudbonosno ne skriva u gibanju masa, planiranju ili demokraciji. U pojedinosti ili načinima ti branitelji osobne slobode često imaju pravo. Ali ono u čemu se oni varaju, ili bi se prevarili — jest kad bi oni — u svojem opravdanom duhu otpora prema onome što je pasivno i slijepo u svijetu — pokušavali zatvoriti svoje, i naše, oči pred općim super-determinizmom koji sili da se čovječanstvo neumoljivo skuplja u se.

Voljeli mi to ili ne, mi se, bez prestanka, od početka povijesti, i to svim uzajamnim snagama materije i duha, lagano, ili u skokovima, svakoga dana sve više kolektiviziramo. To je činjenica. Nemoguće je da se čovječanstvo ne združi u sebi kao što je nemoguće da razum beskrajno ne produbljuje svoju misao!... Umjesto da pokušavamo, usprkos svim činjenicama, nijekati ili umanjivati stvarnost te velike pojave, prihvatimo je iskreno. Pogledajmo joj u oči i vidimo bismo li, koristeći se njome kao neospornim temeljom, na njoj mogli izgraditi optimističko zdanje radosti i oslobođenja.

II. JEDINO MOGUĆE TUMAČENJE: SUPER-ORGANIZACIJA MATERIJE OKO NAS

Da bismo shvatili što znače što »nam žele«, s toliko nametljivosti, svjetske snage zajedništva, treba početi s vrlo visoka i pažljivo promotriti, u njihovoj općenitosti, organske odnose koji povezuju u svemiru *svijest i složenost.*

Čovjek je očito oduvijek sa znatiželjom promatrao zakon kompenzacije koji je svaki put omogućavao da u prirodi koegzistiraju potpuno spiritualne duše s vrlo raspadljivim i vrlo složenim tjelesima. Pripalo je modernoj biologiji i biokemiji da taj kontrast, što ga je obično zapažanje tek primjećivalo, pokažu u svoj njegovoj postojanosti i oštrini. Poslije posljednjih uspjeha mikroskopske i kemijske analize mi danas ostajemo zapanjeni pred neshvatljivom izgradnjom atoma i različitih mehanizama koji nam se pokazuju u svakom živom biću, *to više što je životnije.* Kako to da smo mi, suočeni s neprestanim njihanjem između fizičkog mnoštva i psihičkoga jedinstva, bili tako spori da pronađemo fizičku uzročnu vezu koja povezuje obje strane neprestano zdru-

žene? Danas se ta veza polako počinje ukazivati posvuda, u svima znanstvenim djelima. I evo kako, na shematski i osoban način, ja sâm sebi dopuštam iznijeti to gledište koje se malo po malo, izravno ili neizravno, pokazuje očima filozofa i znanstvenih radnika.

Prije svega isključimo u našoj slici svijeta umjetnu prepreku koja prema općem mišljenju dijeli takozvana neživa tjelešca (atomi, modekule...) od živih tjelešaca i tijela u prirodi. To jest, odlučimo, osvrćući se na njihovo zajedničko *stanje* (mnoštvo u sličnosti), da su jedna i druga, na različitim stupnjevima složenosti i rasta, samo izraz iste temeljne granularne građe svemira: od više ili manje teških čestica.

Pošto smo to odredili, postavimo kao pravilo da je svijest (upravo kao sposobnost da mijenja masu brzinom, ili zrači s obzirom na toplinu) općenito svojstvo, zajedničko svim tjelešcima koja tvore svemir — uz ograničenje da se to svojstvo mijenja razmjerno složenosti vrste odnosnog tjelešca: to znači da psihizam, »unutrašnje« (le »dedans«) različitih elemenata koji tvore svijet, može biti tako malena ili tako velika kako hoćemo prema stupnju na koji se postavimo u astronomski rastegnutoj ljestvici složenostî koje danas poznajemo.

Naše se shvaćanje stvari mijenja pod učinkom dvostrukog ispravka koje smo mu upravo nametnuli. Prije toga za znanost koja se bila i previše navikla graditi svijet na samoj prostornoj osi što se ravno proteže od beskrajno malenoga do beskonačno velika, teške su molekule organske kemije i još više živi stanični spojevi lebdjeli bez određena položaja u općem sustavu kozmičkih elemenata, kao zvijezde bez određene putanje. Sada i unaprijed, jednostavno zato što smo uveli još jednu dimenziju, ukazuje se red i novi oblik. Naime, poprijeko preko uzlazne osi od najmanjega do najvišega, izbija drugi krak, koji se ovoga puta diže preko vremena od beskrajno jednostavnoga do beskrajno složenoga. Na tom posebnom kraku se očituje i smješta pojava-svijest. — Najprije dug taman prostor koji bi se mogao smatrati mrtvim, ali on je »neprimjetljivo oživljen«. Zatim, na stupnju tjelešaca koja u svojoj složenosti dosežu poredak milijuna atoma (virusi) prvo rumenilo naviješta život. Zatim, počevši od stanice, određeno blistanje postaje sve življe i sve bogatije izgradnjom i postepenim usredotočenjem nervnih sustava. I konačno, na kraju poznatoga spektra, misaona usijanost ljudskoga mozga.

Zahvaljujući tome ponovnom sređenju, život se, usprkos svojoj rijetkosti i svojemu krajnjem smještaju u prostoru, ne samo pokazuje, simetrično atomskim razdvajanjima, kao neka (kao *ona*) temeljna općenita struja; ne samo da čovjek, u toj poopćenoj fizici, sa svojim bilijunima nervnih stanica konačno nalazi prirodno mjesto, ukorijenjeno u svemiru; nego još s drugu stranu čovjeka, nešto se pokazuje naprijed. I evo nas ponovno lice u lice sa snagama zajedništva.

Zbog teškoće, koja je svojstvena našemu duhu, da gledamo u zajedničkom, »opće shvaćanje« se dugo ustezalo da išta drugo dopusti između »moralnoga ili vještačkoga« područja ljudskih ustanovljenja i »fizičkog« područja organizirane naravi, osim površinskih sličnostî. Zaista, sociologija se tek nedavno, i to s bojažljivošću, odlučila postaviti prve mostove između svojih obala i biologije. — Čim se, naprotiv, uspostavi opći zakon ponavljanja koji, unutar općega razvoja povezuje buđenje svijesti s razvojem složenosti, ništa više ne može zaustaviti pokret koji teži da se približi jedan drugome i da se nastave jedan u drugome dva svijeta koja smo se mi navikli gledati potpuno odijeljenima. Tu, u živim tijelima priroda sređuje molekule i stanice da izgradi posebne jedinke. Ondje, u društvenim organizmima, ista priroda uporno nastavlja svoju igru, ali na jednom višem stupnju, i ovaj put sređuje (da bi postigla psihičke učinke višega reda) same jedinke između njih. Na društvenom se području nastavljaju kemija i biologija. Tako se tumači težnja, što nije dovoljno zapažena, koja pokreće svaki živi filum (kukce i kralježnjake) da se prema svojem usponu okupljaju u združene skupine. I tako se nadasve, u slučaju čovjeka (jedinog živog bića u ko-

jega raznolikost, kakvoća i intenzitet međuosobnih veza dopuštaju toj pojavi da se razvije u svoj svojoj širini) — tumači nagli psihički uspon koji je korelativan zajedništvu:

— pojava zajedničkoga pamćenja u kojemu se gomila preko nagomilanih iskustava i preko odgoja prenosi opće nasljeđe čovječanstva;

— razvoj, preko sve bržeg prijenosa misli, prave nervne mreže koja, počevši od nekih određenih središta, obuzima čitavu površinu Zemlje;

— pomaljanje, na temelju sve većeg okupljanja i usredotočenja osobnih gledišta, sposobnosti zajedničkog gledišta koje, iznad kontinuiranog i statičkog svijeta vulgarnih shvaćanja, uranja u fantastični svemir usitnjene energije, s kojim je, međutim, moguće ovladati . . .

Misaoni ovoj Zemlje — noosfera — množi oko nas, opipljivo i materijalno, svoje unutarnje niti, stišće svoju mrežu; i *istodobno* se diže njezina unutrašnja toplina, raste njezin psihizam. Zapažajući ta dva njezina udružena znaka, nemoguće ju je prezreti. Pod velom, pod oblikom ljudskog zajedništva, zaista, super-sređenje materije u sebi upravo nastavlja svoj hod naprijed, sa svojim redovitim, specifičnim učinkom oslobađanja svijesti. Neprestano slijedi isti razvoj. I proces samih elemenata koje je priroda stavila u igru ne može postići svoju ravnotežu dok ljudski kvantum oko kugle zemaljske ne bude ne samo (kao što je to u ovome času, u tijeku pretposljednjega razdoblja) između sebe povezan nego i organski *ujedinjen.*

Planetarno sređivanje ljudske mase i ljudske energije koje se podudara s maksimalnim zračenjem svijesti, istodobno izvanjska i unutarnja »planetizacija« čovječanstva — to nas, dakle, na koncu čeka; baš prema tome idemo pod sve većim stiskom društvenih determinizama. Lakše bi Zemlja izbjegla utjecaje koji je čine da se u sebi steže; radije bi nebeska tjelesa izmakla prostornoj zavinutosti koja ih strmoglavljuje jedno za drugim — negoli bismo se mi ljudi mogli oduprijeti kozmičkim snagama korvegentnoga svemira!

A zašto bismo se, dakle, uostalom odupirali tim u biti dobrohotnim snagama koje nas približuju? Ne bili smo se slučajno bojali da nas, dok nas nad-stvaraju, ne učine manje ljudima?

Bitna je oznaka čovjeka, korijen svih njegovih savršenosti, biti svjestan na *drugom stupnju.* Čovjek ne samo zna, on »zna da zna«. On *misli.* Međutim, u svakome od nas napose to je mišljenje još djelomično, početno. Pojedinac se, kako je to dobro opazio Nietzsche (iako je to zlo protumačio), u susretu sam sobom ne iscrpljuje. Samo u opreci s drugim ljudima on uspijeva da se čitav i do dna vidi. Ma kako bilo osobno i nesaopćivo u svojem središtu i u svojoj klici, mišljenje se samo zajednički razvija. Ono je, bitno, *društvena* pojava. Što treba kazati ako ne da se njegovo dovršenje i buduća punina upravo podudaraju (u skladu sa zakonom složenosti) s događajem koji smo mi nazvali ljudskom planetizacijom.

Već jednom, prije stotine tisućljeća, svijest se uspjela *usredotočiti* i, dosljedno, misliti u mozgu koji je stigao na granicu nervne složenosti: bilo je to prvo očovječenje života na Zemlji.

Još jednom, poslije drugih tisućljeća ili milijuna godina, ista se svijest može, mora nad-usredotočiti u žarištu čovječanstva koje se *u sebi potpuno osmišljava.*

Što se sustežemo — radije nego da se nekorisno suprotstavljamo ili da se ropski predamo plazmatičkim silama nebeskoga tijela koje nas nosi — što se sustežemo pustiti da se naš život osvijetli i širi u sve većoj svjetlosti toga *drugog očovječenja?*

III. JEDINI DOPUŠTENI UNUTARNJI ODGOVOR: DUH EVOLUCIJE

U tijeku zoološkog razvoja na ljudskoj se razini odvija značajna promjena. Sve do sada je svaka životinja, lagano odvojena od onih koje su joj slične, postojala samo za to da u sebi održi i razvija vrstu: tako da je živjeti, za pojedinca, *u prvom redu,* značilo ploditi se. S čovjekom, naprotiv, čini se da je neka vrsta unutar-

nje granulacije napala stablo života i da ga je počela s vrha rastvarati. S prvim dodirom mišljenja svaka svjesna jedinka se izdvaja i, reklo bi se, sve više teži da živi samo za se: kao da se očovječenjem filum usitnio na pojedince — i kao da se *rodovski smisao* u očovječenom pojedincu izbrisao i zatim iščezao.

Upravo toj zabrinjavajućoj krizi psihičkog razjedinjavanja (i to u času kada se čini da postiže svoj vrhunac) — misao ljudskoga planetarnog dovršenja donosi primjeran lijek. Ako, doista, ta društvena pojava nije, kao što je prije dokazano, neki slijepi determinizam, nego najava, početak drugoga razdoblja ljudskoga mišljenja (ne samo osobnoga nego, ovaj put, zajedničkoga): onda se, premda pod obnovljenim oblikom (ne više divergentno nego konvergentno grananje) filum uspostavlja iznad naših glava, i, dosljedno, *duh evolucije,* zatomljujući duh sebičnosti, snažno oživljava u našem srcu tako da ispravlja ono što opasno po život sa sobom nose snage zajedništva.

Da je izgradnja super-organizma — kao i svaka druga veća promjena života — opasna stvar, to nas na sve oči upozorava promatranje životinjskih zajednica i, kod čovjeka, prizor posljednjih totalitarnih iskustava. Svaki oblik zajedničkoga života straši nas, ne bez razloga, jer se čini da on sa sobom spontano povlači gubitak ili sputavanje naše osobnosti. Ali ta tjeskoba pred na izgled fatalnom zakonitošću našega djelovanja ne proizlazi li jednostavno iz činjenice što smo zaboravili uvesti u svoje račune najvažniji čimbenik? Tijekom dosadašnjih poglavlja namjerno sam obrađivao (zbog objektivnosti) ljudsku planetizaciju gledanu s njezine vanjske ili prisilne strane. Do sada još nismo vodili računa o unutrašnjim reakcijama samoga materijala koji se planetizira. Što se, naprotiv, događa kada promatramo isti »planetizirajući« postupak primijenjen ne više na pasivni supstrat nego na ljudsko mnoštvo koje pokreće »duh razvoja«? — Tada se unutar sustava širi val *simpatičnih* snaga koji potpuno mijenja tijek te pojave: prije svega (gotovo obožavajuća) simpatija svih jedinki zajedno prema općem kretanju koje ih povlači, i, isto tako (potpuno bratska) simpatija svakoga pojedinca pojedinačno prema onome što je najizvornije i najnesaopćivije u svakome od su-članova s kojima teži ne samo jedinstvu istog gledišta nego istog živoga subjekta. Stoga tko kaže ljubav, kaže sloboda. U takvoj se sredini prožetoj ljubavlju ne treba više bojati ni zarobljavanja ni slabljenja!

Dakle, *samo ako ga prati ponovno izviranje filetičkog smisla* — zajedništvo Zemlje se stvarno pokazuje kao sredstvo ne samo cerebralnog nad-očovječenja nego potpunog počovječenja. Postajući unutarnja pod utjecajem evolutivnog duha, planetizacija (kao što na to upućuje teorija složenosti) fizički ima samo jedan učinak: da nas uvijek sve više poosobljuje — čak (moglo bi se to pokazati dovodeći do kraja, sve bliže i bliže, njezine dvostruke težnje punine i ireverzibilnosti) da nas »pobožanstvenjuje« približavanjem nekom vrhovnom Žarištu opće konvergencije.

Ali, doista, hoće li taj duh evolucije — nuždan ustuk i naravni otpor napretku složenosti u svijetu na stupnju mišljenja — biti vjeran utanačenom sastanku? Hoće li se na vrijeme pojaviti da bismo, pritišnjeni u nad-ljudskomu, izbjegli da se de-humaniziramo? Teorija predviđa njegovo blisko pojavljivanje. Ali, *stvarno,* možemo li po nekim točnim znacima prepoznati da se on doista, u iščekivanom času, budi u dušama oko nas?

IV. DUBLJE OD NAŠIH SADAŠNJIH NESLOGA: ČOVJEČANSTVO SE NANOVO OBLIKUJE

Ako se ljudska Zemlja poslije rata pokazuje povezanijom nego ikada, po svojim biološkim, gospodarskim i umnim determinizmima, naprotiv, ona, u svojim slobodnim područjima, može odavati, na prvi pogled, utisak sve većega nesklada. Rekao sam u početku: svijetom se ovoga časa povlači gusta koprena zbrke i neslaganja. Reklo bi se da se ljudi nisu nikada snažnije gurali i mrzili kao danas kada ih sve zbližava. Može li se, doista,

jedan takav moralni kaos složiti s mišlju i nadom da približavanjem naših tjelesa i umova idemo prema *jednodušnosti?*

Pogledajmo stvari iz bližega da bismo vidjeli ne svjetlucaju li, srećom, čak u tim mutnim područjima srca, prethodni znaci planetizacije čovječanstva.

»Psihička« karta Zemlje, zacrtana u svojim osnovnim crtama, otkrivala bi ovoga časa, na svojoj površini, jedan mozaik (etničkih, političkih, religioznih) odjeljenja omeđenih na svojim granicama vertikalnim urezima — dok opća površina odvajanja (koja označava suprotnost klasa) u dubini nastoji podijeliti ljudsko mnoštvo na čitavoj njegovoj planetarnoj širini u dva ogranka. Takva je mreža isprepletenih pukotina koje je rat neizbježno uzrokovao. Stiskanje svijeta, slijedeći te stare ili novije crte loma, moglo je samo potaknuti i odraziti noosferu. Koji je, međutim, bio njezin učinak u drugim mlađim i plastičnijim područjima?

Unutar misaone »magme« nedavno se pojavila nova supstancija — novi elemenat, još nije stavljen u popis, ali je od goleme važnosti: homo progressivus, nazovimo ga tako, tj. čovjek za kojega više znači zemaljska budućnost nego sadašnjost. Nova vrsta čovjeka, dobro kažem, jer prije nešto manje od dvjesta godina sama misao o organskoj promjeni svijeta u vremenu nije bila poprimila ni oblik ni postojanost u ljudskom duhu. U prvoj vjerojatnosti takvi su ljudi lako poznati: znanstveni radnici, mislioci, zrakoplovci itd. — svi oni koje je opsjeo Demon (ili Anđeo) istraživanja. Pokušajmo, na našoj zamišljenoj karti, statički odrediti njihov vjerojatan razmještaj. — Čitav niz značajnih osobina pojavljuje se na tako dobivenu crtežu.

Na prvom se mjestu, svugdje po malo, pokazuju figurativne točke toga novog ljudskog tipa na misaonom liku Zemlje. Gušće su zbijene unutar bijele rase i u blizini nižih društvenih slojeva, ali su prisutni, barem tu i tamo, u svim odjeljenjima na koje se dijeli ljudska vrsta. Njihova pojava jasno odgovara nekoj pojavi noosferskoga reda.

Na drugome mjestu očita privlačnost nastoji da te razbacane jedinke približi jedne drugima i da ih između sebe čvrsto poveže. Uzmite bilo u kojoj zajednici dva čovjeka koji imaju smisla za budućnost na koju sam mislio. Oni će u mnoštvu ići ravno jedan drugome i prepoznat će se.

Treća značajka, najvažnija od svih, taj susret i to okupljanje ne ograničuju se na pojedince iste kategorije i istog podrijetla, tj. izabrane unutar istog odjeljenja na noosferi. Toj snazi privlačnosti o kojoj govorim ne može se, čini se, suprotstaviti nikakva rasna, društvena, vjerska pregrada. To sam sto puta iskusio i svatko to može iskušati. Bez obzira na to kakva je zemlja, uvjerenja ili društveni stupanj onoga s kojim dolazim u dodir, samo ako u njemu kao i u meni gori ista vatra Čekanja, odmah se uspostavlja dubok, konačan i potpun dodir. Nije važno što su zbog odgoja ili naobrazbe naše nade različito oblikovane. Osjećamo da smo iste vrste, i od tada utvrđujemo da nas naše suprotnosti povezuju: kao da postoji neka životna dimenzija u kojoj svaki napor zbližava — ne samo u jedno tijelo, nego srce uz srce.

Tim različitim osobinama ja vidim samo jedno moguće tumačenje: tj. dopustiti da se temeljna diferencijacija i odvajanje — ubrzani svakim većim umnim i društvenim potresom, koji su, ima jedno stoljeće i pol, potresli svijet — upravo odvijaju unutar ljudskog mnoštva, točno u smjeru koji smo mogli očekivati: spontana individualizacija i odvojenost onoga što se miče i raste preko onoga što ostaje nepomično; neodoljivo množenje i neodoljivo okupljanje, na čitavoj površini kugle zemaljske, koje je aktiviralo (očovječeno) buđenje filetičkog smisla; postepeno oblikovanje i pomaljanje, u opreci s većinom starih kategorija, jedne nove noosferske površine na kojoj ljudsko zajedništvo, koje je do sada bilo prisilno, ulazi konačno u svoje *simpatično razdoblje,* pod nedavno nastalim utjecajem duha evolucije.

Potpuno i možda konačno cijepanje čovječanstva, ne više na temelju bogatstva, nego vjere u razvoj — to je, dakle, velika pojava kojoj bismo mi prisustvovali.

S tog stajališta završila je svoje stara marksistička suprotnost između proizvođača i korisnika — ili je, u najmanju ruku, bila samo loše postavljena približnost. Ono što, konačno, teži podijeliti današnje ljude u dva tabora nije klasa, nego duh — duh razvoja. Na jednoj su strani oni koji gledaju svijet koji treba izgrađivati kao ugodno boravište; na drugoj oni koji ga mogu zamisliti samo kao stroj za razvoj, ili, bolje, kao organizam u razvoju. Ondje je »građanski duh« u svojoj biti, a ovdje pravi »radnici Zemlje«, oni kojima se lako može proreći da će — bez nasilja i mržnje, čistim učinkom biološke prevlasti — sutra biti ljudski rod. Tamo otpaci — ovamo pokretači i elementi planetizacije.*

* Peking, 25. prosinca 1945.
Cahiers du Monde nouveau, kolovoz-rujan 1946.

NEKOLIKO MISLI O DUHOVNOM ODJEKU ATOMSKE BOMBE

Prije više od jedne godine, u »zločestim predjelima« Arizone, u rano jutro, blistava svjetlost neobičnog sjaja obasjava najudaljenije vrhunce, zablještivši prve zrake izlazećeg sunca. Zatim, strašan potres... Gotovo je. Po prvi put na Zemlji atomska je vatra, koju je umjetno upalila ljudska znanost, zapalila prostor za jednu sekundu.

Izvršivši taj potez, ostvarivši jednom svoj san da stvori novu munju, čovjek se, omamljen svojim uspjehom, ubrzo okrenuo k sebi, i pokušao je, u svjetlu bljeska koji je upalila njegova ruka, shvatiti što je njegovo djelo učinilo od njega. Njegovo je tijelo bilo čitavo. Što se, međutim, dogodilo u njegovoj duši?

Ja neću ovdje raspravljati o bitnoj moralnosti čina koji se sastojao u tome da se oslobodi atomska energija, niti ću ga pravdati. Sutradan poslije pokusa u Arizoni neki su se usudili podržati mišljenje da su fizičari, došavši do cilja svojih istraživanja, morali ugušiti i uništiti opasan plod kojim je urodio njihov pronalazački duh. Kao da se dužnost svakoga čovjek ne sastoji konačno u tome da do kraja iskoristi stvaralačke snage spoznaje i djela! Kao da je, uostalom, ijedna snaga na svijetu u stanju zaustaviti ljudsku misao u ijednom pravcu u kojemu se ona jednom angažirala!

Neću na ovim stranicama ulaziti u raspravljanje o gospodarskim i političkim pitanjima koje je pobudio ula-

zak nuklearne energije u igru ljudskih društava. Kako da se nadzire i sredi upotreba te strahovite sile? Stvar je graditelja Zemlje da odgovore na to pitanje. Neka mi bude dovoljno podsjetiti na temeljni uvjet s kojim treba računati da bi se pitanje moglo riješiti: da bude postavljeno na međunarodnu ljestvicu. Kao što je 18. kolovoza 1945. zabilježio jedan poznati američki tjednik u svojoj značajnoj dalekovidnosti: »Samo politička energija koja će ići za tim da ostvari općenitu strukturu u stanju je da dovede u ravnotežu pojavu atomskih snaga u svijetu.«[1]

Predmet ovdje izloženih misli — ograničeniji u našim dušama, ali možda i dublji — jest jednostavno pronaći koji je, u slučaju atomske bombe, bio učinak iznašašća na pronalazača samim činom pronalaska. Svaki naš čin, to više što je nov, odzvanja duboko u čitavu sklopu našega unutarnjeg usmjerenja. Pobjeći, poroditi, ubiti prvi put: dosta je to, znamo, da promijeni čitav život. Isto tako oslobađajući, na golem način, prvi put, atomsku energiju čovjek nije samo promijenio lice Zemlje. On je u dubinama svojega bića, neizbježno, osjetio da je, *ipso facto,* pokrenuo dugačak lanac reakcija koje su, u kratkom razmaku materijalnoga praska, učinile od njega, barem virtualno, novo biće, kakvo se do sada nije poznavalo.

Ja ću upravo pokušati, barem približno, razlučiti osnovne karike toga lanca.

1. U kritičnom času kada se trebala dogoditi (ili ne dogoditi . . .) očekivana eksplozija prvi iskušavatelji atomske bombe ležali su na pustinjskom tlu. Kada su se poslije blijeska digli u njima se digao čovjek potaknut *novim* osjećajem moći. Čovjek je, istina, osjećao kako ta moć već više puta, u silnim mlazovima, izlazi iz njega tijekom njegove povijesti: u noći paleolitskih vremena, na primjer, kada se usudio, po prvi put, uhvatiti, ili umio, slučajno, isklesati vatru — ili tijekom neolitika,

[1] »Political plans for the new world, as shaped by the statesmen, are not fantastic enough. The only conceivable way to catch up with atomic energy is with political energy directed to a universal structure.« *(The New-Jorker)*

kada je opazio, uzgajajući slabo klasje, da ga može pretvoriti u rižu, proso ili žito; ili mnogo kasnije, konačno, kada se, u zoru našega industrijskog razdoblja, pokazao sposobnim da obuzda i upregne ne više samo neko objesno živinče nego neumornu energiju pare i elektriciteta. Ekstenzivno i intenzivno, svako je od tih novih postignuća značilo za nj i za Zemlju potpuno mijenjanje života, promjenu doba — ali, sve u svemu, to ga nije navodilo na to da bitno *promijeni položaj* u dnu svoje svijesti. U svakom, naime, od tih slučajeva pronalaska (čak u najpovoljnijemu, u slučaju elektriciteta), čemu je vodilo njegovo postignuće ako ne tome da usmjeri i jednostavno iskoristi jednu ili drugu od snaga koje slobodno kruže u prirodi oko njega? Vještina i oštroumnost, više nego stvaralaštvo. Svaki put ništa više nego novo jedro razapeto za novi vjetar. Sasvim drugačije se predstavlja i dosljedno sasvim drugačije djeluje na njegovu dušu otkriće i oslobađanje snaga atoma. Tu, doista, nije više pitanje o rukovanju onim što je već postojalo, spremno i gotovo u svijetu. Ovaj su put, naime, odlučno probijena vrata koja omogućuju pristup u jedno drugo područje svemira koje se smatralo nepovredivim. Čovjek se sve do sada služio materijom. Sada je uspio to shvatiti i rukovati postupcima koji određuju samu genezu materije: tako duboke snage da mu je omogućeno da za svoju upotrebu ponovno proizvodi ono što se činilo da je povlastica nebeskih sila; tako snažne snage da mora dva puta pogledati prije nego sam sebi dopusti kakav potez koji bi mogao uništiti Zemlju. Kako se pred tim uspjehom ne bi osjećao uzvišen kao nikada prije od svojega postanka kada se taj veličanstveni događaj nipošto ne pokazuje kao sporedni proizvod neke pogodne prilike bez svojega sutra, nego kao dugo spremani uspjeh mudro usmjerena napora?

2. Dakle, novi osjećaj moći; ali, još više, osjećaj moći koja se *beskonačno može razvijati.* Ono što je minutu prije eksplozije stezalo srce smionih pokusnika Arizone, bilo je, bez sumnje, svakako manje iščekivanje proračunatih rušenja nego odlučan »test« u kojemu se

nalazila toga svečanog časa piramida teorija i pretpostavki koje su bile potrebne da se sve to pripremi. Ubrzan kraj rata, potrošene milijarde: što je sve to bilo kada je sama vrijednost znanosti bila u neizvjesnosti? Golema i suptilna tvorevina isprepletenih mjerenja, iskustava i tumačenja koja su se, ima pedeset godina, popela do infinitezimalne ljestvice, bi li ta golema tvorevina izdržala povećanje u laboratorijima koje bi je, u srednjim dimenzijama, učinilo opipljivom, uspješnom, neospornom? San ili stvarnost? Tragična neodlučnost. Još jednu sekundu i znalo bi se . . .

Međutim, u označenoj točki i vremenu vatra je zaista ruknula, energija se doista prelila iz onoga što je opće mišljenje smatralo mrtvom i nezapaljivom tvari. I toga je časa čovjek postao velik ne samo u svojoj nazočnoj snazi nego i u postupku koji će mu dopustiti da ovlada svim drugim snagama oko sebe. Prije svega, on je postigao potpuno i trajno povjerenje u instrumenat matematičke analize koji je on za se izradio u jednom stoljeću. Materija nije bila samo geometrijski izmjeriva nego i »osvojiva« preko geometrije. I zatim, možda još važnije od toga, on je, u nepromišljenoj jednodušnosti čina na koji su ga nagnale okolnosti, otkrio novu tajnu da stigne do sve-moći. Prvi put u povijesti u povodu uzročne povezanosti opće svjetske krize s nečuvenim napretkom sredstava saobraćja, ostvario se »planirani« znanstveni napor koji je okupljao stotinjak ili čak tisuću ljudi. Uspjeh je bio neminovan. U tri je godine dovršena tehnika koju možda ne bi bilo pronašlo čitavo stoljeće osamljenih napora. Najveće otkriće koje je ikada otkrio čovjek bilo je upravo to u kojemu je najveći broj umova ikada imao mogućnost da se združi u jedan organizam, istodobno, složen i usredotočen u svojem traženju. Obična koincidencija? Ili, radije, nije li se, tu kao i na drugim područjima, obistinilo ono da se ništa u svemiru ne može oduprijeti konvergentnom zanosu dovoljno velikog broja duhova koji su ujedinjeni i organizirani kao što to treba?

Od tada, iako je bilo tako uznemiravajuće i potresno, konačno ostvareno oslobađanje nuklearne energije — dalje se nije činilo tako golemim. Nije li to (oslobađanje) bilo jednostavno prvi čin ili pak obična predigra, u nizu fantastičnih događaja, koji će nas, pošto su nam dopustili pristup u jezgru atoma, povesti da prodremo, kroz jednu po jednu, u toliko utvrda koje je već više ili manje opkolila naša znanost? Oživljavanje materije izgradnjom super-molekula. Uređenje ljudskoga organizma s pomoću hormona. Nadzor nad nasljeđem i spolovima posredstvom gena i kromosoma. Unutarnje podešavanje i unutarnje oslobađanje naše duše izravnim djelovanjem sila koje psihoanaliza malo po malo otkriva. Buđenje i osvajanje neispitanih umnih i čuvstvenih snaga koje još spavaju u ljudskoj masi . . . Ne može li se izazvati svaka vrsta uspjeha odgovarajućim sređenjem materije? I, polazeći od postignutih rezultata na nuklearnom području, nemamo li se pravo nadati da ćemo prije ili poslije moći urediti svaku vrstu materije?

3. I tako je čovjek, svjestan svoje snage u prvom uspjehu, sve bliže i bliže, tijekom svojih sve većih težnja, doveden do toga da podigne svoj pogled iznad svakog mehaničkog poboljšanja Zemlje i iznad svakoga gomilanja svojih vanjskih bogatstava — da pomišlja samo na to kako će *rasti i biološki se dovršavati.* Tome ga je već poučio golemi napor povijesnoga istraživanja i duševnog oporavljanja. Val spoznaje nije prestao da se milijunima godina uporno diže prema njemu preko kozmičke tvari; i ono što on u sebi naziva svojim »ja« samo je ta plima koja se atomski u sebi odrazuje. On je to znao; ali još nije mogao dobro ocijeniti u kojoj je mjeri bio kadar da razvoju života koji kroza nj teče pridonese uspješnu pomoć. Ali sad (tj. poslije glasovitog dizanja sunca nad Arizonom) više mu nije dopušteno sumnjati. On u budućnosti ne samo da može nego svom organskom nužnošću mora surađivati na svojoj vlastitoj genezi. Tijekom prvoga razdoblja — oblikovanje razumne inteligencije nejasnim nagonskim radom životnih snaga; zatim, u drugom slučaju — zalet i ubrzanje toga uzlaznog

razvoja s pomoću misaone igre toga istog razuma, jedinog počela na svijetu koje je u stanju da, u *planetarnim razmjerima,* povezuje i za život iskoristi još rasijane i uspavane energije materije i misli: takvim se odsada, pred našim očima, ocrtava, u svojim širokim obrisima, veliki okvir u koji nas je sam život postavio.

Na taj je način, u svakome od nas, čovjek otvoren smislu, odgovornosti i nadama svoje kozmičke uloge u svemiru, tj. on je, htio on to ili ne, preobražen u drugoga čovjeka sve do dna samoga sebe.

4. Veliki neprijatelj, »neprijatelj br. 1« modernoga svijeta jest *dosada.* Sve dok život nije mislio, i, osobito, dok nije imao *vremena da misli* — hoću reći sve dok se razvijao, uronivši u svoj časoviti napor da se održi i napreduje — za nj se cijelo to vrijeme nije postavljalo nikakvo pitanje o vrijednosti i koristi djelovanja. Samo od časa kada se počela pokazivati kita misaonih besposlica između djela i djelovanja radnik je mogao osjetiti prve napade *taediuma vitae.* Ta je kita, u naše dane, strahovito porasla tako da je zahvatila čitavo naše nebo. Uznemiravajućom brzinom (zahvaljujući automatskim strojevima na koje sve više prenosimo brigu ne samo kada je u pitanju proizvodnja nego i računanje) ovoga časa raste u nama i oko nas količina slobodne ljudske energije; i bliskoga dana kada bude moguće upregnuti nuklearne snage u jedan koristan posao ta će pojava doseći svoj vrhunac. Ponavljam: usprkos prividnostima čovječanstvo se dosađuje. I tu je, možda, upravo tajni izvor svih naših zala. Ne znamo više što bismo radili. Odatle, po svijetu, razuzdane pobune pojedinaca s težnjom da postignu različite ili sebične ciljeve; i odatle, među narodima, onaj svrab oružanih borbi u kojima se, u nedostatku boljega, rušilački troši višak nagomilanih sila. — »Dosada, majka svih mana.«

Eto, baš, to su one teške olujne pare što ih upravo razgoni, dižući se u ljudskoj svijesti, *smisao razvoja.* Ma kakvi morali biti sutra (precjenjivani ili potcjenjivani) ekonomski odjeci atomske bombe, činjenica je da smo mi, pruživši ruku do samoga središta materije,

otkrili za život vrhunsku korist: korist da još dalje gurnemo, sve do kraja, snage života. Razbijanjem atoma, zagrizli smo plod velikog otkrića. Od toga je jedan okus ušao i u naša usta i ništa ga više ne bi moglo izbrisati: okus super-stvaranja. I to je dosta da, dosljedno, istim potezom utvara krvavih borba iščezne u zracima sve veće jednodušnosti. Kažu nam da čovječanstvo, opijeno svojom snagom, srće u svoju propast, da će izgorjeti u vatri koju je samo nerazborito upalilo. Čini mi se, naprotiv, da se rat zbog atomske bombe nalazi u predvečerju dvostrukog i konačnog uništenja. Uništen, prije svega (svaki od nas to opaža i tome se nada) u svojem djelovanju zbog same žestine rušilačkih snaga koje se nalaze u našim rukama i koje će svaku borbu učiniti nemogućom. Ali, uništen nadasve (na to manje mislimo) u svojem korijenu u našim srcima stoga što će nam se uskoro — u usporedbi s mogućnostima osvajanja koje nam otkriva znanost — ratne borbe i ratna junaštva činiti samo odvratnim i zastarjelim stvarima. Budući da nam se upravo pokazao pravi cilj, cilj koji možemo postići samo oslanjajući se svi istodobno na zajednički napor, naše se djelovanje u budućnosti može samo približavati i težiti jedno drugome u klimi simpatije: simpatije, dobro govorim, jer je nužno početi ljubiti se da bismo svi zajedno strastveno gledali istu stvar. Otvarajući sebi biološki »filetički« izlaz prema gore, udarac za koji se činilo da treba dovršiti naš nestanak, ima za konačni ishod da nas usmjeruje, da nas pokreće i konačno (u određenim granicama) da nas učini jednodušnima. Atomsko doba: ne doba rušenja, nego jedinstva u istraživanju. Tako bi, usprkos njihovu vojnom značenju, nedavne eksplozije na Bikinima označavale dolazak na svijet jednog čovječanstva koje je iznutra i izvana miroljubivo. One bi najavljivale dolazak *Duha Zemlje.*

5. Došli smo upravo do određene točke gdje ćemo, da bismo do kraja izjednačili psihičku uzdrmanost koju je u nama izazvao atomski potres, morati prije ili poslije (uskoro) zauzeti položaj u osnovnom izboru, gdje

će se možda naše borbe nastaviti, i to žestoko, ali drugim sredstvima i na drugom području.

Duh Zemlje, rekao sam. Ali, što treba razumjeti pod tom dvosmislenom riječi?

Radi li se tu o prometejevskom ili faustovskom duhu: duhu samosvojnosti i osamljenosti; čovjek se diže, svojim silama i za sebe protiv neprijateljskoga i slijepoga svemira; uspon svijesti se završava u činu posjedovanja?

Radi li se, naprotiv, o kršćanskom duhu: duhu služenja i darivanja: čovjek se bori, poput Jakova, da osvoji i dosegne vrhovno žarište svjetlosti koje ga privlači; razvoj se Zemlje zatvara u činu jedinstva?

Duh snage ili duh ljubavi? Gdje da se postavi pravi heroizam? Gdje da se pronađe prava veličina? Gdje da se prepozna objektivna istina?

Bilo bi predugo (i izvan pitanja na ovim stranicama) raspravljati o usporednoj vrijednosti dvaju suprotnih oblika adoracije; prvi je mogao osvojiti pjesnike, ali drugi se samo pokazuje sposoban, smatram, kada se o tome razmisli, da pruži svemiru u razvoju njegovu potpunu duhovnu povezanost, njegovu potpunu postojanost preko smrti, i, konačno, njegovu potpunu privlačnost za naša srca.[1]

Ono što je, međutim, ovdje važno jest da uočimo kako čovječanstvo ne bi moglo ići mnogo dalje na putu na koji su ga uputila njegova zadnja postignuća a da se ne odluči — ili da se umno ne razdvoji — na izbor vrhunca koji mu treba dosegnuti.

Konačno, posljednji učinak svjetlosti koju je pružila atomska vatra u psihičkim dubinama Zemlje jest da tu pokrene posljednje i vrhovno pitanje cilja evolucije, tj. problem Boga.*

---

[1] U tjeskobi posljednjih sekunda, u času pokusa u Arizoni, svjedoci su bili zatečeni kako u dubini svojeg srca *mole*. (Službeni izvještaj, Dodatak).

* *Études*, rujan 1946.

VJERA U MIR

Nisam političar, još manje prorok. I, kao svatko, ja s tjeskobom gledam u Vijeću mira potresan prizor ovih dviju polovica čovječanstva koje nalazeći se na dva različita plana oduševljeno razgovaraju o najsitnijim pitanjima, a, u stvari, ne uspijevaju se susresti. Kako će se sve to svršiti? Ne znam.

Ali ja sam, ako mi se dopusti riječ, »geo-biolog«. Mnogo sam i dugo promatrao lice »majke Zemlje«. I zbog toga osjećam i znam jednu stvar: ništa nije opasnije za budućnost svijeta, ništa uostalom manje utemeljeno u naravi, od lažne rezignacije i lažnoga realizma s kojim mnoštvo ljudi ovoga časa, klimajući glavom i sliježući ramenima, pretkazuje (a time i izaziva) novu nesreću za sutra. Taj strah od fatalnoga rata, taj strah koji vidi lijek ratu samo u još većem strahu od rata — to upravo (jače nego svi ostaci mržnje među narodima) truje zrak oko nas. Stoga, uzimajući smjerno i s poštovanjem Božju riječ, osjećam potrebu da vičem ljudima oko sebe: »Ali zašto ste tako prestrašeni, malovjerni? Ne vidite li da je mir, onaj mir kojemu se vi više ne usuđujete nadati (kad se vi s njime ne podrugujete kao s mitom . . .) — moguća stvar, čak sigurna stvar — samo ako vi shvatite što ta riječ 'mir' znači, i što od vas očekuje? Podignite se, dakle, časkom, iznad prašine i dimova koji zamračuju obzorje, i pogledajte malo sa mnom hod svijeta.«

I

Mir, na prvome mjestu, — neki oblik mira, ja pod tim podrazumijevam opći i stalan mir — rekao sam, stvar je ljudski moguća. I zašto to ne bi bilo? Lako je, sigurno, protiv te optimističke tvrdnje nabrajati dokaze i iskustva. Povijesna iskustva: sve do sada je uvijek bilo ratova, i to sve žešćih i žešćih; bit će ih, dakle, do kraja vremena. Moralna iskustva: čovjek je loš, i to sve gori i gori što se više civilizira; s kojim se pravom nadati da će se ikada popraviti? Znanstveno iskustvo, napokon: ono što bitno označuje, od početka, razvoj životinjskih vrsta — jest borba za život; kako umišljati da ćemo se mi slabi ljudi osloboditi tog bitnog biološkog uvjeta, izvan kojega nema ni kretanja ni razvoja? Poznam te brojne razloge koji vode u sumnju, izvagao sam ih, službeno kao malo tko. I, međutim, iskreno govorim, nijedan me od njih ne uznemiruje jer se, u mojim očima, svi između sebe poništavaju i konačno iščezavaju zbog činjenice višega reda na koju se, ne znam zašto, sociolozi, čini se, ne osvrću: želim kazati: posebna *jedinstvena* struktura zoološke skupine kojoj pripadamo. Sve do čovjeka, grane ili listovi su, oblikujući različite žive vrste, neminovno težili da se odijele i da se sve više udaljuju jedni od drugih tijekom svojega razvoja. Počevši od čovjeka, naprotiv, (zbog velike psihološke pojave »mišljenja«*), ti isti listovi potpuno mijenjaju vladanje. Umjesto da se odvajaju i dijele, oni se svijaju, zatim uvijaju, jedni s drugima, tako da malo po malo tvore (svi zajedno: rase, narodi, nacije) neku vrstu jednosvjesnoga super-organizma. To zapravo zapaža jedno vješto oko. U redu! Kad smo jednom ustanovili tu duboku obnovu razvojnih putova na našem stupnju, kako ne vidimo da se svi podaci o tome pitanju mijenjaju, i da nije od sada dovoljno, da bismo ocijenili budućnost ljudske zajednice s obzirom na rat i mir, jednostavno produživati naprijed povijest životinja, niti čak povijest prvih sto ili dvjesta tisućljeća naše vrste? Ono što je biološki uvijek tjeralo, sve do danas, živa bića da se međusobno nište, jest očito nužda u kojoj su se nalazili da istisnu jedni druge kako bi nadživjeli. Ali, zašto se zapravo treba istiskivati, da bi se nadživjelo, ako ne zato što se osamljuje? U biti i konačno, razjedinjavanje živih ogranaka (odbijajući se na svim stupnjevima s vrha do dna, sve do obitelji i njezinih članova) nije prestalo da oduvijek rađa unutrašnje borbe. Zamislimo, naprotiv, (to je potpuno nov slučaj s ljudskom vrstom) da uvijanje malo po malo nadomjesti razvijanje oblika. Tada se sve bitno mijenja u starom rasporedu prirode: da bi se, naime, moglo opstojati, ne radi se više o međusobnom istiskivanju konvergentnih ogranaka, nego o njihovu ujedinjenju. Ono što je nekada sililo na rat, sada vodi k miru. Zakoni očuvanja i zoološke nadživjelosti, da bi se primijenili na čovjeka, moraju, dakle, promijeniti znak. Čitava se pojava okreće. Odatle, možda upravo, strahoviti potresi koje smo podnijeli. Nema više neodoljiva širenja ratnoga ritma, nego jednostavni sukob struja: stare površinske razdvojne snage sudaraju se s temeljnim učvršćavanjem koje je već u razvoju. Najposlije, zašto ne?

* »Reflexion«.

II

Ako i malo nastojimo promatrati činjenice pod tim novim kutom, teško se oteti uvjerenju da je čovječanstvo, usprkos mnoštvu suprotnih vanjskih izgleda, ne samo sposobno za mir, nego još da ono, po svojoj strukturi, *jednoga dana mora ostvariti mir*. U toj se točki, naravno, javlja opasna igra slobode čija nepredviđena ukrštavanja, ponavlja se, prijete svakoga časa da izigraju i iznevjere najpouzdanije postupke prirode oko nas. Ali, tu bismo se upravo trebali sporazumjeti. Mi smo, *uzeti svaki za se*, bez sumnje do određenog stupnja slobodni da se odupremo težnjama, zovovima života. Ali, može li se reći, sasvim suprotna stvar, da mi *zajednički* možemo umaknuti toj temeljnoj orijentaciji? Ja to ne mislim. Bilo da, stvarno,

promatram nepokolebljivost kretanja koje, ima više od šest stotina milijuna godina, nije ni časa prestalo da, preko mreže koju su neprestano umnažale suprotne vjerojatnosti, općenito razvija svijest na površini Zemlje; bilo da se osvrnem na neodoljive (geografske, etničke, gospodarske i psihičke) snage kojih povezano ustrojstvo nastoji da jače steže, uvijek malo više, ljudsko mnoštvo u sebi; bilo, napokon, da mi se, prilikom nekoga velikog čina suradnje ili požrtvovnosti, dogodi da kao u blijesku primijetim silnu još uspavanu srodnost koja međusobno privlači »misaone molekule« svijeta, — uvijek dolazim do istoga zaključka. Zemlja bi radije prestala da se okreće nego da se čovječanstvo, uzeto u svojoj cjelini, sređuje i ujedinjuje. Kad bi se, naime, taj unutarnji razvoj zaustavio, sam bi svemir izgubio mogućnost da se u čovjeku odrazi i totalizira. A ništa, čini se, ne može spriječiti svemir da uspije, — ništa, pa ni naša sloboda čija bitna težnja prema jedinstvu može zapravo pogriješiti u pojedinosti, ali (bez »kozmičkog« protuslovlja) ne bi mogla pogriješiti *statistički*. Prema tome, gledamo li ga sa strane osamljenog pojedinca ili pak sa strane svih pojedinaca zajedno — ljudsko jedinstvo, tj. mir predstavlja jednako (kao tolike stvari na svijetu) dva dopunska lica: na jednoj strani, strmi vrhunac, na koji se uspinje samo uz neprestane napore i mnogostruke padove; na drugoj, naprotiv, težište ravnoteže prema kojem neizostavno ide čitav sustav.

III

Mir je, dakle, siguran jednoga budućeg dana. Neminovno, neminovnošću koja je upravo najveća sloboda mi se mučno i kritično mičemo prema miru. Ali, u stvari, o čemu mi govorimo, — i o *kojemu se miru radi?* Samo o onome, odveć je jasno, koji dopušta, izražava i cijeni ono što sam ja nazvao životno uvijanje čovječanstva u se. Jedno podržavano stanje sve većeg ujedinjavanja i sve

veće usredotočenosti. Veliki sređeni napor. Izvan toga mira, sve što sam rekao ne vrijedi; i mi upadamo ponovno u naše nesigurnosti. Tako nestaju, tako iščezavaju sve nade građanske smirenosti, svi snovi »milenarističke« sreće, kojima smo se bili skloni predati. Mudro društvo u kojemu bi svatko živio ugodno i bez muke u zauvijek određenim okvirima, svijet u mirnom odmoru — očito su nespojivi s našim svijetom koji je u pokretu — a da i ne govorimo da bi ubrzo prouzročili smrtnu dosadu. Ako se sloga, kao što ja vjerujem, jednoga dana mora nužno ostvariti u svijetu, to se, prema našim pretpostavkama, može dogoditi pod oblikom neke snažne kohezije, kroz koju prolazi i u kojoj se nalazi, u skladnom stanju, onaj isti zanos koji se dosada rasipao u krvavim bitkama: jednodušnost u traženju i kroz osvajanje, utvrđena među nama zajedničkom voljom da se zajedno uzdižemo, oslanjajući se međusobno jedni na druge, prema sve većoj svijesti i slobodi... Ukratko, pravi mir, jedini mir biološki moguć, nije pristanak niti suprotnost rata, on je radije jedan naravno oplemenjeni oblik rata. On odražava i očituje normalno stanje čovječanstva koje se konačno probudilo prema mogućnosti i želji svojega razvoja.

I sada se u duhu pojavljuje jedno pitanje, pitanje koje nas uvodi u bit problema. Posljednji razlog zbog kojega ljudi još danas očituju, ovoga časa, tako mučnu nemoć da se slože, razlog zbog kojega se rat među njima čini tako pun prijetnje — nije li to u biti što se još nisu u sebi dovoljno oslobodili demona nepokretnosti? Tajni nesporazum koji ih suprotstavlja za svim stolovima za pregovaranja — nije li to jednostavno vječiti sukob ustaljenosti i pokreta? Razdioba između jedne polovice svijeta koja se miče i druge koja ne želi ići naprijed? Vjera u mir: moguća je i opravdana, ne zaboravimo, samo na Zemlji na kojoj vlada vjera u budućnost, *vjera u čovjeka.* Prema tome, dok mi ne budemo na istoj dovoljno visokoj toplini, nekorisno je pokušavati da se zbližimo i da se sjedinimo. Ne ćemo to postići.

Eto zbog toga kada se želim uvjeriti u našu sutrašnju sudbinu, ne osvrćem se ni na službene izjave, ni na »miroljubive« manifestacije, ni na one koji predbacuju savjesti. Moje se oči, međutim, nagonski okreću na stranu sve brojnijih ustanova i skupina u kojima se šutke, oko nas, u istraživanju oblikuje nova duša čovječanstva koje je odlučilo da pod svaku cijenu postigne, u svojoj punoj cjelini, krajnji cilj svojih snaga i svoje sudbine.*

* *Cahiers du Monde Nouveau*, siječanj 1947.

Prihvatljivo biološko tumačenje ljudske povijesti

OBLIKOVANJE NOOSFERE

Postepeno ali neodoljivo (počevši od i preko A. Comtea, Cournota, Durkheima, Lévy-Bruhla i mnogih drugih) organsko teži da zamijeni pravno u shvaćanjima i gradnjama sociologije. Budući da se smisao Zajedničkoga razbudio u nama uz smisao Razvojnoga tako da čitavom sustavu naših predodžaba nameće okvir novih dimenzija, čovječanstvo se svakim danom sve više prestaje ukazivati pred našim očima kao obično sporedno i izvanjsko udruženje pojedinaca da bi malo po malo poprimilo izgled biološkog entiteta u kojemu se nastavljaju i na neki način postižu svoj vrhunac vladanje i dosljednost svemira koji se kreće. Društvo, društveni organizam: više se ne

Bilješka časopisa *Revue des qustions scientifiques* u kojemu je tiskan ovaj članak:

Da bi se otklonio svaki nesporazum, možda je dobro upozoriti da opća sinteza, zacrtana na ovim stranicama, ne želi ni zamijeniti ni isključiti teološko tumačenje ljudske sudbine. Jednako kao što ni paleontologija ne ukida stvaranje; kao što embriologija ne pravi smetnje Prvotnom Uzroku; opisivanje *Noosfere* i njezin biološki ishod ne suprotstavljaju se Božjoj transcendenciji, ni Milosti, ni Utjelovljenju, ni konačnoj Parusiji. Sasvim suprotno. Za one koji pristaju da se postave u stajalište koje označava autor, očito je da biološko utječe u teološko, i da se Utjelovljenje Riječi pokazuje, ne kao znanstveni zahtjev — što bi upravo bilo apsurdno — nego kao ono što nalazi svoje mjesto, tajanstvena alfa i omega, u čitavom, božanskom i ljudskom planu svemira. Pierre Charles, S. J.

radi o tome, mi to osjećamo, da se ta dva izraza unaprijed simbolično povežu, nego da se stvarno povežu. Ali, upravo, u toj transpoziciji vrednota, u tom prijelazu iz juridičkog u organsko kako pravilno uspostaviti analogiju? Tj. kako izaći iz metafore a da se ne upadne u smiješne i simplicističke istovjetnosti koje bi učinile od čovječanstva neku vrstu velike žive životinje?... U tome je sva poteškoća za suvremenu sociologiju.

S idejom i u nadi približavanja prema rješenju toga problema usuđujem se ovdje — počevši od što je moguće šireg zoološkoga i biološkoga temelja — predstaviti jedno povezano gledište »misaone zemlje« u kojemu se nalaze, čini mi se, bez iskrivljavanja, ali s ispravcima koje nameće promjena reda, opći procesi života i oživljavanja.

U očima prirodoslovca čovječanstvo se doista pokazuje kao duboko zagonetna stvar. Anatomski, (to je već Linné zapazio) čovjek se tako malo razlikuje od drugih velikih primata da, ako jednostavno primijenimo obične kriterije zoološke klasifikacije, njegova skupina predstavlja najmanji izrezak (izrezak manji od reda, u svakom slučaju) u okvirima sistematike. A »biosferski«, međutim, (neka mi se dopusti ta riječ) sam čovjek zauzima na kugli zemaljskoj ne samo glavno nego do neke mjere isključivo mjesto među drugim živim bićima. Samo mala obitelj Hominida, koja se posljednja pojavila na deblu evolucije već je postigla jednaku raširenost, ili čak veću, kao najraširenije vrste kralježnjaka (gmizavaca ili sisavaca) koje su ikada nastavale Zemlju. Još više zapravo, s obzirom na brzinu kojom ide, može se već predvidjeti dan kada će svaka druga vrsta životinja, ili čak biljaka, biti smanjena ili pripitomljena.

Što to znači?

Paradoks nestaje, ako se ne varam, i suprotnosti se usklađuju (s neposrednim učinkom da se otvara veliki pristup razvoju nove sociologije) uz dva slijedeća uvjeta:

1. Najprije da se odlučimo učiniti mjesto — u slijedu biološkog razvoja — posebnim snagama koje je pokrenula psihička pojava počovječenja (hominizacije);

2. I, zatim, da proširimo naše poglede tako da, pred našim očima, — s pomoću čimbenika koji počovječuju — uočimo suvremeno oblikovanje posebnoga biološkog entiteta kakvoga još nije bilo na Zemlji, to jest oblikovanje, počevši od biosfere[1] i iznad nje, još jednoga planetarnog omotača, omotača misaone supstancije kojemu sam radi pogodnosti i rasporeda dao ime noosfera.[2]

Pokušajmo se, ako vam se sviđa, zaputiti proučavajući postepeno (ne napuštajući ni u jednom času područje znanstvene misli):

A. *Rađanje* (ili, što je u stvari isto, zoološku strukturu);

B. *Anatomiju;*

C. *Fiziologiju;*

D. I konačno *osnovna razdoblja rasta noosfere.*

A — RAĐANJE I ZOOLOŠKA STRUKTURA NOOSFERE

Upravo sam spomenuo gotovo protuslovan aspekt koji prirodoslovcu predstavlja »ljudski« odjeljak reda primata: obična obitelj naglo se diže, počevši od kraja tercijara, u razmjerima pravoga zoološkog prekrivača.

Da bismo protumačili tu čudnu pojavu, nužno je da se najprije povratimo malo unazad, i da uočimo što je bio, isključivo do čovjeka, normalan razvoj živih vrsta. Taj razvoj možemo označiti u dvije riječi: od početka, on nije prestao biti »filetički« i »dispersivan«. Najprije filetičan: svaka vrsta (ili skupina vrsta) tvoreći jednu vrstu stabla (ili »fila«) koja je usmjerena da se razvija »ortogenetski«[3]

[1] Ovaj se izraz, koji je prvi upotrebio Suess, koji put uzima (Vernadsky) u smislu »zemaljskoga pojasa koji obuhvaća život«. Ja ga ovdje shvaćam kao izraz koji označava sami sloj oživljene supstancije koja ovija Zemlju.

[2] Od grčkih riječi *noos:* razum i *sfaira:* kugla, područje: zemaljsko područje misaone supstancije.

[3] Ovdje je *ortogeneza* uzeta u najopćenitijem smislu riječi: »određeno usmjerenje (orijentacija) koje sređuje slučajne učinke u igri nasljeđa«.

prema nekim određenim smjerovima (smanjenje ili prilagođivanje udova, složenost zubi, isticanje vrsta u smjeru mesojeda ili biljojeda, trkača, rovača, plivača ili letača itd.). Zatim dispersivan: različiti se fili udaljuju jedni od drugih počevši od nekih točaka daljnje proliferacije, od nekih »čvorova«, u kojima se očituju razdoblja posebno djelotvorne promjene.[1] Lepeza, pršljen morfoloških krakova, koji se sve više i više razilaze — svaki krak počevši od novoga čvora razvija, eventualno, jedan drugi pršljen — takav je u biti neprestano bio raspored stabla života sve do čovjeka.

Na stupnju čovječanstva, međutim, jedna temeljna promjena, koja se, očito, duguje psihičkoj pojavi mišljenja, mijenja taj zakon razvoja. Psihološki, — svatko se u tome slaže — ono što čini čovjeka čovjekom jest moć koja se pojavila u njegovoj svijesti da se ona u sebi točno odrazi (de se replier ponctuellement sur elle-même). Kao što smo rekli, životinja zna, a samo čovjek među životinjama znade da zna. Iz te nove moći izvire očito čitav snop novih vlastitosti: sloboda, predviđanje budućnosti, sposobnost da se »planira« i izgrađuje itd. Svatko to zapaža. Ali, što možda nije bilo dovoljno zapaženo jest činjenica da žive očovječene jedinke — uvijek na temelju te iste moći mišljenja — postaju sposobne — neodoljivo sposobne — da se zbližuju, da suobraćaju i, konačno, da se međusobno spoje. Izranjanjem u misaono, središta svijesti, postajući samosvojna, teže da izbjegnu svom odgovarajućem filu koji se radi toga dužinski sitni u pojedince. Ali, za uzvrat, oni tangencionalno upadaju u polje privlačnosti koje ih, od niti do niti i od fila do fila, snažno tjera jedne prema drugima s tim učinkom: da čitav sustav zooloških krakova — koji bi bio normalno dao čvoru jedan pršljen različito usmjerenih listova — sada teži da se ponovno savine u se (à se recourber sur soi). Odražavanju* pojedinca u sebi odgovara tako uvijanje, zatim klupčanje živih listova, koje uskoro slijedi (zbog biološke prednsoti koju skupini daje veća kohezija)

[1] Toj pojavi vraćanja na slobodu morfoloških snaga dr A. C. Blanc je nedavno dao ime »lyse«.

* Ovdje sam, kao i na mnogim drugim mjestima, pokušao naći

isto svrstavanje žive cjeline koje se tako sredilo na čitavoj kugli zemaljskoj. Kritička točka mišljenja za jedinku postaje kritička točka »uvijanja« za file, što, opet, postaje točkom »ovijanja« (ako smijem reći) za čitav svitak ponovno savijenih fila; — ili, još, ako se želi, savijanje pojedinca u se, izaziva savijanje fila jednih s drugima, što ponovno izaziva svijanje čitavoga sustava na zatvorenoj konveksnosti nebeskoga tijela koje nas nosi; — ili, još, ako se više voli, psihička usredotočenost, filetičko svijanje, planetarni ovoj: tri po porijeklu povezana događaja, sva tri zajedno, rađaju noosferu.*

S tog gledišta koje se savršeno temelji na iskustvu, ljudski zajednički organizam koji nejasno naslućuju ekonomisti odlučno izlazi iz oblaka da na zoološkomu nebu zauzme položaj i sjaj zvijezde prve veličine, koja je savršeno određena. Priroda do sada, u općem naporu »složenosti« na koju ću se poslije povratiti, u nedostatku podesnih elemenata, nije uspjela grupirati pojedince dalje od obiteljskoga područja (termiti, mravinjak, košnica . . .). Zahvaljujući izvanrednoj povezujućoj snazi misli, ona, s čovjekom, može konačno ostvariti u čitavoj jednoj živoj skupini potpuno jedinstvo čiji je tijek, za onoga tko zna vidjeti, čitljiv u »ljuskastoj« strukturi ljudskoga modernog svijeta. Ima mnogo vremena da su antropolozi, sociolozi i povijesnici zapazili, a da to nisu dobro protumačili, zgusnuto, umotavajuće vladanje različitih etničkih i kulturnih slojeva čija pojava, širenje i ponovno ritmičko kretanje daju čovječanstvu njegov sadašnji izgled skrajnje raznolikosti u jedinstvu. Taj »gomoljasti« raspored neposredno se i jasno tumači, ako je ljudska skupina, kako je malo prije označeno, zoološki samo obični svežanj fila u kojima su, zbog pojave snažnoga privlačnog polja, snage

hrvatske izraze za specifične Chardinove riječi. Te riječi, dakako, nemaju ni u originalu svoje obično značenje. U originalu, možda, odaju više misaonu refleksiju, jer se u njima nalazi, uglavnom, latinski pojam »reflectere« od kojega je došla riječ »refleksija«: réflechissement: odražavanje; infléchissement: uvijanje; pelotonnement: klupčanje; inflexion: uvijanje; circumflexion: ovijanje; enroulement: savijanje; centration: usredotočenost; enveloppement: ovoj.

Te se riječi očito odnose na »fleksiju« svijesti u sve veće žarište, ali, isto tako, uključuju sve veću »centraciju«, psiho-fizičko »klupčanje« masa. (op. prev.)

ujedinjavanja ovladale osnovnom težnjom razvojnih krakova za razjedinjavanjem. U današnjem čovječanstvu, u noosferi, (kao što kažem) dano nam je da po prvi put promatramo, na samom vrhu evolucionog stabla, ono što može pružiti ne više samo sinteza pojedinaca nego čitavih zooloških ogranaka.

Evo nas tako od sada u prisutnosti, u posjedovanju super-organizma koji smo predosjećali i koji smo tražili. To kolektivno čovječanstvo koje je bilo potrebno sociolozima da bi podržali napredak svojih predviđanja i svoje izgradnje — postaje znanstveno određeno: izranja na nebu života, u svoje vrijeme i na svome mjestu, kao potpuno nova stvar a, međutim, očekivana. — I ne preostaje nam ništa drugo, nego da od sada gledamo, u njezinu svjetlu, zapanjujući izgled koji oko nas poprima golema cjelina nama bliskih pojava među kojima smo oduvijek živjeli a da nismo ni slutili o njihovoj stvarnosti, o njihovoj hitnosti i njihovoj golemosti.

B — ANATOMIJA NOOSFERE

Na jedan sasvim općenit način, može se kazati da činjenica utvrđivanja prirode noosfere potpuno potvrđuje organicistička poimanja sociologije. Pošto se jednom prizna izvanredna i uz to temeljito biološka narav ljudskog kolektivnog kompleksa, ništa se očito više ne suprotstavlja (samo ako se vodi računa o nadošlim promjenama u obujmu u kojemu se djeluje) da budu smatrani i držani kao pravi organi različiti društveni organizmi koji su se postepeno pojavili u čovječanstvu tijekom povijesti. Čim se čovječanstvo, po svojoj genezi, postavi pred iskustvo kao pravo super-tijelo, unutarnje veze toga tijela moraju, zbog istorodnosti, biti unaprijed gledane i shvaćane samo kao super-organi i super-dijelovi. Tako, uz uvjet potrebnih ispravaka zbog promjene ljestvice i sredine, postaje opravdano da u ekonomičnom gledamo opstojnost i razvoj optočnoga ili hranjivoga sustava čovječanstva.

U tom pokušaju da se izgradi »anatomija« društva, treba, odveć je jasno, samo lagano i kritički napredovati. Ako taj postupak primijenimo bez dubokog biološkog rasuđivanja i spoznaja, on se izlaže opasnosti da se izrodi u dječja i beskorisna cjepidlačenja. Naprotiv, postepeno korištena, počevši od nekih većih područja, ta se metoda pokazuje osvjetljavajućom i plodnom. — To bih upravo želio pokazati na tri područja: na području kulture, stroja i istraživanja, »rastavljajući« najprije pred vama nasljedni, zatim mehanički i konačno cerebralni aparat noosfere.

1. NASLJEDNI APARAT

Jedan od paradoksa ljudske naravi — koji biolozi ističu ne bez gorčine — jest da se svaki novi čovjek, sa svojim rođenjem, ponovno-pojavljuje jednako nemoćan, jednako nesposoban da sam u sebi pronađe našu civilizaciju kao što je to mogao biti mali Sinantrop prije nekoliko stotina tisuća godina. Kroz duga stoljeća otkada čovjek radi na svome uzdizanju, primjećuje Jean Rostand,[1] plod njegovih napora nije ga organski prožeo, nije se ustalio u njegovim kromosomima. Tako da, nastavlja ili upućuje isti autor, sav napredak na koji smo tako ponosni ostaje biološki privremena, površna ili čak nama izvanjska korist. — Pustimo po strani, ako hoćete — o tome bi se moglo mnogo toga reći — pitanje da doznamo je li se što u nama promijenilo u pogledu kromosoma od pojave pred-hominida ili čak od kromanjonskoga čovjeka; i dopustimo provizorno da se nijedna nasljedna navika nije, tijekom vremena, u nama oblikovala, koja bi nas, po prirodi, učinila sposobnijima da vidimo i da se krećemo u novim dimenzijama društvenoga, prostora i vremena. Što odatle proizlazi za naše vrednovanje i našu cijenu ljudskoga napretka? Ništa osim ono veoma plemenito i ohrabrujuće, pokazat ću vam, — samo da ne izgubimo iz vida organsku stvarnost noosfere.

[1] Jean Rostand, *Pensée d'un biologiste*, ss. 32-35.

»Odvojite, kažete, novorođenče iz društva i vidite kako je slabašno!« — Ali taj čin isključenja, ne vidite li vi da je to upravo ono što mi ne smijemo činiti, što je, uostalom, nemoguće učiniti! Počevši od onog časa kada su se, kako sam rekao, filetičke niti počele savijati da bi otkale prve obrise noosfere, oblikovala se oko ljudskoga mališana nova maternica (jednako prostorna kao sva ljudska vrsta) — maternica iz koje ga ništa više ne bi moglo iščupati a da ga ne povrijedi u fizičkoj srži njegova biološkog bića. Predaje svih vrsta, pohranjene u činu ili govoru, školama, bibliotekama, muzejima, različitim pravnim *tijelima,* vjerskim, filozofskim, znanstvenim, — sve ono što se skuplja, organizira, pronalazi i dodatno ustaljuje da bi oblikovalo zajedničko pamćenje čovječanstva — vi u tome možda još samo opažate jedan sporedni ovoj, jednu nuz-pojavu, privremeno dodanu na druge (mislite, jedine stvarno organske) sastave naravi. A to je upravo optička varka koju, da bismo bili do kraja realisti, moramo uspješno svladati. Nesumljivo, sve do čovjeka, nasljedne su se datosti u prvom redu prenosile preko razmnožnih stanica. Ali, s čovjekom se pojavljuje jedan drugi oblik nasljeđa, i postaje odlučan, — taj se oblik, stvarno, već prije čovjeka odražavao i nazirao u razvijenijih oblika kukaca i kralježnjaka[1]: nasljeđe primjera i odgoja. U čovjeku — nekom vrstom genijalnog smišljanja života, i u skladu s velikom pojavom filetičkoga savijanja — nasljednost, do tada prije svega kromosomska, (tj. prenašana genima) postaje nadasve »noosferska« (tj. prenosi se okolinom). I pod tim novim oblikom, a da, naprotiv, ništa ne gubi od svoje fizičke stvarnosti, (jednako je nadmoćna, u stvari, nad svojim prvim stanjem kao što je noosfera nad običnim osamljenim filom) ona postiže, otvarajući se prema pojedincu, neusporedivu postojanost i sposobnost. Pitam vas, naime, koji bi sustav kromosoma bio toliko sposoban da jednako

[1] Stavljen na slobodu, mali cinocefal (babuin — vrsta majmuna, opaska prev.) koji se rodio u kavezu pravi najgore nespretnosti (nasljeđe odgoja). U istim uvjetima, mala vidra, neposredno u dodiru s vodom, pronalazi svoje naravno ponašanje (kromosomsko nasljeđe). Usp. Eugène N. Marais, *The soul of the White Ant.*

kao naš nasljedni aparat do u beskonačnost sabire i pouzdano čuva golemu količinu istina i sređenih stručnosti u kojima se postepeno nagomilava baština čovječanstva?

Otvaranje, obogaćenje: upamtite ta dva izraza. Naći ćemo ih upravo iste u slučaju stroja.

2. MEHANIČKI APARAT

Ima već dugo da smo to primijetili[1]: ono što je, zoološki, dopustilo čovjeku da se pojavi na Zemlji i da na njoj doživi uspjeh — jest to što se, anatomski, nije mehanizirao u svojemu tijelu. U svih drugih životinja pokazuje se neodoljiva i očita težnja živoga bića da svoje udove, svoje zube ili čak svoje lice pretvori u oruđe. Šape postaju hvataljke, brze se noge ojačavaju kopitom, šape ili njuška postaju rovači, prednji udovi krilati, kljunovi, kljove itd; tolika prilagođivanja rađaju tolika fila od kojih se svaki završava u jedan posebno određeni tjesnac. Na toj opasnoj kosini koja vodi do organskoga zatvaranja, čovjek se na vrijeme zaustavio. Došavši na stupanj četveronošca, on se znao na tome zadržati a da nije dalje smanjivao djelokrug svojih udova. I, posjedujući ruku istodobno kad i um — sposoban za to da proizvodi i beskrajno umnaža »umjetna« oruđa, a da pri tom somatski ne sudjeluje — on je, povećavajući stalno i mijenjajući bezgranično svoju mehaničku djelotvornost, uspio u sebi sačuvati netaknute slobode i snage moždanog razvitka (cerebralizacije).

Već odavno smo, rekao sam, upoznali taj biološki značaj i biološku ulogu oruđa koje se konačno odvojilo od uda. I isto tako odavno se, slijedeći istu misaonu liniju, primijetilo da je oruđe, odvojeno od čovjeka, razvijalo za njegov račun neku vrstu samosvojne sposobnosti za život.[2] Pasivni strojevi rađaju djelatni stroj za kojim je slijedio automatski stroj. Tako je za velike razrede. I, unu-

[1] Vidjeti, na primjer, Edouard Le Roy, *Les Origines humaines et le Problème de l'Intelligence.*

[2] Vidjeti, na primjer, Jacques Laffitte. *Réflexions sur la Science de la machine,* La Nouvelle Journée, br. 21. 1932.

tar svakoga razreda, kakvo grananje grana i grančica, svaka obdarena nekom vrstom logički i biološki neodoljivog razvojnog potencijala! Pomislite samo na automobil ili zrakoplov...

Sve je to već bilo zapaženo, i često spominjano. Ali, ono što još nije bilo dovoljno izneseno na vidjelo (a što, međutim, sve tumači) jest pitanje koliko je taj slijed mehanizacije bio zajednička stvar i kako je on uspijevao izgraditi, na periferiji čovječanstva, organizam kolektivne naravi i kolektivne širine.

Protumačit ću.

Kod čovjeka, i počevši s čovjekom, vidjeli smo, narav najavljuje novi zakon: približavanje. Približavanje fila, koje slijedi i istodobno povlači približavanje pojedinaca unutar posebno »povezujuće« atmosfere koju je stvorila pojava mišljenja. Iz toga približavanja, govorio sam malo prije, sintetičkim bilježenjem ljudskih iskustava, proizlazi veoma stvarno društveno nasljeđe. U redu, ako pripazimo na to, mi upravo prisustvujemo jednoj istovjetnoj pojavi u slučaju stroja. Pronađeno od pojedinca, svako je novo oruđe koje je izrađeno u tijeku povijesti brzo postalo sredstvo svih ljudi — i to ne samo svih, jednoga po jednoga, uzetih pojedinačno, nego svih uzetih odjednom, u cjelini. Ono što je u početku bilo samo osobno usavršavanje odmah je i spontano prešlo u globalno i gotovo samosvojno usavršavanje čitavoga ljudskog mnoštva. To možemo pratiti od pretpovijesnih vremena. To se očituje zasljepljujućom jasnoćom pred našim očima u ovo doba industrijske eksplozije. Uzmite primjer lokomotive, dinama, zrakoplova, kina, radija, — bilo čega. Nije li jasno da se ti mnogostruki aparati rađaju i razvijaju, postepeno i uzajamno, ukorijenjujući se u prijašnje svjetsko mehaničko stanje? Odvano više nema ni osamljenih pronalazača ni osamljenih strojeva. Međutim, sve više i više, svaki stroj nastaje samo u vezi sa svim drugim strojevima na Zemlji; i, sve više i više također, svi strojevi na Zemlji, uzeti zajedno, nastoje stvoriti samo jedan veliki organizirani stroj. Pokoravajući se neizbježno svijanju zooloških fila, i mehanički se fili uvijaju sa svoje strane kod

čovjeka, ubrzavajući tako i umnažajući svoj napredak, sve do stvaranja jednog gigantskog okoplanetarnog kompleksa. A potpora, inventivna jezgra toga golemog aparata što je drugo ako ne upravo misaono žarište noosfere?

Sasvim u početku *homo faber-a*, u osnovi, oruđe se rodilo kao izvanjski dodatak ljudskoga tijela. Danas se promijenilo u (iznutra povezani i strahovito raznoliki) mehanizirani ovoj čitavog čovječanstva. Od somatskoga ono je postalo »noosfersko«. I jednako kao što je nekoć pojedinac bio, jednom, zaštićen pomoću oruđa u svojim osnovnim psihičkim raspoloživostima, tako se noosfera, otklanjajući stroj od svojih najunutarnjijih organskih listova, nalazi u stanju, i stvarno na tom djeluje, da oslobodi svoj mozak.

3. CEREBRALNI APARAT

Između ljudskog mozga, s njegovim bilijunima zamršenih nervnih stanica, i misaonog društvenog aparata, s njegovim milijunima pojedinaca koji zajednički misle, očita je neka srodnost tako da se biolozi veličine Juliana Huxleya[1] nisu bojali da tu stvar ispitaju i kritički pokrenu. Na jednoj je strani osnovni mozak, satkan od nervnih jezgra; na drugoj mozak mozgova. Između ta dva organska kompleksa, naravno, postoji velika razlika. Dok se u individualnom mozgu pojavljuje misao preko sustava nervnih vlakanaca koja ne misle, — u slučaju kolektivnoga mozga, naprotiv, svaka je jedinka, ona sama, samosvojno žarište mišljenja. Da bi ta usporedba bila točna, ona, očito, mora voditi računa, u svakoj točki sličnosti, o tom mijenjanju reda. Ali, uz to ograđivanje, analogije su, od jednoga do drugoga sustava, tako brojne, tako neodgodive da duh odbija da u tome vidi samo običnu vanjsku konvergenciju ili običan slučaj. - Ispitajmo ovdje na brzinu, dakle, ono što bismo mogli nazvati »cerebroidni« organ noosfere, i to jednako u njegovoj strukturi kao i u njegovu funkcioniranju.

[1] Predavanje u New Yorku, tiskano u Scientific Monthly, 1940.

Najprije u njegovoj strukturi. Ovdje mi se još jednom treba povratiti stroju. Zahvaljujući stroju, čovjek je, rekli smo, na dvostrukom, osobnom i zajedničkom, području uspio izbjeći da bi ono što je u njemu najbolje bilo utrošeno (kao što se dogodilo drugim životinjama) u fiziološkom i funkcionalnom. Ali uz tu ulogu očuvanja i više od te uloge, kako ne vidjeti ulogu izgradnje koju je stroj igrao u procvatu doista zajedničke svijesti? Oslobodilački stroj, bez sumnje, olakšava koliko osobnu toliko i zajedničku misao od svega onoga što bi otežavalo njezin uspon. Ali i stroj izgradnje koji joj pomaže da se u sebi sabere, da se usredotoči pod oblikom organizma koji uvijek sve više prožima misaone jedinke na Zemlji.

Tu, naravno, mislim, na prvom mjestu, na izvanrednu mreže radio i televizijskih saobraćajnih sredstava koja nas već sve — anticipirajući izravnu sintonizaciju mozgova pomoću još tajanstvenih snaga telepatije — stvarno povezuju u neku vrstu »eterne« su-svijesti.

Ali, ja tu još mislim i na zavodljivo uzdizanje tih zapanjujućih strojeva za računanje koji — pomoću više stotina tisuća kombiniranih znakova u sekundi — dolaze ne samo da olakšaju naš mozak od dosadna i iscrpljujućega posla, nego još upravo — budući da u nama povećavaju bitni (i vrlo malo istražen) čimbenik »brzine misli« — spremaju pravu revoluciju na području istraživanja.

I, konačno, mislim i na druge aparate, kao što je elektronski mikroskop, pomoću kojega naše osjetilno gledanje, osnovni izvor naših misli, naglo skače od optičke diobe stanica do izvornog motrenja teških molekula.

Određena se fiolozofija s prezirom smije svim tim naprecima i tolikim drugima. »Komercijalni strojevi, čujemo kako se ponavlja, strojevi nemirnoga svijeta, da bi se dobilo na vremenu i u novcu«. »O, slijepci, osjećamo želju da kažemo, kako ne zapažate da su ta materijalna sredstva — neumoljivo povezana jedna s drugima u svojoj pojavi i razvoju — konačno samo obrisi posebne vrste super-mozga koji je sposoban da se uzdigne do vladanja nekim super-područjem u svemiru i u misli!« »Sve je za

pojedinca«, nije se bojao da nedavno ponovno potvrdi u jednoj krizi antitotalitarnoga žara moj oštroumni prijatelj Gaylord Simpson.[1] Razumijmo se dobro. Govoreći znanstveno, bez sumnje, na Zemlji se još ne ocrtava jasno nijedno posebno žarište nadljudske svijesti (barem s ove strane stvari) za koje bi se moglo utvrditi ili proreći da ono jednoga dana mora igrati centralizatorsku ulogu prema ljudskim udruženim mislima koju drži naše osobno »ja« prema stranciama koje tvore naš mozak. Ali, to ne znači — upravo suprotno — da naše udružene umne sposobnosti nisu, pod utjecajem veza koje ih združuju, sposobne da radeći sve zajedno postignu neke uspjehe, koje bi svaka pojedinačno bila nesposobna napose ostvariti, i kojima se svaka, unutar zajedničkoga djelovanja, koristi »integralno« premda »ne totalno«.

Uzmite bilo koju novu misao ili novu intuiciju, koje su, nadasve ima jedno stoljeće, postale ili su na putu da postanu neuništivo kamenje i okosnica naše misli. Uzmite ideju o atomu, ili ideju o organskom vremenu i evoluciji. Nije li jasno da se nijedan čovjek na svijetu, *sam*, ne bi bio uspio do toga dovinuti, — da nijedan čovjek na svijetu ne ograničuje, ne svladava, ne iscrpljuje, *sam*, stvarnost tih pojmova, — i da svaki čovjek na svijetu, međutim, sa svoje strane, participira od općeg uzdizanja svijesti koju je u našemu duhu izazvala pojava tih novih struktura materije i tih novih razmjera kozmičke stvarnosti? — Ne, dakako, jednostavno nabrajanje, nego sinteza. I to ne sinteza, točno je, (barem još ovdje dolje) koja bi bila dovedena dotle da unutar sintetiziranog rađa samovlasno super-središte novoga reda. Ali sinteza dostatna da, u svakom slučaju, izgradi, pomoću svoda, oblast potpornih svijesti, sjedište, potporanj i organ super-vizije i super-ideja. Sve polazi od pojedinca, bez sumnje, i sve počiva u početku na pojedincu; ali sve se dovršava iznad pojedinca.

Nasljedni aparat, mehanički aparat, aparat mozga. Bilo bi nerazborito i često glupo gurati dalje, do u deta-

[1] George Gaylord Simpson, The role of individual in evolution, Journal of the Washington Academy of Sciences, vol. 31, br. I, 1941.

lje, usporedbu između pojedinačnoga organizma i organizma noosfere. Ali, da je osnovna crta analogije ispravna i plodna, to, po mom mišljenju, konačno potvrđuje upravo značajna činjenica da ta tri spomenuta aparata, uzeti zajedno, tvore u svojem jedinstvu ne samo skladnu i povezanu cjelinu koja je čvrsta u sebi, nego (što je još očitije) da se ta cjelina pokazuje sposobnom da se pokreće i da radi — da *funkcionira.*

C — PSIHOLOGIJA NOOSFERE

Jedan od najuzbudljivijih učinaka snage zajedničkoga gledišta kojemu nas diže izgradnja zajedničkoga mozga jest zapažanje »velikih laganih kretanja« — tako golemih i tako laganih da ih možemo zapaziti samo kroz duga razdoblja vremena. Stvaralačke struje zvjezdanih sustava, graditeljska ugibanja i uzdizanja brda i kontinenata, gibanje u biosferi... u svakom slučaju, nepogrešivo, što nam se nekoć činilo sasvim nepokretno i potpuno stalno otkriva se pred našim očima kao najsigurnije i najneodoljivije pokretno.

Tako je s noosferom.

Malo prije sam pokušao da, na jedan anatomski način, istaknem veće organe te noosfere. Preostaje mi da vam pokažem kako ti dijelovi planetarnih razmjera nisu određeni za odmor. Strahoviti se kotači vrte i zahvaljujući njihovoj kombiniranoj igri rađaju se tajne snage i kruže golemim sustavom. Oko nas, u ljudskom mnoštvu, ne odvija se sve samo u neredu, kao u nekome plinu, nego se nešto miče kao u živom biću.

Pokušajmo biti svjesni tog golema unutarnjeg procesa u kojemu se nalazimo i s kojim svi surađujemo a da gotovo ne slutimo.

U početku čitavoga pokreta, koji je jednak snazi mehanizma, pojavljuje se i prepoznaje ono što smo mi nazvali uvijanjem ljudskih ogranaka u se. Upravo iz toga započetog savijanja, rekao sam, rodilo se Čovječanstvo. Pod produženim učinkom toga istog pokreta, dodat ću

sada, ono postoji i djeluje. I, uistinu, nije li dosta otvoriti oči pa da budemo kao opsjednuti od te halucinantne vizije: kombiniranom igrom neodoljivih snaga ljudski listovi nastavljaju polako ali sigurno da se, oko nas, ponovno zatvaraju, da se zamotavaju. Na zatvorenoj površini nebeskoga tijela koje nas nosi, usprkos mračnim udarcima rata, stanovništvo se množi gotovo geometrijskom progresijom; i, istodobno, za svaku ljudsku jedinku, područje premještanja, obavijesti i utjecaja naglo teži da postane ravno čitavoj kugli zemaljskoj. Sve veće stiskanje, dakle. Ali, upravo još više, zahvaljujući biološkoj međupovezanosti koja pojavom mišljenja doseže skrajnost, nastaje organizirano prožimanje svih jedinki, jednih s drugima. Neosporno, sve većom brzinom, tka se mreža (svjetska mreža) gospodarskih i psihičkih veza, sve nas tješnje, neprestano, steže i prožima. Svakim danom sve nam više postaje nemoguće da drugačije djelujemo i mislimo osim pod zajedničkim oblikom. Što znači taj mnogostruki, istodobno vanjski i unutarnji stisak, protiv kojega se uzaludno borimo? Nismo li mi, slučajno, našavši se u slijepom zupčaniku, osuđeni da propadnemo zagušeni jedni od drugih? — Ne. U onoj mjeri, naime, u kojoj se zavijanje jače steže, i u kojoj napetost raste, u silnom se generatoru otvara koristan izlaz snagama nad-pritiska.

Pogledajmo to, promatrajući, za početak, odveć poznatu pojavu, prividno vrlo neugodnu, ali u biti silno značajnu i utješnu: *pojavu nezaposlenosti.* S izvanrednim razvojem stroja, jedan broj ruku koji naglo raste, deseci milijuna, danas se nalazi bez posla. I stručjaci s čuđenjem gledaju taj gospodarski aparat, njihovo djelo, koji umjesto da primi ljudsku mehaničku snagu koju mu oni nude sve više je odbacuje, kao da se njihov uređaj okreće u protivnomu smjeru od njihovih predviđanja. Ekonomisti se izluđuju pred porastom »nezaposlenosti«. Ali, zašto oni, da bi im bilo jasno i da bi se znali voditi, ne bi također malo više gledali na biološku stranu? Je li ikada, milijunima stoljeća, uzduž cijeloga puta koji se penje od nesvjesnoga k svjesti, život drugačije postupao nego razvijajući psihičko pomoću mehaničkoga? Uzmite životinj-

ske nizove u rastućem i kronološkom smjeru njihova nervnoga sustava. Promotrite sami sebe, vi teoretičari. Recite mi zašto ste vi sposobni misliti ako ne zato što je u vama unutarnji sustav tako dobro automatiziran, a Društveno oko vas tako dobro organizirano da vi imate snage i vremena da mislite i računate? I upravo to što je točno za svakoga od nas, to se upravo ovoga časa dešava, na jednoj višoj ljestvici, u čovječanstvu. Slična nebeskom tijelu koje se ugrijava skupljajući se — takva je, i to dvostruko, noosfera: najprije u intezitetu, utoliko što se, zbližavanjem i međusobnim uzdizanjem misaonih žarišta rasutih po njezinoj površini, u njoj diže napetost, psihička toplina; zatim u količini, utoliko što se jedan veći broj pojedinaca na Zemlji, oslobođen od ručnoga rada, nalazi u stanju da više koristi svoj mozak. Stoga, nastojanje da se nezaposlenost potisne u stroj bilo bi samo protunaravi napor, biološka glupost. Noosfera može funkcionirati samo oslobađajući sve više, i u većem potencijalu, duhovnu energiju.

Vrlo, dobro, reći ćete mi. Život ključa pod kombiniranim djelovanjem filetičkoga savijanja i mehaničkih usavršavanja. U redu. Ali, (i nije li u tome sve pitanje?) kako onda usmjeriti i iskoristiti rastući, ali još sirov i neodređen, val emancipirane svijesti? — Odgovaram: »Preobražavajući ga.« Upravo ovdje, pošto sam vas potakao da razmišljate o pojavi nezaposlenosti, privući ću vašu pažnju na jednu drugu ne manje općenitu i isto tako značajnu pojavu za moderno doba: *pojavu istraživanja.*

Shvatiti, otkriti, pronaći ... S prvim buđenjem njegove misaone svijesti, sigurno, čovjeka je obuzeo demon istraživanja. Ali, ta je duboka potreba sve do novijega doba ostala u ljudskom mnoštvu potajna, nejasna ili neorganizirana. U svakom pokoljenju, u prošlosti, pravi istraživači, istraživači po zvanju i zanimanju, međusobno se prepoznaju; ali oni predstavljaju samo šačicu općenito osamljenih pojedinaca, radije, neobičnu vrstu — skupinu »čudaka«. Danas se, međutim, a da na to nismo ni pomislili, stvar potpuno promijenila. Ovoga časa, na stotine tisuća ljudi istražuju, u svim smjerovima materije, života

i misli, i to ne više sami nego u organiziranim ekipama, oboružani tako prodornom snagom koju, čini se, ništa ne može zaustaviti. I, k tome, taj se pokret još poopćuje, ubrzava se te bi trebalo biti slijep pa da se u tome ne vidi jedno bitno skretanje stvari. Istraživanje koje je još jučer bilo stvar luksusa, očito, na putu je da postane prva i osnovna funkcija čovječanstva. — Što znači taj veliki događaj? Ja sa svoje strane u tome vidim samo jedno tumačenje. Golemi višak slobodne energije koju oslobađa uvijanje noosfere naravno je evoluciono određen da prijeđe u izgradnju i funkcioniranje onoga što sam ja nazvao njezinim »mozgom«. Da bismo ispunili ono što nazivamo naše slobodno vrijeme, nema dakle drugoga biološkog sredstva nego da ga posvetimo jednom drugom radu više prirode: to jest općem i zajedničkom naporu vizije. Noosfera — golemi stroj za mišljenje.

Samo se u tom smislu, ako se ne varam, obzorje razvedrava, i mi počinjemo jasno gledati na čovječanstvo koje nas okružuje. Simetričan kozmičkom skretanju koje čini da se neprestano oko nas rastvaraju atomi s ispuštanjem energije — život nam se (premda je igrom vjerojatnosti lokaliziran na nekoliko rijetkih planeta) sve više nameće kao temeljni smjer prema kojemu materija teži da se u sebi sredi s izbijanjem svijesti. Na jednoj strani fizičko zračenje vezano uz rastvaranje, na drugoj psihičko zračenje povezano uz sređeno pridruživanje svemirske tvari. Interiorizacija svijeta, skrećući prema mišljenju, mogla je još u očima znanosti XIX stoljeća biti neka anomalija i slučajnost. Evo je, stigla je do konačnoga postupka koji obuhvaća čitavu stvarnost. »Složenost, uspon svijesti«. Ili još: »Svijest, učinak složenosti«. Ta dva člana su iskustveno neodvojiva. Kao jedan par povezanih veličina, oni se istodobno mijenjaju. — I doista, ne svrstava li se i ne čini li noosfera sastavni dio — sasvim naravno — u tom općem kozmičkom procesu kao posebni i krajnji slučaj? Vrhunac zamršenosti, koji predstavlja filetičko savijanje — i, dosljedno, vrhunac svijesti, koja izranja iz sustava sređenih i potpornih osobnih mozgova. To je upravo ono što je trebalo očekivati!

Značajna koincidencija, zaista, koja ne samo da opravdava gore izneseno organsko tumačenje ljudskoga fenomena nego još otvara put sigurnim predviđanjima koja se odnose na našu buduću sudbinu i sudbu koja nam je određena na kraju vremena.

D — RAZDOBLJA I BUDUĆNOST NOOSFERE

I konačno, biti u mogućnosti da društvenu totalizaciju koju doživljavamo dovedemo u dobro određeni biološki slijed — ne znači li to da smo u stanju predvidjeti, u smjeru budućnosti, ponašanje putanje koju opisujemo? Ustanovivši jednom da se oblikovanje zajedničkoga ljudskog organizma, noosfere, pokorava općem zakonu povratnosti koji razvija svijest u svemiru prema složenosti — prema kojim krajevima, preko kojih razdoblja moramo zamisliti da raste i da nas povlači produžena krivulja očovječenja (hominizacije)?

Sasvim uz nas (i, stvarno, već je započelo) na prvomu je mjestu ono što bismo mogli nazvati »razdobljem planetizacije«.

Ljudska je skupina, bez sumnje, odavno uspjela pokriti površinu Zemlje; i, isto tako odavno, zoološka posvudašnjost teži da prijeđe u organiziranu totalnost. Ali, nije li očito da samo danas ta preobrazba dolazi do svoje zrelosti? — Slijedimo, tijekom povijesti, velika razdoblja toga okupljanja. Najprije se iz noći vremena diže prašina lovačkih skupina, rasijanih svugdje pomalo po Starom svijetu. Zatim, prije, otprilike, petnaest tisuća godina jedna druga (već dosta veća i određenija) prašina, ona poljodjelskih skupina, smještenih u nekoj plodnoj dolini — središta društvenoga života, u kojima čovjek napokon smiren uspijeva razviti svoju ekspanzivnu snagu koja će mu dopustiti da zauzme Novi svijet. Poslije toga, prije samo sedam ili osam tisuća godina, pojava prvih civilizacija od kojih svaka zauzimlje velike dijelove kontinenata. Zatim, prava carstva. I tako redom, kroz sve šire ljudske skupine koje se povezuju na rubovima skupljajući se često da bi se zatim opet dijelile, ali ubrzo poslije da bi se zatvarale ponovno u još šire skupine. Pošto se to tako odvijalo, ne vidimo li da se pred našim očima ostvaruju posljednji učinci toga redanja i toga slijeda? Na zemljovidu naroda su nestale posljednje bjeline. Sada je sve u dodiru — i te kako stisnuto! I već utopljeni u gospodarsku i psihičku mrežu, o čemu sam prije govorio, ostaju dva velika bloka suočeni jedan s drugim. Ne moraju li se i oni također, neće li se, neizbježno, na jedan ili drugi način, ujediniti?... Posljednji se čin vidljivo sprema — prethođen drhtajem, valom »sudjelovanja«, koji do u dubine uznemiruje društvene i etničke mase u zahtijevanju i iščekivanju, svima bez razlike društvenoga položaja i boje, otvorenoga pristupa u tijek ljudskih događaja. Zemlja će se sutra »sve-oragnizirana« probuditi u nekom nepredvidljivom obliku.

Međutim, jedna bitna razlika, razlika reda, pazimo na to, dijelit će od svega onoga što mi još danas poznajemo to jedinstveno stanje prema kojemu krećemo. U povijesti su najveća carstva prekrivala samo dijelove Zemlje. Kakve će zapravo tek biti potpuno nove posljedice *prijelaza na sveobuhvatnost?*.... Mi smo sve do sada samo vidjeli kako se duh očituje samo u otočićima, u statičkom stanju, na planetu. Koja će vrsta struje proključati, koja će se još nepoznata polja pojaviti kada se krug naglo nađe zatvoren sam u se?...

Ono što se sprema da se pojavi unutar planetiziranoga čovječanstva — bitno je, ako se ne varam, *skok evolucije u njemu.* Svi smo mi čuli govoriti o onim stvarnim ili zamišljenim projektilima kojih će se kretanje, povremeno, ponovno razvijati, zahvaljujući lancu raketa koje se jedna za drugom pale. Čini se, zar ne, da se ovoga časa život utječe sličnom postupku, da bi napravio najveći skok? U prvo vrijeme, uporabom i nepromišljenom kombinacijom elementarnih snaga energije koje je prirodno primio ili oslobađao planet — izgradnja nižih organizama, uključivo sve do čovjeka. Zatim, u drugom razdoblju, korištenjem pročišćenih oblika energije koji su znanstveno osvojeni i iskorišteni unutar noosfere — super-evolucija

(osobnoga jednako kao i kolektivnoga) čovjeka, zahvaljujući naporu svih ljudi koji jednodušno misaono rade. Tko bi, doista, mogao kazati kamo će nas sutra odvesti, zaokupljene s našim vlastitim organizmom, naše kombinirane spoznaje o atomu, o hormonima, o stanici i o zakonima nasljeđa? Koliko snaga, koliko ižaravanja, koliko uređenja koja još nikada nije poduzela priroda — a mi smo odsada sposobni da te strahovite izvore snage po prvi put pokrenemo u povijesti svijeta! — Doista, život ponovno prihvaća svoju trku u jednu drugu avanturu s platforme koja se učvrstila kada je izgradio Čovječanstvo!

Ali, to je još samo vanjsko lice pojave. Čovječanstvo postiže s planetizacijom nove fizičke snage koje mu omogućuju da super-organizira materiju. Međutim — još značajniji uspjeh — ne postaje li ono sposobno da neposrednim približavanjem svojih članova (kao preko rezonancije)oslobodi neke psihičke snage koje do sada nismo mogli ni zamisliti? Malo prije sam spominjao nedavno pojavljivanje nekih novih sposobnosti u našemu duhu: smisao genetičkoga trajanja, smisao kolektivnoga. Neizbježno, prema naravnoj posljedici, to buđenje ide za tim da u nama, sa svih strana, učvrsti opći smisao organskoga pomoću kojega čitava mreža među-ljudskih i među-kozmičkih veza postaje puna hitnosti, intimnosti, realizma, o čemu su odavna sanjale i što su predosjećale pojedine duše obdarene »smislom općega«, ali što se još nije *kolektivno doživjelo*. I baš, unutar i uz pomoć te nove unutarnje sredine, koja je svojstvena planetiziranomu životu, postaje moguć jedan događaj koji je sve dotle bio neostvarljiv: želim kazati: obuzimanje ljudskoga mnoštva snagama simpatije. Možda, pasivna simpatija, određeni sklad duša koji čini općenitim i naravnim još pojedinačne i nepovezane oblike telepatije. Ali, nadasve, djelotvorna simpatija — svaka ljudska jedinka, pod djelovanjem visokih noosferskih napona, ruši izolator koji je steže, da bi ušla u teoretski predvidivo polje silnih veza privlačnosti. Ako je, naime, tolika snaga veza koje zbližavaju obične atome, zašto to isto ne bismo očekivali, ako bi se te veze uspjele »stezati«, među ljudskim molekulama? Govorio sam, čo-

vječanstvo pred našim očima tka svoj mozak. Ne će li ono, preko logičkog i biološkog produbljivanja pokreta koji ga steže, sutra naći *svoje srce* — srce bez kojega se nikada ne bi mogao potpuno razmahati posljednji temelj njegovih snaga jedinstva? Drugim riječima: ono što se događa u ovome času izgradnje unutar noosfere u redu gledanja — ne mora li to nužno prodrijeti u red ljubavi? Jedna takva misao može se činiti fantastičnom kada se promatra svijet kojim još oko nas vladaju snage mržnje i odbojnosti. Ali, ne bi li to bio sasvim jednostavno znak da mi ne slušamo opomene znanosti koja nam svaki dan sve više pokazuje koliko, na svim područjima, promjene koje su, smatrane nemogućima postaju lagane, i čak neizbježne, čim se promijeni red dimenzija? . . .

Od sada mi se, u svakom slučaju, dvije stvari čine sigurne. Prva: počevši od časa kada mi stvarno dođemo do zajedničke organizacije, planetizacija može samo neprestano sve više napredovati u smislu rastuće jednodušnosti. I druga: ta jednodušnost, budući da je *konvergentne* naravi, ne može beskonačno nastaviti a da ne susretne naravni cilj svome razvoju. Svaki stožac ima svoj vrh. Kako bismo, u slučaju ljudskoga mnoštva koje se okuplja, pokušali da ne zamišljamo, nego da tačno odredimo tu najgornju točku ujedinjenja? — Čini mi se da bi se, s čisto fenomenalnog gledišta na koje smo se smjestili i u kojemu smo se tijekom ovoga izlaganja zadržali, moglo ovo kazati:

Ono što je, tamo u početku, po prvi put učinilo čovjeka čovjekom — to znamo — jest pristup osobne svijesti k mišljenju.

Ono, pak, što tijekom slijedećih stoljeća odražava napredak čovječanstva (nastojao sam pokazati) — jest povećanje te misaone moći na temelju povezanoga mišljenja ljudskih svijesti međusobno.

A k tome, ono što će — zbog kontinuiteta i istovrsnosti — okruniti i odrediti kolektivno čovječanstvo na kraju njegova razvoja — to može biti samo opstojnost neke vrste određenoga žarišta u središtu misaonoga aparata, uzeta u njegovoj cjelini.

Ljudska bi se povijest, dakle, tako shvaćena, u cjelini odvijala u određenom razmaku koji se nalazi između dvije kritične točke: prva, niža i početna točka mišljenja — i druga, viša i noosferska točka mišljenja. Biološki govoreći, čovječanstvo će se tek tada dovršiti, tek će tada naći svoju unutarnju ravnotežu (možda to ne će biti prije nekoliko milijuna godina) — kada se potpuno u sebi usredotoči.

Prenesimo se sada, u posljednjem naporu misli, na onaj krajnji vrhunac na kojemu će u budućnosti, gledan iz *sutrašnjega časa,* kulminirati pokret koji nas nosi. Možemo li — s onu stranu toga posljednjega vrha koji se ukazuje na obzorju, s onu stranu i naviše — možemo li još nešto raspoznati? — Da i ne.

Najprije ne: zbog toga što se na tome tajanstvenome polu našega uspona uzdrmala naša magnetska igla koja nam je pokazivala smjer. Ono što nas je dotle upućivalo bilo je pravilo »svijesti i složenosti«: neprestano sve usredotočenija svijest izbijala je unutar sve većega sustava sve brojnijih i sve organiziranijih jedinki. Ali, stvar nečuvena, upravo tu, po prvi put među našim rukama, nedostaje tvari za daljnje umnažanje (l'étoffe de multiple). Samo ako nismo, stvar skrajnje nevjerojatna, određeni da se dodirom s drugim misaonim planetima, kroz bezdane prostora i vremena, jednoga dana sjedinimo u jednom organiziranom kompleksu sazdanu od više noosfera — čovječanstvo, došavši do svoje zrelosti, ostaje samo sa samim sobom. I, istodobno, naš zakon ponavljanja, koji se zasniva na igri povezanih sinteza, prestaje djelovati.

U nekomu se smislu čini da je sve završilo; kao da se kozmički zanos za sviješću, postigavši svoj vrhunac noosferskoga mišljenja, iscrpio i kao da je osuđen da se povrati natrag raspadanju kojemu ga neumoljivo vode zakoni nebeske zvezdane fizike. Međutim, u jednom drugom smislu, ništa ne bi moglo biti svršeno. Tu, naime, upravo ulazi u igru primarni učinak mišljenja, sa svom svojom snagom, s kojim se još nismo bavili: *volja da se nadživi.* Razmišljajući o sebi, osobna svijest postiže strahovitu sposobnost da predviđa budućnost, tj. smrt. I istodobno ona

spoznaje da će joj psihološki biti nemoguće da još dalje surađuje s naporima života, ako nešto, ako ono najbolje od njezina djela ne uspije izbjeći potpunom uništenju. U tome je sav problem djelovanja. Ali, — to nismo dovoljno zapazili — taj zahtjev apsolutnoga, koji je katkada delikatno otkriti u izdvojenom ljudskom pojedincu, jedan je od onih učinaka koji postaju izraziti i rastu u noosferskom razmjeru. Misao o *potpunoj smrti,* kada je u pitanju samo pojedinac, može nas i ne začuditi. Ali protegnuta na čitavo čovječanstvo ona uznemiruje naš duh i muči nas. Što je čovječanstvo, naime, svjesnije svoga trajanja, svoga broja, svojih mogućnosti — i isto tako golema truda koji ono treba podnijeti da nadživi, to bolje shvaća da smo mi budale, ako sav taj napor mora svršiti u ništa. I nema druge nego da se pobunimo. U planetiziranom čovječanstvu, *zakon se nepovratnosti* pojavljuje kao očiti uvjet djelovanja. I on mora samo rasti, rasti sve više, to više što se život bude pokazivao istodobno kao neprestano sve bogatiji i neprestano kao sve nesnošljiviji. Tako da će, paradoksalno, noosfera u krajnjoj točki usredotočenja koje je mora učiniti kozmički jedinstvenom, tj. nesposobnom na izgled za svaku daljnju sintezu, biti opterećena s maksimumom psihičkog sudara da bi mogla ići dalje, još naprijed . . .

Što treba drugo kazati nego da krivulja svijesti, koja ide prema sve većoj složenosti, slična onim planetarnim putanjama koje, čini se, prolaze našim sunčanim sustavom a da se u njemu ne zaustavljaju, probija iskustvene okvire vremena i postora da bi nekako krenula prema Ultra-središtu jedinstva i postojanosti u kojemu se konačno nalazi, općenito i u detaljima, sve ono što svijet nezamjenljivo i nesaopćivo u sebi posjeduje.

Neizbježno je uvući u biologiju i u znanosti postaviti pitanje Boga . . .

ZAKLJUČAK: USPON SLOBODE

Okrenimo se sada da bismo bacili jedan zajednički pogled na put koji smo upravo slijedili.

Na početku smo mislili ustanoviti oko nas prisutnost razdvojenog i nesređenog čovječanstva: gomilu, masu, u kojoj bismo možda zapažali samo grdobu i grubost. Podržan najopćenitijim i najčvršćim zaključcima znanosti, pokušao sam vas uzdići iznad tog neodređenog gibanja. I, što smo se više uzdizali, to se slika, gledana s višega, sve više sređivala. Ljudski su nam se listovi planetarnih razmjera učinili kao latice golemoga lotusa koje su se na izmaku dana lagano zatvarale u se. A unutar te goleme čaške, pod samim pritiskom savijanja, ukazalo se jedno moćno žarište, u kojemu se duhovna enegija, koju je postepeno oslobađao golemi totalitarni uređaj — koja se zatim hereditarno skupila u nekoj vrsti super-mozga — malo po malo mijenjala u jedno sve to strastvenije zajedničko gledište. U tom istodobno smirenom i napetom prizoru u kojemu sitne nepravilnosti — tako nepogodne na našoj indivdualnoj ljestvici — nestaju da bi dale mjesto jednom širokom, mirnom i neodoljivom temeljnom pokretu — u tom prizoru, rekoh, sve je povezano i sve se spaja sa svim drugim u svemiru. Život i svijest nisu više slučajne anomalije u prirodi; u biologiji se odjednom pokazuje dopunsko lice fizike materije. Na jednoj strani, ponavljam, tvar svijeta koja se rastvara zračeći svoju elementarnu energiju i na drugoj ta ista tvar koja se skuplja zračeći misao. Čudna stvar u dvjema skrajnostima. Ali, nije li jedno nužno da se izravna drugo? Sklad, dakle, u tom pogledu. Ali i program budućnosti: jer je to — pošto je to gledište jednom prihvaćeno — divan cilj, sjmer točnoga hoda, koji se nude našemu djelovanju. Povezanost i plodnost, dva mjerila istine.

Sve obmana — ili stvarnost?

Na vama je da odaberete. Onima, međutim, koji bi oklijevali ili koji bi odbili da se angažiraju reći ću jednostavno: »Imate li što drugo, imate li što bolje predložiti da bismo znanstveno protumačili ljudsku pojavu uzetu u cjelini u njezinim prošlim razvojima i u njezinu sadašnjem hodu?«

Sve je to vrlo dobro, reći ćete mi. Ali, nedostaje li u sustavu kojega smatrate tako povezanim jedan bitan elemenat? Unatoč veličanstvenom aparatu u pokretu koji vi vjerujete da vidite, što postaje dragulj našega bića? Što ostaje od naše slobode?

Sloboda, odgovorit ću: ne vidite li vi, dakle, da se ona, sa stajališta u koje sam se ja postavio, pojavljuje svugdje — i da ona raste svukuda?

Znam to: nekom vrstom prirođene opsjednutosti, mi se ne uspijevamo osloboditi misli da ćemo samo, kad smo što je moguće više sami — biti najviše svoji gospodari. Ali, zar ne da je suprotno istina? Nemojmo to zaboraviti. U svakome je od nas, po građi, sve prirodno, pa uključivši i našu slobodu. Nemoguće je stoga da se mi i dalje oslobađamo a da se ne povezujemo i *dolično* združimo. Opasan posao, slažem se, jer — bilo da su pomiješana u neredu, bilo da su između sebe povezana kao obični kotači — naša se djelovanja (to i previše osjećamo) poništavaju ili pak mehaniziraju. Ali isto tako posao spasonosan, jer približena, središte uz središte (u istom gledištu ili zajedničkoj težnji) ona se bez sumnje obogaćuju. Jedna ekipa, dvoje ljubavnika... Ako se odvija u ljubavi, jedinstvo ne ograničava, ono uzdiže mogućnosti bića. U ograničenoj mjeri, to je posvudašnje i svakodnevno iskustvo. Ako je taj zakon povezan sa samom strukturom stvari, zašto on ne bi više vrijedio u vrlo velikom razmjeru, u razmjeru totaliteta? Obično pitanje intenziteta na polju koje polarizira i privlači. Točno je da u slučaju slijepoga okupljanja ili čisto instrumentalnoga rasporeda igra velikih brojeva materijalizira — ali, u slučaju iznutra ostvarene jednodušnosti ona poosobljuje, i čak, sada ću dodati, nepogrešivim čini naše djelovanje. Samo jedna sloboda, uzeta sama, slaba je, nesigurna i lako može pogriješiti u svojim pipanjima. Sveukupnost sloboda, koje slobodno djeluju, uvijek uspijeva naći svoj put. Eto zbog toga sam, uzgredno, ne omalovažavajući dvosmislenu igru našega izbora pred svijetom, tijekom ovoga izlaganja, mogao posredno podržati da se mi, istodobno slobodno i neodoljivo, krećemo prema zgušćavanju preko planetizacije. Moglo bi se kazati da se u kozmičkom razvoju ukazuje determinizam na dva kraja, ali na jednome i drugome,

pod dva suprotna oblika: dolje, pad u najvjerojatnije *nedostatkom* slobode — gore, uspon u nevjerojatno *pobjedom* slobode.

Smirimo se, dakle. Golemi industrijski i društveni sustav koji nas ovija ne ide za tim da nas zdrobi, ne pokušava nam oteti našu dušu. Ne samo da je energija koja isijava slobodna u tome smislu što predstavlja raspoložive sile, nego je još slobodna zbog toga što se (u cjelini jednako kao i u najskromnijem od svojih elemenata) oslobađa u sve produhovljenijem stanju. Jedan mislilac kao Cournot mogao je još[1] zamisliti da socijalizirana skupina biološki slabi u odnosu s pojedincima koje okuplja. Međutim, (mi to danas bolje vidimo) samo zaranjajući usred noosfere mi se možemo nadati, mi možemo biti sigurni, da ćemo svi zajedno jednako kao i svaki pojedinac naći puninu našega čovještva.*

[1] Cournot, *Considérations sur la Marche des idées et des événements dans les temps modernes* (Réédition Mentré), sv. II, s. 178.

* *Rev. des Quest. Scientifiques,* (Louvain) siječanj 1947. ss 7—35.

VJERA U ČOVJEKA

I. DEFINICIJA I NOVOST

Pod »vjerom u čovjeka« mi ovdje shvaćamo više ili manje aktivno i strastveno uvjerenje da čovječanstvo, uzeto u svojoj organskoj i organiziranoj sveobuhvatnosti, ima pred sobom budućnost: budućnost koju tvore ne samo godine koje slijede jedne za drugima, nego veća stanja koja treba, putem osvajanja, postići. Ne samo preživjelost, shvatimo dobro, nego, pod nekim oblikom, nadživjelost ili nad-život.

Promatrano u svojim dubokim počecima, to nadvijanje našeg biša nad očekivanim višim-bićem jednako je staro i jednako općenito kao i sam svijet. Tako daleko koliko ih možemo unazad slijediti, i sve do njihovih najskromnijih pojava, čini nam se da su napreci života (ma kako bili potiskivani i vođeni pravom i žestokom nuždom da se održe i prežive) bili pokretani iščekivanjem nečega što ih je nadilazilo. Ne oblikuju li bezbrojni pokušaji naravi jedan te isti čin vjere, tapkajući uporno, nekuda, prema izlazu, uvijek naviše, naprijed? I nadasve od kritičnoga časa kada je shvaćanje budućnosti, pošto se nagon odrazio u misli, postalo gotova stvar na Zemlji — nije li čovjek, subjekt te revolucionarne promjene, čovjek još tako primitivan kao što ga samo možemo zamisliti — nije li on morao osjetiti životnu težnju da sve osvoji i da se nadiđe?

U stvari, (na to ćemo se brzo navratiti) mitologija i folklor već su puni simbola i priča u kojima se očituje duboko ukorijenjena volja u Zemlji da sebi prokrči put do neba. Odatle slijedi da treba priznati da je, u jednom savršeno naravnom smislu, neka opća i u sebi razumljiva vjera čovjeka u čovjeka starija od svake civilizacije, i da upravo ona, u biti, oblikuje pokretač povijesti iz koje se mi pojavljujemo.

I međutim, u jednom drugom još točnijem smislu, ne treba li ustvrditi da ta ista vjera, u svojem jasnom i kolektivnom obliku koji smo joj dali u našoj definiciji, predstavlja u svijetu jedno posebno novo stanje, i dosljedno, dostojno naše posebne pažnje?

Mi to mislimo. I evo zašto:

Jedno od većih pitanja koje našemu duhu postavlja odsada sasvim sigurna činjenica da se svemir nalazi u stanju psihičkoga razvoja jest to da doznamo u kolikoj je mjeri taj razvoj sposoban da u budućnosti još promijeni našu moć mišljenja. Međutim, bilo koji odgovor da se donese na to pitanje o kojemu se raspravlja, neosporno je: prvo, da se, u određenim časovima, iz stoljećâ u stoljeća, naša svijest (ma kako je u njezinim bitnim okvirima smatrali stalnom) uzdiže u shvaćanju novih razmjera i novih vrijednosti; i drugo, da se mi upravo nalazimo u jednom od takvih časova buđenja i promjene. Tijekom nekoliko pokoljenja, a da mi to gotovo i ne zapažamo, naš se pogled na svijet stubokom promijenio. Pod povezanim utjecajem znanosti, povijesti i društvene stvarnosti, dvostruki je smisao Trajanja i Kolektivnoga obuzeo i promijenio sve područje našega iskustva: s tim dvostrukim učinkom buduće vrijeme (nekoć neodređeni slijed monotonih godina, otvorenih neodređenom broju raspršenih pojedinačnih života) ocrtava se odsada pred našim očima kao razdoblje geneze i određene promjene, tijekom kojega mi samo zajednički možemo ići naprijed i poprimiti svoj oblik.

Istodobno pojavljivanje u našemu duhu dviju bitno modernih misli organskoga zajedništva i organske budućnosti: upravo dvije promjene koje su u dnu našega

srca mogle najneposrednije učiniti da još djetinje i nagonsko povjerenje u čovjeku prijeđe u svoje odraslo stanje razumne, konstruktivne i borbene vjere u čovječanstvo!

Duhovna je kriza bila neizbježna. I nije je trebalo dugo čekati.

Pogledajmo samo, bez predrasuda, novi svijet koji nastaje oko nas u grčevima rata. Odbacimo površinski nered koji nas priječi gledati. Pod neredima bez imena koji nas zbunjuju, pokušajmo opipati bilo, toplinu Zemlje. I ako dođemo do najmanje dijagnoze, bit ćemo prisiljeni priznati da je tobožnje zlo koje nas uznemiruje nadasve groznica rasta: žeđ za blagostanjem* na izgled; žeđ za višim-bićem** u stvari: čovječanstvo je naglo obuzeto osjećajem svega onoga što mu preostaje da učini kako bi stiglo do na kraj svoje moći i svojih mogućnosti.

II. MOĆ I DVOSMISLENOST

Bio bi zločin ili glupost suprotstavljati se toj velikoj upravo započetoj provali, eksploziji unutarnjih snaga Zemlje. Uspon ljudske vjere, kojemu prisustvujemo, jednako kao i kolektivizacija koja ga prati, stvarnost je koja pokreće život i prema tome je neodoljiva. To ipak ne znači da se mi moramo predati njezinu valu pasivno i bez rasuđivanja. Što je neka energija snažnija i mlađa, to više je dvosmislena i opasna u svojim ključanjima. I mi to upravo vrlo dobro vidimo u svijetu ovoga časa.

Vjera u čovjeka, u sebi, (mi to iskreno mislimo) i pod svojim samim naravnim i trajnim oblikom, ne isključuje — ona, naprotiv, uključuje — obožavanje Drugoga — nekoga Drugoga iznad čovjeka. Postajati veći i snažniji da bi više ljubio i više se zbližavao (kao što je bio slučaj s Jakovom, kaže Biblija, kada se borio s anđelom — i kao što se još jednostavnije svakoga

* Bien-être.
** Plus-être.

dana događa u svakom strastveno zaljubljenom jedinstvu): eto to je pravi i plemeniti način da izrazimo i usmjerimo zanos koji nas pokreće.

Ali, činjenice to i previše pokazuju, uz taj prvi način vjere u čovjeka postoji i drugi, osnovniji, neposredniji, jednostavniji — koji dosljedno ima više privlačivosti. Vjera u čovjeka, ponavljam, pravilno protumačena, mogla bi nas upravo — čak bi nas morala baciti pred noge, u ruke nekoga većega nego smo mi. Ali, poslije svega, reći će neki, zašto to veće nego smo mi ne zamisliti da je upravo istovjetno nama? Zašto bi čovjek, pošto je utvrđena njegova moć, tražio Boga izvan sebe? Nije li, zar ne, mnogo ljepši čovjek potpuno samosvojan, »samo-dostatan«, sam gospodar i sam odgovoran za svoju sudbinu i sudbinu svijeta? . . .

I tu se ponovno u modernom razmjeru pojavljuje herojska kušnja svih vremena: kušnja Titana i Prometeja, Babilona i Fausta — kušnja Krista na gori; kušnja jednako stara kao i Zemlja, kao prvo misaono buđenje života o svijesti svojih snaga, — ali kušnja koja tek sada ulazi u svoje kritično razdoblje, sada kada se čovjek toliko uzdigao da može mjeriti istodobno beskrajnost otvorenih vremena pred sobom i gotovo neograničene snage koje mu pruža zajednički napor da stavi ruku na materijalne snage svijeta.

Nesvodiva dvoznačnost ili samo (mi bismo bili skloni vjerovati) časovita dvosmislenost, koja je određena da iščezne, kao i tolike druge, na višem stupnju psihičkoga razvoja? — Može se dvoumiti.

Preostaje, dakle, da se isti unutarnji osnovni zanos, vjera u čovjeka, tek rođena u našem srcu, ovoga časa, teži izraziti, razdvojiti, u dva naoči divergentna duhovna oblika: na jednoj strani duh darivanja i jedinstva (nazovimo ga »kršćanski«), usredotočen na iščekivanje jedne Pojave unaprijed; a na drugoj strani prometejski ili faustovski duh samo-adoracije, usredotočen na materijalno uređenje zemlje. Dvoznačnost ostaje. I budući da (uvijek na temelju takta koji će se možda sutra preokrenuti) upravo još materijalno, opipljivo, u

ovome času povijesti svijeta, drži vanjsku inicijativu u naprecima života, sve se odvija u sukobu kao da je prometejski oblik vjere jedini oko nas ili barem najaktivniji. Samo se taj oblik vidi ili, u najbolju ruku, u opasnosti smo da samo njega vidimo u službi svijeta. Odatle ona težnja (stara, i ona, jednako kao i svijet), koja nosi branitelje duha da smatraju kao nešto dijabolično i da u cjelini odbace među najstrašnije pojave oholosti neodoljivu težnju rasta i osvajanja, nesuzdrživi osjećaj snage i napretka koji, u sadašnjem času, čine da se s ponosom zajednički šire sve ljudske grudi.

Čuvajmo se da idemo tako brzo. I budući da, prema definiciji, dvoznačnost nije izopačenost, nego samo opasnost iskrivljavanja — što svakako nije ista stvar — pokušajmo se psihološki smjestiti upravo *iznad* točke u kojoj se Neodređeno nastoji razdvojiti u dva nepomirljiva oblika. Drugim riječima, pokušajmo vidjeti što znači, što hoće i što može doprinijeti vjera u čovjeka u svom nediferenciranom (pred-prometejskom i pred-kršćanskom) stanju.

III. MOĆ PRIBLIŽAVANJA

Današnje čovječanstvo, očito, razmjerno tome što postaje svjesnije svojega jedinstva — ne samo unazad po krvi, nego unaprijed u napretku — osjeća životnu potrebu da se u sebi sjedini. Sa svih strana, i posebno među vjriskim zajednicama, odražava se pokret za jedinstvom. Otkriti napokon nešto što povezuje ispod ili iznad onoga što dijeli. Može se kazati da se ta želja, spontana i jednodušna, javlja odmah poslije rata u svim pitanjima. Ali, na koju stranu gledati i tražiti da se pronađe to tajanstveno počelo približavanja? Dolje ili gore? U zajedničkoj koristi — ili pak u zajedničkoj vjeri?

Daleko od nas da bismo, u toj stvari, potcjenjivali izvanrednu važnost zajedničke koristi. Neosporan uspjeh, pred našim očima, zajedničarskih poduzeća u kojima materijalni život svakoga pojedinca postaje ovisan

o dobrom djelovanju udruženja; još bolje, i u svjetskom razmjeru, primjer posljednjega rata u kojemu je prijetnja iste opasnosti za neko vrijeme povezala između sebe široke dijelove Zemlje, sve to nepobitno potvrđuje da fizička nužda, kada se nađe u isto vrijeme, postaje čimbenik jedinstva između ljudskih dijelova. Ali, taj oblik jedinstva, osvrnimo se na nj, dvostruko je krhak: krhak je najprije zbog toga što je koincidencija koja ga podržava po naravi časovita i slučajna; i krhak je, nadasve, zbog toga što se zbliženi elementi, pod pritiskom potrebe ili straha, združuju samo naizvan i površno. Kad jednom prođe val koristi ili straha, jedinstvo se raspada, a da i nije uspjelo oblikovati dušu. — Ljudsko jedinstvo može trajati i rasti samo onda ako je ostvareno iznutra, a ne nametnuto izvana.

I eto baš tu, čini nam se, pokazuje se »providencijalna« osnovna uloga koja je u budućnosti namijenjena onome što smo mi nazvali vjera u čovjeka. Jedna duboka zajednička težnja koja se pojavljuje upravo iz strukture koju poprima moderni svijet — zar ne da je to baš ono što smo mi mogli najviše poželjeti, baš ono što nam je trebalo da bismo, oko sebe, stavili u ravnotežu rastuće snage razdvajanja i raspršavanja?

Ipak, budimo tu pažljivi.

Nedavno, i posebno pod simpatičnim perom Aldousa Huxleya, vidjeli smo kako se izražava nastojanje da se, u nizu apstraktnih prijedloga, odredi i učvrsti zajednički filozofski temelj koji bi, da bi se pokrenuo svijet naprijed, mogli prihvatiti svi ljudi dobre volje. Smatramo da je to koristan pokušaj. Još bolje, mi smo uvjereni da se određena jezgra opće istine, postepeno, u vjeri kao i u znanosti, oblikuje i lagno raste, ista za sve. Bi li bez toga bilo pravoga duhovnog razvoja? Ali, ne varamo li se ako u tom (beskrajno dragocjenom) građenju zajedničkoga gledišta na svijet radije gledamo rezultat i uporište nego počelo i stvaralački čin istinitoga jedinstva? Po svojoj prirodi svaka formulacija teži da ukloni, možda prerano za cjelinu, dvoznačnost budućnosti. Ona se izlaže opasnosti da ustali kretanje dok

u prvom redu samo iz kretanja može izaći željeni uspjeh jedinstva.

Sasvim drugačije radi i djeluje u svojoj igri vjera u čovjeka u svom mladenačkom razdoblju u kojemu je možemo promatrati ovoga časa.

U početku, naravno, ta vjera pretpostavlja određeno, temeljno i osnovno shvaćanje čovjekova mjesta u prirodi. Ali s te zajedničke razumne platforme ona se diže s tisuću plastičnih ili čak fluidnih, različitih mogućnosti — moglo bi se kazati, nerazdjeljiva pod suprotnim izrazima tako da je misao, u svojim tapkanjima, navedena da joj se za neko vrijeme podloži. Nerazdjeljiva, i čak pobjedonosna. Ona, naime, usprkos svim prividnim podjelama (to je važno!) nastavlja da ujedinjuje i čak da neodoljivo zbližuje sve što je ona prožela. Zamislite, u ovom istom času, dvije skrajnosti uz vas: na jednoj strani marksist, na drugoj kršćanin, obojica uvjereni u svoje posebno stajališta, ali obojica isto tako, pretpostavlja se, temeljito prožeti istom vjerom u čovjeka. Nije li sigurno — nije li to činjenica svakodnevnoga iskustva — da ta dva čovjeka u onoj istoj mjeri koliko čvrsto vjeruju (koliko osjećaju jedan drugoga da vjeruje) u budućnost svijeta, doživljavaju jedan prema drugomu, čovjek prema čovjeku, duboku simpatiju — ne samo neku običnu sentimentalnu simpatiju, nego simpatiju koja se zasniva na nejasnoj očitosti da zajedno u društvu putuju i da će se oni na jedan ili na drugi način, usprkos svakom formalnom sukobu, konačno susresti obojica na istom vrhuncu? — Oni, bez sumnje, svaki na svoj način, i u suprotnim smjerovima, misle da su jednom zauvijek riješili dvosmislenost svijeta. Međutim, to razilaženje nije u stvari potpuno ni konačno tako dugo dok marksist ne bi nekim čudom nezamislive ili čak suprotne isključivosti (jer ništa više ne bi ostalo od njegove vjere!) isključio svaku, na primjer, uzlaznu snagu prema duhu. Idući do kraja, te dvije će se putanje sigurno zbližiti. Vjera, naime, po naravi raste; a sve što raste neizbježno konvergira.

Ukratko, moglo bi se kazati da se vjera u čovjeka, po svojoj povezanoj općenitosti i »elementarnosti«, otkriva na ispitu kao opća atmosfera unutar koje mogu najbolje (ili samo) rasti i jedan prema drugome skretati viši najizgrađeniji oblici vjerovanja u kojima mi svi učestvujemo iz različitih razloga. Ne *obrazac,* nego ambijent jedinstva.

Mi smo uvjereni da smo svi više ili manje dirnuti tom osnovnom, temeljnom vjerom. Inače, bismo li mi zaista bili iz našega vremna? Ako nam se, ipak, čini da je se mi samom snagom našega spiritualizma čuvamo, ili pak da smo od nje imuni, pogledajmo pažljivije u svoju nutrinu. Čas prije smo kazali da duh ima samo jedan vrhunac. Ali, za uzvrat, on ima i samo jedan temelj. Pretražimo pažljivo i vidjet ćemo kako naša vjera u Boga, kako god se odvijala, pročišćava u nama rastući val ljudskih težnja i vidjet ćemo da je potrebno da ponovno zaronimo u taj izvorni sok ako hoćemo suobraćati s braćom s kojom se želimo združiti.*

* Pariz veljača 1947. Predavanje na World Congress of faiths (francuska sekcija), 8. ožujka 1947.

NEKOLIKO MISLI O PRAVIMA ČOVJEKA

Prava su čovjeka u svom prvom obliku 1789. bila prvenstveno očitovanje volje osobne autonomije. »Sve za pojedinca unutar društva«: to je uključivalo misao da je »ljudska vrsta« stvorena da se razvija i postiže svoj vrhunac u mnoštvu pojedinaca koji postižu zasebno, svaki za se, puninu svoga razvoja. Čini se da su to bili vrhovna briga i vrhovno gledište humanista 18. stoljeća.

Ali, od toga doba, usporedo s važnošću koju su zauzele pojave zajedničarstva u svijetu, potpuno se promijenilo mišljenje o tom pitanju. Mi u to više ne možemo sumnjati. Zbog bezbrojnih konvergentnih razloga (brzi porast etničkih, gospodarskih, političkih i psihičkih veza) čovjek se konačno našao u jednom neodoljivom procesu koji teži za uspostavljanjem na Zemlji čvrstog organsko-psihičkog sustava. Željeli mi to ili ne, čovječanstvo se kolektivizira, ono se, pod utjecajem fizičkih i duhovnih snaga planetarnoga reda, totalizira. Odatle moderni sukob, unutar svakoga čovjeka, između pojedinca, koji je sve svjesniji svoje osobne vrijednosti, i sve upornijih društvenih veza.

Kada se o tome razmisli, taj sukob je očevidan; biološki, mi to sada vidimo, čovjek pojedinac nije dostatan sam sebi. Drugim riječima, pojedinac se ne može, osamljujući se (kako se to moglo vjerovati), nego *dolično* se udružujući sa svima drugima nadati da će postići puninu svoje *osobe,* puninu energije i razvoja i puninu svijesti, nadasve zbog toga što mi postajemo, svaki, potpuno »misaoni« (tj. »ljudi«) samo odražavajući se

misaono međusobno jedni u drugima. Zajedništvo i pojedinstvo (ne autonomije nego osobe) nisu pak međusobno dva protuslovna smjera. Sva je poteškoća, samo, da tako uredimo tu pojavu da se ljudska totalizacija ostvaruje ne pod vanjskim pritiskom koji mehanizira, nego pod unutarnjim djelovanjem sklada i simpatije.

S tog novog gledišta odmah je jasno da cilj nove definicije Prava čovjeka ne bi mogao biti, kao nekoć, da pojedincu osigura što je moguće veću neovisnost u društvu, nego da točno odredi pod kojim se uvjetima može ostvariti neizbježna ljudska totalizacija, a da ne samo ne povrijedi, nego da pojača u svakome od nas, neću reći autonomiju, nego (nešto sasvim drugo) nesaopćivu posebnost bića koju posjedujemo.

Ne više urediti svijet u prilog i po mjerilu osamljenoga pojedinca, nego sve srediti za dovršenje (»poosobljenje«) pojedinca preko prikladnoga uključenja ovoga u izjednačenu skupinu u kojoj, jednoga dana, čovječanstvo mora organski i psihički postići vrhunac: u tome je pitanje.

Tako postavljeno pitanje Prava čovjeka u okviru radnje s dvije variable — (među-ovisno postepeno pomicanje dvaju procesa zajedništva i poosobljenja) — ne dopušta jednostavan i općenit odgovor. U najmanju ruku, mora se kazati da svako predloženo rješenje mora zadovoljavati tri slijedeća uvjeta:

1. Unutar čovječanstva koje ide prema kolektivnoj organizaciji, pojedinac nema više razloga da ostane pasivan, tj. da se ne nastoji razvijati do svoga vrhunca: jer od njegova savršenstva ovisi savršenstvo svih drugih oko njega.

2. Društvo mora, u svom vlastitom interesu, *težiti* da, oko pojedinaca koje okuplja, stvori najpogodniju sredinu za potpuni (fizički i psihički) razvoj onoga što je najsvojstvenije svakome od njih. Jednostavan prijedlog, doista; ali, nemoguće je za svaki slučaj odrediti njegov način primjene, jer se oni razlikuju sa stupnjem odgoja i s postepenom vrijednošću različitih elemenata koje treba organizirati.

3. Koje god mjere bile prihvaćene u tom smislu, jednu stvar treba utvrditi i uvijek je se pridržavati: kolektivne snage ne mogu, ni u kojem slučaju, ni za kakav cilj, obavezivati pojedinca da se izobliči ili pokvari (kao što bi bilo da prizna istinitim ono što on vidi pogrešnim, tj. da sam sebi laže). Da bi bilo dopušteno, svako ograničenje ravnanju pojedinca, koje nameće njegovoj autonomiji sila skupine, može se vršiti samo *u skladu* s unutarnjom slobodnom strukturom dotičnog pojedinca. Inače bi se unutar ljudskog kolektivnog organizma uvukao osnovni nered.

Apsolutna dužnost pojedinca da radi na svome poosobljavanju.

Relativno pravo pojedinca da bude postavljen u najbolje moguće uvjete da se poosobljuje.

Apsolutno pravo pojedinca da ne bude, unutar društvenog organizma, izobličen vanjskom prisilom, nego da bude super-sređen iznutra osvjedočenjem, tj. u skladu sa svojim osobnim uvjerenjima i težnjama.

To su tri stvari koje treba istaknuti i obavezno poštovati u svakoj novoj Povelji čovječanstva.

Pariz, 22. ožujka 1947.
UNESCO, 1949, ss. 88—89.

LJUDSKI SKOK EVOLUCIJE I NJEGOVE POSLJEDICE

I. UVOD

SKOK EVOLUCIJE

Pokušao sam to ustvrditi upravo ovdje prije godinu dana.[1] Promatrana na jedan određen (čini mi se, znanstveno, *ispravan*) način, ljudska društvena pojava pokazuje da evolucija života ne samo da se nije na Zemlji zaustavila, nego da ona, naprotiv, polazi i u sebi bukti za jedno novo razdoblje.

Aktivno razdoblje evolucije, govorio sam (nasuprot općenito raširenom ili šutke dopuštenom mišljenju), — nije se zatvorilo s pojavom ljudske zoološke vrste: čovjek, naime, na temelju svojega osobnog pristupa mišljenju, očituje izvanredno svojstvo da se kolektivno sam u sebi totalizira, produžujući tako u planetarnom razmjeru bitni životni proces koji, pod određenim uvjetima, nosi materiju da se organizira u fizički sve složenijim i psihološki sve usredotočenijim jedinkama. Tako, kazao sam (i uvijek, naravno, pod uvjetom da bude prihvaćena organska narav društvenoga fenomena), tako se upravo oko nas — s one strane svakog poznatog ili čak sve do

[1] *Jedno moguće tumačenje ljudske povijesti: oblikovanje noosfere*, *Revue des questions scientifiques*, siječanj, 1947; usp. ovdje str. 151.

sada od biologije predviđenoga jedinstva — tka mreža i svijest noosfere.[1]

I zbog toga, dodao sam, ne samo da se pred našim očima biološka evolucija nastavlja u izgradnji ljudske društvene skupine, nego ona, čini se, još pravi skok. I, doista, dok povećanje svijesti u životinja, u pred-ljudskim evolutivnim razdobljima, čini se, (usp. niže II) nije znatnije djelovalo na tok i brzinu zooloških promjena — počevši od čovjeka, naprotiv, nastaje temeljita promjena u zakonitosti evolucije. Naime, ne samo da je čovjek, u činu da se »noosferski« u sebi usredotočuje, misaono svjestan ontološke struje koja ga povlači, nego on još uspijeva staviti svoju ruku na neke snage koje upravo upravljaju taj hod naprijed: kolektivne snage, prije svega, u onoj mjeri u kojoj on u svom duhu ostvaruje vrijednost, biološku uspješnost i stvaralačke postupke društvene organizacije; ali i osobne snage u toliko što se, pod zajedničkim naporom znanosti, osjeća na domaku da može, u dubinama samoga sebe, fizičko-kemijski kontrolirati igru nasljeđa i igru morfogeneze. Tako da se, nekom vrstom lančane reakcije, svijest koja je »rođena« od složenosti od sada nalazi u stanju da djeluje kako bi na svojoj materijalnoj podlozi »umjetno« izazvala novo povećanje složenosti (to opet sa svoje strane povlači ili oslobađa dodatak misaone svijesti, — i tako redom...) te se može kazati da zemljaska evolucija života, slijedeći svoju temeljnu os počovječenja, ne samo potpuno mijenja ljestvicu svojih ostvarenja, nego još ulazi u jedno »eksplozivno« razdoblje potpuno novoga oblika.

Čini mi se da je to najpovoljnije tumačenje sadašnjega stanja života na površini Zemlje; — usprkos žalosnom pojačanju rasizma i nacionalizma, koje, ma kako da je porazno i osjetljivo za naše osobne živote poslije rata,

[1] Pripazimo ovdje da se noosfera, po samoj svojoj naravi usredotočenog, »misaonog« zajedništva, imajući istu prostornu širinu kao i biosfera, duboko od ove razlikuje u svojoj strukturi i u svojoj vrijednosti životnoga dovršenja. Dok je, doista, biosfera, u svojoj biti, povezana ali divergentna i neodređena složenost, noosfera u sebi spaja vlastitosti planetarnoga sloja (»kuglu«) i vlastitosti jedne vrste više individualnosti, koja je obdarena nekom vrstom super-svijesti.

čini mi se, nije imalo nikakvu znanstvenu važnost u razvoju cjeline: jer svaka ljudska težnja za dijeljenjem, kakva god bila njezina širina i njezin početak, ostaje očito *po veličini nižega reda* od reda planetarnih (geografskih, demografskih, gospodarskih i psihičkih) snaga kojih će nas pritisak koji po prirodi neprestano raste prije ili poslije, s našim pristankom ili protiv njega, prisiliti da se ujedinimo u neko čvrsto organizaciono ljudsko jedinstvo.[1]

Neću se, na ovim stranicama, upuštati u opasnu i uzaludnu igru prognoziranja etapa, ni vjerojatnoga trajanja, ni konačnih modaliteta tog neizbježnog ujedinjenja ljudske »vrste«. Samo ću spomenuti da se počovječenje, na osnovu svoje konvergentne prirode, (gledano sa stanovišta na kojemu se mi nalazimo) teško poimlje ako ne skreće, ma kako bio povezan prijelaz, u *jednu točku zajedničkog mišljenja* u kojoj će se čovječanstvo, pošto (istodobno tehnički i umno) ostvari u sebi i oko sebe vrhunac moguće povezanosti, naći u višoj kritičkoj točki — u isti mah nestalnosti, napetosti, prožimanja i promjene — koja se, čini se, poklapa za nas s pojavnim granicama svijeta.

Ja bih, naprotiv, htio naglasiti ovdje neke neposredno praktične posljedice koje proizlaze iz onoga što sam nazvao »misaonim skokom« evolucije u sebi, posljedice koje sve teže jednoj te istoj općoj pojavi, tj. nekom funkcionalnom, neodoljivom ujedinjenju — od psihičkoga do fizičko-kemijskoga — u evoluciji počevši od čovjeka.

Protumačit ću.

II. POJAVA SVRHOVITOSTI

Od prvih početaka biološkoga evolucionizma, u XIX stoljeću, pojavile su se dvije misaone struje, koje se, među znanstvenim radnicima, šire jedna uz drugu a da se znatnije ne pomiješaju. Nitko više ne sumnja[2] da je svijet živih oblika posljedica sve složenijih ujedinjavanja mate-

[1] Vidjeti niže, u Zaključku, što je rečeno o »kritičkom djelokrugu privlačnosti« među ljudskim jedinkama.

[2] Usp. *Les Études*, svibanj 1946, s. 257 i sl. — Ovdje, s. 111 i sl.

rijalnih tjelešaca od kojih se sastoji svemir. Ali, upravo, kako treba shvatiti stvaralačko ustrojstvo te »složenosti«? Vrlo je sigurno da se materija na Zemlji nalazi u jednom procesu koji je, počevši od relativno jednostavnih elemenata, *sređuje* u sve složenije i sve veće čestice. Kako, međutim, protumačiti točno početak i napretke toga sređivanja? Potječe li to iznutra — zamišljeno i prosljeđeno psihičkim snagama koje su analogne našoj ljudskoj moći invencije? Ili: ne bi li to nadošlo sasvim jednostavno izvana *spontanim* izborom najčvršćih (ili najnaprednijih) skupina unutar beskrajnoga broja slučajno ostvarenih kombinacija svakoga časa u prirodi? Zanimljivo je utvrditi koliko su se ta dva gledišta, od vremena Lamarcka i Darwina, produbljujući se svako za se, samo sve snažnije suprostavila jedno drugome — i to, uostalom, s različitim šansama: suvremeni »neodarvinizam« nalazi ovoga časa u biologa opravdano pomlađenje vrijednosti, bilo zbog jasnije definicije, koja se i statistički više oslanja na »pogodnije«, bilo nadasve zbog goleme uloge koju moderna genetika znanstveno priznaje igri velikih brojeva u oblikovanju vrsta.

I baš tom, naoči, do te mjere nesvodivom sukobu da se moglo pitati ne umiče li on nadzoru činjenica i ne proizlazi li, u biti, iz običnih metafizičkih ili temperamentnih pretpostavljanja — tomu sukobu, čini mi se, znanstveno prihvatljivo gledište ljudskoga skoka evolucije pridonosi zadovoljavajuće rješenje i otvara pogodan izlaz. Evo kako.

Da čovjek, promatran u misaonoj igri svojih konstruktivnih sposobnosti, djeluje prema inventivnom načinu, tj. prema unutarnjoj svrhovitosti — stvar je sasvim očita i koju nitko nikada nije pomislio nijekati. Ali, ta nepobitna i nepobijana činjenica stajala je kao obješena u praznini i bez određenoga značenja sve dok su čovjek i njegovo djelovanje bili izdvojeni i kao otrgnuti unutar prirode. Što se, naprotiv, događa ako se počovječenje — kao što smo to spomenuli i pretpostavili — uzeto sa svim svojim razvojem društvenih i »umjetnih« sređenja, zbog čvrsto povezanih razloga sa strukturom svemira, postavi

u organsko produženje i organski nastavak velike kozmičke pojave »oživljavanja materije«?* — Tada se pokazuje da — ako neo-darvinisti (kao što je moguće ili pak vjerojatno) imaju pravo u pred-ljudskim razdobljima života, kada u razvoju organiziranoga svijeta misle da vide samo slučaji izbor ili slučajno odabiranje — nasuprot, počevši od čovjeka, neo-lamarkisti imaju prednost, jer se, računajući od toga stupnja, snage unutarnjih sređivanja počinju jasno očitovati u tijeku evolucije. To dokazuje da biološka svrhovitost (upravo kao toliko drugih fizičkih parametara svemira) nije svugdje primjetljiva, nego da se počinje u svijetu pokazivati samo počevši od nekih stupnjeva, — ta pojava se ne odvija u tom slučaju zbog nekoga položaja između beskrajno velikoga i beskrajno malenoga, nego (kako je to posebno u slučaju života) zbog određene postignute vrijednosti na »osi složenosti«. Ispod te kritične vrijednosti sve se (možda?) odvija dobro kao da je spontan uspon života. Naprotiv, iznad, snage unutarnjega izbora i unutarnjega usmjerenja dolaze na vidjelo i, od toga časa, one zapravo teže da *preuzmu prevlast.*

To je, naime, upravo ona točka na koju sam želio doći. U počovječenju u tijeku, kakvo mi danas možemo promatrati, statistički utjecaj prilika i uloga naravnoga izbora i dalje, naravno, drže značajno mjesto. Moglo bi se čak činiti da (lamarkovski) prostor postignut i zauzet našim inventivnim naporom — usporeden s onim golemim (darvinovskim) područjem naših pasivnosti — malo vrijedi. Ali nemojmo se u tome varati. Ma kako sitan da je taj pupoljak, kako malena ta klica, tu se upravo nalazi snaga obnove i snažnog razvoja svijeta. Nastao u znaku vjerojatnosti i Slučaja, život se, zapravo samo preko misaone svrhovitosti koju je polagano *stjecao* može nadati da se odsada, djelovanjem samo-evolucije, uzdiže još dalje u povezanom smjeru najviše složenosti i najveće svijesti. U toj povoljnoj i ustrajnoj igri tih tek raspupanih

* »Vitalisation de la Matière«.

snaga unutarnjega samo-sređenja, od sada se, dakle, nalaze povezane sve nade, sva budućnost svemira.

Što da kažemo ako ne — samo ako ne gledamo svijet kao da je odjednom postao apsurdan i protuslovan — da smo mi u pravu da damo stvarnu iskustvenu i fizičku vrijednost svemu onome što će se, u nama i oko nas, pokazati kao *nuždan* uvjet očuvanja i razvijanja, u čovjeku, snaga invencije i svrhovitosti.

III. NADZIRANJE I PODRŽAVANJE SVRHOVITOSTI

Poslije kratkoga razdoblja mirnoga posjedovanja, svaka novo otkrivena energija, znamo iz iskustva, ubrzo nameće dva komplementna problema: problem svojih ograničenja i problem svoga održavanja. Da se nova snaga ne osili; — ali da se i ne iscrpe... Tako se događa (mi o tom manje mislimo) i s tom energijom, koju je čovjek odjednom pokrenuo u prirodi, a koju sam ja upravo sada nazvao »snagama svrhovitosti«. Ljudska se inventivna moć u svojim počecima, kao što to možemo promatrati kod djeteta, miješa, da tako kažem, s nekom igrom. Sve se, u tim očitovanjima moći misaonoga sređenja, pokazuje jednostavno, bezazleno, ili čak dobrohotno. Ništa se ne da predvidjeti da bi mogao doći čas kada će nam biti nemoguće da se nastavimo »igrati«. I zatim, razmjerno tome kako se ta pojava širi i razvija unutar čovječanstva koje je na prijelazu da postane odraslo, tobožnja igra najednom postaje strahovito ozbiljna. S jedne strane, upornim tapkanjem, »nevješti čarobnjak« uspijeva staviti svoje prste na tako životne snage da se on počinje plašiti da ne počini kakvu nesreću u prirodi. S druge strane, u onoj mjeri u kojoj on zapaža da, baš na temelju njegovih otkrića, neke komande svijeta upravo prelaze u njegove ruke, on uviđa da je za nj bitno da se, da bi se suočio s tom novom situacijom u svojoj ulozi »gotovo-demijurga« — uvjeri i osvjedoči o budućnosti i vrijednosti djela koje je on odsada preuzeo.

Želim pokazati dva puta moralne i mistične prirode po kojima se neizbježno pokazuju neke snage i neka zračenja unutar biološkog izlijeva evolucije.

a) Moralizacija invencije

Invencijom ovdje, u najširem smislu riječi, označujem sve što u ljudskom djelovanju, na jedan ili drugi način, utječe na organsko-društvenu izgradnju noosfere i na razvoj — u njoj — novih snaga »sređenja materije«. S takozvanog »materijalističkoga« stanovišta, napreci te invencije bili bi potpuno uvjetovani igrom vanjske, posebno gospodarske nužnosti. Međutim, (i posebno poslije posljednjega rata) postaje, naprotiv, očito da, ma kako bili uporni planetarni pritisci koji nas sile da se sjedinimo — ti pritisci mogu samo uspješno djelovati pod određenim psihičkim uvjetima od kojih neki proizlaze iz ljudske neo-mistike o kojoj ćemo raspravljati u slijedećemu paragrafu — ali drugi samo ponovno nalaze i nanovo izražavaju, počevši od jasnih biologijskih pretpostavki, velike pravce iskustvene i tradicionalne etike, kakvu je izgrađivalo nekih deset tisućljeća civilizacije. Navedimo samo dvostruko poštovanje istine u stvarima i osobnosti kod pojedinaca. — Nije li očito da će se sve što mi pokušamo izgraditi postepeno raspasti, i neprestano padati u prah, ako radnici koji na tome rade budu bez savjesti i profesionalnoga poštenja?[1] I nije li jasno, jasnoćom koja još jače izbija, da stoga što više raste naša moć da upravljamo nepokretnom i živom materijom, to više (i u istim razmjerima) mora rasti naša tjeskobna briga da, oko sebe, ne pokvarimo i ne povrijedimo nijednu jedinku misaone svijesti. Ta dvostruka potreba, o kojoj ovdje govorim, postala je, zbog ubrzanoga razvoja društvenih pokreta i znanstvenih metoda, u kratkom razmaku vremena tako očita da postaje banalno spominjati je. Ima nekoliko go-

[1] Zanimljivo je u toj stvari primijetiti koliko laž (relativno lagano zlo u malim grupama) u velikim društvenim organizmima brzo postaje zavodljiva i temeljna mana — tako da bi se moglo kazati da ona ide za tim da (jednako kao mržnja — i taedium vitae) stvara osnovnu zapreku oblikovanju noosfere.

dina, povremeno se pojavljuju, svugdje pomalo, glasovi uzbune koji upozoravaju na razilaženje, koje sve brže raste, između tehničkoga i moralnoga napretka u svijetu u kojemu živimo. Nikome više ne izmiče opasnost od jedne takve situacije. Ali, nije li njezino duboko značenje još podcjenjivano, zanemareno?

Mnogi, u to sam uvjeren, u porastu moralnosti koji očekuju i zazivlju i dalje vide samo neku vrstu nadoknade ili vanjske protuteže, pridodane izvana ljudskoj mašini da bi u njoj vješto izravnala bujicu materije. Ali, čini mi se da ta pojava odaje sklad i mnogo bitnije i dublje veze. Pravila etike, dotada smatrana kao nadodana biološkim zakonima, zbog više ili manje slobodnoga krunjenja, upravo se pred našim očima — ne metafizički nego očito — pokazuju da su ona uvjeti *nadživljavanja* za ljudsku vrstu. Drugim riječima, evolucija se, *odskačući* misaono u sebi, *moralizira* da bi još dalje napredovala. Ili da se izrazim drugačije, — e ma što se govorilo — »tehnički se napredak, s onu stranu jednog određenoga stupnja, nužno i funkcionalno resi moralnim napretkom«. Nije li sve to dokaz da su ta dva događaja između sebe ovisna? — Doista, nemoguće je preko nekoga stupnja, konkretno, pomicati napretke ljudske znanosti, a da ta moć misaonoga sređivanja — istodobno, (šta ćemo još vidjeti) dok oko sebe rađa potpuno novu atmosferu duhovnih težnja — ne preuzme na se unutarnje obveze koje dolaze da, u spomenutoj točki, spontano obuzdaju i usmjere njezinu snagu.

b) duhovno pohranjivanje ljudskoga zalaganja

U sve brojnijih teoretičara koji, pod pritiskom činjenica, počinju raspravljati o budućnosti ljudske pojave, začudno je promatrati onu vrstu prešutnoga slaganja prema kojemu se gleda na životnu energiju kao na neku osjetilno određenu veličinu po kakvoći i količini — kao da se radi o sunčanom zračenju ili snagama gravitacije. Ali, ako se taj zahtjev nepromjenljivosti (u prvoj približnoj ocjeni) pokazuje prihvatljiv u »darvinskim« područjima života u kojima prevladava nagon za održanjem (koji je, po naravi, čini se, više ili manje stalan kod organiziranih bića) — taj zahtjev, rekoh, gubi očito svaku vrijednost u »lamarkovskom« (tj. ljudskom) području u kojemu biološka evolucija teži da, sa svojom svrhovitosti, od pasivne postane aktivna. Mi to svaki za se i predobro osjećamo; i bilo koji vođa ljudi oduvijek je u to bio uvjeren: ljudska stvaralačka energija prema unutarnjoj toplini na kojoj se nalazi, tj. između zanosa i gnušanja u nekoliko časaka može skočiti »s plus do minus beskonačnoga«.

Ako se prihvati ideja misaonoga skoka evolucije, nije dosta, da bismo procijenili budućnost našega svijeta, da proračunamo rezerve mehaničke energije i hranjivih tvari, ili vjerojatnu dugovječnost Zemlje. Kao što sam, prije dugo vremena[1], rekao na drugome mjestu, čovječanstvo može savršeno slabiti u svojoj evolutivnoj snazi na brdima ugljena, uz valove nafte, uz hrpe žitarica, — i ono bi upravo jednako sigurno slabilo kao i u ledenoj pustinji — ako bi, po nesreći, izgubilo volju ili, a fortiori, poprimilo odbojnost da sve više raste »u složenosti i svijesti«. Ne zamjerite materijalističkoj školi koja još uporno odbija da se bavi *ljudskom biologijom,* — neosporno je da *nagon* života kod čovjeka teži da se preobrazi, da skrene u *zanos* života. De pokušajte da vam proizvodi jedan radnik, jedan inžinjer, znanstveni radnik ako su zaraženi »pretvaranjem«! U prvom redu, dakle, (ako mora nastaviti evolucija) treba spasiti taj zanos i učiniti da on pod svaku cijenu raste u ljudskome srcu. Bez njega, naime, bez te uzlazne struje, ništa se gotovo ne će više micati, — a s njim, naprotiv, sve će, u višim (doista samo naprednim) predjelima invencije i otkrića, ići gotovo samo od sebe. — Ali, s kojim sredstvima, zapravo, djelovati na tu temeljnu i duboku pobudu?

Pretpostavljam: u duhu teoretičara, na koje sam čas prije aludirao, ne postavlja se pitanje da se podržava »ljudski zanos«, jer će, oni smatraju, slučajevi odbojnosti,

[1] L'Energie humaine, 1937.

u budućnosti, uvijek ostati izuzetni — tim što određeno zdravlje ili fizička euforija neprestano podržavaju životni pritisak na jednom pozitivnom, srednjem i dostatnom stupnju unutar ljudskoga mnoštva. — Ali, nije li upravo u tome čitavo pitanje? Istodobno kada i moć mišljenja i invencije u životu se s počovječenjem pojavljuje jedna strahovita kritična sposobnost. Ma kako snažna da je naša vitalnost, kako bogat i optimističan naš temperamenat, od tada nam počinje biti, i neizbježno će nam postati, sve više i više nemoguće da se *upuštamo u bilo koji stvaralački napor ako ga ne uspijemo pred sobom razumski opravdati.* Stoga, ako se, doista (kako je čini se dokazano) čovjek ovoga časa nalazi suočen ne više samo s obvezom da se podloži evoluciji, nego da je svjesno nanovo pokreće, možemo biti sigurni da će on, i to s pravom, izigrati tu odgovornost i taj trud, ako ne uvidi da je postavljeni cilj *vrijedan tolikoga truda.* To znači da svemir, fizičkom ili psihičkom nužnošću (to je ovdje, u stvari, isto) mora posjedovati *određena svojstva* koja odgovaraju funkcionalnim zahtjevima misaonog djelovanja: bez toga sasvim sigurno u ljudskom mnoštvu raste bezvoljnost ili čak odbojnost — koje neutraliziraju ili obaraju svu pokretnu snagu unutar života.

Ali, koliko ih je i koja su to ta bitna svojstva, ti uvjeti sine qua non, koja moramo, kako nas sili produžetak odsada hominizirane evolucije, zahtijevati i naslućivati u strukturi svijeta koji nas okružuje?

U našem sadašnjem stanju (ili, točnije, na našem stupnju) psihičke očitosti čini mi se da ih se može svesti na dva između sebe usko povezana svojstva.

Prvo od tih svojstava ili uvjeta (to sam već dugo naglašavao u svom članku o noosferi) jest u tome da svijest, koja je napredovala preko složenosti, na jedan ili drugi način, izmiče raspadanju od kojega, na koncu, ništa ne bi moglo očuvati tjelesno i planetarno stablo koje je nosi. Od časa od kojega se sama *osmišljava,* evolucija ne bi mogla više sama sebe prihvatiti, niti se sama razvijati — osim ako se ne spozna *nepovratnom,* tj. besmrtnom. I doista, živjeti trajno i mučno okrenut prema budućnosti

— makar to bila budućnost noosfere — čemu sve to ako je konačno ta budućnost označena ništicom? Nije li bolje zaustaviti se i odmah umrijeti? Prenešeno u apsolutnost i totalitet — to nije sebičnost, to je odricanje koje postaje odurno i apsurdno.

I drugi uvjet — ukratko, jednostavno tumačenje prvoga — jest to da se tako otkrivena i spoznata nepovratnost odnosi ne samo na neki bilo koji dio, nego na samo najdublje, najdragocjenije i najnesaopćivije žarište naše svijesti. Tako da bi se proces vitalizacije u kojemu sudjelujemo, u njezinoj granici prema gore, (bilo da gledamo sveobuhvatnost sustava, bilo da promatramo sudbinu svake jedinke zasebno) mogao označiti izrazom »ultra-poosobljenja«. Ma koliko da je doista nuždan, dobro govorim — budući da je stupanj osobnosti (ili što je u stvari isto »usredotočenosti«) kozmičke jedinke, na koncu konca, jedini parametar pomoću kojega možemo odrediti njezinu potpunu biološku vrijednost — svijet bi pak zamišljen kao da skreće prema Bezličnomu (uzimajući tu riječ u njezinu običnom smislu »pod-osobnoga«) postao nezamisliv i istodobno neodrživ.

Nepovratan rast u *Osobnome:* u slučaju da ne zadovoljava bilo koje od ova dva povezana svojstva (ako se usuđujem reći, psihoanalitički određen) svemir bi morao brzo postati zagušljiv za misaono djelovanje; tj. on bi bio temeljito neprikladan svakom skoku evolucije. Ali, mi smo vidjeli, takav se skok sprema i već je otpočeo. Mi, dakle, možemo zaključiti — ako ne prihvatimo ideju o svijetu koji je, *pogreškom građenosti,* osuđen da promaši — da su evolutivna nepovratnost i evolutivno poosobljenje (usprkos anticipaciji koju oni sadržavaju o budućnosti) stvarnosti fizičkoga, ne metafizičkoga reda: u tom smislu što oni predstavljuju, upravo kao i dimenzije vremena i prostora, opće određene uvjete kojima mora udovoljavati sveukupnost našega iskustva.

Bez tih se uvjeta, govorio sam, sve prestaje micati na stupnju čovjeka. S njima, naprotiv, čini mi se da ništa više ne ugrožava teže naš interes, tj. zanos, invencije i istraživanja. Svijet postaje pogodan za misao. — Ali, je li

upravo za svijet onakav kakav mi zamišljamo dostatno da bude jednostavno podnosiv, tj. da se pokaže sposoban da bilo što bilo zadrži na nekom stupnju volju za životom? Ili pak, radije, nije li potrebno da nam taj svijet koji nas okružuje — da bi bio potpuno međusobno povezan — bude *potpuno* ugodan?

Tu se (ma kako to može izgledati čudno) očituju potreba i važnost da se, ako se želi odrediti naš svemir u odnosu prema drugim zamislivim oblicima svemira, odredi ono što bismo mogli nazvati njegovim »koeficijentom *djelotvornosti*«,* tj. viša ili manja pogodnost koju posjeduje da potiče središte misaone djelatnosti koju obuhvaća. Na temelju onoga što sam prije rekao, teoretski je zamisliva čitava ljestvica djelotvornosti** (samo pod uvjetom da su pozitivne) od kojih je svaka dostatna da učini svijet sposobnim da živi. Ali, u stvari, ne upozorava li nas, naprotiv, neki tajni osjećaj da je, u doživljenoj stvarnosti djelovanja, samo jedna vrijednost prihvatljiva, da je samo jedna vrijednost doista sposobna da nas zadovolji: (razmjerno onome što smo mi) *najveća od svih?* Ja se ovdje ne bih mogao upuštati u analizu ili obranu onog posebnog optimizma koji nipošto ne teži za tim da mi budemo u najboljem, nego samo (stvar je potpuno različita!) u »najdjelotvornijemu« od mogućih svjetova. Mogu li samo upozoriti da mi možda baš ovdje imamo sredstvo da predvidimo kakva će, u svom najopćenitijem izgledu, biti religiozna evolucija sutrašnjega svijeta? S čisto »noodinamičnoga«[1] stajališta na koje sam se, u ovim stranicama, postavio može se kazati da povijesno natjecanje mistika i vjerovanja — u njihovu nastojanju da svaka sa svoje strane osvoji Zemlju — ne izražava ništa drugo nego dugo tapkanje ljudske duše u traženju vizije svijeta u kojoj bi se ona osjećala najuzbudljivija, najslobodnija, najdjelotvornija. Što ćemo kazati

* »Coefficient d'activance«.

** Activances.

[1] »Noodinamičan«: pokretljiv od duhovne energije, pokretljiv od duha. Prihvaćam taj neologizam zbog toga što je jasan, izražajan i pogodan; ali i zbog toga što on potvrđuje potrebu da se ljudski psihizam, misao, uključi u pravu »fiziku« svijeta.

ako ne da je baš određena da na kraju pobijedi ona vjera koja će zaista aktivirati čovjeka više nego ijedna druga. I to je upravo ono u čemu kršćanstvo (izvan svakog drugog filozofskog i teološkog mišljenja) odlučno izbija na čelo sa svojom izvanrednom snagom da vremensko-prostornu sveobuhvatnost evolucije ovjekovječuje i poosobljuje u Kristu do te mjere da je čini *ugodnom.*

IV. ZAKLJUČAK: NANOVO POD SUNCEM

Ukratko, kao što sam najavio u početku, zemaljska evolucija života — ako doista produži i nastavi u hominizaciju koja se proteže na ljestvici noosfere — ne bi se mogla razbuktati za novi skok a da se ne moralizira, i čak u granicama u kojima postiže »vjeru« da se ne »misticizira«. To znači da je složenost materije, promatrana u točki u kojoj se sada nalazi u ljudskom društvenom organizmu, fizički nemoćna da se nastavi dalje ako duh ne posreduje — i to ne samo svojom sposobnosti tehničkih kombinacija, nego svojim voljnim i čuvstvenim snagama sređenja i unutarnje napetosti. To ponovno, pod jednim drugim oblikom, znači da se počevši od čovjeka (i posebno od modernoga čovjeka) čimbenik *svijest* — pošto je, možda, u prirodi predstavljala običan drugotni i dopunski učinak, običnu super-strukturu čimbenika *složenost* — konačno individualizira pod oblikom samosvojnog duhovnog počela. Da bi misaono i inventivno odskočio naprijed, potrebno je da se život, na neki način, razdvajajući svoje pokretačko evolutivno središte, odsada oslanja na *dva* različita i povezana *žarišta* djelatnosti: jedno svijesti i drugo složenosti. I tako je tada, ako se ne varam, postavljen most iskustvene tvari na ponor koji se općenito smatrao kao znanstveno nepremostiv. U počovječenoj, fizičkoj i psihičkoj, evoluciji. Vanjsko i Unutarnje,* materija i svijest pokazuju se funkcionalno pevezani u opipljivom procesu. Izvan svake metafizike, dva se člana svakoga para odredivo između sebe *spajaju.* S tim dvostrukim

* Dehors et Dedans.

rezultatom ne samo da mi ulazimo u konačno ujedinjenu predodžbu svemira, nego još uz to rušimo oko nas dvije prepreke iza kojih je čovjek umišljao da je vječiti zarobljenik: magični krug fenomenalizma i paklenj krug egocentrizma.

Skršen je, najprije, magični krug fenomenalizma — onaj koji bi, uvjeravaju nas, nesavladivo ograničavao naš pogled na jedan određeni vidokrug s onu stranu kojega počinje i proteže se ne samo nepoznato nego nespoznatljivo pod apsolutnim oblikom. Što se, još nedavno,[1] nije govorilo o našoj nemoći da, u tom smislu, nadiđemo temeljno gledište koje je bilo gledište svih prvih svijesti; tj. o nemogućnosti u kojoj se, tobože, nalazimo da učinimo i jedan korak naprijed prema neposrednome ili posrednome shvaćanju onoga što se krije iza vela osjetnoga iskustva? — I upravo taj tobožnji omotač bez pukotine čiste »pojave«, barem u jednoj točki, probija odskočna putanja ljudske evolucije budući da je ona ireverzibilne prirode. Što se nalazi s onu stranu i iza, u tom odsada otkrivenom transfenomenalnomu, mi, bez sumnje, ne vidimo — jednako kao što ne možemo, pošto smo jednom upoznali oblik Zemlje, predvidjeti još sakriveni krajolik ispod obzorja. Ali, mi barem znamo da nešto postoji s onu stranu kruga koji ograničava naš pogled: nešto gdje ćemo se mi pojaviti. I to nam je dosta da se više ne smatramo zatvorenima.

I isto tako je (barem virtualno i u nadi) skršen pakleni krug egocentrizma; shvatite pod tim neku vrstu ontološke osamljenosti koja nas svakoga smeta da iziđemo iz sebe da bismo shvatili gledište barem onih koji nas najviše ljube: kao da je svemir, uzet u svojoj cjelini, stvoren od toliko djelomičnih i *između sebe odbojnih* svemira koliko je u njemu zatvorenih središta svijesti. Tko bi dakle

[1] »Možda je neizbježno da je ljudski duh, u svojoj nemoći, stigavši na granice s drugu stranu kojih mu izmiče sigurna osnova iskustva, samo sposoban da se vrti unaokolo u magičnomu krugu tradicionalnih tumačenja.« (Betti Direktor Kemijskoga instituta u Bologni). — »Što se tiče pitanja koja sežu na granicu nespoznatljivoga, sva spoznaja koja se gomilala ima dvadeset i pet stoljeća mogla je samo pothranjivati rasprave a da ne učini ni korak naprijed prema rješenju.« (Tannery, Pour la science hellène, — navedeno prema J. Benda u *La tradition de l'Existentialisme*)

mogao izbrojiti dugi lanac kobnih učinaka, usko povezanih jednih s drugima, koje taj osnovni separatizam, zbog učinaka mase i odjeka, spontano pokazuje i povećava unutar totalizacije čovječanstva koja je u tijeku? Željezni zakoni povezuju gospodarske čimbenike, nepremostiva ponavljanja nacionalizma, očitu neizbježnost ratova, nerješive hegelijanske sukobe »gospodara i sluge«: što su, u biti, te tobožnje nepromjenljive i vječne nužnosti ljudskoga života nego izrazi i različite posljedice vanjske stvarnosti i međusobnog suparništva individualnih jezgra misli koje mi svaki pojedinac predstavljamo? — E dobro, još ovdje dignimo glavu i udahnimo! Naime, ako sam tijek evolutivnoga kretanja totalizacije, koji nas nosi, zahtijeva, da bi mogao nastaviti, ne samo da mi idemo prema nekom obliku nepovratnoga (ireverzibilnoga) jedinstva nego da se napreduje u osobnomu — nije li u tome jedan pozitivan razlog da pretpostavimo da će se prije ili poslije nešto u svijetu dogoditi što će promijeniti temeljne uvjete ljudske pojave? Da se naša »osoba« ne izgubi u silnom ljudskom mnoštvu, u kojemu se, svom fizičkom nužnošću, malo po malo zaokružuje — da bi nas totalizacija oslobađala namjesto da nas mehanizira — moramo dobro predvidjeti i proračunati promjenu stanja; želim kazati: moramo upravo pretpostaviti da će ljudske jedinke, pod sve bržim i većim pritiskom koji ih steže jedne uz druge, konačno uspjeti da prijeđu kritičnu pregradu njihova međusobnoga odbijanja da bi se našle u unutarnjem djelokrugu svoje privlačnosti.[1]

Odatle se, očito, javlja potpuno novi svijet koji počinje u drugim dimenzijama i u drugoj sredini, u kojemu ono što je do tada bilo nemoguće može postati lako.

Ako nam se to gledište čini još fantastično, to je jednostavno zbog toga što nemamo dovoljno imaginacije. Međutim, znanstveni je razlog tu da nas podržava i vodi. Ako se, doista, svemir, prije nekoliko stotina tisuća godina, kada se pojavila prva misaona svijest sigurno i neosporno promijenio u samim zakonima svojega unutar-

[1] To je stara misao koju sam iznio prije gotovo 20 godina u (neobjavljenoj) radnji: *L'Esprit de la Terre.*

njega razvoja — kako se ne bi moglo ništa nova pojaviti pod suncem još sutra sa skokom evolucije koji je već otpočeo?

Ukratko:

Ako su društvena totalizacija i znanstvena tehnika smatrane, kao što i dolikuje, kao stvari koje u ljudskoj sredini izravno produžuju veliki proces vitalizacije materije, treba kazati da biološka evolucija, počevši od čovjeka, ne samo ponovno odskače (za jedan stupanj i s novim snagama) — nego da ponovo odskače osmišljavajući se u sebi. Tako darvinsko razdoblje nadživjelosti pomoću naravnoga odabiranja (životni nagon) teži da naslijedi lamarkovsko razdoblje super-života pomoću proračunane invencije (životni zanos). Evolucija u čovjeku postaje unutarnja, postaje svrhovita; i istodobno, u onoj mjeri u kojoj ljudski inventivni napor zahtijeva da bude kontroliran u svom radu i pothranjivan u svom zanosu, ona se moralizira i »msiticira«. In abstracto ili in individuo, tehnika i krepost, znanost i vjera (vjera u budućnost) izgledaju između sebe sasvim neovisne (ili čak suprotne) stvari. U konkretnoj stvarnosti opće evolucije, one iznad određenoga stupnja složenosti i svijesti nužno jedna drugu povlače zbog toga što materija, jednom počovječena, ne može apsolutno više nastaviti da se u sebi nad-sređuje izvan točno određene psihičke atmosfere.

Tako se ukazuje jasna funkcionalna povezanost između fizičke i duhovne energije. I tako se (pod opasnošću da u začetku uguši ljudski skok evolucije) za svemir ukazuje nužnost da se on predstavi našemu iskustvu kao nepovratna (ireverzibilna) sredina poosobljenja.*

* Saint-Germain-en-Laye, 23. rujna 1947.
Revue des questions scientifiques, 20. travnja 1948.

GIBANJE ILI GENEZA?

POLOŽAJ ČOVJEKA I ZNAČAJ LJUDSKOGA PODRUŠTVOVLJENJA U PRIRODI

POSTOJI LI U SVEMIRU TEMELJNA OS EVOLUCIJE?

(Nastojanje da se jasno vidi)

UVOD

S iskustvenoga ili fenomenalnoga gledišta nitko više ne može sumnjati da svemir ne predstavlja jedan golemi vremensko-prostorni sustav korpuskularne prirode iz kojega nam je nemoguće (čak i u misli) osjetilno umaknuti ni natrag, ni naokolo, ni naprijed. S tog stanovišta sve se unutar svijeta pojavljuje i postoji u službi svega. To je najdublji, najopćenitiji i najprivlačiviji smisao misli o evoluciji.

Ali, prihvativši to, postavlja se jedno daljnje pitanje. Možemo li u jednom takvom sustavu, koji je po naravi istodobno organski i atomski, prosuditi pod kojim se posebnim oblikom, stvarno, odvijaju kretanja? Nesređeno gibanje? Ili usmjereno kretanje?... Je li svijet u svojoj strukturi bezobličan? Ili pak, naprotiv, dopušta li on da se u njemu primijeti trag neke povlaštene osi evolucije?

Vođen načelom da je veća povezanost neprevarljivi znak više istine, pokušat ću ovdje pokazati da takva os zaista postoji, koja je točno odrediva pomoću tri (ili čak četiri) slijedeće uzastopne tvrdnje ili približne ocjene, od kojih svaka točno određuje i utvrđuje prethodnu na istoj liniji iskustva i misli:

1. U materijalnomu svemiru život nije slučajnost, nego bit te čitave pojave.

2. U biološkom svijetu mišljenje (tj. čovjek) nije nenadni događaj, nego viši oblik života.

3. U ljudskom svijetu društvena pojava nije neko površno sređivanje, nego ona označava temeljni napredak mišljenja.

K tome, s kršćanskoga gledišta, treba dodati:

4. U ljudskom društvenom organizmu, kršćanski filum ne predstavlja dodatno ili divergentno stablo, nego on tvori samu os podruštvovljenja.

Pregledajmo redom, jedan iza drugoga, te različite članove toga lanca iznesenih tvrdnji — od kojih svaka, vidjet ćemo, predstavlja jedan »test« pomoću kojega, na šahovskoj ploči duhovnih veličina, možemo bolje upoznati i bolje ocijeniti vrijednost i položaj drugoga.

Prva tvrdnja

U materijalnomu svemiru život nije nuz-pojava, nego središnja pojava evolucije

Postavljen i promatran u općem okviru Materije, onako kako se danas ukazuje u očima znanosti, život se izlaže opasnosti da se pričini tragično nevažan u svemiru. Prostorno: mi za nj sa sigurnošću znamo samo na jednoj sićušnoj točki sunčanoga sustava. Vremenski: čitavo njegovo planetarno trajanje, u zvjezdanim razvojima, predstavlja samo prolaz jedne iskrice. Strukturalno, konačno: čini se da ga njegova skrajnja krhkost postavlja na najskromnije i posljednje mjesto među supstancijama koje su nastale tijekom fizičko-kemijskih preobrazbi tvari svijeta. U tim uvjetima, shvaćamo da se, bilo pod perom agnostika kao što su sir Jeans ili Marcel Boll, bilo pod perom vjernika koji su tako uvjereni kao Guardini, pojavljuju isti izrazi čuđenja (više ili manje pomiješani s herojskim pesimizmom ili pobjedonosnom ravnodušnosti) pred prividnom sićušnosti pojave života, promatrane u kozmičkom razmjeru: malo plijesni na zrncu prašine...

Shvaćamo, rekoh. Ali se isto tako čudimo da tako dobri (i čak tako veliki) duhovi nisu zapazili mogućnost i prednosti jednoga sasvim suprotnoga gledišta nego je ono koje su oni prihvatili. U vremenu-prostoru, čini se, život zauzima tako malo prostora da on razumno može biti gledan samo kao dodatnost i slučajnost. U tome je poteškoća. Ali, zašto ne bismo, okrećući tvrdnju, radije kazali: »Ako je život u svemirskoj beskrajnosti proizvod koji se tako rijetko susreće, onda je to upravo stoga što se on, predstavljajući viši oblik kozmačke evolucije, uspijeva ostvariti samo na nekim mjestima i u određenim povlaštenim časovima?« — Iz toga drugog gledišta koje se sastoji u tome da se dopusti da je život sposoban da se — posvuda i oduvijek pod pritiskom u svemiru — pojavi na svim točkama svijeta čim postane moguća njegova izgradnja na tim točkama — iz tog drugog gledišta, kažem, ta će prednost biti uočljiva tek na kraju ove rasprave, tj. kada će se potpuno ukazati povezanost i plodnost duhovnih i moralnih stanovišta kojima to drugo gledište dopušta da se pojave. Važno je, međutim, odsada isticati ovu temeljnu činjenicu da je (usprkos svima priviđanjima i suprotnim predrasudama) zaista najbolji način da znanstveno protumačimo svijet: da se odlučimo da u njemu gledamo živa bića ne nikako kao slučajni pod-proizvod, nego kao nadasve karakterističan i specifičan cilj opće evolutivne pojave.

Oslobodimo zaista život od svih njegovih anatomskih i fizioloških superstruktura tako da ga svedemo na ono što je najbitnije u njegovoj fizičko-kemijskoj prirodi. Tako sveden na svoje najopćenitije ustrojstvo, on se pokazuje kao jednostavan slijed sve veće složenosti na temelju kojega se materija uspijeva organizirati u sve veće i sve bolje organizirana tjelešca. Nije li, sada, istodobno jasno da pseudo-pričinjanje njegove krajnje vremensko-prostorne lokalizacije, sa pseudo-potčinjenošću njegove krhkosti, polako iščezava? Ukratko, naime, ispod tobožnjih »izvanrednih« staničnih sređenja najprije se

nalazi već mnogo brojniji svijet molekula — i zatim, još niže, (beskrajan i stvarno kozmički!) svijet atoma, koji (svaki u svom redu, i preko različitih postupaka[1]) — molekule svojim među-atomskim sređenjima, atomi svojim nuklearnim okupljanjima — odaju upravo *istu težnju* da »upadnu« u sve organiziranija stanja složenosti. Zbog toga moć (živoga) Organskoga — koje se moglo činiti tako izuzetno u prirodi — izražava upravo, na jednom posebno uzdignutom stupnju, isto pravilo koje upravlja svim »anorganskim«. Tako je, da završimo, svemir, od vrha do dna, sveden samo na jedan i to golemi pokret zavijanja[2] (mouvement d'enroulement) koji postepeno rađa jezgre, atome, molekule, stanice i pražive; — život duguje svoja posebna svojstva samo skrajnjim (gotovo *beskrajnim)* vrijednostima koje je na svom stupnju postigao preko složenosti.

Na taj način, oko života, koji više nije smatran kao neka nepravilnost, nego je uzet kao pokazivač smjera (dokaz da je os bila dobro odabrana!) svijet poprima red — on se organizira. Još bolje: on u svojim naprecima postaje, do neke mjere, *izmjeriv*. Evo kako. Vlastitost je materije, koja je korpuskularno ponesena na visoki stupanj složenosti (to pokazuje iskustvo) da se

---

[1] Mogli bismo tako pokušati upoznati slijedeća razdoblja ili treperenja u kozmičkom penjanju prema složenosti (tj. prema Nevjerojatnomu):

a) Pred-atomsko razdoblje: postojanje jezgra i elektrona...

b) Atomsko razdoblje: okupljanje jezgra u atome (određeni i ograničeni broj slobodnih »kućica«.

c) Molekularno razdoblje: okupljanje atoma u zatvorenim ili neograničenim lancima.

d) Stanično razdoblje: okupljanje molekula u usredotočene spojeve.

U svim tim slučajevima, i isključivo sve do čovjeka, čini se da su se ta sređenja u prvom redu vršila igrom slučaja i pipanjima; ali dok u razdobljima *a—c* postignuta okupljanja većinom (osim u vrlo teškim molekulama) odgovaraju čvorištima *stalnosti* — počevši s razdobljem *d* zadržana sređenja predstavljaju povlaštena žarišta *aktivnosti*.

[2] Ovdje bi, bez sumnje, trebalo razlikovati dvije vrste »zavijanja« u evoluciji:

a) *zavijanje mase* koje dijeli materiju a da je ne organizira (na primjer, zvjezdane mase).

b) *Zavijanje složenosti* koje organizira osnovne mase u sve viša oblikovanja.

Svako zavijanje mase ne vodi, zaista, zavijanju složenosti: ali, za uzvrat, svako zavijanje složenosti čini se da ima za svoj početak, ili kao uvjet, zavijanje mase (slučaj se života mogao razviti samo na planetarnoj podlozi).

usredotočuje, da se interiorizira, tj. da se pod-upire sviješću. Što treba drugo kazati nego da se stupanj svijesti — koji postižu bića (naravno, počevši od časa u kojemu taj stupanj postaje zapažljiv) — može iskoristiti kao parametar da bi se procijenili smjer i brzina tijeka evolucije (tj. kozmičkoga zamotavanja) u apsolutnoj vrijednosti.

Primijenimo tu metodu i pokušajmo vidjeti kamo nas vodi.

Druga tvrdnja

U organskom svijetu ljudsko mišljenje nije nuz-pojava, nego središnja pojava vitalizacije

Ako je život, kao što smo upravo pretpostavili, doista vrhunac evolucije, odaje li život, sa svoje strane, dopušta li on da se u njegovu hodu naprijed zapazi vrhunac?

Ni ovdje, na prvi pogled, istraživanja nove znanosti nisu neposredno sklona ideji takve orijentacije. Život se, doista, na isti način, rekli smo, kao unutar zvjezdanih beskrajnosti koje smo sada upoznali, može pričiniti da prelazi u neopipljivo i beznačajno; — tako je, u izvanrednoj raširenosti i raznolikosti živih vrsta koje danas poznaje biologija, ona lijepa jednostavnost koja je, od nižih životinja do čovjeka, čini se, nekoć pokazivala postepeni i redoviti uspon svijesti, ta lijepa jednostavnost je, kažem, mnogo izgubila od svoje jasnoće. Nekoć je »nagon« još mogao biti smatran kao neka vrsta homogene veličine koja se linearno razlikovala (nekako kao toplina) između »ništice« i točke mišljenja koju je označavala ljudska misao. Odsada nam se treba priviknuti da drugačije gledamo stvari. Svijest se nije razbuktala niti se još danas razvija na Zemlji slijedeći samo jednu liniju — ona je to činila i čini na golemoj lepezi ogranaka, svaki ogranak predstavlja posebnu vrstu osjetnoga zapažanja i spoznaje. Koliko je živih oblika, toliko je valnih

dužina svijesti.[1] U tom spektru ili u tom gustom snopu različitih psihizama — kako se usuditi ustvrditi da postoji *jedinstveni* smjer? Zbog toga nastaje oklijevanje u više biologa da postave bilo kakvu ljestvicu vrednota unutar životinjskoga carstva. Je li čovjek doista nešto više nego Praživ? Pitanje je moglo biti postavljeno sa svom ozbiljnošću i ostati bez odgovora. Ako je to tako, trebalo bi kazati da — ako je tijek evolucije bio »usmjeren« sve do pojave života, dalje od te točke — mi prisustvujemo samo raspršavanju u svim pravcima. Staza se gubi... ako se samo ne odlučimo, zbog važnih razloga, da priznamo jedinstvenu, povlaštenu vrijednost *misaonoj* svijesti.

Poslije Bergsona je dosta nepromišljeno postao običaj umanjivati sposobnost mišljenja u odnosu prema drugim oblicima ili drugim stranama spoznaje. U onoj mjeri u kojoj jedna takva težnja označava samo nepovjerenje prema statičkom i apstraktnom geometrizmu takva reakcija je upravo korisna. Međutim, ona bi postala zapravo kobna, ako bi uspjela da nas potakne da zaboravimo doista na izvanrednu bit pojave misli — koja se za jednu svijest sastoji u tome da se u sebi dosta savršeno usredotoči da bi mogla shvatiti (istodobno sebe i svemir) u jasnom okviru sadašnjosti, prošlosti i *budućnosti*, tj. u razmjerima prostora-vremena. Što se više razmišlja o tim revolucionarnim posljedicama koje ta jednostavna promjena unosi u prijašnje stanje svijeta (uvođenje snaga *predviđanja i invencije* koje potiče i vodi »planirani« skok evolucije!), to više se postaje uvjeren da bi bilo jednako smiješno i nekorisno gledati na sposobnost mišljenja kao na neku nepravilnost ili čak kao na neku bolest svijesti kao što je to gledati na život kao na plijesan zemlje, i to više se čovjek osjeća sklonijim jednom drugom tumačenju činjenica, koje se može ovako

[1] To znači da nije dosta, da bismo nastojali shvatiti unutarnji svijet i pridružljive vlastitosti neke životinje, da pokušamo smanjiti i razjediniti našu viziju svijeta; trebalo bi nam poći za rukom da joj promijenimo ugao i modalitete. Odatle, i u tim granicama, antropomorfne obmane koje nas čine sanjarima pred pojavama mimikrije, ili »začuđenima« pred mehaničkim uređenjima koja, da bismo ih izveli, pretpostavljaju u nama čitavu znanost, ali koja kukac ili slijepi miš postižu, bez sumnje, sasvim neposredno.

izraziti: na općem spektru života savršeno je moguće da je linija koja je dovela do čovjeka izvorno oblikovala samo jedno psihičko ižaravanje između mnogih drugih. Ali zbog nekoga razloga zgodne prigode, položaja ili strukture desilo se (stvar potvrđuje iskustvo) da je taj krak, jedini između milijuna drugih, uspio prijeći kritičnu udaljenost koja dijeli Nemisaono od Misaonoga, tj. da se uspio pojaviti na području misaone sposobnosti, predviđanja i slobode. I od tada (usprkos tomu, ponavljam, što on, taj krak, u nekom smislu, predstavlja samo jedan pokušaj između toliko drugih) čitav osnovni val zemaljske biološke evolucije, preko njega se, prodorom koji je on otvorio, od sada žuri i srće naprijed. U golemom rezervoaru živih oblika moglo se činiti da se kozmičko penjanje zaustavilo, propalo. Ali, sa stoljećima nije nikada prestao rasti stupanj svijesti iza ograde. I konačno, na prvom kraju vremenâ, preko ljudskoga mozga (tj. preko najvećega »centro-složenoga« spajanja koje je ikada, što mi znamo, ostvareno u svemiru) proizveden je proboj ograde za kojim je slijedio stalni izlijev misli preko čitave površine biosfere.

S toga stanovišta sve poprima svoj izgled i (još bolje) *sve neprekidno teče* u povijesti svijeta.

Treća tvrdnja

Na području misaonoga života podruštvovljenje nije nuz-pojava, nego bitna pojava počovječenja

U onome što sam dosada rekao u prilog prve i druge tvrdnje, mislim da će mali broj čitalaca u tome nešto pretraživati. Na tomu je području, ima jedno stoljeće, istraživanjem i raspravama, put dobro prokrčen u džungli činjenica. Sada se može potvrditi da je među znanstvenim radnicima gotovo uspostavljena jednodušnost u onome što se odnosi na središnji položaj života u svemiru i čak čovjeka u životu. Ali dalje, tj. s onu stranu čovjeka, promatrana u njegovoj psihičkoj i anatomskoj individualnosti, put se u šumi gubi i rasprave počinju.

Evo nas, tu smo stigli na borbenu liniju. Pogledajmo malo kako izgleda položaj.

Ono što, u toj točki, usporuje napredovanje ili čak zaustavlja zamah duha, to je očito prividna nemogućnost u kojoj se nalazimo da, izranjajući u aktualnu narav, zamislimo nešto organski složenije i psihički usredotočenije od ljudske vrste. Odatle proizlazi nagonska težnja, tako raširena čak među ljudima iz laboratorija, da se na živu plimu i oseku gleda kao na praktično ustaljenu u ovome času na Zemlji. S tog gledišta, život bi se, došavši do misaonoga stupnja, ne samo raspršio u divergentne etničko-kulturne jedinice, nego bi još kulminirao (i, *ako se može kazati, isparavao)* u osamljenim pojedincima od kojih bi svaki u zatvorenom krugu svoje osjetilnosti i svoje spoznaje predstavljao neovisan i apsolutan vrhunac svemira.

To je prvo gledište. Ali bi još trebalo, prije nego se pomirimo s rješenjem u kojemu, ja sa svoje strane, vidim samo potajno priznanje bezizlaza, — još bi trebalo da budemo potpuno sigurni da za snage vitalizacije na Zemlji doista ne preostaje nijedan otvoren izlaz iznad ljudske jedinke. Zid je, kaže se, potpuno zatvoren naprijed. Ali, što činite, i jeste li samo pogledali prema snagama podruštvovljenja?

Zbog naviknutosti i neznanja skloni smo da smatramo isto tako običnom i isto tako nezanimljivom ljudsku društvenu pojavu kao i ljudsku pojavu mišljenja. — »Da ljudske čestice (budući da se svojom nesrećom okupljaju u gomile i mnoštva) osjećaju potrebu da se između sebe srede kako bi im život bio podnosiv — što ima, na žalost, naravnijega? Čista posljedica međusobnoga uređenja. Nikakva tajna u tome!« — To upravo mnogi misle bacajući nemiran i melankoličan pogled na valovito miješanje naroda. I tako je, istim potezom, sva tvorevina ljudskih odnosa i dograđivanja svedena na uvjet pravnoga epifenomena, bez vrijednosti i vlastite postojanosti, i dosljedno bez sutrašnjice . . .

Ali tu, zašto se ne bi, još po treći put, pogledalo na stvari s potpuno oprečnog gledišta od onoga koje se u

početku činilo najobičnije i najjednostavnije? To jest: zašto se ne bi zaključilo — ako se Čovjek ne rađa »mnoštvo« slučajno nego zbog kozmičke strukture — da isto tako ne može biti slučajno, nego da se upravo zbog produženoga učinka »kozmičkoga zavijanja« ljudski sloj tka i u sebi sabire kako mi to vidimo? — S tog gledišta se temeljni razvojni pokret svemira ne bi zaustavio na osnovnom stupnju ljudskoga mozga i osnovnoga ljudskog mišljenja. Nego bi, naprotiv, zakon »složenost-svijest« odatle još snažnije ponovo krenuo prema redu veličine i to preko novih postupaka. Unaprijed se ne raspoređuju samo stanice slučajno naravnim odabiranjem: potpune zooloških jedinke inventivno se penju u organizme planetarnih razmjera. Ako se gleda na društvenu pojavu pod tim organskim kutom ne samo da struktura našega zemaljskoga svijeta postaje shvatljiva, istodobno u cjelini (postepeni uspon napetosti ili psihičke topline pod tehničko-društvenim pritiskom) i pojedinostima (»anatomiji« i »psihologiji« noosfere), nego i čitav proces poprima *konvergentni* aspekt: ljudska pojava pokazuje da ona skreće prema kritičnoj točki zrelosti (i možda čak psihičkoga bijega[1]) koja je označena kolektivnim mišljenjem usredotočenim na jedno te isto žarište svih pojedinačnih mišljenja na Zemlji.

Dalje od toga mi više ništa ne zapažamo, i naša dijalektika zastaje; — osim u slučaju kršćanina koji, koristeći se jednim dopunskim vrelom spoznaje može (to nam preostaje dokazati) učiniti još jedan korak naprijed.

Četvrta tvrdnja

U nastajanju ljudskog društvenog organizma Crkva nije nuz- ili uz-pojava; ona tvori samu os (ili jezgru) okupljanja

Onima koji su se navikli da u religioznoj pojavi gledaju samo konvencionalno združenje duhova u »imaginarnome« ova četvrta i posljednja tvrdnja činit će se

[1] Koji, čini se, zahtijeva iziskivanje nepovratnosti koje se tijekom razvilo zavijanjem svemira u se.

smiješna ili čak zaražena iluminizmom. A, međutim, ona proizlazi neposredno iz međusobnog dodira dviju slika svijeta: one koju smo mi prihvatili u skladu s iskustvom — i one koja se nameće svakome kršćaninu ako želi ostati pravovjeran. Za kršćansku je dogmu, zna se, apsolutno bitna i temeljna misao da se čovjek pojedinac dovršava i u potpunosti postoji samo u organskom jedinstvu svih ljudi u Bogu[1]. I tako se u tom mističnom super-organizmu, koji je povezan u milosti i ljubavi, uz biologiju, čas prije smo to vidjeli, pojavljuje jedan tajanstveni sudionik: želim kazati ljudsko »noosfersko« jedinstvo koje se malo po malo okuplja pod sveobuhvatnim i središnjim učinkom mišljenja. Kako ne bi ta dva super-entiteta (jedan »nadnaravan«, i drugi naravan) težili da se u kršćanskoj misli ne zbliže i ne usklade — zbog toga što je kritična točka Zrelosti koju primjećuje znanost samo fizički uvjet i iskustvena strana kritičke točke Parusije koju kršćanstvo zahtijeva i očekuje u ime Objave? Povezanost dvaju događaja neizbježno zahtijeva (i već je u tijeku) da bude ostvarena u mnogim religioznim duhovima. Međutim, zabilježimo dobro, ta promjena gledišta ide mnogo dalje nego obično misaono ili apstraktno poistovjećivanje dviju komplementarnih predodžbi — racionalne i religiozne — o »svršetku svijeta«.

S jedne strane doista, zahvaljujući tomu približavanju, kršćanska kozmologija, ujednačena i pozitivno povezana na svom vrhuncu s ljudskom kozmologijom, pokazuje se temeljito jednaka ovoj drugoj u stvarnoj vrijednosti. Dogma nije, dakle, obična izmišljena predodžba; ona vjerodostojno proizlazi iz povijesti: i vjernik može, doslovno, ne metaforički, u Kristogenezi osvijetliti i proslijediti genezu svemira oko sebe.

I s druge strane, na temelju te povezanosti dviju »geneza«, kršćanska se uzlazna snaga izravno ukopčava

[1] S kršćanskoga stanovišta (koje se u ovome slaže s biološkim gledištem zgodno dovedenim do kraja njegovih iziskivanja) »sabiranje« se duha, koji se postepeno razvijao tijekom »zavijanja« svemira, odvija u dva vremenska razmaka, i kroz dva stupnja: a) najprije preko laganoga »isparivanja« (osobna umiranja); i zatim, istodobno: b) po učlanjenju u zajednički ljudski organizam (»mistično tijelo«) čija se zrelost dovršava tek na kraju vremena, preko Parusije.

u pokretno ustrojstvo ljudske super-evolucije. Za kršćanina u čijim očima sveukupno počovječenje pripravlja samo konačnu Parusiju, Krist se najprije odražava iz čitave svemirske stvarnosti. Ali, istodobno, svemir sja od čitave Kristove topline i čitave Kristove besmrtnosti. I tako konačno (ne može se previše naglasiti ova temeljna točka) postaje moguć i u ljudskoj se svijesti — psihičkim povezivanjem dviju vrsta vjere (vjere u transcendentno djelovanje osobnoga Boga i vjere u imanentu usavršivost svijeta u razvoju) — počinje ocrtavati doista evolutivni zanos ili, točnije, ljubav o kojoj se upravo može kazati da je jedina vrsta duhovne energije koja je sposobna da potpuno i bez opasnosti (od egoizma i mehanizacije), sveukupnošću svojih snaga, stavi u pokret golemu ljudsku pokretnu silu u kojoj su odsada, na području našega gledišta, usredotočene sva budućnost i sve nade evolucije.

ZAKLJUČAK

Htio bih i nadam se da sam to pokazao. Unutarnje kozmičko kretanje, promatrano pod određenim kutom, prestaje biti nesređeno; i ono se dobro usmjerava, kao što sam govorio, prema određenoj glavnoj osi kretanja na kraju kojega se odvaja ljudska pojava kao najrazvijeniji oblik najopsežnijega i najznačajnijega procesa (zamotavanja) svemira. Osim toga, kao što smo također najavili, tu os zgodno određuju tri sukcesivne tako usko povezane vjerojatnosti da se ne bi mogla prihvatiti ili odbaciti nijedna od njih, a da se ne poveže s onima koje prethode ili, obratno, da ne prekine s onima koje slijede.

U prisustvu te povezanosti (koja nije zatvorena kao povezanost nekoga sustava, nego otvorena kao povezanost jedne metode ili ključa progresivnoga istraživanja) — u prisutnosti, kažem, tolike povezanosti, smatram da bi trebalo i te kako ozbiljnih pozitivnih razloga da joj se otmemo; ja sa svoje strane ne vidim nikakva proporcionalnoga razloga. Preostaje da nijedna od gore spo-

menutih tvrdnja, posebno ako se uzme zasebno, nije potpuno deduktivna ni, dosljedno, nametljiva: odgovara intuiciji, tj. nekoj vrsti izbora. Svakomu je kolutu moguće da se oslobodi iz lanca. Ali, tada, neka se dobro zna, s posljedicom i pod uvjetom da pristupi drugoj vrsti izbora. To prijeti, međutim, za jedan logičan duh, da se opasno odrazi na području djelovanja.

Uzmimo, na primjer, posebno kritičan i izrazit slučaj treće tvrdnje ili opredjeljenja.

Prihvaća li se misao koju snažno podržavaju činjenice da čovjek pojedinac stiže do svoga vrhunca (tj. da se osmišljava i potpuno u sebi poosobljuje) samo solidarno sa svim drugim sadašnjim, prošlim i budućim ljudima? U tom slučaju, tako razbuđena svijest u svakome čovjeku da je on odgovorni elemenat evolucije u tijeku nagloga skoka čini da se neposredno, u isto doba kada i volja i razlog da se djeluje, pojavljuje temeljno pravilo dužnosti i točan sustav moralnih načela. U pitanju ljubavi, novca i slobode, na političkom, gospodarskom i društvenom području — ne samo da su osnovna linija vladanja i pravilo izbora strukturalno određeni (»sve više u konvergentnosti«) nego su još k tome našoj potrebi istraživanja i stvaranja neiscrpno dani pozitivno opravdanje i pozitivna hrana (»dovršavati u nama svemir«). S tog stanovišta sve poprima smisao i sve se »oduševljava« — val ljudskoga soka, vidjeli smo, s tim se ponovo penje u srž kršćanske vjere.

Odbija li se, naprotiv, da se u ljudskom podruštvovljenju išta drugo vidi osim nekog slučajnoga sređenja, nekoga »modusa vivendi« koji u sebi nema nikakve vrijednosti rasta? Tada je (u najbolju ruku, osim nekih osnovnih pravila koja se brinu za životni prostor pojedinca) osnovna potpora političko-gospodarsko-društvenih odnosa na Zemlji svedena na svojevoljni sustav konvencionalnih i nesigurnih naputaka. Sve u ljudskom društvu postaje (u najgorem smislu riječi) »umjetno«; sve gubi svoju ozbiljnost, svoju hitnost, svoju važnost; i samo kršćanstvo čini se, pod tim svjetlom, samo kao neka

vrsta čudne izrasline bez analogije i bez korijenja u samom Fenomenu.

Kako ne bismo, pred takvim razmimoilaženjem stanovišta, vidjeli da je trud koji smo ovdje poduzeli da odredimo kozmičku os evolucije — daleko od toga da bi bio jednostavno umno umišljanje — na putu da postane uvjet za daljnji život naše vrste? I kako ne bismo posebno osjetili da se čovječanstvo oko nas baš sada ponovno prebraja i ponovno skuplja prema više ili manje središnjoj i organskoj vrijednosti koju priznajemo socijalnoj pojavi?*

* Pariz, 20. prosinca 1947.
L'Anthropologie, rujan 1948.

USMJERENJA I UVJETI BUDUĆNOSTI

Budućnost (pod tim mislim na ljudsku budućnost) ima sigurno nešto nepredvidivo u sebi. Ljudska evolucija, čini se, odlučno izmiče svakoj mogućnosti točnih proračuna koliko zbog fizičkih varijabla od kojih ovisi, toliko (i još više) zbog neprestano sve većeg pojavljivanja u njoj psihičkoga (individualni »izbori«) prema statističkom. Bila bi to, dakle, sto puta spomenuta pogreška govoriti kao da biologija može ikada u svojim anticipacijama budućnosti postati neka vrsta astronomije. — Ali, nije li to druga skrajnost, potpuno jednako opasna, govoriti i raditi kao da se nasuprot našoj »slobodi« otvara potpuna neodređenost budućnosti. Bilo što da su o tome u posljednje vrijeme govorili egzistencijalisti, sigurno je *znanstveno* netočno da se trajanje ispred nas pokazuje kao djevičanska »izotropna« supstancija u kojoj bismo mi mogli po našoj volji i ekvivalentno klesati u svim smjerovima. Život (i posebno ta krajna točka života koju predstavlja čovječanstvo) nije jednostavno *stanje*. On je (domalo ću se povratiti na tu točku) golemo usmjereno kretanje, povezano sa samom strukturom kozmogeneze. Stoga život ima »nit« koju ništa ne može prekinuti, i koja treba ostati ne oslabljena, nego poštovana, iskorištena i izražena do kraja i nadasve u najvišim i najsvjesnijim oblicima njezina razvoja.

U jednom satu, u kojemu se predstavnici, došavši sa sve četiri strane svijeta, sakupe u razne skupine da pokušaju zacrtati prvi plan budućega društva, čini mi se da će biti bitno (to je predmet ovoga kratkoga osvrta)

da nabroje glavne *osi* izgradnje izvan kojih bi bilo potpuno smiješno zamišljati i tražiti da se promiče uređenje ili bilo kakvo unapređenje zemlje: *smjerovi* hoda i rasta, kojima se, *pod nekim uvjetima,* neće moći ni u kojemu slučaju oteti čovječanstvo — i to sve manje i manje — iako je slobodno ili, točnije, upravo zato što je slobodno.

I. SMJEROVI

Kakvi god bili posebni modaliteti uređenja koje će sutra imati, čovjekov svijet — to je moja postavka — već sada pokazuje neke orijentacije razvoja, neke linije embriogeneze, o kojima se može bez oklijevanja kazati da su konačne i da će se s vremenom samo ojačati. — Izvan svakog sistematskog tumačenja (ja ću ovdje jedno predložiti), tj. na temelju čisto objektivnoga popisa činjenica koje se promatraju, te se osi rasta mogu svesti na tri.

a) Na prvomu mjestu: *trajni rast društvenoga jedinstva* (rast ljudskoga mnoštva i rasa).

Očito, još nitko ne može proreći prema kojoj nas određenoj vrsti svjetskoga grupiranja vode događaji. Ali već sada je jedna stvar sigurna čije mi se teoretsko upoznavanje i praktična primjena čine da su *condicio sine qua non* svake vrijedne rasprave i korisnoga napora u pitanju političkoga, gospodarskoga i moralnoga sređivanja suvremenoga svijeta: da ništa, apsolutno ništa — odlučimo se konačno da to vidimo — ne može zaustaviti društvenoga čovjeka u njegovu hodu prema neprestano sve većim među-vezama i koheziji. I evo zašto. — Na zatvorenoj površini Zemlje, ljudsko mnoštvo, poslije jednoga razdoblja ekspanzije koje skriva sva povijesna vremena, sada ulazi (zbog naglog, ali ne slučajnoga ubrzanja svoje brzine reprodukcije) u fazu pritiska koji možemo pokušati urediti, ali za koji nam ništa ne dopušta predvidjeti da se on ikada unaprijed mora obrnuti. Kako, dakle, na taj pritisak spontano reagira ljudsko društveno biće? Iskustvo to pokazuje, — i teorija bi to lagano protumačila: *organizirajući se.* Da bi odgovorili, i na neki način umakli planetarnom stiskanju, pojedinci vide da su prisiljeni (i postepeno pristaju) — bilo da se (u prvom redu) očuvaju, bilo (zatim) da razvijaju svoju slobodu kretanja— da se sve vještije između sebe *sređuju.* I, budući da se pritisak sređenja na ljudskoj masi vrši upravo na jedinstvenoj i cjelovitoj ljestvici, to se, konačno, odgovor mora nužno životno očitovati preko društvenoga sređenja potpuno jedinstvenoga tipa. Kazao sam to na drugom mjestu[1], i to opet ponavljam ovdje: na ovom evolucionom stupnju na kojemu se nalazimo, prije bi se spriječilo Zemlju da se okreće, nego čovječanstvo da se u cjelini sjedini (da se totalizira).

b) Na drugome mjestu, i u uzajamnoj povezanosti: *porast tehnike i strojarstva koji postaju općeniti.*

I ovdje je stvar jasna i razlozi očiti. U čovječanstvu koje se pod pritiskom ujedinjuje i u kojemu, dosljedno, razni organizmi idu za tim da zauzmu planetarne razmjere, neizbježno je, u prvom redu, da mehanički aparat društva postane sveobuhvatan, golem. Ali ta jednostavna promjena stupnja, sama po sebi, ne bi bila dostatna da oko nas protumači nagli i nepovratni porast industrijskoga fenomena. Ono što je, stvarno, snažno pospješilo razvoj stroja i to zauvijek u svijetu — jest to da, istodobno, olakša i beskrajno poveća naš rad. S jedne strane, zahvaljujući njegovim čudesnim automatskim radnjama, on nas oslobađa strašnoga tereta fizičkoga i duševnoga rada. I, s druge strane, zahvaljujući onom divnom povećanju koje on pridonosi našim osjetilima, u pitanju uvećavanja, prodornosti i točnosti, on neprestano povećava područje i uspješnost naših percepcija. — Zadovoljstvo dano našoj dvostrukoj urođenoj težnji *prema najvećoj svijesti uz najmanje truda:* upravo je osnovni san svakoga živoga bića!... Kako bi se, u tako povoljnom smjeru, ljudski napredak, koji je jednom otpočeo, ikada zaustavio?

c) I na trećem mjestu, da završimo: *rast gledišta.*

Može se kazati da nam je povećana moć naših instrumenata osjetljivo pomogla pri produbljivanju naših

[1] *Ljudska planetizacija,* usp. str. 123.

pogleda na koje ovdje mislim. Međutim, u jednom općenitijem i značajnijem smislu (pod tim shvaćam napredak našega misaonog poimanja svemira) to produbljavanje neizbježno proizlazi iz naše opće prevlasti nad fizičkim snagama svijeta. Zahvaljujući toj tehničkoj prevlasti, to smo vidjeli, u ljudskom se mnoštvu širi sve veći val slobodne energije: već postojeća energija, ali koja je do tada bila utrošena u ručnom radu; i, k tome, uspavana energija koju je razbudio, »stvorio« bolji poredak materije. Čini se odlučno da postoji samo jedan način da tu raspoloživu snagu, koja se jednom našla u ljudskom društvenom organizmu,[1] iskoristimo i s njom se poslužimo: tj. da je pretvorimo u pothvat istraživanja i stvaranja. Što je čovjek slobodniji, to više misli. I što više misli, to više slike oblikovane u njegovu mozgu neizbježno teže da nastave dalje i da se sređuju u sve točnije povezane sustave. Zbog toga, spontano, veliki moderni tehnički val prati sve veće mnoštvo teoretskih briga i razmišljanja. Svatko to zna, a da i nije pomišljao da dobro procijeni opravdanost i važnost na oči tako obične činjenice: stvar koju je na svijetu najmanje moguće zaustaviti — jest kretanje misli. Isto tako, i uzimajući tu pojavu u svoj njezinoj općenitosti, ono što možemo najsigurnije ustvrditi kada se radi o ljudskoj budućnosti jest to da ništa nikada ne može spriječiti čovjeka da nastoji na sve misliti i sve do kraja istražiti.

Sve veće jedinstvo, sve veća tehnifikacija i sve veća racionalizacija ljudske Zemlje. Čini mi se da bi trebalo zatvoriti oči pred prizorom današnjega svijeta da bismo mogli umišljati da možemo ikada izbjeći bilo kojemu od ta tri temeljna smjera. Ali odmah dodajem da bi isto tako trebalo da budemo neosjetljivi na ono što ću ja nazvati, u nedostatku boljega izraza, »uzvišenost« svemira da bismo se prestrašili ili pobunili pred onim što bi u osnovi bilo pogrešno gledati kao ponižavajući napad na našu slobodu. Zašto, naime, konačno ne prepoznati u istodobnom porastu društvenoga, stroja i misli, čiji nas

[1] Samo ako izuzmemo povratne slučajeve uspavanosti (traženje blagostanja nasuprot napretku) koje trenutno i mjestimično širi pretjeranost lagodnosti i udobnosti.

trostruki val podiže, bitni i temeljni proces života: želim kazati: organsko zavijanje kozmičke tvari u se — zamotavanje pomoću kojega uvijek nastaje sve više jedinstva — podržavana sa sve više svijesti, uz sve složenija sređenja? Gotovo prisilno ključanje misli pod organizacijom koju nalaže planetarni pritisak: čak na ovom još početnom i napola-pasivnom stupnju našega počovječenja, mi ne umišljamo da smo izvrgnuti snagama podjarmljivanja, nego spoznajemo da smo pod snagama oslobođenja.[1]

Sva je stvar u tome da — u povezanomu razvoju dvaju žarišta, tj. tehničkoga sređenja i misaone svijesti, na kojima se čovječanstvo *nastavlja razvijati* — ovaj drugi, u skladu s temeljnim zakonom »životnoga zamotavanja«, postiže uvijek više važnosti i samosvojnosti.

I upravo preko te povezanosti, nužno se, uz pitanje smjerova, postavlja pitanje uvjeta budućnosti.

II. UVJETI

Ako se ljudska društvena skupina, uzeta u kolektivnoj igri svojih sloboda, ne može oteti nekim nepovratnim zakonima promjene — znači li to da se svijet, promatran prema svojoj osi »veće složenosti« (tj. sve veće slobode), u sebi uvija s istom sigurnošću kao što se, prema drugim smjerovima, širi i praskavo izlijeva? — Drugim riječima, budući da nas jedan određeni broj nesuzdrživih čimbenika sili da napredujemo, bez mogućega povratka nazad, prema sve većem počovječenju — bi li zbog toga trebalo zaključiti da se biološka evolucija na Zemlja mora lagano dovršiti, odnosno misao nužno uspjeti da se do kraja oblikuje?

Nipošto. I to zbog niza razloga (tj. uvjeta koje treba ispuniti) na koje — od najpovršnijih do najdubljih — moram ovdje upozoriti: uvjeti nadživljavanja; zatim uvjeti zdravlja; i, konačno, nadasve, uvjeti sinteze.

[1] To ne znači, na žalost, da osloboditeljsko djelovanje ne zahtijeva — da bi se ostvarilo — određenu patnju, padove i čak barem prividne gubitke: čitavo pitanje ponovno-postavljenoga Zla (koje je razumljivije, čini mi se, nego u slučaju statičkoga svemira) u našem gledištu svemira *u evoluciji*.

a) Najprije: *uvjeti nadživljavanja.*

Ja ovdje ne mislim posebno na opasnosti, koje bi mogle zadesiti Zemlju, od neke zvjezdane katastrofe koja bi je prerano učinila nenastanjivom: pretpostavljeno trajanje (nekoliko milijuna godina) čitavoga ljudskoga razvoja tako je slabašno u odnosu čak na skraćeno trajanje astronomskih vremena da se čine nevažnima mogućnosti promjene sunčane ravnoteže tijekom antropogeneze. Neću više isticati ni doista nevažnu vjerojatnost nerazumnoga ili zločinačkoga pokusa koji bi mogao uništiti svijet (postoji ipak nagon planetarnoga očuvanja...), ili pak neku zaraznu bolest koja bi učinila da nestane jedna tako dalekovidna, tako napredna i tako posvudašnja skupina živih bića kao što je to čovječanstvo, koje je postalo zrelo. Smatram, naprotiv, da treba posvetiti najveću pažnju poklicima na uzbunu kao što je onaj koji je u zadnje vrijeme naglasio g. Fairfield Osborn u svojoj knjizi koja nosi naslov *»Naš planet u rasipanju«.*[1]

Ne trošimo li mi, u našoj žurbi da idemo naprijed, nerazborito svoje rezerve do te mjere da bi se naš napredak mogao sutra zaustaviti zbog nedostatka opskrbe?... Na području fizičke energije i čak neorganskih tvari znanost nazire ili već posjeduje neiscrpne nadomjestke u uglju, nafti i nekim metalima. Ali, na području hranjivih proizvoda — koliko će trebati vremena da nas kemija (ako ona ikada to uspije) neposredno hrani iz uglja, dušika i drugih jednostavnih elemenata?... Međutim, stanovništvo na Zemlji vertikalno raste, a oranice nestaje, bez ikakve pažnje, na svim kontinentima. Pazimo: mi još imamo glinene noge...

b) Zatim: *uvjeti zdravlja.*

Pod tim podrazumijevam mnogo manje higijensku brigu i fizičko uzdržavanje (na to se dovoljno misli) nego životna pitanja koja postavlja genetika, a na koje se, međutim, rado zaboravlja. Broj ljudi na Zemlji, malo

[1] *Our plundered Planet* (Brown and Co., Boston, 1948.). Usp. u *Harper* (veljača 1948) dobro dokumentirani članak C. Lestera Walkera: *Too many people.*

prije sam spomenuo, pošto je samo lagano rastao do osamnaestoga stoljeća (oko 400 milijuna), stao se naglo dizati, na uznemiravajući način: 800 milijuna na kraju XVIII stoljeća; milijardu i 600 milijuna 1900. godine; više od dvije milijarde 1940. godine; i usprkos ratu i gladi, prema postotku sadašnjega množenja, za slijedećih 25 godina predviđa se prirast od pola milijarde... Jasno je da ta demografska eksplozija (usko povezana sa stanjem relativno ujedinjene i industrijalizirane Zemlje) čini da se kvantitativno i kvalitativno pojave potpuno nove potrebe i potpuno nove poteškoće. Od paleolitika, i posebno od neolitika, čovjek je stalno živio u stanju ekspanzije: rasti i množiti se — za nj je to bila jedna te ista stvar. A eto, sada odjednom pred nas izbija i strahovitom se brzinom približava zid zasićenosti. S jedne strane, kako učiniti da — na zatvorenoj površini planeta — ljudski pritisak (koji je po sebi spasonosan, jer on, vidjeli smo, nosi sa sobom društveno jedinstvo) ne prijeđe *optimum* iznad kojega bi svaki daljni porast broja značio samo glad i zagušivanje? I, nadasve, kako učiniti da se u tom brojčanom optimumu pojavljuju što je moguće u sebi skladnije jedinke i isto tako što je moguće složnije između sebe? Individualni »eugenizam«[1] (rađanje i odgoj koji daju samo najbolje moguće plodove) i rasni eugenizam (skupina ili mješavina različitih etničkih vrsta, koje nisu prepuštene slučaju, nego ostvarene u ljudski najpogodnijim odnosima): u ta se dva smjera, znam to dobro, susrećemo — bilo s gledišta »tehničke organizacije«, bilo s gledišta »psihološkoga otpora« — s prividno nesavladivim poteškoćama. Ništa ne smeta što je od sada sasvim prisutno pitanje zdravoga izgrađivanja čovječanstva, koje sve više raste pred našim očima. Hoćemo li, potpomognuti znanošću i podržani obnovljenim smislom vrste, znati prebroditi opasne vrtloge?

[1] Ta je riječ ovdje očito uzeta u svom općem i etimološkom smislu: »usavršavanje u produženju i dovršenju vrste«.

c) I, konačno, najvažniji od svih uvjeta: *uvjeti sinteze.*

Što znači taj izraz? — Čovjek se, govoreći kozmički, primijetio sam, kolektivno nalazi zahvaćen u jednom »vrtlogu« organizacije, koji, prolazeći iznad glave pojedinaca, povlači ih i podiže sve zajedno prema povećanju napetosti njihove misaone moći pomoću porasta tehničke složenosti. Ali, s obzirom na samu narav *misaone* pojave, kojemu pravilu, da bi uspjela, treba pretpostaviti da mora udovoljiti ta promjena? — Ovome, bitno: da se ljudske jedinke, pod sređivanjem pritiska, koje ih skuplja u jedinstveno složeno žarište istog gledišta, okupljaju i zbližavaju ne samo bez izobličenja, nego još uz povećanje njihovih »centričnih« osobina, tj. njihove osobnosti[1]: radnja je delikatna, i čini se da se biološki ne može ostvariti izvan atmosfere (ili topline) jednodušnosti, tj. uzajamne privlačnosti. U toj posljednjoj točki čini se da posljednja »totalitaristička« iskustva dopuštaju da se donese odlučan sud: povezane između sebe, izvanjski, prisilom, u samoj službi, jedinke se pogoršavaju, nazaduju; mehaniziraju se. Da se ponovno poslužimo s već maloprije upotrebljenom usporedbom, žarište svijesti ne uspijeva da se, u čisto prinudnim uvjetima, normalno oblikuje počevši od tehničkoga žarišta društvenoga sređivanja. Samo, jedinstvo koje je ostvareno od ljubavi i u ljubavi (ako riječ »ljubav« uzmemo u njezinu najopćenitijem i najrealističnijem smislu »međusobne unutarnje privlačnosti«), samo jedan takav oblik jedinstva — budući da približava bića ne površno, dodirno, nego intimno — fizički ima svojstvo da čini ne samo različitim (diferencira) jedinke koje organizira nego da ih poosobljava. Što konačno znači da se čovječanstvo, čak ni pod neodoljivim djelovanjem snaga koje ga okupljaju, neće uspjeti pronaći ni oblikovati — osim samo ako se ljudi uspiju između sebe ljubiti u samom činu njihova zbližavanja. — Ali, pod kojim je uvjetom, zapravo, ostvarivo to zagrijavanje srdaca? — Nedavno sam, u jednoj raspravi o

[1] U stvari trebalo bi kazati da tu postoji ne samo jednostavan uvjet uspjeha, nego pozitivna težnja rasta. Prisiljen da se (kolektivno) totalizira, čovjek se, istodobno ni pod kakvu cijenu, ne može odreći da se poosobljava: to je čitavo pitanje i drama antropogeneze.

oblikovanju noosfere[1], iznio da bi sama žestina vanjskoga pritiska koju doživljavamo zbog relativnoga stezanja planeta mogla upravo jednoga dana učiniti da mi nadiđemo tajanstvenu površinu sve većeg odbijanja koje najčešće suprotstavlja ljudske čestice između sebe te učiniti da se nađemo u snažnom, i još neslućenom, polju naše osnovne privlačnosti. Drugim riječima, od nasilnoga približavanja pojavila bi se, konačno, privlačna snaga. — Danas sam daleko manje sklon pomišljati da je stiskanje ljudskoga mnoštva, *samo po sebi*, dostatno da to mnoštvo zagrije. Ali, bez sumnje, čvršće nego ikada, ustrajno vjerujem u skrivenu opstojnost snaga privlačnosti i u eventualno snažno djelovanje — među ljudima — tih snaga, koje su u svome redu isto tako snažne kao što nam se, na drugomu kraju spektra složenosti, sada pokazuju nuklearne energije. Nisu li, međutim, upravo ti oblici privlačnosti, koje zahtijeva naše jedinstvo, u biti, povezani s izražavanjem nekoga posljednjega (istodobno transcendentnoga i imanentnoga) Središta psihičkoga okupljanja koje je upravo isto kao i ono čija se opstojnost — otvarajući ljudskom djelovanju izlaz u Nepovratno — čini neophodna (vrhovni uvjet budućnosti!) da bi evoluciji koja je postala misaona, tj. svjesna budućnosti, usprkos sjenama smrti, sačuvala *težnju* za napredovanjem?...[2]

I ne pokazuje li se, u tom slučaju, da uspjeh antropogeneze — ovisan konačno od čvrstoga dodira sa super-kozmičkim — bitno, usprkos neumoljivosti svojih vanjskih uvjetovanja, skriva jedan nesvodivi elemenat neodređenosti i nesigurnosti?

ZAKLJUČAK

Kako se, konačno, između tih različitih utjecaja »za i protiv« uspostavljanja ravnoteža? Tj. u kojem smislu možemo dopustiti, radije nego u nekom drugom, da se — u dilemi koja se biološki postavlja našoj zoološkoj

[1] Usp. prije: *Prihvatljivo biološko tumačejne ljudske povijesti: Oblikovanje noosfere*, s. 151.

[2] Usp.: *Ljudski skok evolucije i njegove posljedice*, s. 189.

skupini (ujediniti se ili propasti) — dâ riješiti bitna neodređenost ljudske avanture?

Već sam imao priliku da se o toj točki izrazim na drugome mjestu.[1] Što se više promatra u prošlosti, kroz milijune godina, hod života, koji neprestano raste; što se više misli na sve veće mnoštvo misaonih jedinki koje izgrađuju noosferu — to više se isto tako osjeća u sebi kako raste uvjerenje da čovječanstvo, po nekoj vrsti »nepogrešivosti velikih brojeva« — ono, stvarno pročelje evolucionoga vala, tijekom svojega usmjerenog tapkanja, mora pronaći pravi put i neku točku izranjanja prema gore. Daleko od toga da se slobode zbog mnoštva neutraliziraju; dogovornom igrom i tim što su brojnije, one se ispravljaju i popravljaju kada se radi o napredovanju u onomu smjeru prema kojemu su one iznutra usmjerene. Ja se stoga kladim bez oklijevanja, nipošto slučajno, nego na osnovu opravdanoga proračuna, za konačnu pobjedu počovječenja nad svim nepovoljnim prilikama koje ugrožavaju napredak njegova razvoja.

Za jednoga kršćanina (uz uvjet da njegova kristologija, u kolektivnomu dovršenju zemaljskoga čovječanstva, gleda ne samo, ni u kom slučaju, indiferentan ili pak nepogodan događaj — nego preduvjet[2] za konačno »parusijsko« uspostavljanje Kraljevstva Božjega) — za jednoga takva kršćanina, kažem, konačni biološki uspjeh čovjeka na Zemlji je ne samo vjerojatnost nego sigurnost: budući da je Krist (i svijet virtualno u njemu) već uskrsnuo. Ta je sigurnost, jer proizlazi iz »nadnaravnoga« čina vjere, supra-pojavnog reda, to čini da ona u nekom smislu dopušta da su u vjerniku prisutne, na njihovu stupnju, sve tjeskobe ljudskoga života.*

[1] Usp.: *Prihvatljivo biološko tumačenje ljudske povijesti: Oblikovanje noosfere*, s. 151.
[2] Nuždan, ali ne dovoljan uvjet.
* Pariz, 30. lipnja 1948.
Psyché, listopada 1948.

BIT IDEJE O DEMOKRACIJI

Biološki pristup problemu

Ideja o demokraciji nije neki od onih apstraktnih pojmova koji bismo mogli — kao što to biva na primjer u geometriji — točno odrediti jednostavnim umovanjem. Slična drugim pojmovima (kao što su: evolucija, napredak, feministički pokret itd.), od kojih su živjele tolike moderne ideologije, demokracija je bila u svom početku i još je velikim dijelom samo izraz koji se približio dubokoj, ali neodređenoj težnji koja nastoji da se očituje i oblikuje. — Zbog toga pitanje njezina osvjetljenja pokazuje isto toliko (ako ne i više) psihologije koliko i logike. Ne odvija li se čitav naš život, svakome od nas, kroz niz često na izgled suprotnih čina i pokušaju da nas odgonetne? — Ali, da bismo se odgonetnuli, nije li prije svega potrebno upoznati svoju narav, svoju povijest i svoj temperamenat?

Pogledajmo ne bi li, slučajno, suvremeni porast i s tim tajna bit ideje o demokraciji postali shvatljiviji ako bismo se — ostavljajući privremeno po strani političke i pravne strane problema — pokušali dotaći predmeta polazeći od biologije?

Postavljeno je pitanje glasilo: »Što je demokracija?« Ne bi li bilo točnije i plodnije da se, mijenjajući malo riječi, zapitamo »Što se zapravo krije *iza* ideje o demokraciji?«

I. SADAŠNJE EVOLUTIVNO STANJE ČOVJEČANSTVA

Praktično, svi oni (etnografi, političari, ekonomisti...) koji po svom zvanju proučavaju i izgrađuju društvo rade kao da je društveni čovjek među njihovim rukama netaknuti vosak koji oni mogu po volji oblikovati: i to a da, očito, i ne slute da je živa supstancija s kojom oni rukuju, naprotiv, po samoj svojoj formaciji, obilježena nekim strogo određenim linijama rasta — linijama koje su dovoljno gipke te dopuštaju da ih iskoriste graditelji nove Zemlje, ali isto tako dovoljno snažne da su u stanju srušiti svaki pokušaj uređenja koji ne bi o njima vodio računa.

Pošto je to tako, najosnovnije svojstvo (ili, bolje reći, ono iz kojega proizlaze sva druga) — između različitih strukturalnih svojstava koja su svojstvena ljudskoj supstanciji — za čovječanstvo jest sigurno to da se, dvostrukim učinkom planetarnog pritiska i psihičkoga prožimanja, nalazi u tijeku neodoljivoga ujedinjavanja i organiziranja u sebi. To, međutim, uz slijedeću (apsolutno bitnu) rezervu da postignuto jedinstvo, da bi bilo sposobno za život i postojano, ne smije nipošto gušiti nego razvijati onu nesaopćivu izvornost svake jedinke u ujedinjenom sastavu: ta je stvar moguća, kao što to potvrđuju, u manjem omjeru, svi dobro uspjeli ekipni slučajevi ili dobro uspjela udruženja. Za jednog vješta promatrača, doista je potpuno jasno da bi bilo lakše spriječiti Zemlju da se okreće, nego čovječanstvo da se mučno, ali neodoljivo, dvostrukim povezanim gibanjem, miče prema totalizaciji koja poosobljava. — Ta evolutivna situacija (koja je u vezi s još mnogo općenitijim kretanjem »zavijanja«, tj. kretanjem kozmičkih razmjera) mogla je tako dugo ostati nezapažena dok je ljudsko podruštvovljenje bilo u svom početnom razdoblju *ekspanzije* (posvudašnjega zauzimanja Zemlje). Ali, tim što se oko nas bolje odražava drugo razdoblje sve snažnijega podruštvovoljenja, u koje smo upravo ušli — to ona postaje sve uočljivija. I baš to, ako se ne varam,

u onoj mjeri u kojoj počinje prodirati u našu svijest, u dubini naših duša, pokreće nemiran svijet takozvanih »demokratskih« težnja.

II. BIOLOŠKA DEFINICIJA I BIOLOŠKO TUMAČENJE DUHA DEMOKRACIJE

Pretpostavimo, doista, da je suvremeno, tako čudno priljepčivo »oduševljenje« za »demokratski« ideal samo osjećaj praćen zavodljivom snagom pokreta — koji prihvaća čovjek — jer ga taj pokret, preko zajedničke organizacije zoološke skupine kojoj on pripada, vodi prema određenim novim stanjima super-poosobljenja — ili, što je u stvari isto, super-mišljenja. Drugim riječima, poistovjetujmo »duh demokracije« s »evolutivnim smislom« ili »smislom vrste« (ovaj posljednji, što se tiče čovjeka, ne označava više samo težnju za trajnošću putem množenja, nego volju za rastom vrste pomoću sređenja). — Nije mnogo potrebno, čini mi se, pa da vidimo kako mnoštvo točaka koje su bile tamne postaju jasne, i kako se (barem u teoriji) razrješuju neka uznemiravajuća protuslovlja.

Pokažimo to najprije s obzirom na tri legendarna svojstva (sloboda, jednakost, bratstvo) koja su nerazrješivo povezana u našem duhu uz misao o svakoj narodnoj vladi; — i zatim u slučaju sukoba, žešćem no ikada, koji ne prestaje međusobno suprotstavljati dva — liberalni i socijalistički — oblika demokracije.

a) *Sloboda, jednakost, bratstvo.*

1789. godine ta je glasovita krilatica uzbudila Zapad. Pa ipak je toliko trebalo, to su činjenice potvrdile, da njezin sadržaj jasno shvate oni koje je njezina vatra raspalila. Sloboda: da se *sve* radi? Jednakost: u *svim* točkama? Bratstvo: na *kojim* zajedničkim vezama temeljeno?... Još danas se te tri magične riječi daleko više *osjećaju nego shvaćaju*. Ali, ne poprima li njihova sigurna i neodređena privlačnost određeniji oblik čim se mi

postavimo u biološko gledište koje sam upravo preporučio?

Sloboda: tj. ponuđena zgodna prilika svakome čovjeku (otklanjanjem smetnja i pružanjem prikladnih sredstava) da se, idući *do kraja* samoga sebe, »trans-humanizira«.

Jednakost: tj. pravo za svakoga čovjeka da, prema svojim sposobnostima i snagama, *sudjeluje* u zajedničkom naporu da, jedan s drugim, promiče budućnost pojedinca i budućnost vrste. — Nije li doista ta opravdana potreba i taj opravdani zahtjev *sudjelovanja* u ljudskoj stvari (tj. ona potreba koju je svaki čovjek osjetio da koegstenzivno živi s čovječanstvom) — upravo ono, što ovoga časa uznemiruje, snažnije nego sve materijalno potraživanje, određene društvene slojeve i određene rase koje su sve do sada bile »izvan igre«?

Bratstvo: tj. međusobni svakome čovjeku svojstven osjećaj organske povezanosti koja se temelji ne samo na našoj više ili manje slučajnoj su-opstojnosti na površini Zemlje, ili čak na nekom zajedničkom porijeklu — nego na činjenici da svi zajedno predstavljamo *krajnje pročelje,* vršak evolutivnoga vala koji je još u punom tijeku.

Sloboda, jednakost, bratstvo — ne više neodređeni, bezoblični, nepokretni, — nego upravljeni, usmjereni, aktivirani pojavom dubokog pokreta koji ih podržava i nosi.

Ne postaje li, zaista, sve jasnije, zahvaljujući tome usmjerenju?

b) *Liberalna i usmjerena demokracija*

Upitni list UNESCO-a uzgredno spominje suprotnost, na koju upozorava Tocqueville, između »demokracije« i »socijalizma«. Međutim, na jedan općenit način, neprekriveni je zadatak čitave ankete da, barem pojmovno, pronađe rješenje za napetost koja, upravo na tomu području, suprotstavlja, ovoga časa, Istok i Zapad svijeta.

Pa dobro, to tako čudno i tako uporno dijeljenje koje neprestano čini da se, unutar svih tzv. »demokratskih« pokreta, ponovno pojavljuju dva suprotna pojma: liberalizam i usmjerena ekonomija (tj. individualizam i totalitarizam) ne postaje li to dijeljenje samo od sebe jasno ako se uoči da ta dva, prividno suprotna, oblika društvenoga ideala jednostavno odgovaraju dvjema naravnim komponentama (personalizaciji i totalizaciji) čija povezanost biološki određuje bit i napredak antropogeneze? Na jednoj je strani središnja pažnja sustava na pojedincu; na drugoj, naprotiv, na skupini. Katkada se prvi, a katkada drugi od ta dva vektora izdvaja i prevlađuje u želji da sve preuzme. Korak desno, korak lijevo... nema u tome nikakve duboke suprotnosti — nego samo razilaženje, neslaganje — ili čak (pa zašto ne?) neizbježna i nužna izmjeničnost. Ponavljam, biološki, nema prave demokracije bez usklađene ravnoteže tih dvaju dopunskih čimbenika koji se, svaki u svome nenatrunjenom stanju, izražavaju: jedan u individualističkim režimima, drugi u autoritativnim režimima.

Ali, kako, zapravo, jednoga dana praktično udesiti takav sklad?

III. TEHNIKA DEMOKRACIJE

Kao što je pravo, veliki dio pitanja koje je UNESCO postavio odnosi se na ispitivanje i kritiku danas postojećih oblika ili metoda koje su stvarno primjenjene u demokraciji. U tom pitanju, u kojemu nisam nimalo mjerodavan, zadovoljit ću se da (stalno s biološkoga gledišta) iznesem tri slijedeće primjedbe:

a) Upravo na temelju onoga što je prije rečeno, prije svega, *dva opća uvjeta* moraju biti potpuno poštovana u svakom planu demokratskoga uređenja. Prvi je uvjet da se ostavi pojedincu maksimalni kut slobodne orijentacije da unutar toga može razvijati svoju originalnost (jedini je uvjet koji se teoretski postavlja tome uglu da se otvara u smjeru nastupajućih vrednota misaonosti i svijesti) i drugi je uvjet — naknada prvomu — da se osigura i podupire uspostavljanje konvergentnih struja (kolektivne organizacije) unutar kojih, samo individu-

alne inicijative — na temelju samih zakona antropogoneze — mogu, konačno, naći svoje dovršenje i svoju postojanost. Razborito poštovanje popuštanja i čvrstoće. Pitanje je to mjere, takta i »umijeća«; ne mogu se za to dati apsolutna pravila, ali za to je, u svakom posebnom slučaju, svaki narod savršeno sposoban da nađe najbolje rješenje — samo ako je u njemu dovoljno razvijen nagon za napretkom i za »nad-počovječenjem«.

b) Na drugome mjestu, i u vezi s prvim, demokratski se ideal (kao i sam život) može nadati da će se, samo preko brojnih *pokušaja i tapkanja*, uspjeti oblikovati i još više materijalno ostvariti. Usprkos stiskajućim i ujedinjavajućim uvjetima kojima smo podložni, čovječanstvo je još uvijek sastavljeno od užasno heterogenih, nejednako zrelih, dijelova; njihova se »demokratizacija« može ostvariti samo pomoću velike dovitljivosti i prilagodljivosti, prema prilikama koje se mijenjaju sa svakim dijelom promatranoga svijeta.

c) Na koncu, da zaključimo, zaista, ostvarenje demokratskoga uređenja na Zemlji u krajnjoj liniji ovisi upravo od podržavanja i porasta — u ljudskoj svijesti — onoga što sam ja nazvao *smisao vrste*. — Samo, stvarno, — pošto svaki dio čovječanstva bude poveden prema otkriću svoga posebnoga oblika slobode — snažna polarizacija pojedinačnih volja može osigurati konvergenciju i povezanost toga mnoštva u jedinstven, povezan planetarni sustav. — I samo ona, nadasve, može učiniti da, u tako uspostavljenoj zajednici, zavlada atmosfera ne-prisile, tj. *jednodušnosti* u čemu se konačno sastoji prava i naslućena bit demokracije.*

* Neobjavljeno, Pariz, 2. veljače 1949. Za UNESCO — kao odgovor na jednu anketu.

Novo pitanje Galileja:

MIČE LI SE ČOVJEČANSTVO BIOLOŠKI U SEBI ILI SE NE MIČE?

Već sam dva puta, u tri godine, upravo ovdje[1] pokušao, pod čisto znanstvenim kutom, pokazati i protumačiti ono što sam ja nazvao »organsko zgušćavanje čovječanstva u sebi« i korelativni »skok« koji, čini se, odatle proizlazi za biološku evoluciju.

Oprostit će mi se što se još jednom povraćam na to isto pitanje: ovaj put ne dolazim s hladnokrvnošću teoretičara koji iznosi neke dokaze u prilog svoje teze, nego da, u jednom strastvenijem i borbenijem duhu, naglasim životnu važnost i životnu »neposrednost« pitanja koje, pred našim očima, istodobno postavlja našoj misli i našem djelovanju već potpuno razmahana eksplozija ljudske totalizacije.

»Gledište koje se može braniti«, govorio sam u svom prvom članku kada sam opisivao oblikovanje — koje je upravo u tijeku — misaonoga omota, noosfere, oko našega planeta. Je li to, međutim, doista, dovoljno kazati? I, ne uvlači li se, pod smirenom suzdržljivošću riječi, u tom neodlučnom izražavanju, neka izdaja, neka plašljivost, — »prihvatljivi pogledi«, pisao sam tada. Ako me se, dakle, hoće uhvatiti za riječ — jednostavna spekulativna misaona igra s kojom bi se duh mogao zabavljati

[1] Usp. *Revue des questiones scietifiques*, siječanj 1947. i 20. travnja 1948. Ovdje: *Oblikovanje noosfere*, s. i *Ljudski skok evolucije i njegove posljedice*, s.

a da se ne opredijeli — slobodan da je doskora napusti da bi u nedogledno vrijeme odložio razumnu odluku koja uvijek može čekati. Odgovara li, međutim, takvo spokojstvo, takva ravnodušnost, položaju čovjeka—pojedinca onakva kakav se nalazi danas pred širenjem i bujanjem ljudskog zajedništva?... Ili, radije, nije li došao čas, za svakoga koji pokuša misliti o tim znacima koji se množe, da spozna da se ništa stabilno, apsolutno ništa — *ni na jednom području* (na gospodarsko-političkom i društvenom jednako kao i na umjetničkom ili mističkom) ne može izgraditi na Zemlji dok prethodno ne bude uređeno slijedeće pitanje:

»Koji stupanj stvarnosti i koje ontološko značenje treba priznati čudnom skretanju zbog kojega suvremeni čovjek — tek što se pojavio u onome što je smatrao da je sigurnost njegovih osobnih prava — otkriva da je iznenada povučen u golemi jednostrani vrtlog u kojemu, čini se, moraju nestati tako skupo postignuta svojstva njegova najnesaopćivijega ‚ja'?« Prekriven pod porastom mnoštva diže li se to život — ili smrt — na obzorju?

Za naše je pokoljenje nužno donijeti vrijednosni sud o kretanju svijeta — zauzeti konačno stanovište — od čega ovisi sav daljnji tijek ljudske povijesti: to je temeljni događaj čija mi hitnost, tijekom posljednjih mjeseci iskustva i promatranja, postaje sve jasnija.

To je dosljedno dramatična situacija čiju bih hitnost htio ukratko predočiti pod oblikom triju tvrdnja koje su među sobom iznutra povezane; — to su tvrdnje čiju tajnu očitost mi svaki nosimo u sebi, ali ne pomišljamo ili se ne usuđujemo spoznati i prihvatiti njihov neumoljivi pritisak i njihovu naravnu povezanost.

I. PRVA TOČKA (IZVAN PITANJA): MATERIJALNA ČINJENICA UVIJANJA ČOVJEČANSTVA U SE

Bitno je da se, u osnovi svega što ću ovdje reći (ili općenitije u osnovi svakoga pokušaja da se bilo što shvati o onome što se ovoga časa događa u svijetu oko

nas) — postavi konstatacija, primjećivanje surove činjenice koju moji prijašnji članci — to im je mogla biti krivnja — nisu dovoljno odvojili od nekih dodatnih pretpostavki; dok se ta činjenica, pojavljujući se iz cijele superstrukture, nameće našemu pogledu jasnoćom jutarnjega sunca: želim reći: bitno moderna činjenica »znanstveno-društvenoga nagomilavanja« čovječanstva u sebi.

»Moderna«. Razumijmo se ovdje. Očito je (barem za naš retrospektivni pogled) da je čovjek od prvih razdoblja svoga smještaja na Zemlji započeo ne samo kao neki bezobrični val osvajati kontinente, nego se također počeo sređivati u jednu izvanredno čvrstu skupinu: skupinu koja je težila ne samo da se posvuda proširi, nego da bude »totalitarna«. Ostaje, međutim, činjenica da su širenje i izgradnja misaone mreže, desecima tisućljeća, bili tako spori i tako razdijeljeni na površini Zemlje da ni najbolji promatrači, čini se, — uza sve priznavanje posebnih vlastitosti naše naravi — nisu nikada, sve do zadnjeg vremena, naslućivali da čovječanstvo, govoreći biološki, ima posebnu sudbinu i posebne strukturalne sposobnosti. Stari su prirodoslovci smatrali da je ljudska »vrsta« od prilike postigla svoju životnu ravnotežu; i da je, u onome što se odnosi na vjerojatnu putanju njezinih razvoja, ništa otvoreno ne razlikuje od drugih životinjskih obitelji (osim, očito, mnogo razvijeniji psihizam).

To je, dakle, jedno udobno gledište koje se, pred nešto manje od jednoga stoljeća, stalo naglo mijenjati pred našim očima. Pomislimo na ona organska tkiva koja su dugo vremena bila bezazlena i uspavana — stanice koje se prividno ne razlikuju od susjednih tkiva — koja odjednom, u živomu tijelu, stanu opasno rasti. Ili pak predstavimo nagli potres (ma da dugo i potajno spreman) lavine u brdima. Ili, još bolje, pomislimo na iznenadno nastajanje ciklona ili vihora bilo u zagrijanom i mirnom zraku, bilo na glatkoj vodi rijeke što teče. Nije li upravo to prizor koji zapažamo (a da još dobro u to i ne vjerujemo), prizor čovječanstva koje se odjednom potreslo u svom lažnom mirovanju i koje je poneseno — istodobno preko množenja i stiskanja — u sve uže i uže

krugove neke vrste vrtloga koji ga neodoljivo savija samo u se?

Pokušajmo samo u razdoblju jednoga pokoljenja — ne više — ocijeniti napredak (ili, ako se više voli, tijek) toga zavijanja. Još 1900. godine vojni su sukobi ograničeni; granice su strogo određene; široki bijeli predjeli na zemljovidima; postoje još daleke i egzotične zemlje u koje je otići još značilo susresti se s novim svijetom... A sada: radio val preleti naš planet u najmanjem djeliću sekunde, a zrakoplovi za nekoliko sati; rase su i kulture u punom jeku vrenja; stanovništvo je u vertikalnom porastu u kojem se svatko počinje laktati; svijet je napet, na granici cijepanja između dva ideološka pola; nemoguće je i za najobičnijega seljaka, zakopana u svom zaselku, da živi a da ne vodi računa i da se svakoga časa ne zanima o New Yorku, Moskvi i Kini...

Da bismo se smirili pred tim sve većim osvajanjem našega osobnoga života — da ne bismo utonuli u valu koji se pojavljuje — mi bismo htjeli zanijekati stvarnost onoga što se događa. Ili, još k tome, mi zamišljamo da takva zbrka svih ljudi na cijeloj Zemlji odgovara samo jednom prolaznom razdoblju političkoga sređenja kao što je bilo toliko drugih tijekom povijesti: pojava nije određena i trajna, nego časoviti sklop okolnosti koje je danas spleo neki slučaj, a koje će, sutra, neki drugi slučaj rasplesti.

Nije li, međutim, dovoljno jasno da mi, postupajući tako, na jedan ili drugi način, sami sebi lažemo? — Ljudski svijet popušta svoj pritisak, driješi svoje kolute, oko naših života... E da! Kako se samo usuditi na to i pomisliti?

U prvom redu, i bilo gdje da pogledamo, nigdje nikakav znak da bi taj stisak popuštao. Želim kazati da se svugdje pomalo očituju mjestimične pobune protiv toga pritiska kod pojedinaca ili pak naroda. Ali, ne razbija li škripac koji se stiska nemilosrdno jedan za drugim one partikularističke skokove netom se ukažu?

I još nešto. U onoj mjeri u kojoj se očituje pojava ljudskoga zavijanja — ne dolazi li istodobno na vidjelo

njegovo neumoljivo i odsada nepromjenjivo ustrojstvo? — U početku materijalna sila: želim kazati zemaljski stisak koji se vrši na stanovništvu u naglom porastu, i koji tvore pojedinci čije područje djelovanja još brže raste. Zemlja koja se stiska na pogled oka; a na njezinoj površini stotine milijuna ljudi koji su, da bi odgovorili na pritisak u kojemu se nalaze i da bi se na nj privikli, prisiljeni ne samo da se u sebi tehnički srede, nego također da prihvate i iskoriste neiscrpne među-psihičke veze koje se u njima rađaju iz revolucionarne moći razmišljanja. Kako se možemo nadati da se možemo odupriječi, kako misliti da možemo izbjeći igri tih dviju kozmičkih krivina (prostornoj i umnoj) koje se uzajamnim kretanjem nad nama zatvaraju? Ljudske jedinke stisnute jedne uz druge, i što ih se više stiska, to se one, po naravi i po strukturi, moraju samo više tijelom i dušom između sebe povezivati. — Uspon Društvenoga. Uspon Stroja. Uspon Znanosti... Mi koji put dosta naivno o tome govorimo i mi se divimo (ili se pak zgražamo) kao da su ti različiti događaji i njihov susret slučajna i neočekivana stvar. Kako, međutim, ne možemo vidjeti da, naprotiv, sasvim jednostavno imamo posla s tri oblika istoga, savršeno usmjerena procesa, *planetarnih razmjera?*

Istini za volju, ne čini li nam se da sanjamo kada se, svakoga časa, bilo da čitamo ili razgovaramo, susrećemo sad s potpunom nesposobnošću da vidimo ili da u svoj njezinoj ozbiljnosti odmjerimo, sad opet sa svjesnim i voljnim otporom da prihvatimo, u svoj njezinoj najsirovijoj očitosti, materijalnu činjenicu ljudskoga skupljanja? — Pustimo mrtvima da pokopavaju svoje mrtve... Još jučer se, možda, moglo pitati — da bi se doznalo — predstavlja li čovječanstvo ili ne predstavlja, u svom promatranom tehničkom i kulturnom jedinstvu, definitivno ustaljenu skupinu. Danas — pred događajima koji se tako brzo zbivaju — nije više dopušteno nikakvo oklijevanje na tom posebnom stupnju. Ma kako da su tome duboki razlozi — koje treba otkriti i ispitati — ljudska se zajednica, koju smo mogli smatrati nepokretljivom i nepokretnom, ponovno pokrenula. Plazak se

završava i brzina se povećava pred našim očima — te čini savršeno uzaludnim svaki pokušaj da se mi sa svoje strane bilo fizički, bilo duhovno odupremo pokretu koji nas odsada sa sobom nosi. Sve dok on bude trajao, ljudski svijet može i dalje postojati samo ako se bude sve tješnje u sebi organizirao. Mi smo možda umišljali da samo prolazimo kroz oluju. U stvari, mi upravo mijenjamo klimu.

Upamtimo to dobro. Ljudsko pitanje »broj 1« nije više da doznamo možemo li mi ili ne možemo izbjeći da se socijalno-psihički pripojimo jedni uz druge: mi smo, naime, zbog fizičko-kemijske strukture Zemlje neopozivo određeni za tu promjenu. — Čitavo je pitanje odsada, jedino korisno pitanje, da nastojimo odgonetnuti kamo nas vodi ta totalizacija: prema nekome vrhu? Ili u ponore?

II. DRUGA TOČKA (KOJA SE UKAZUJE): BIOLOŠKA VRIJEDNOST LJUDSKE SOCIJALIZACIJE

Iz prethodne analize proizlazi da moderni čovjek, suočen s društveno-tehničkim osvajanjem ljudskoga mnoštva, ako je imalo svjestan te pojave koja je u tijeku, osjeća strah kao pred nekom opasnosti koja prijeti. Tek što smo poslije tisućljećâ mučne diferencijacije izronili izvan onoga što etnolozi nazivlju stanje primitivne su-svijesti — hoće li nam trebati da ponovno, zbog same pretjeranosti civilizacije, zapadnemo u jedan novi, još mračniji tunel?

Istini za volju, ima dovoljno prividnosti (ili isprika) koje opravdavaju taj pesimizam. Neposredno su protiv nas, i upravo na našem stupnju, grubost, prostote i robovanja koja su se preko industrijske prevlasti neosporno proširila na poeziju neolitskih polja. Još više, strašna prijetnja — koja sve više raste usprkos kirurškoj operaciji (drugi svjetski rat) koja je smatrala da ju je umanjila — prijetnja takozvanih totalitarnih etatizama. I u nekom smislu još više, uznemiravajući primjer tolikih životinjskih skupina (termiti, mravi, pčele...), naših velikih predaka u životu, koje su — sve, jedne za drugim, kao žrtve zla kojemu ponovo, čini nam se, osjećamo simptome — zbog društvenoga robovanja doživjele istu sudbinu prema kojoj nas, čini se, tjera neki neumoljivi usud. — Ti mnogostruki konvergentni znaci, nedovoljno kritizirani, imaju doista razloga da potresu naše duše. U stvari, ne susrećemo li tu općeniti zakon svijeta: kao da je živo biće — koje je, da bi preživjelo, materijalno i fizički prisiljeno da se to više povezuje s drugima što ono samo više napreduje u samosvojnosti i slobodi — kao da se ono nalazi, po naravi, spontano, ispod određenoga stupnja emancipacije i svijesti?... I ne započinjemo li se sukobljavati upravo tu, na graničnoj-površini našega »ja«?...

Ako je tako, onda bi vrtlog koji nas povlači težio konačno k tome da nas dehumanizira. Neka vrsta starenja... To je prvi način da protumačimo neodoljivi pokret skupljanja kojemu smo izvrgnuti: najneposrednije, najjednostavnije i isto tako najboležljivije čarobno rješenje za jednu tako potresenu i izlomljenu osjećajnost kakva je naša u ovome času.[1]

Pa dobro, (nikada se neće dovoljno uzvikivati na sve odjeke) dužnost je toga prvoga već ostarjeloga i istrošenoga načina da riješi pitanje koje je podruštvovljenje Zemlje postavilo našoj misli, kojemu se suprotstavlja jedno drugo, mnogo konstruktivnije i potpuno različito tumačenje velike pojave ljudske totalizacije — tumačenje koje se znanstveno snažno oslanja na obnovljenu viziju života i svijeta.

Podsjetimo ukratko na glavne linije toga stanovišta. I pogledajmo, stoga, najprije život onako kako ga znanost počinje ponovno otkrivati i ponovno shvaćati.

Budući da su biljke i životinje po svojoj građi strahovito krhke i budući da je do sada njihova prisutnost utvrđena ili čak pojmljiva samo u područjima koja su usko ograničena vremenom i prostorom, mi smo se na-

[1] Tri razloga, između ostalih, tumače o naklonosti koju ona uživa u konzervativnoj i egzistencijalističkoj književnosti i tisku. Tako je lako pisati i privlačiti pažnju čitalaca kada se glumi proroka zla. »Prestraši me...«

vikli da na njih gledamo kao na neku nepravilnost ili izuzetak (gotovo kao na mali svemir za se) u velikomu svemiru. Ali, eto, pod sve jačim utjecajem složenih razjašnjenja (zamijećena stvarnost kozmogeneze, otkriće geneze atoma, sve »molekularniji« aspekt živih bića slijedimo li ih do najmanjega, postojanost toga »molekularnoga« u mehanizmima nasljeđa i evolucije sve do najrazvijenijih organskih vrsta, opstojnost žarišta neodređenosti unutar svakoga dijela materije...) — eto, kažem, pod ponovljenim učinkom svih tih zraka svjetla, naš pogled zapaža sasvim drugu, i upravo na drugi način čarobnu mogućnost. I to da su živa bića — daleko od toga da bi tvorila u svijetu neku izuzetnu i neprotumačivu posebnost —, upravo suprotno, krajnji ishod potpuno općenitoga fizičko-kemijskog procesa, na temelju kojega bi kozmička tvar — samim svojim smještajem i samom svojom strukturom — bila (kao što se to sada vrlo rado dopušta) ne samo u stanju prostornoga širenja, nego, još više, da bi se ona činila našemu iskustvu (što je daleko značajnija pojava) kao oživljena (animée) pokretom kvalitativnoga zavijanja — ili, ako više volimo, sređenja — u samoj sebi; to »zavijanje sređivanja« doista se razvijalo ne nikako u smjeru nekog homogenoga ponavljanja nego strahovite složenosti koja je rasla s vremenom: proteini, stanice i živa bića svih vrsta. Budući da smo mi naviknuti prema laplasovskoj kozmologiji da smatramo kao fizički moguće samo pojave rasipanja energije i povratka u »najvjerojatnije«, mi se, odmah, nagonski suprotstavljamo pomisli djelomičnoga »pada« svemira u složenost. A, međutim, isto tako sigurno kao što nas skretanje u crvenilo galaksijskih spektara sili da dopustimo centrifugalni bijeg sideralnih slojeva, isto tako, i čak još sigurnije, razmještaj i povijest malih, velikih i konačno vrlo velikih tjelešca (što je, u stvari, svaki od nas nego jedna golema molekula?...) — ne pokazuju li neprestano i globalno skretanje »tvari stvari« prema sve razvijenijim, sve vrto-

glavijim vrstama zatvorenih i u sebi usredotočenih građa?[1]

S te nove točke gledišta život bi, dakle, daleko od toga da bi tvorio neki nastrani slučaj, predstavljao ništa manje na području našega iskustva nego najrazvijeniji oblik koji je oko nas poprimila jedna od najosnovnijih struja svemira. To konačno znači da on, svugdje pod pritiskom u stvarima, s upornošću i snagom »kozmičke« napetosti, teži da, tamo gdje se razvio, neprestano napreduje u istom smjeru, i to što je moguće dalje.

Pošto smo to utvrdili, prijeđimo na naše pitanje značenja i vrijednosti ljudske totalizacije.

Ono što bitno određuje pred našim očima tu stvar to je, rekli smo, mreža tehničko-društvenih veza od kojih u prvom susretu trpi naša sloboda i u čemu, dosljedno, na prvi pogled vidimo samo smetnju i mehanizaciju.

Ali — zašto — ili, bolje, *kako* ne bismo upravo u tome sustavu i u onoj mjeri u kojoj on tvori jednu organiziranu cjelinu, pod onim što nam se na prvi pogled čini slijepim zupčanikom, prepoznali sam proces »složenosti« u čemu se, ako su naši novi pojmovi ispravni, sastoji bitni hod života? — Ono što istodobno u svojstvu reaktivnoga i parametra — suprotno čisto slučajnim i mehaničkim *(pseudo-složenim)* skupovima koji nastaju između atoma i molekula — otkriva i ocjenjuje *dobro-složena* (eu-complexes) sređenja materija, tj. organska sređenja — to je u stvari pojava i rast njihovih psihičkih svojstava. Vrlo razvijena složenost fizičko-kemijski povlači svijest: malo je tako sigurnih, tako čvrstih (i tako malo iskorištenih...) zakona u prirodi kao taj. Što god se, dakle, moglo kazati o »krdu masa« i »zagluplji-vanju svjetine«,[2] jedna je točka odsada neosporna, tj. ako se ljudsko podruštvovljenje još ne očituje u cjelini posebno kao stvaratelj kreposti,[3] iz njega, napro-

[1] Nije, dakle, toliko stvar geometrije, kao što je pisao Bergson, da je materija otperećena, nego složenosti. To nam može biti teško protumačiti: ali stvar je tu pred našim očima.

[2] Svi učinci ne samo složenosti, nego neorganiziranih velikih brojeva.

[3] Još bi trebalo vidjeti...

tiv, neposredno proizlazi strahoviti znanstveni zanos koji upravo obnavlja, od dna do vrha, naš pojam svemira.[1]

Ljudska totalizacija razvija duh, prati je »psihogeneza«: ona je, DAKLE, biološke prirode, biološkoga reda i bioloških razmjera.

Po mom mišljenju, nema potrebe za drugim dokazom da bismo znanstveno ustanovili da je društveno zavijanje, koje nas je zahvatilo, samo direktni i, iznad naših glava, naravni produžetak kozmičkoga zavijanja iz kojega su se na Zemlji rodile prva stanica i prva misao. Super-složenost i super-interiorizacija svemirske tvari u onome što sam nazvao »noosfera«: ne samo *ljudi*, nego *čovjeka* koji se treba sutra roditi! Ako se stvari promatraju pod tim uglom, sve oko nas poprima red i izgled u tobožnjemu ljudskomu kaosu: svijet, sasvim jednostavno, nastavlja hod.

Mi oklijevamo predati se tom porastu vitalizacije koji nas nosi, jer se mi bojimo da u toj igri izgubimo svoj dragocjeni mali »ja« koji već posjedujemo. Ali, kako ne vidimo da totalizacija, ako se dobro provodi[2] — i uz uvjet da ne djeluje na jednostavno mehaničko (»nagon«), nego na »jednodušno« (misaoni psihizam) — po svojoj naravi ne samo razlikuje (diferencira), nego također *poosobljava* ono što ujedinjuje?

Kada se sve dobro promotri, očito, između dva vrijednosna suprotna suda koje našemu duhu nameću oko nas ispravno utvrđena opstojnost savijanja (koje se nikako ne može zaustaviti) čovječanstva u se:

a) Planetarno zajedništvo koje na nas vreba surova je pojava mehanizacije ili starosti koja vodi u dehumanizaciju;

b) To isto zajedništvo znak je i učinak biološkoga super-sređenja, koje je određeno da nas ultra-poosobi;

— između ta dva suda, rekoh, drugi zbog mnogo razloga ima daleko više prilika da odgovara stvarnosti.

[1] Ne niječući, naravno, tu veliku činjenicu porasta znanosti, »pesimisti« tu vide samo slučajni (i opasni) pod-proizvod društvene mehanizacije, — proizvod koji je lišen svake bitno duhovne vrijednosti: moglo bi se kazati: »nuz-duha« koji pokreće nuz-pojava.

[2] Pod poljem dosta snažne osjećajne privlačnosti da bi djelovala na čitavo ljudsko mnoštvo i to na sve odjednom.

— Treba priznati da taj sud još nije potpuno dokazan i utvrđen. Ali je ipak dosta siguran da je, s obzirom na trenutak povijesti u kojemu se nalazimo, došao čas kada možemo, kada *moramo* na njemu odlučno graditi svoju budućnost.

I to nas upravo vodi u bit predmeta koji sam postavio na ovim stranicama.

III. ČAS IZBORA

Na svim (jednako na fizičkim kao i na umnim i moralnim) područjima, — bilo da se radi o vodi koja teče, o putniku na putu, ili pak o misliocu ili mistiku koji su se dali na proučavanje istine — uvijek se pojavljuje minuta ili točka kada se između dva moguća smjera nameće potreba, bilo mehaničkim snagama, bilo našoj slobodi da se jednom zauvijek odluči koji je to smjer kojim se treba uputiti. Obavezan, posljednji izbor, koji treba odabrati, pred križanjem koje se više neće pojaviti: tko od nas ne pozna, iz iskustva, tu tjeskobnu kušnju? Ali, koliko nas, naprotiv, zapaža da je upravo sada nužno opredjeljenje u ovoj situaciji u kojoj se, *hic et nunc*, nalazi društveni čovjek pred rastućim valom podruštvovljenja?

S jedne strane, poneseni strujom totalizacije koja se odražava i sve više oko nas ubrzava, mi se ne možemo, govorio sam, ni zaustaviti, ni uzmicati. Kako, u stvari, i pomisliti da možemo umaknuti tome kretanju koje je ne samo planetarnoga nego kozmičkoga reda?

S druge strane, dodao sam, s obzirom na bujicu koja nas povlači dva nam se različita stanovišta, dva oblika »egzistencijalizma«, ukazuju kao teoretski moguća: — ili se pak pobuniti, oduprijeti se i svim mogućim sredstvima nastojati usporiti hod, ili čak individualno izmaknuti (spreman konačno svaki za se da stoički sam u sebi propane) — što je, čini se, put u provaliju; ili se, naprotiv, prepustiti i djelotvorno surađivati s tim pokretom priznavši ga oslobodilačkim i životvornim.

Da bismo ukazali na hitnost toga pitanja (tj. da bismo utvrdili, kao što je to moj cilj, da smo mi doista, u tom smjeru, došli do same točke *križanja* u kojoj se vode dijele), preostaje nam, kažem, da pokažemo kako, u ovome času vremena koji je upravo otkucao, ne možemo dalje fizički opstojati (djelovati) ako se odmah ne odlučimo kojemu od ta dva duha pripadamo: duhu nepovjerenja, ili duhu povjerenja u ljudsko ujedinjenje.

To (podrazumijevam hitnost izbora) u prvom redu i prije svega proizlazi iz temeljne neodređenosti u kojoj nas ostavlja odsutnost opredjeljenja pred svakim velikim pitanjem koje čovječanstvo — ako želi preživjeti — mora bez odlaganja riješiti. Mi do u beskraj raspravljamo o pojmu mira, o ideji o demokraciji, o Pravima čovjeka, o uvjetima osobnoga i rasnog eugenizma, o vrijednosti i moralnosti istraživanja koje se razvilo do svojih krajnjih granica, o pravoj naravi Kraljevstva Božjega itd. Ali, kako i tu ne možemo vidjeti da svako od tih neizbježnih pitanja ima *dva lica* i dosljedno dva moguća *odgovora* prema tome: promatrali se ili ne promatrá ljudska »vrsta« kao da postiže svoj vrhunac u pojedincu ili, naprotiv, kao da zajednički nastavlja putanju koja teži prema sve većim područjima složenosti i svijesti? Neka se povećavaju i sve više jačaju OUN i UNESCO! To će me uvijek radovati bez ikakve zle primisli. Ali, shvatimo jednom da ćemo mi do u beskraj graditi na pokretnom pijesku sve dok se ti areopazi — da bi učvrstili svoje prijedloge i svoje odluke — najprije ne sporazume o sudu vrijednosti koji treba donijeti i, dosljedno, o stanovištu koje treba zauzeti u pogledu ljudske totalizacije. Čemu služi raspravljati o površinskim pitanjima, ako se nije riješilo temeljno stajalište?

Mi se a da to i ne slutimo — tu leži tajna naše sadašnje političke i ideološke ukočenosti — očajnički držimo nemogućega čina da živimo kao da se pod našim nogama ne cijepa nekadašnji svijet koji je bio smatran ljudski nepokretan. I to uz dvostruku opasnost: ne samo da ostanemo u »neuspješnosti« i zbrci, nego još (što je

gore) da propustimo možda jedinu priliku koja je ponuđena zemlji da dođe do zrelosti.

U tome se, naime, odražava tragični karakter »križanja«, kao što je to slučaj s čovjekom, u »misaonoj« sredini. Da bismo odlučili o orijentaciji koju će prihvatiti sutrašnji svijet, mi se ne možemo pasivno prepustiti statističkoj igri događaja. Treba, međutim, da se dragovoljno (i to srčano) upustimo u igru u kojoj se nalazimo. — Pretpostavimo, kao što sam ja malo prije dopustio, da nas upravo spas očekuje u smjeru Zemlje koja se organski savija u se. Nije li očito da vizija i predviđanje toga cilja, toga izlaza u povijesti i u životu, uzajamnim mehanizmom akcije i reakcije, mogu odigrati bitnu ulogu u stvaranju budućnosti, makar to bilo samo u tome da stvore atmosferu, psihičko *polje* privlačnosti, bez kojega bi bilo nemoguće da čovječanstvo nastavi u sebi konvergirati? Ako se, doista, evolucija, postavši svjesna, nalazi u času da, na temelju ljudske totalizacije, odskoči u sebi, ona se mora strastveno u se zaljubiti: to znači da čovjek osjeća potrebu da ga — da bi napredovao dalje — podiže jedna snažna zajednička vjera. Isti sveobuhvatni proces, kojemu ne možemo izbjeći, može nas, prema tome hoćemo li mi u to vjerovati ili nećemo vjerovati, oživjeti ili uništiti: to je činjenica. I upravo za to da bismo našli i pokrenuli tu spasiteljsku i razvojnu vjeru baš na poduhovljavajućoj i počovječujućoj vrijednosti društvene totalizacije treba da u ovom odlučnom času, nalazeći na novom području smisao vrste, zauzmemo stanovište — i to odmah. Život ne čeka i mi smo u nestalnom položaju. Tko zna hoće li još sutra biti vremena?...

U stvari, sve se danas odvija kao da se, poslije četiri stotine godina, nalazimo na jednom spiralnom zavrtnju više, u istom intelektualnom položaju kao i suvremenici Galilejevi. Za ljude XVI st. — pod još malo naivnom, ali poznatom formulom »apsolutnoga« okretanja Zemlje oko Sunca, snažnije nego svršetak geocentrizma — počela se u duhovima javljati misao o svemiru koji se kreće. Pod tim prvim udarom — to sada vi-

dimo — sav je zvjezdani svemir, za ondašnju fiziku, filozofiju i teologiju, ustupao mjesto kozmogenezi: promjena koja je bez sumnje neposredno imala manje praktičnih posljedica — izravno je bila manja stvarateljica djelovanja — nego ova promjena (što je naš slučaj) koja se sastoji u prijelazu od vizije statičkoga i razdvojenoga čovječanstva k viziji biološki usmjerenoga čovječanstva prema tajanstvenim sudbinama opće antropogeneze; — promjena, međutim, koja doseže isti red veličine; i promjena koja pripada istom psihološkom tipu; želim kazati, istodobno, slobodan i primoran pristanak na jedan određeni način gledanja, u onoj mjeri u kojoj taj način proizlazi iz općega i neodoljivoga dozrijevanja ljudske svijesti. Od onoga časa otkada je nekolicina počela gledati svijet očima Kopernika, svi su ljudi počeli gledati na isti način. Početno nadahnuće u prvom času — bilo je intuitivno prihvaćeno usprkos opasnosti zablude. A zatim je, sve snažnijim i uvijek sve većim potvrđivanjem iskustava, nastupila potpuna sigurnost nove intuicije u nasljednoj jezgri ljudske svijesti. U XVI st. — kao što je bivalo kadikad tijekom ljudske povijesti, i *kao što upravo ponovno danas biva* — ljudi su se odjednom našli »pred zidom«: u tom smislu da su ljudi osjetili da dalje ne mogu biti ljudi ako životno ne zauzmu stanovište prema određenom tumačenju pojavnoga okvira u kojemu se nalaze. Oni su, dakle, izabrali. I na koncu konca, čini se upravo da se život, još jednom, u njima i preko njih, došavši do višega križanja, uputio dobrim putem.

O da bi naši potomci mogli (ja u to ne sumnjam, jer sam i previše uvjeren u temeljnu složnost koja povezuje između sebe Život, Istinu i Slobodu) — poslije četiri stotine novih godina — pred nekim novim križanjem koje mi još ne možemo predvidjeti — reći isto o nama: »U XX stoljeću oni su znali jasno gledati; nastojmo i mi učiniti kao i oni!«

Još jednom, jednako kao i u vrijeme Galileja, s obzirom na smještaj Zemlje, još nije među nama postignuta jednodušnost ovoga časa u pogledu bilo materijalizirajuće, bilo oživotvorujuće vrijednosti pojave podruštvovljenja. Ali, ako se ne varam, zbog organske prirode ljudske »planetizacije« (i prema tome bioloških učinaka koje, bez sumnje, možemo očekivati) već je razbijena ravnoteža pristanka. Što više pokušamo vjerovati u tu moguću superorganizaciju svijeta, to ćemo više otkrivati da imamo razloga vjerovati, i da smo brojniji koji u to vjerujemo. Čini se da se zajednička intuicija usmjerila u tome pravcu; ona se više ne može zaustaviti[1].

Nije potrebno biti veliki prorok da se ustvrdi da će naši nasljednici, do dva ili tri naraštaja unaprijed, isto tako općenito prihvatiti i iskoristiti pojam psihičkoga uvijanja Zemlje u se unutar nekog novog »prostora složenosti« — jednako kao što smo mi prihvatili i iskoristili misao o njezinu mehaničkom kretanju »oko sunca« unutar svemira.*

[1] Nije važno, primijetimo odmah, da je politički, gospodarski i psihološki obzorje u tom smjeru (ljudske totalizacije) nejasno. Pitanje nije, stvarno, neposredno u tome da točno znamo kamo nas ta struja vodi i kako ćemo prebroditi vrtloge, nego da, došavši na raskršće, odlučimo hoćemo li se svojski uputiti većim tokom rijeke, tj. nećemo li se udaljiti od svijeta u pokretu.

* Saint-Germain-en-Laye, 4. svibnja 1949.
Revue de questions scientifiques, 20. listopada 1949.

OSNOVNO PITANJE

Jedni vele: »Čekajmo strpljivo da ponovno dođe Krist.« — Drugi: »Izgradimo radije zemlju.« — A treći misle: »Da bismo pospješili Parusiju izgradimo čovjeka na Zemlji.«

UVOD

Jedan od vrlo zabrinjavajućih aspekata suvremenoga svijeta jest raširenо nezadovoljstvo u pitanju religije koje se sve jače očituje. Ovoga časa nema nikakva traga (osim pod humanitarnim oblikom na koji ćemo se niže osvrnuti) — nema nikakva traga *širenju* vjere na Zemlji: ostaju samo, tu i tamo, kada nisu na putu očitoga nazatka, praktično ustaljena Creda. Ne da je svijet ohladio: psihički on nikada nije bio žarči! Ne da je kršćanstvo bilo što izgubilo (baš naprotiv) od svoje cjelovite zavodljive vrijednosti: sve što ovdje kanim reći samo potvrđuje njegovu izvanrednu moć prilagođivanja i primjene. Međutim, nesumnjivo, zbog nekoga nejasnog razloga, u naše vrijeme, nešto »ne ide više« između Čovjeka i Boga *onakvog kakav se predstavlja danas čovjeku.* Sve se sada odvija kao da čovjek nema točno pred sobom sliku Boga kojemu se on želi klanjati... Stoga u cjelini (i usprkos nekim odlučnim, ali još tajnim znakovima ponovnoga preporoda) svugdje se oko nas osjeća neprestani dojam sve većeg ateizma — ili, još točnije, dojam sve veće i neodoljive dekristijanizacije.

Htio bih najiskrenije, na korist onima koji su — bolje postavljeni nego ja — dužni da neposredno ili posredno upravljaju Crkvom, htio bih najiskrenije na ovim stranicama upozoriti *gdje* točno leži, po mom mišljenju, uzrok nelagodnosti koja nas muči — i *kako* se jednostavnim podešavanjem te određene točke pruža prilika da se u kratkom roku oko nas ostvari snažan zamah u religioznoj i kršćanskoj evoluciji čovječanstva.

»Najiskrenije«, dobro sam rekao. Ne radi se dakle o lekciji s moje strane — što bi bilo pretenciozno. Još manje o kritici — što bi bilo neumjesno. Nego jednostavno o svjedočanstvu moga života — svjedočanstvu koje bih to manje mogao prešutjeti što sam jedan od rijetkih koji ga mogu dati. Moja je sudbina (moja sreća) bila da sam više od 50 godina mogao živjeti u uskom i bliskom profesionalnom dodiru — u Evropi, u Aziji, u Americi — s onim što su te različite zemlje smatrale ili još smatraju najznačajnijim, najutjecajnijim, moglo bi se kazati »najplodnijim« u ljudskoj prirodi. Zahvaljujući upravo tim neočekivanim i izuzetnim dodirima koji su meni, isusovcu (tj. odgojenu u samom središtu Crkve), dopustili da prodrem u najaktivnija područja slobodne misle i istraživanja, i da se tu spontano krećem — bilo je sasvim naravno da mi se neke stvari — malo osjetljive za one koji su živjeli samo u jednom od dva prisutna svijeta — pokažu s takvom očitošću da me sile da vičem.

Ovdje će se upravo čuti taj krik, i samo taj krik, nekoga koji vjeruje da vidi.

I. VELIKI DOGAĐAJ U LJUDSKOJ SVIJESTI: POJAVA »ULTRA-LJUDSKOGA«

U temelje svakoga napora da bismo shvatili ono što se ovoga časa događa u ljudskoj svijesti, potrebno je nužno postaviti temeljnu promjenu gledišta koja je od XVI st. malo po malo potresla i za naše iskustvo pokrenula ono što je sve do tada uvijek bilo gledano kao puninа stalnosti: svijet. Svemir, unaprijed, nije više za naše razkolačene oči Red, nego Proces. Kozmos se pokrenuo u kozmogenezu. Može se kazati, bez pretjerivanja, da se sve intelektualne krize kroz koje je, ima četiri stoljeća, prošla povijest naše civilizacije nadovezuju na uzastopne korake prema kojima se, u našim dušama i našim srcima, izvršila (i još se i dalje izvršava) promjena statičnoga »Weltanschauunga« u pokretni »Weltanschauung«*.

U prvom (galilejevskom) razdoblju moglo se pričinjati da su samo zvijezde u pitanju. Ali se uskoro (darvinsko razdoblje) kozmičko kretanje, spuštajući se sa zvjezdanih prostora, proširilo i na zemaljski život. Taj je neizbježan učinak, konačno, (moderno doba) zahvatio čovjeka; i ponio ga je vihor koji je njegova znanost otkrila i nekako raspojasala. Počevši od renesanse kozmos je, rekao sam, sve više poprimao obilježje kozmogeneze. Eto i čovjek u svoje vrijeme sada teži, za naš pogled, da se poistovjetuje s antropogenezom. — Vidjet ćemo: temeljni događaj koji za sobom povlači značajna preudešavanja u čitavom zdanju ne samo naše misli nego našega vjerovanja.

Bez sumnje, još mnogi biolozi, i to poznati (uostalom, svi potpuno vjeruju da se čovjek kao i sve ostalo pojavio tijekom razvoja, tj. da je rođen u prirodi) — smatraju da je naša vrsta, došavši do stupnja *sapiensa*, postigla gornju organsku granicu na kojoj može samo ostati kao na najvećoj visini: tako da bi, ukratko, antropogeneza imala dalje interesa samo retrospektivno u misli. Ali, nasuprot toj (potpuno nelogičnoj i proizvoljnoj) misli zaustavljenoga počovječenja (hominizacije), jamčim da, pod gomilanjem sličnosti i činjenica, upravo jedna druga očitost raste dok sve ne osvoji: i to, pod povezanim učinkom dviju neodoljivih snaga planetarnih razmjera (geografskoga svijanja zemlje koje nas, s jedne strane, stiska, i psihičkoga svijanja misli koje nas, s druge strane, skuplja) misaona moć ljudskoga mnoštva (tj. njegov stupanj humanizacije) — daleko od

* Weltanschauung: »nazor o svijetu i o životu«. (Op. prev.)

toga da bi se u svom rastu zaustavila — ulazi, naprotiv, u kritično razdoblje unutarnje napetosti i buktanja.

Nisu, dakle, oko nas u svijetu samo *Ljudi* koji se brojno množe; još postoji *Čovjek* koji se tvori. Drugim rječima, čovjek još nije zoološki odrastao. Psihološki, on nije dao svoju posljednju riječ. Ali, ultra-ljudsko je, pod jednim ili pod drugim oblikom, na putu i ono će se (neposrednim ili posrednim) učinkom podruštvovljenja nužno sutra pojaviti: ne otkriva se samo buduće, nego se budućnost stvara pred nama. — To je gledište koje čovjek, sasvim sigurno, pošto ga je počeo u naše doba uviđati, nikada više neće zaboraviti...

Ustanovivši to jednom zauvijek, ocjenjuje li se dobro, na visokom mjestu, revolucionarna snaga — u vjerskom pitanju — tako novoga stanovišta (trebalo bi radije kazati »nauke«)? — Sve do tada, za »duhovnike« (bilo to na Istoku ili Zapadu) jedno pitanje nije izazivalo sumnju: ako je postojao za čovjeka mogući put prema višemu životu, taj put je mogao biti samo zamišljen u obliku »vertikalnoga« uspona izvan materijalnih područja svijeta. A eto, odjednom se pokazuje sasvim suprotan smjer kretanja. Nad-život, ujedinjenje, izlaz, o kojima se toliko sanjalo, koje se sve do sada toliko tražilo prema *Gore,* u smjeru nekog Transcendentnoga (Oy, sl. I), ne nalaze li se i ne čekaju li nas radije prema *Naprijed,* tj. u produženju imanentnih snaga evolucije (Ox, sl. I)?...

Gore ili naprijed? Ili oboje zajedno?...

To je, uvjeren sam, životno pitanje koje se, zbog sve jasnijeg shvaćanja tijeka antropogeneze koja nas nosi, sve više, neizbježno, nameće svakoj ljudskoj svijesti; njegov prešućeni odgovor u religioznom smislu rađa sve naše nemire, — dok bi njegovo rješenje, koje je savršeno moguće, označilo odlučan napredak čovječanstva prema Bogu. To je osnovno pitanje...

II. NA IZVORU VJERSKE MODERNE KRIZE: SUKOB VJERE — IZMEĐU GORE I NAPRIJED

Na temelju onoga što sam kazao slijedeća slika simbolično predstavlja stanje napetosti u kojem se sada nalazi, više ili manje svjesno, svaki čovjek zbog pojave — u njegovu biću, uz tradicionalne uzlazne snage adoracije (Oy) — čitavoga suvremenog naprednog djelovanja (Ox) koje u svakome od nas pokreću novo-nastale snage trans-hominizacije. Da bismo pitanje učinili konkretnijim, svedimo ga na njegove najsavršenije i najizražajnije okvire. Složimo se, naime, da os Oy predstavlja jednostavno kršćansku — a os Ox jednostavno komunističku ili marksističku težnju[1], — onako kako se jedna i druga, ovoga časa, općenito oko nas odražavaju. Utvrdivši to, zapitajmo se: kako stoji stanje, *hic et nunc,* između te dvije prisutne snage?

Kao sukob — i to na izgled neumanjiv sukob, prisiljeni smo zapravo odgovoriti.

Na jednoj strani (slijedeći Oy) vjera u Boga — indiferentna, ako ne protivna, prema svakoj pomisli ultra-evolucije ljudske vrste. Na drugoj strani (slijedeći Ox) vjera u svijet koja izričito poriče (barem po riječima) svakog transcendentnog Boga.

Može li biti nepomirljivije i potpunije diobe?...

Tako se na prvi mah čini. Ali, evo ja odmah dodajem, to ne može biti potpuno istinito, u biti istinito, — ako ne pretpostavimo (apsurdna stvar) da je ljudska duša slabo uređena i da je u svojim najosnovnijim težnjama protuslovna sama sebi. Promotrimo doista pažljivije Ox i Oy onakve kako se ta dva vektora ili smjera, *hic et nunc,* predstavljaju i vladaju u stanju međusobne opozicije. Nije li jasno da jedan i drugi silno trpe zbog svoga suparništva, i, dosljedno, da mora postojati neki način koji će ih osloboditi njihove izoliranosti?

[1] Pejorativno pojednostavljenje u onome što se odnosi na Ox, pripazimo, utoliko što su marksizam i komunizam (usput rečeno, dosta loša riječ, i dosta slabo izabrana) očito samo embrionarni, ili čak karikaturni, oblik neo-humanizma koji je još u povojima.

Što se tiče Ox, sadašnje iskustvo nedvojbeno pokazuje da je nemoguće da *čisto* imanentni smjer počovječenja živi o sebi, u zatvorenom krugu. Nema ni bijega prema naprijed koji dopušta izbjeći potpunu smrt. Ni vrhovnoga žarišta poosobljavanja koje zrači ljubav između ljudskih stanica. Svijet potpuno razdvojiv i potpuno leden. Svemir bez srca i izlaza. Marksistička antropogeneza — tako snažno pokrenuta u početku biološkoga evolucionizma u kojemu se razvila — budući da isključuje opstojnost nepovratnoga Središta na svome kraju — ne može do kraja opravdati i podržati svoj zanos.

Vjera u svijet, uzeta sama, nije u stanju da pokreće Zemlju naprijed. Ali, s druge strane, je li sigurno da je kršćanska vjera, uzeta ponovno sama, u svom starom tumačenju, još uvijek dostatna da podiže svijet prema Gore?... Prema definiciji, po načelu, izrazita je uloga Crkve da zna i da može sve Ljudsko u Čovjeku učiniti kršćanskim. Ali, što se opasno može dogoditi (što se već ne događa...) ako crkveni auktoritet — upravo u onome času kada, *u anima naturaliter christiana,* izbije još jedna komponenta tako snažna kao svijest o »ultra-ljudskomu« — na Zemlji — ako crkveni auktoritet o tome ne vodi računa, omalovažava ili čak to osudi, a da i ne shvati novu težnju? — To: da Kršćanstvo, ni više ni manje, u onoj mjeri u kojoj prestane da *prožima sve Ljudsko na Zemlji* (kao što je trebalo) — gubi snagu svoje vitalnosti i čar svoje privlačnosti. Budući da je časovito pod-humanizirano, ono više ne zadovoljava *potpuno* svoje vjernike. Niti je ono više tako otporno prema svojim protivnicima. Pitamo se: zašto toliki duhovni nemir u srcima rudovnika i svećenika? Zašto tako malo istinitih obraćenja u Kini usprkos čitavom valu novih misionara? Zašto je Crkva tako nemoćna da (uza sva dobročinstva i odanost) predobije radničke mase?... Odgovorit ću jednostavno: stoga što uz veličanstvenu kršćansku ljubav nedostaje ovoga časa ona osjetilna doza *ljudske* vjere i *ljudske* nade da je učini »definitivno djelotvornom«, bez

te se doze svaka religija mora pravno i stvarno činiti čovjeku samo dosadna, hladna i neprihvatljiva.

Oy i Ox — gore i naprijed: dvije religiozne snage, ponavljam, susreću se odsad u srcu svakoga čovjeka; dvije snage, vidjeli smo, obje slabe i propadaju ako se odvoje; — dvije snage, dosljedno, koje očekuju (to mi preostaje pokazati) samo jednu stvar: nećemo birati između njih dviju, — nego ćemo pronaći način da ih povežemo jednu s drugom.

III. PROCVAT KRŠĆANSKE VJERE: PREMA GORE PREKO NAPRIJED

Ono što u sadašnjem religioznom sukobu stvara napeto stanje, po mišljenju svih, to je prividna nepomirljivost dviju vrsta prisutnih vjera: na jednoj strani kršćanska vjera koja zapostavlja Zemlju, a na drugoj »naravna« vjera koja se temelji na prednosti ultra-ljudskoga i Zemlje. Je li, međutim, potpuno sigurno da te dvije snage (koje nisu u stanju, vidjeli smo, da se neovisno jedna od druge potpuno razviju) tako pozitivno isključuju jedna drugu (tj. da je jedna tako anti-progresistička, a druga tako ateistička) kao što se želi kazati, — barem kada ih se uzme u njihovoj osnovnoj biti?

Dosta je malo razmišljanja i uz to malo psihologije pa da se uvjerimo da to ne stoji.

Stvarno, s jedne strane, novo-ljudska vjera u svijet u onoj mjeri u kojoj je ona *vjera* (tj. trajni dar i trajno predanje nekome većem od sebe) nužno uključuje elemenat poklona, to znači da dopušta nešto »božansko«.[1] I doista iz svih razgovora koje sam tijekom svojega života imao s komunističkim intelektualcima — u meni se jasno pojavio dojam da marksistički ateizam nije apsolutan, nego da on odbacuje samo »izvanjski« oblik Boga, Boga »ex machina«, kojega bi opstojnost ugrožavala ljudsko dostojanstvo i slabila zamah ljudskih nastojanja:

[1] Usp. slučaj biološkoga evolucionizma, koji se također pojavio prije jedno stoljeće, pod materijalističkim i ateističkim oblikom, ali danas njegova spiritualistička duša postaje očita.

ukratko »pseudo-Boga« kojega danas, počevši od kršćana, nitko ne prihvaća.

S druge strane, kršćanska je vjera (kažem točno *kršćanska* nasuprot vjerovanjima »orijentalnoga« tipa koja često smatraju da duhovno uzdizanje izričito znači nijekanje ili osudu pojavnosti) — kršćanska je vjera, naime, na temelju same činjenice što se ukorijenjuje u pojmu Utjelovljenja, u svojim ostvarenjima uvijek pridavala široki udio stvarnim vrednotama svijeta i materije. Možda je taj udio, sada nam se čini, bio malen i vrlo sporedan (nije li to, međutim, bilo neizbježno) u razdobljima kada čovjek — dok još nije bio svjestan razvoja svemira — nije mogao ni slutiti o duhovnim mogućnostima koje su se još skirvale u nutrini Zemlje. Ali udio koji je bio tako tijesno vezan uz samu strukturu dogme da je taj snažni pupoljak trebao samo znak, samo tračak pa da se razvije. — Da bismo utvrdili misli, promotrimo ovdje samo jedan slučaj koji, međutim, sveukratko tumači. Mi smo obično mislili o Parusiji (svršetak kraljevstva Božjega na Zemlji) i zamišljali je kao nešto što je potpuno razorne naravi, tj. u stanju da se dogodi bez određene veze s bilo kojim određenim stanjem čovječanstva, u bilo kojemu času povijesti. To je jedno stajalište. Zašto, međutim, ne bismo uz punu suglasnost s novim znanstvenim pogledima čovječanstva u sadašnjemu tijeku antropogeneze[1] radije pretpostavili da će parusijska iskra izbiti, fizičkom ili organskom nužnošću, između neba i čovječanstva — kada ono biološki dođe do određene kritične točke zajedničke razvojne zrelosti?

Teološki i tradicionalno, ja sa svoje strane uopće ne vidim da to »ispravljeno« gledište može podići najmanju ozbiljnu poteškoću. Ali mi se naprotiv čini sigurno da bi se samim izvršenjem tako jednostavnoga preudešavanja naše »eshatološke« vizije proizveo psihički učinak neprocjenjivih posljedica. Jer, konačno, ako doista — da

[1] Dodajmo: u savršenoj sličnosti s tajnom prvoga Božića koji se samo mogao dogoditi (svatko se u tome slaže) između Neba i Zemlje koja je bila društveno, politički i psihološki *spremna* da primi Isusa.

dođe kraljevstvo Božje (da se plerom završi u svojoj punini) — ako doista treba kao fizički nuždan uvjet[1] — da ljudska Zemlja prije toga dođe do naravnoga završetka svojega evolutivnog rasta — tada se, očito, ultra-ljudsko dovršenje koje neo-humanizam naslućuje u evoluciji konkretno podudara s krunjenjem koje svi kršćani očekuju u Utjelovljenju. Dva vektora, (bolje reći) dvije komponente kreću se i približavaju da bi dale jednu moguću rezultantu... Kršćansko Gore sjedinjuje se s ljudskim Naprijed (ali ne da se u njemu utopi, nego da ga »ponadnaravnjuje«)! I istodobno tako vjera u Boga, u onoj mjeri u kojoj ona asimilira i sublimira sok vjere u svijet u svoj vlastiti sok, ponovno poprima svoju punu snagu privlačivosti i obraćanja.

Čovječanstvo ovoga časa, kazao sam na početku ovih stranica, nije ohladnjelo, ono samo traži svom svojom snagom Boga koji bi odgovarao novim veličinama svemira čija je pojava potresla ljestvicu naše sposobnosti adoracije. I zbog toga što se čovječanstvu čini da se potpuno jedinstvo o kojemu sanja još istodobno odražava u dva suprotna smjera (u zenitu i na obzorju), očito se u njemu tako dramatično množi čitav jedan narod »duhovnih izgnanika« — bića razapetih između marksizma čije ih depersonalizirajuće djelovanje revoltira i kršćanstva čija ih ljudska mlakost obeshrabruje.

Neka se, naprotiv, ukaže, neka proklju̇ča mogućnost[2] (kao što neodoljivo počinje pod pritiskom prisutnih snaga) da se *istodobno* i *temeljito* vjeruje, jedno s drugim, u Boga i u Svijet, tada će, možemo biti sigurni, silna vatra obuzeti sve stvari: jer će se roditi (ili u najmanju ruku preporoditi) jedna Vjera koja će sadržavati i odražavati sve druge; to će biti neminovno najsnažnija vjera koja će, prije ili poslije, obuzeti svu Zemlju.

[1] Ali nije, naravno, dostatna.

[2] U Kristu na kojega se gleda ne više samo kao na Spasitelja pojedinih duša nego kao na osnovnoga Pokretača antropogeneze, (upravo stoga što je On Otkupitelj u potpunom smislu).

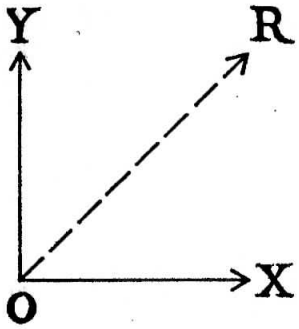

Slika koja odražava sukob između dviju vrsta vjere u duši suvremenoga čovjeka.
OY: Ulazna kršćanska vjera u osobno Transcedentno Biće — prema Gore.
OX: Pokretna, ljudska vjera u ultra-ljudsko — prema Naprijed.
OR: »Ispravljena« (»protumačena«) kršćanska vjera koja rješava pitanje: spas (izlaz) je istodobno Gore i Naprijed — u Kristu spasitelju i pokretaču, ne samo pojedinaca nego čitave antropogeneze.

Treba dobro uočiti da, po konstrukciji, OR *nije* polu-mjera, kompromis između Neba i Zemlje, nego rezultanta koja povezuje i pojačava jedan s drugim dva oblika »predanja« (tj. »darivanja većemu od sebe«).*

* *Neobjavljeno*, Les Moulins (Puy-de-Dôme), 8. rujna 1949.

VJEROJATNO POSTOJANJE ISPRED NAS »ULTRA-LJUDSKOGA«

(Misli jednog biologa)

I. FIZIČKO-BIOLOŠKA DEFINICIJA LJUDSKOGA: SPECIFIČNO SUPER-STANJE ŽIVE MATERIJE

Pokušamo li Ljudsko promatrati u prvoj približnosti i, kao za početak, s čisto iskustvenoga stanovišta, ono predstavlja, ni više ni manje, samo određeni dio materije koja je mjestimično u stanju skrajnje složenosti ili (što je, čini se, drugo lice iste pojave) u stanju skrajnje »korpuskularnosti«: učinak je te promjene u tome što se odlučno i na misaonom stupnju pojavljuje usmjerena igra osobnih središta djelovanja iznad učinka slučaja i velikih brojeva.

Na misaonom stupnju: vrlo je važno to dobro shvatiti. Od početka i kroz čitav tijek povijesne vitalizacije materije, mi, naravno, prisustvujemo sve većemu usponu pravoga psihizma unutar sve složenijih i sve usredotočenijih organskih sustava (žive super-molekule). Životinja je milijunima godina prije čovjeka osjećala; nalazila je, *znala* je. U nje je, međutim, ta svijest ostala jednostavna i izravna. Na Zemlji, samo čovjek, ispreplićući krug svijesti u dubinama svoga bića, *zna da zna;* to ima mnogostruke posljedice koje svi mi doživljavamo, a da im ne možemo dobro odmjeriti biološko značenje: predviđanje budućnosti, stvaranje misaonoga sustava, moć proračunatih invencija, prihvaćanje (i skok) evolucije

itd. — Često se čuje govoriti o »intelektualnom značenju instinkta« ili o »životinjskoj inteligenciji«. Takvi su izrazi (ako je riječ *inteligencija* tu uzeta u svom punom smislu misaonog psihizma) znanstveno pogrešni i opasni zato što prekrivaju ili slabe opstojnost značajnoga događaja koji predstavlja »točkastoobliko« (»ponctiforme«) savijanje psihičke jezgre u se, tj. prijelaz svijesti iz prvoga u drugi stupanj svoje sposobnosti. Naravno, savršeno je ispravno gledati sva zoološka područja koja tvore biosferu kako se jednako uzdižu, svako prema svojemu pravcu, u zajedničkom smjeru Misaonoga. Ali, ono što je upravo još sigurnije, ono što kopa oči, ako se imalo u svjetlu činjenica promatra revolucionarna biološka nadmoć Misli nad Nagonom — jest ovo: da je neki, bilo koji filum uspio prije fila antropoida postići i prijeći prag koji dijeli misaonu svijest od izravne svijesti — nikada ne bi bilo čovjeka na Zemlji: taj bi filum X namjesto čovjeka ispleo i izgradio noosferu.

Ukratko, jasno odijeljen kritičkom vanjštinom preobrazbe od slojeva organizirane materije u kojoj se kupa, čovjek zaista unutar (ili ako se hoće na vrhu) živih bića tvori jezgru »hiper-psihizirane« kozmičke supstancije koja je savršeno određena i spoznatljiva na prvi pogled, zahvaljujući sve većoj i sve jačoj snazi razumnoga samo-razvoja (auto-évolution) koji samo ona posjeduje na području našega iskustva.

II. RAST LJUDSKOGA — POVIJESNO RAZDOBLJE EKSPANZIJE

Ako se između samo jednostavno oživljenoga ovoja Zemlje i njezina misaonoga ovoja (tj. između biosfere i noosfere) ukazuje veća isprekidanost koju odaju potpuno različiti tijekovi koje je život poprimio s jedne i s druge strane njihova površinskog razdvajanja — to, naravno, ne znači da se čovjek povijesno pojavio »potpuno gotov«, odjednom, unutar živih bića. Sasvim suprotno.

S jedne strane, na samoj razini zoološke površine počovječenja, proteže se široka nejasna traka — prividno nerazjašnjiva uza sva naša najvještija tumačenja prošlosti — kad, možda, još gotovo ništa nije *naizvan* razlikovalo misaono koje se pojavilo od nemisaonoga. Takav je, u svim prvim razdobljima svojega razvoja, morfološki gotovo neodrediv začetak svakog ljudskog pojedinca. Je li sigurno da bismo — pretpostavljajući čak da nekom neobičnom srećom pronađemo njihove tragove — je li sigurno da bismo — po kostima ili po proizvodima njihova djelovanja — prepoznali upravo prva misaona bića?

S druge strane, oslanjajući se na sve jasnija područja u kojima se čovječanstvo (gotovo kozmopolitsko kad nam se pokazuje u početku kvartera) sve više širi i raste, što se više približuje k nama — nije li neosporna činjenica i uz to pojava s ozbiljnim posljedicama da se — u tom čovječanstvu koje je u tijeku planetarne ekspanzije — čovjek (ili ako se više voli misaono) ponaša kao fizička veličina koja je ne samo promjenljiva, nego je neodoljivo u porastu? Poput pare koja se to više rasplinjuje što se, pod učinkom sve veće topline, više udaljuje od svoje točke pretvaranja u tekućinu.

Osvrnimo se na dva glavna razdoblja, anatomsko i društveno, toga sve većega trans-počovječenja (trans-hominizacije).

a) *Anatomsko razdoblje*

Još uvijek se u antropologiji raspravlja o tome pitanju: koliko je moguće od svojstava koštanoga sustava dane lubanje doći, najprije, do oblika mozga koji je ta lubanja sadržavala, zatim do posebnoga psihizma koji je taj mozak predstavljao. Pri sadašnjem stanju naših spoznaja, takav pokušaj sve jasnije pokazuje bezbrojne poteškoće. Ali to ne znači da takav pokušaj, u nekim povoljnim slučajevima, uz određeni stupanj približnosti, ne može donijeti dobre rezultate.

Općenito, hominizirajući se, mozak sisavaca ne samo da naglo povećava svoj osrednji obujam i posebno se

pojačava u svom čeonom dijelu, nego on još povećava, moglo bi se kazati, »gustoću«: bilo razvojem razumno-asocijativnih površina među osjetilnim područjima, bilo geometrijski zaokruženim uvijanjem moždanih lukova i polutaka jednih u druge.

S tog stanovišta čini se da je ispravno, u početku antropogeneze, s obzirom na koštano područje, razlikovati »predljudski«, fosilni stadij koji predstavljaju lubanje koje su očito manje uvijene u se (očito manje »okrugle«) nego su lubanje u suvremenih ljudi; tu razliku potvrđuje vrlo značajna činjenica da je čovječanstvo u tom pred-ljudskom stadiju, čini se, bilo sastavljeno od gotovo divergentnoga svežnja etničkih skupina (pod-fili?) koje su bile daleko neovisnije jedne od drugih nego je to ikada poslije bila ijedna rasna skupina. Postoji toliko znakova koji nas upućuju da Razumno, ma kako bilo primjetljivo već u tim dalekim razdobljima, ipak nije još bilo postiglo u svojem funkcioniranju svoj stupanj savršenosti kakav danas u njemu poznajemo.

Treba, u stvari, doći do ljudi s umjetničkim osobinama s kraja pleistocena — potrebno je susresti *Homo sapiensa* prirodoslovca — da bismo, u dvostrukom cerebralnom i filetičkom gledištu, zaista prepoznali Ljudsko u punom zamahu organskoga prikupljanja u se.

b) Dobro sam rekao: *»U punom zamahu«: a ne »u punom dovršenju«*. Jer baš u toj točki (radi se upravo o tome da dobro zapazimo) socijalno će — da bi osiguralo produžetak razvoja hominizacije — vrlo vješto nadomjestiti napredak »organskoga«, koji se barem prividno zaustavio.

Velik broj (možda bi trebalo kazati: većina) naših suvremenika još uvijek gleda na ljudsko tehničko-kulturno zbližavanje kojemu mi prisustvujemo kao na neku vrstu para-biološke nuz-pojave, koja bi u organskom pogledu bila daleko ispod drugih kombinacija koje su na molekularnoj ili staničnoj ljestvici ostvarile snage života.

Međutim, u pravoj znanosti, to omalovažavajuće stanovište nije nipošto opravdano. Ako je, doista, znak razlikovanja stvarno »životnih« sređenja to da se kod

njih diže »psihička toplina« u onoj mjeri u kojoj raste njihova složenost — kako onda zanijekati (u punom smislu) organsko dostojanstvo tako snažno »psihogenetskim« skupinama koje je unutar ljudskoga mnoštva ostvarila igra socijalizacije?

S toga stanovišta, po mom mišljenju, ništa nije tako nepravilno kao zamišljanje da je Ljudsko biološki ustaljeno od konca ledenoga doba. Možda se, za makroskopsko promatranje, tijekom toga razdoblja, ništa nije promijenilo u globalnomu rasporedu moždanih neurona. Ali, naprotiv, pojavom, povezanošću i suprotnošću tehnika, vizija, težnja i ideja — koliki izvanredni i nepovratni napreci u kolektivnoj svijesti! Kolika intenzifikacija misaonoga!

Doista, veliko pitanje koje čovjek postavlja biologiji — nije da zna (odgovor je i previše jasan) je li antropogeneza stvarno nastavila svoj hod tijekom posljednjih trideset tisućljeća. To se pitanje daleko prije sastoji u tome da se riješi nije li čovječanstvo slučajno — došavši do materijalnih granica svoga geografskog razvoja — u položaju svoje ustaljene visine: životno oslabljeno zbog same golemosti svojih razmjera.

Ali, tu nas baš čeka veliko iznenađenje.

III. RAST LJUDSKOGA — MODERNO RAZDOBLJE NAD-PRITISKA

Da bi se čovječanstvo, takvo kakvo vidimo oko sebe ovoga časa, moglo smatrati kao društveno dogotovljeno, trebalo bi da ono, postižući — kao što je to upravo učinilo — svoj vrhunac planetarne ekspanzije, istodobno očituje znatno smanjenje svoje unutarnje snage množenja. A nije li to upravo suprotno onome čemu mi prisustvujemo? Nema postepene ustaljenosti, nego, naproti, vertikalni porast stanovništva na našemu planetu: to bilježe ima već jedno stoljeće sve statistike. Kao da čovječanstvo, dok se u sebi geografski stapa, brojčano naglo raste; s tim učinkom dopušta da se naglo u svoj jasnoći očituje svojski stavljeni u pokret mehanizam koji, više

ili manje skrovito, nije nikada od početka prestao da upravlja njegovim razvojem.

U početku lanca sve snažnije demgrafsko stiskanje prisiljava ljudsko mnoštvo da se što je moguće bolje razmjesti na zatvorenoj površini Zemlje. Geometrijski neizbježni stisak životnom nužnošću izaziva zajednički napor pojedinaca da bi pronašli najbolji način kako bi se između sebe sredili sređujući svijet oko sebe. Napor invencije i konačno, dakle, porast Misaonoga (tj. Ljudskoga) unutar noosfere; — taj porast se za uzvrat očituje (utoliko što se u svakome pojedincu koji više misli i bolje se hominizira povećava područje utjecaja i moć djelovanja) povećanjem planetarnoga pritiska.

I tako redom: uvijek prema sve većem stiskanju koje potiče sve veće mišljenje...

Od prvih razdoblja povijesti, taj kompresno-stvaralački proces svijesti, ponavljam, nije nikada prestao djelovati na ljudsko mnoštvo. Ali, počevši od ovoga časa (upravo je došao!) kada taj stisak naroda, na praktično ispunjenim kontinentima, počinje odlučno prevladavati nad njihovim ekspanzivnim kretanjem na površini kugle zemaljske, naravno je da se ta pojava ubrza strahovitim razmjerima. Zaista eksplozivni razvoj tehnike i istraživanja; istodobno teoretsko i praktično rukovanje tajnama i izvorima kozmičke energije na svim njezinim stupnjevima i pod svim njezinim oblicima; i u svezi s tim brzo uzdizanje onoga što smo mi nazvali psihičkom toplinom Zemlje... Nije li upravo to — ako i malo znamo pogledom nadvisiti površinski nered — nije li upravo to prizor kojemu prisustvujemo? Ljudska plima koja nas neodoljivo uzdiže i to svom snagom nebeskoga tijela koje se skuplja; plima koja nije nipošto, kako bismo mogli misliti, ustaljena, nego je u punoj krizi povećanja: neumoljivi rast pravoga ultra-ljudskoga, na našemu obzorju.

IV. OBLIK ULTRA-LJUDSKOGA

Jasno je, upravo na temelju onoga što sam malo prije kazao, da nam ništa ne dopušta da predvidimo

popuštanje, još manje kraj toga zamaha stiskajuće socijalizacije u koju smo upravo ušli. U ovim nam uvjetima ne bi, očito, ničemu služilo da pokušamo umaknuti iz ovoga vrtloga koji se iznad nas steže. Naprotiv, vrlo je važno da doznamo kako ćemo se u tome vrtlogu orijentirati i kako ćemo se duhovno vladati tako da nas sveobuhvatni stisak, u kojemu se nalazimo, ne bi nipošto mehanički dehumanizirao, nego da bi nas (kao što je, čini se, moguće) nad-humanizirao preko snažnije izražajnosti naših snaga shvaćanja i ljubavi.

Protumačimo tu važnu točku koja će nam dopustiti da istodobno točno odredimo: i fizičke uvjete ostvarenja, i (do neke mjere!) vjerojatni konačni aspekat ultra-ljudskoga.

Moglo bi se kazati da se Ljudsko — pod pritiskom vanjskih snaga koje su išle za tim da ga koncentriraju — dugo vremena razvijalo na jedan nadasve spontan način — posebno uzastopce praćeno, služeći se Bergsonovim izrazom, s *vis a tergo*. Ali, od onoga časa kada se duh, pošto se u početku pojavio (kao što je vrlo dobro rečeno) »kao jednostavno sredstvo da se preživi«, kada se on malo po malo uzdigao do uloge i dostojanstva »razloga da se živi«, bilo je neizbježno da se, s naglašavanjem snaga slobode, ukaže duboka promjena u tijeku antropogeneze — promjena čije sve posljedice tek počinjemo osjećati. Postoje, bez sumnje, određene unutarnje potrebe, u najproduhovljenijim područjima našega bića, koje nas neumoljivo sile da, bez zaustavljanja, proslijedimo naš hod naprijed. Koja je sila na svijetu ikada uspjela spriječiti jednu ideju, ili jednu težnju, da raste — kada se ta jednom pojavila? — Preostaje da se tom temeljnom determinizmu doda i s njim neosporno poveže — to više što misaonost raste — mogućnost za čovjeka da se oslobodi ili da se odupre onome što ne bi zadovoljavalo njegovo srce i njegov razum. To znači da »planetarni lanac«, tvorac Ljudskoga, počevši od jednog dovoljnoga stupnja počovječenja, može nastaviti svoju ulogu samo u određenoj atmosferi *pristanka*, to konačno znači samo pod djelovanjem neke želje. Prateći —

i malo po malo nadomještajući — zamah koji dolazi odozdo: eto tako se, dakle, pojava privlačne snage koja silazi odozgor pokazuje kao organski neophodna za daljnje djelovanje: neophodna da podrži evolutivni zamah; i istodobno prijeko potrebna da, oko čovječanstva koje je na putu totalizacije, stvori psihičku toplinu, srdačnu atmosferu, izvan koje bi gospodarsko-tehnička moć svijeta mogla smrviti duše jedne o druge, a da ih ne uspije međusobno povezati i ujediniti. — *Pull poslije pusha*, kako bi rekli Englezi.

Iz kojega bi žarišta dakle mogla zasjati ta tajanstvena i neophodna privlačnost u naše umove i u naša srca?

Može se, na jedan sasvim općenit način, kazati da se Ljudsko postavši, po strukturi i izgradnji, svjesno svoga položaja nedovršenosti, može samo onda predati bez uzbune i s mnogo žara prepustiti razvoju koji ga nosi, samo ako se na kraju toga razvoja ocrtava (barem u smislu »granice«) neki završetak istodobno definitivnoga i određenoga oblika. Nipošto neka razjedinjavajuća raspršenost i kotačić! Da bi bio prihvatljiv za Misaono, svemir bi životnom nužnošću morao biti organski i psihički *konvergentan*. Neki vrhunac, neko otkrivenje, neka životvorna preobrazba na kraju putanje... Konačno, samo — makar pod pritiskom i žestinom materijalnih potreba koje pospješuju naš hod — gledište i nada takvoga reda mogu do kraja podržati naš zamah naprijed.

Ali, kako ćemo upravo taj vrhunac — tj. taj očekivani vrh antropogeneze bez kojega bismo mi unaprijed i to sve više i više odbijali micanje naprijed — kako ćemo ga, pod kojim oblikom i kojim oznakama pokušati zamisliti?

Tu se pojavljuju i suprotstavljaju dva djelomično suprotna rješenja: ne nipošto jednostavno teoretska i apstraktna rješenja — nego lagano dozrijevanje mogućnosti kroz čitavo iskustvo Čovjeka tijekom razdobljâ prije nego ih je nagla pojava totalizirajućih snaga — od kojih se sada moramo zaštititi — odjednom jasno otkrila u našoj svijesti.

Prema jednima (»kolektivističko rješenje«) — da se osigura biološki uspjeh naše evolucije, bilo bi dosta da se Ljudsko malo po malo uspije u cjelini srediti u nekoj vrsti zatvorenoga kruga u kojemu bi svaka misaona jedinka, umno i osjećajno povezana sa svima drugima — *sudioništvom* u nekoj konačnoj jasnoći gledišta i u nekoj skrajnjoj toplini simpatije, koje su svojstvene čitavom sustavu — došla do vrhunca osobne izgradnje. Više stanje svijesti raširenu u ultra-tehnificiranim, ultra-socijaliziranim, ultra-cerebralnim slojevima ljudskoga mnoštva, — ali to bi, međutim, bilo bez pojavljivanja tijekom sustava (jer nije ni nužno ni zamislivo) nekoga općeg određenoga i samosvojnoga Središta Misaonosti: to je sve što prema toj prvoj pretpostavci možemo predvidjeti i očekivati na gornjemu kraju hominizacije.

Prema drugima (»personalističko rješenje«): nužno je, naprotiv, predvidjeti i pod svaku cijenu tražiti upravo neko Središte sakupljanja, baš neki završni vez, da se ništa na kraju ljudskoga zdanja ne bi srušilo. — Ako se, kažu pristalice ove druge pretpostavke, stvarno, unutar razvoja ne pojavi zbiljska snaga ljubavi — ljubavi koja je snažnija od svakoga osobnoga egoizma i svake osobne strasti — kako biste htjeli da se noosfera ikada ustali? A, ako se unutar kozmičkog gibanja ne ukaže jedna ultra-postojana jezgra koja bi svojom prisutnošću osigurala konačno očuvanje svega misaonog nesaopćivoga koje je antropogeneza tijekom vremena sublimirala — kako biste htjeli da mi (makar pod vanjskim nastojanjem planetarnoga stiskanja) prihvatimo daljnju suradnju... prema potpunoj Smrti! Stvarno, da bismo povezali ljudsko mnoštvo (makar u njegovu sadašnjem stanju nad-pritiska) a da ga ne zdrobimo — čini se da nam je neophodno jedno istodobno snažno i nepovratno (ireverzibilno) polje privlačnosti koje ne može zajednički proizlaziti iz jednostavne svemirske maglice misaonih atoma, nego mu je kao izvor potrebno samo-postojeće i silno personalizirano nebesko tijelo.

Tako (barem uključno) misle i osjećaju ima dvije tisuće godina svi kršćani. I tako će, zbog hitnosti doga-

đaja, u to sam uvjeren, nužno misliti sve veći broj biologa i psihologa. Tako da bi možda baš danas bio najveći događaj u povijesti Zemlje upravo postepeno otkriće — od onih koji znaju gledati — ne samo Nečega nego *Nekoga* na vrhuncu, prema kojemu ide konvergentnost svemira koji je u razvoju.

Mnogi će, naravno, oklijevati da me tako daleko slijede u mojim dedukcijama i mojim predviđanjima.

Vodeći računa o onome što je neprijeporno, treba, čini mi se, da se na temelju malo prije iznesenih činjenica svakome koji se ne ustručava otvoreno pogledati na ono što se ovoga časa oko nas u svijetu događa — barem ukažu dva zaključka.

Prvi je zaključak: da Ljudsko (ili, što je isto, misaono) ne samo doista fizički dobro odgovara određenom odvajanju »kozmičke tvari«, koja je došla do većega (i uvijek rastućega) stanja složenosti i svijesti, nego još k tome da to ljudsko može naći svoju konačnu ravnotežu samo na taj način da se planetarno u sebi zavija i usredotočuje — istodobno stiskom i privlačnošću — sve dotle dok ne oblikuje naravno, organski i psihički, nerazdvojivo jedinstvo.

Drugi je zaključak: da smo mi, s obzirom na tako predviđeno stanje sređenja i interiorizacije, toliko u zakašnjenju da se čovječanstvo u svom sadašnjem obliku (iako ga dosada ne možemo ni s čim uspoređivati što bi u svom rodu bilo »zrelije« u svemiru) znanstveno može smatrati samo kao organizam koji još nije prešao stanje običnoga zametka (embrija).

Na taj se način golemo područje ultra-ljudskoga — bilo da je usredotočeno ili ne-usredotočeno na svoj kraj (ostavimo otvoreno pitanje) — pokazuje ispred nas u svim slučajevima kao područje na kojemu mi ne možemo ni preživjeti ni nadživjeti — ako na Zemlji ne pokrenemo i do maksimuma ne iskoristimo sve raspoložive snage zajedničkoga gledišta i jednodušnosti.*

* Neobjavljeno, Pariz, 6. siječnja 1950.

KAKO POJMITI LJUDSKU JEDNODUŠNOST NA ZEMLJI I KAKO SE NADATI NJEZINU OSTVARENJU?

Obeshrabrujući prizor razjedinjenoga ljudskog mnoštva!... Nemirni mravinjak jedinki kojih je, čini se, najvidljivije svojstvo (usprkos nekim ograničenim slučajevima duboke srodnosti: bračni parovi, obitelj, ekipe, domovina) — jednako od pojedinca do pojedinca kao i od skupine do skupine — da se međusobno odbijaju...

A, međutim, na dnu naše duše i našega srca leži uvjerenje da bi s tim moglo biti drugačije; — sigurnost da je takav kaos, takav nered, konačno »protiv naravi« — u onoj mjeri u kojoj ometaju ostvarenje ili usporavaju sređenje koje bi, gotovo beskonačno, povećalo ljudske snage mišljenja, osjećanja i djelovanja!

Je li, zaista, beznadno stanje? — Ili pak ne zapažamo li naprotiv po nekim sigurnim znacima da je čovječanstvo u svojoj cjelini, usprkos nekim vrlo suprotnim pojavama, ne samo u stanju da prihvati jedinstvo, nego da se upravo nalazi na sigurnu putu stvarnoga ujedinjenja? — Drugim riječima, nisu li tu slučajno upletene u igru neke već odredive i iskustveno opipljive planetarne energije koje — pobjeđujući odbojne snage koje se, rekao sam, čini se, u cjelini uzaludno suprotstavljaju ljudskom zajedničkom skladu — neodoljivo teže da približe i (makar se to moglo činiti nevjerojatnim) u sebi organiziraju nemirno mnoštvo milijarda misaonih svijesti koje tvore »misaoni sloj« na Zemlji?

Upravo bih ovdje htio pokazati da takove energije stvarno postoje.

Najprije, energije pritiska koje pomoću vanjskih i unutarnjih determinizama vode do prvoga stupnja *prisilnoga* jedinstva.

Zatim, energije privlačnosti koje, djelovanjem unutarnjih veza, dovršavaju pravo *slobodno i voljno* jedinstvo.

Opišimo, jedno za drugim, te dvije vrste djelovanja koje su tako općenito proširene u ljudskoj atmosferi koja nas kupa, da bismo se često izložili opasnosti ako ih ne bismo osjećali kao zrak i vodu — i koje nas, međutim, tako okružuju i tako su nam bliske da im nijedan naš čin ne može izbjeći.

I. JEDINSTVO PRISILE ILI PRITISKA — GEOGRAFSKO I MENTALNO SAVIJANJE

a) *Geografsko savijanje*

Ljudska se zoološka skupina — govoreći biološki — razvija na zatvorenoj površini; — ili, točnije, (budući da se stanovništvo svijeta, napučivši gotovo potpuno kontinente, ne zaustavlja nego se još više množi) — ta se ljudska skupina, dakle, ponaša tako da sve više raste na Zemlji koja kao da se neprestano smanjuje: to čini da se ljudska skupina nalazi u sve snažnijem stiskanju u se.

Prva posljedica tog strahovitog etničkog pritiska očito je njihovo neodoljivo tjelesno zbližavanje. Ta zgusnutost ljudske tvari, mada je u svom početku materijalne prirode, ima duboke posljedice na duše. Da bi, naime, životno »udobno« odgovorilo na pritisak koji oko njega raste, mnoštvo misaonih bića — da bi preživjelo i dobro živjelo — reagira naravno na taj način da se gospodarski i tehnički što bolje može u sebi *sređuje*. To ga automatski obavezuje da *pronalazi* uvijek nove oblike mehaničkih sredstava i društvene organiziranosti. — Drugim riječima, to ga sili da *misli*. — I, konačno,

to ga dovodi do toga da se još za jedan stupanj više u sebi *osmišljava* — tj. da nad-razvija ono što je u njemu najspecifičnije i u punom smislu ljudsko.

Duboko poučna i tajnovita pojava: ljudsko se mnoštvo — surovom igrom planetarnoga pritiska — zagrijava i duhovno razvija; to zagrijavanje (kojim se šire područja osobnoga među-djelovanja) neposredno, protuudarom, nad-povećava pritisak koji ga je prouzrokovao... I tako redom u lancu koji se stalno sve više ubrzava.

Zbog toga se, jednostavno, prvi neodoljivi princip grupiranja — koji dopire sve do umnih sposobnosti — u čovječanstvu gotovo *mehanički* nameće odbojnim egoističkim težnjama pojedinaca.

Ali to nije sve.

Naime k tome prvom učinku geografskoga stiskanja odmah se pridružuje još jedan učinak stezanja; taj, ovaj put, ne dugujemo više pojavi i igri geografskoga nego *mentalnoga* savijanja — koje ću upravo sada protumačiti.

b) *Mentalno savijanje*

Prema »lancu počovječavanja« — koji smo otkrili i opisali — duh, pojavivši se najprije kao »sredstvo« da se suoči i odupre planetarnomu pritisku, ubrzo se spontano promijenio u »razlog« postojanja. Najprije misliti da bi se preživjelo; zatim živjeti da bi se mislilo: to je temeljni zakon antropogeneze. Igra misli koja je jednom započeta očituje izvanrednu moć da se nastavi i proširi poput organizma koji je nemoguće zaustaviti — kada je već jednom nastao — da raste, da se množi i da sve svojom mrežom obuhvati. Sva povijest potvrđuje da ništa nikada nije moglo spriječiti jednu misao da se razvija, da se širi, te da na kraju postane opća. Takva je po naravi misaona psihička sredina u kojoj se nalazimo tako da mi ne možemo živjeti u njoj a da se ne mičemo; to možemo postići samo zajedničkim približavanjem i međusobnom pomoći. Kao da svi naši osobni zaleti prema sve većoj istini izbijaju unutar mentalnoga

zatvorenog »svoda« čije stijenke neumoljivo zbližavaju naše inteligencije!

Prisilno osnaženje svega misaonoga u njemu samom...

Nije li — iznad ove izazovne i kaotične ljudske raspršenosti od koje trpimo — nije li sve očitija pojava te snage samo-sjedinjenja, unutar psihičkih energija koje je izazvalo tehničko-društveno osvajanje Zemlje, sigurna garancija da će u našemu svemiru snage totalizacije prije ili poslije pobijediti snage razjedinjavanja?...

Bez sumnje. Ali ipak pod jednim uvjetom: tj. da se — pod nastojanjem gospodarskih snaga i intelektualne očitosti koje su se zavjerile da će srušiti pregrade iza kojih se skriva naš egoizam — konačno pojavi smisao iste temeljne težnje, koji jedini rađa potpunu jednodušnost!

II. SLOBODNO ILI PRIVLAČIVO JEDINSTVO TOČKA OPĆE KONVERGENCIJE NA OBZORJU

Premda su ljudi (istodobno geografski i psihički) prisiljeni da zajedno sve tješnje žive i misle, oni se zbog toga nipošto između sebe nužno više ne »vole« — daleko od toga. Dva vrlo velika znanstvena radnika na svijetu, zauzeti oba istim pitanjem, mogla bi se vrlo snažno mrziti. Nije li to oduvijek čudna i žalosna iskustvena činjenica? Zbog te razjedinjenosti uma i srca prisiljeni smo upravo zaključiti da će se ljudsko mnoštvo, premda je *a tergo* društvenom i logičnom nužnošću usmjereno prema jedinstvu, stvarno do kraja ujediniti samo pod utjecajem *čuvstvene* energije koja će postaviti ljudske jedinke u onu sretnu nužnost u kojoj će svaka sebe moći ljubiti i dovršavati samo uz uvjet da u nekom stupnju ljubi i dovršava sve druge; to će se odvijati na temelju toga što one sve jednako tvore integralni dio jednog te istog životno *konvergentnoga* svemira. »Pull«, tj. privlačnost, rađa se iz potiskivanja, tj. iz »pusha«... — Imamo li kakav objektivno vrijedan razlog da unutar sadašnje političko-društvene krize ustanovimo mogućnost ili pak prve znakove toga sretnoga stanja?

Čini mi se da da. Evo zašto.

Ako pokušamo odrediti glavni uspjeh, »uspjeh br. 1« neizbježne znanstvene povezanosti naših umnih sposobnosti tijekom posljednjega stoljeća, brzo zapažamo da se taj dobitak daleko manje sastoji u našem zauzimanju tog i tog posebnoga područja u svemiru, nego u općem skretanju naše pažnje na golemu i veliku organsku povezanost toga svemira, kada ga promatramo u njegovim unutarnjim snagama razvoja. Mi sve jasnije uviđamo, svim sredstvima spoznaje, da se sa svime zajedno nalazimo (budući da kozmogeneza postiže svoj vrhunac u antropogenezi) u procesu od kojega skrovito ovisi naše usavršenje ili, ako se može reći, naša sreća. Postaje sve očitije da se kraj svakoga od nas (naš ultra-ja, moglo bi se kazati) podudara s nekim zajedničkim svršetkom evolucije (s nekim zajedničkim Super-Ja)... Ali, nije li upravo u tome opće počelo privlačnosti koje smo malo prije zahtijevali i tražili da bismo iznutra povezali, da bismo do dna srca jednodušnima učinili one buntovne jezgre naših osobnosti?

Zbog toga, evo novoga i posljednjega približavajućeg utjecaja koji — pridružujući se dvostrukom djelovanju pritiska, onome koje sam nazvao geometrijskim savijanjem i mentalnim savijanjem ljudske Zemlje, pridružujući im se i *izlazeći iz njih* — ulazi u isti red da nadzire kretanja »noosfere«: to jest utjecaj jedne nadasve privlačne sudbine koja je istodobno ista za sve. Potpuno zajedništvo želja: tj. treća sila jednako planetarna u svojim razmjerima kao i dvije prve — iako ona djeluje (ma kako bila neodoljiva) svojom zavodljivošću, tj. preko slobodno danoga pristanka.

Očito, bilo bi prerano ustvrditi da se jedno takvo raspoloženje pojavljuje oko nas na putu političkih i društvenih događaja. Pa ipak, pod ubrzanim porastom demokracija i totalitarizama koji se ima sto i pedeset godina smjenjuju u svjetskoj povijesti — ne zauzima li *smisao vrste*, pošto se u jednome času činilo da se on, rasplinjen nekako pojavom misaonosti, gubi iz naših srdaca — ne zauzima li, rekoh, smisao vrste ponovno svoje mjesto i svoje pravo iznad svakog uskogrudnog

individualizma? Smisao vrste shvaćam u velikom i novom ljudskom stilu: nipošto, kao nekoć, stablo koje jednostavno teži da se razvija sve dotle da donese plod, nego pod tim shvaćam sam plod koji se u sebi skuplja i raste u iščekivanju zrelosti.

Želimo li da to zrijanje vrste, njegova nada i približavanje pokrenu i zaista sjedinu naša srca, treba da mu pridamo neka konkretna svojstva. Ali tu se upravo razdvajaju mišljenja.

Prema jednima (rješenje »marksističkog« tipa), da se potakne i polarizira ljudske jedinke, bilo bi dovoljno da im se omogući da na kraju antropogeneze zapaze pristup jednom određenom stanju kolektivnog mišljenja i *kolektivne* simpatije s kojima će se svaki preko svoga *učešća* koristiti: svod potpornih misli, zatvoreni krug privrženosti, u kojemu bi svaki pojedinac našao umno i osjećajno svoju puninu u onoj mjeri u kojoj on čini jedinstvo s čitavim sustavom.

Prema drugima (rješenje »kršćanskog« tipa), konačno, samo pojava samosvojnoga Središta skupljanja na vrhu i unutar ujedinjenoga svijeta strukturalno je i funkcionalno u stanju da, unutar ljudskog još razdvojenog mnoštva, potakne, podrži i temeljito razvije očekivane snage jednodušnosti. Doista, kažu pristalice te druge pretpostavke, samo zbiljska *super-ljubav* (tj. samo privlačnost stvarne »super-osobe«) psihološkom nužnošću može vladati, osvojiti, i ujediniti mnoštvo drugih ljubavi na Zemlji. Bez takvog (ne metaforičnoga nego stvarnoga) žarišta opće konvergentnosti nema ni moguće povezanosti za cijelo čovječanstvo; i, dosljedno, nema ni postojanosti. Svijet koji bi postigao vrhunac u Neosobnom ne može nam dati ni toplinu privlačnosti, ni nadu ireverzibilnosti (besmrtnost), bez kojih će naša sebičnost uvijek imati posljednju riječ. Potreban je istiniti *Ego* na vrhu svijeta da bez ikakva brkanja usavrši svako pojedinačno *ego* Zemlje... — Ovdje sam govorio s kršćanskoga stanovišta. Ali misao također skreće drugdje. Nije li ono Camus napisao u *Sizifu** »kad bi čovjek

* Potpuni naslov: *Le mythe de Sisyphe.* (Op. prev.)

spoznao da svemir može ljubiti, on bi se s njim izmirio«? I nije li Wells, preko svoga tumača, čovjekoljubivoga biologa Steelea *(Anatomy of Frustation)* izrazio nostalgiju da, iznad i s onu stranu ljudskoga, nađe neku »universal Lover«?

Ukratko sažimam i zaključujem.

U biti, oko nas, pod dvostrukim i neodoljivim stiskanjem našega planeta, koji se stiska na pogled oka, i Misli koja se sve brže u sebe uvija — prašina ljudskih jedinki nalazi se zaista pod žestokim stiskom približavanja; — snaga je to daleko višega reda nego su to osobna ili nacionalna odbijanja koja nas toliko plaše.

Pa ipak, usprkos tomu škripu koji se zatvara, čini se da nas konačno ništa ne može prisiliti da uđemo u naravni krug naših među-ljudskih privlačnosti osim pojava nekoga snažnoga polja unutarnje privlačnosti, unutar kojega bi nas ono *unutarnje* sve povezivalo.

Ponovno rađanje »smisla vrste«, rađanje koje je postalo gotovo neizbježno, zbog razdoblja snažnoga i sveobuhvatnoga podruštvovljenja — pruža nam prve znakove i prvu vjerojatnost takva unutarnjeg polja jednodušnosti.

Međutim, — ma kako da se, usprkos svojoj mladoj dobi, ta novo-rođena vjera Čovjeka u nešto Ultra-ljudsko pokazuje uspješna — čini se da se njezin zanos prema *Nečemu* naprijed ne može dovršiti a da se ne poveže s jednom drugom, još temeljitijom težnjom, — koja se spušta odozgo, i od *Nekoga.**

* Neobjavljeno, Pariz, 18. siječnja 1950.

OD PRED-LJUDSKOGA DO ULTRA-LJUDSKOGA

Ili »razdoblja živoga planeta«

Astronomija počinje upoznavati klasifikaciju i život zvijezda na nebu: crvene, plavkaste, bijele; — giganti, osrednje, patuljci. Svaka je vrsta prošla (što se tiče obujma, posebnoga ižaravanja i sjaja) određeni krug promjena.

Zanima nas ta igra.

Ali, jesmo li ikad pomišljali kako bi za nas bilo još zanimljivije i uzbudljivije kad bismo mogli slijediti ili barem uspostaviti unutar galaksija ne više povijest žarkih sunaca, nego povijest tajanstvenih živih planeta?

Takva nebeska tjelesa (koja, vidjet ćemo, sigurno postoje) barem prema našim sadašnjim instrumentima[1] ne zrače vrijedno spomena. Mi, dakle, još ništa ne znamo o njihovu broju, razmještaju, povijesti. Drugim riječima, mi smo za njihovo proučavanje uvijek vezani:

1. Na promatranje samo jednoga slučaja ili uzorka (naša Zemlja).

2. Taj je, očito, još vrlo daleko od toga da je postigao svoj potpuni razvoj.

Nepovoljna situacija, ali se ipak može koristiti utoliko što je, zahvaljujući značajnim pojavama taloženja i fosilizacije, biološka prošlost našega planeta dostupna našemu iskustvu u vremenu od po prilici milijardu godina.

[1] Ali, je li nemoguće da se u budućnosti pomišlja na spektroskope koji bi bili osjetljivi na neko životno ižaravanje? . . .

Pokušajmo na tome upravo reprezentativnom primjerku (iako je jedini i vjerojatno još »nedozreo«), pokušajmo znanstveno ocijeniti kakva može biti u grubim crtama razvojna putanja svakoga živoga planeta.

To je pitanje gdje se posebno miješa čuvstveno s misaonim jer se u tom pitanju radi ništa manje nego o upoznavanju i zamišljanju naše vlastite sudbine.

Kao zvjezdica posebne vrste, Zemlja se prije više od 600 milijuna godina počela polako ožaravati životom. Osjetljiva površina njezinih mladenačkih voda osjetila je odjednom tu i tamo, pod utjecajem sunčanoga zračenja, neskladne i obilne proteine. Ta se pojava mogla pojaviti u povodu nekoga naglog potresa ili, naprotiv, laganim dozrijevanjem? Mi ne možemo kazati. Ali, ono što mi znamo jest najprije to da se taj događaj stvarno dogodio, zatim da se, s obzirom na fizičko-kemijske uvjete nebeskoga tijela koje nas nosi, prema statističkoj nužnosti morao dogoditi. Ma kako se, zaista, s mehanističkog gledišta mogu činiti nevjerojatnima organske tvorevine koje je život ostvario, postaje sve jasnije da je kozmička tvar bila ponesena prema tim stanjima krajnjega uređenja nekom vrstom posebne privlačnosti koja joj svakoga časa omogućava da u igri velikih brojeva, u kojoj se našla, po volji iskoristi sve prilike da postane složenija, i da se tako više oslobađa.

Tako se tumači da su se tijekom vremena tu i tamo mogla i morala pojaviti, unutra zvijezdanih prostora, mnogobrojna žarišta neodređenosti i svijesti od kojih upravo imamo jedan primjer na našoj Zemlji. Ma koliko, dakle, da je život u nekom pogledu izuzetan u svojoj građi, sve se tako odvija kao da je on svugdje pod pritiskom u našemu svemiru. I sve se odvija kao da on, tamo gdje mu je jednom fantazija kozmičkih prilika dopustila da propupa i da se ukorijeni, ne može više prestati da se u najvišoj mjeri razvija prema spontanome tijeku koji možemo analizirati na slijedeći način.

U početku, množenje. Živa materija, po svojoj fizičko-kemijskoj prirodi, od svojih najnižih stanja odaje izvanrednu moć da se beskrajno množi geometrijskom

progresijom. Zbog toga, ma kako bile malene i raspršene u početku na našemu planetu skupine oživljenih proteina, te su se pjege morale naglo širiti sve dok nisu zauzele površinu čitave kugle zemaljske: to je nizanje, poslije određenoga razdoblja slobodnoga širenja, prouzrokovalo na zatvorenoj zavinutosti stalno sve jače zgušnjavanje. Plin, stavljen pod sve veći mehanički pritisak općenito mijenja stanja. Slično, mnoštvo pojedinaca, živa masa, našavši se stiskanjem u zatvorenom obujmu u sve snažnijem biološkom su-prožimanju, reagira na taj način da se u sebi sređuje, tj. da biranim tapkanjima pronalazi bilo individualne, bilo zajedničke kombinacije koje joj omogućuju da što bolje ispliva: »najbolje« su kombinacije zaista one u kojima su stupnjevi složenosti najviši i u vezi s tim neodredivost najrazvijenija.

Zbog brižljivo znanstvene objektivnosti, neki biolozi još oklijevaju da u povijesnom razvoju zemaljskoga života vide išta drugo osim beskrajno razvijanje oblika, koji se odvijaju na isti način. Sve više živih bića i živih kombinacija, slažu se; ali uza sve to nema i više života. Koji bi nas razlog uvjeravao da je jedan sisavac »više« nego polipnjak?

Sasvim drugačije, snažno i uvjerljivo, nego je to »ravno« gledište biološkoga svijeta, na prvi nam se pogled ukazuje »tro-dimenzionalni« izgled nebeskoga tijela na kojemu se zbog učinka planetarnoga zgušnjavanja stanje složenosti — ili, što je isto, »psihička« toplina biosfere — nalazi u prilikama da neprestano raste. Tako se, uzastopnim promjenama, tumači smjenjivanje člankonožaca od kralježnjaka, zatim vodozemaca od četveronožaca, potom unutar četveronožaca postepena prevlast sisivaca koji malo po malo, prema nekim povlaštenim linijama, razvijaju svoju os primata, općenito nepovratan i neprestano ubrzan porast »cerebracije« (»pomoždanjenja«) od početka života do naših dana. U stvari, količina i kakvoća nervne supstancije u glavi nikada nisu bile veće na Zemlji nego su to upravo sada. Ta »ortogenetska« vizija životinjske evolucije danas malo po malo privlači jednodušnost istraživača. Po mom mišljenju,

međutim, ona poprima svoju punu vrijednost samo utoliko ukoliko sadrži neprekinut psihički »lanac« koji seže do početka života.

Na golemom razmaku geoloških razdoblja očito je da se različite karike toga povezanoga mehanizma bitno ne mijenjaju. Čini se upravo da je i dalje glavni čimbenik napretka igra snaga naravnog izbora koja izvana bira najuspjelije jedinke iznutra nesređene ekspanzije i koje se najbolje prilagođuju. Tamo gdje se tijekom vremena ukazuje važna promjena, to je upravo na visini posljednje karike u lancu, tj. na stupnju »svjesnosti«. Neizbježno je, naime, baš na temelju selektivnoga porasta psihizma u biosferi, da svaka nova viša jedinka koju rađa evolucija utoliko što je svjesnija ima širi djelokrug djelovanja. Zbog jednostavne činjenice svoje »ultra-cerebracije« ona zauzima više mjesta. Zgusnutost žive materije, najprije podržavana samim množenjem, malo po malo počinje rasti pod djelovanjem svoje unutarnje psihičke ekspanzije. Lanac se u sebi uvija i napetost te pojave teži da gotovo vertikalno raste. Stoga se, da upotrijebimo jednu drugu sliku, može kazati da se »psihička boja« Zemlje, promatrana iz velike udaljenosti od nebeskoga promatrača, zbog dva povezana razloga tijekom geoloških razdoblja — iz milijuna u milijune godina — nije prestala kretati prema gore sve do onoga časa koji je posebno dirljiv i kritičan kada se, unutar jedne pjege snažnijega ižaravanja, jedan niz iskrica — prekrivajući Afriku i jug Azije — započeo žariti, prethodeći usijanosti koja je karakteristična za »počovječenje« (»hominizaciju«).

Ma kako čovjek bio bliz drugim velikim primatima — među kojima on tvori samo jednu običnu »obitelj« u pogledu sistematike — on se psihički razlikuje od svih drugih životinja potpuno novom činjenicom da on ne samo zna — nego da zna da zna. U njemu se svijest po prvi put na Zemlji toliko u sebi sabrala da je postala misao. U početku bi se taj unutarnji događaj za jednoga nevješta svjedoka mogao činiti od male važnosti. U stvari, on predstavlja potpuno novi skok zemaljskoga života. Odražavajući se psihički u sebi, život je pozitivno stupio na novi polazak. Na drugome navoju spirale koji je bio uži od prvoga, on je ponovno, po drugi put, poprimio svoj izvorni krug množenja, zgušnjavanja i unutarnjega usredotočenja.

Tako se počevši od nekih žarišta refleksije, koja su se očito pojavila na prijelazima k pleistocenu, u nekoj točki tropskoga ili suptropskoga područja Staroga svijeta,[1] brzo izgradio takav kakav možemo danas promatrati misaoni sloj zemlje — »Noosfera«: novi planetarni ovoj usko povezan s biosferom u kojoj se ukorijenio, a koji je pak od nje jasno odvojen po svom samosvojnom sustavu kretanja, inervacije i konačno cerebracije. Noosfera: novi stupanj za obnovljeni život.

Može se kazati da je sve do čovjeka naravni izbor imao glavu riječ u pitanju morfogeneze i cerebracije; dok, naprotiv, počevši od čovjeka snage *invencije* uzimlju u svoje ruke tijek evolucije. To je potpuno untarnja promjena i bez izravnoga odjeka na anatomiju, — ali promjena koja je povukla, mi to sada vidimo, dvije odlučne posljedice za budućnost. Prva beskrajno povećava utjecajno područje svakoga živog bića. A druga, daleko revolucionarnija, omogućava sve većem broju pojedinaca da se sve uže povezuju i sve bolje slože u neugasivoj vatri zajedničkoga traženja.

Počevši od kvaternera, život se na drugome stupnju nije prestao u čovjeku nad-razvijati.

I ne množe li se znaci — ima nekoliko stotina tisuća godina otkada ta pojava traje — da je taj tijek, daleko od toga da bi se usporio, upravo sada na prijelazu u jedno posebno ubrzano i kritično razdoblje svoje evolucije?

Skupljanje i organizacija ljudskoga mnoštva — koliko im mi možemo slijediti ili uspostaviti povijesne okolnosti — sve do sada su se uglavnom odvijali daleko više u smjeru ekspanzije nego stiskanja. Na našem planetu koji je bio slabo nastanjen, različite su se civili-

[1] To jest tamo gdje se u vrijeme gornjeg tercijara učvrstila i rasporedila skupina velikih antropoida.

zacije razvijale i mimoilazile bez većih smetnji. Ali evo, u toku jednoga stoljeća, s industrijskim skokom javnog saobraćaja i stanovništva na pomolu je nevjerojatan događaj. Dijelovi čovječanstva koji su još jučer bili odijeljeni, došavši napokon u dodir, počinju se, pred našim očima, međusobno tako prožimati da gospodarski i psihihički utječu jedni na druge. Budući da postoji temeljna veza između biološkoga stiskanja i porasta svijesti, to dakle čini da se u nama i oko nas neminovno diže stupanj svjesnoga. Ljudska se supstancija pod učinkom snaga koje je stiskaju u zatvorenom opsegu počinje »planetizirati«, tj. općenito se interiorizira i u sebi globalno suživljava.

Mi smo možda zamišljali da se već dozrela ljudska vrsta nalazi u svom završnom položaju. A ona se eto pred nama otkriva kao *još embrionarna*. Od sada se ispred ljudskoga koje mi poznajemo, na pogled naše znanosti, širi — na stotine tisuća (ili vjerojatnije na milijune) godina,[1] duboka iako još nejasna traka »ultra-ljudskoga«.

Pošto je to tako, i uz predpostavku da se tijekom toga razdoblja neće dogoditi nijedan zvijezdani sudar, — kako će se završiti ta avantura? Tj. treba li, na kraju planetarnog kruga počovječenja, predvidjeti *ostarjelost* noosfere — ili, baš naprotiv, njezin *vrhunac*? . . .

U prilog pretpostavke ostarjelosti nastupa neposredno i naravno analogija naših pojedinačnih svršetaka. Budući da je svaka od misaonih jedinki zemlje osuđena na to da raste i da umire, — kako ne bi njihova cjelina, tj. čovječanstvo, kako ono ne bi, zbog istih razloga, starjelo kada ono dođe na red? — To je prva misao koja nam dolazi na um. Je li to, međutim, opravdana misao? Tj. je li baš sigurno da mi možemo, bez ispravka, procijeniti, prema uzorku individualne evolucije (ili ontogeneze) opću putanju razvoja vrste (ili filogenezu)? — Ništa nam to ne potvrđuje ili, radije, točno nas promatranje

[1] Budući da se čovječanstvo ponaša na »stablu života« radije kao cvat nego kao obični ogranak, moguće je da bi to trajanje (od nekoliko milijuna godina) — procijenjeno prema srednjoj dužini života životinjskih vrsta — moralo, zbog učinaka ubrzanja koje dugujemo totalizaciji noosfere, biti ozbiljno smanjeno.

otvoreno odvraća od toga da to učinimo. Jer konačno, ako se pojavljuju neki zakoni trošenja i raspadanja — uz koje je povezan rast naših pojedinačnih tjelesa i koje, čini se, ništa ne može spriječiti da sa životnom dobi sve jače dolaze do izražaja — ništa se slično ne može zapaziti u globalnoj evoluciji žive mase tako značajne kao noosfera, u kojoj je, čini se, prema statističkoj nužnosti, vrhovni zakon evolucije radije da ona bezuvjetno u sebi teži k istoj točki.

Što više produbljujemo tu razliku, to više dolazimo do uvjerenja da ljudsko mnoštvo tijekom vremena ne ide prema nekom popuštanju, nego da se radije diže prema nekom super-stanju psihičke napetosti. To, dakle, znači da se ispred nas ne ukazuje duhovno otupljenje, nego naprotiv neka kritična točka zajedničkoga mišljenja.

Ne kao neko postepeno smrkavanje, nego u obliku nagloga osvjetljenja (praska u kojemu bi se misao došavši do vrhunca u sebi rasplinula): kad bi se morao kladiti, takvo bih za svoju stranu izabrao posljednje razdoblje oživljenoga planeta.

I baš to (taj posljednji bljesak) — bi li se mogao biološki smatrati kao završetak koji zadovoljava ljudskoj pojavi?

Upravo se u toj točki, sve do svoga temelja, otkriva pitanje koje opstojnost živih planeta postavlja našoj znanosti.

Govoreći o porastu psihičke topline na Zemlji, uvijek sam pretpostavljao da se, u noosferi kao i u biosferi, javlja trajna potreba ili volja da se raste. Nema naravnoga izbora i još manje misaone domišljatosti, ako se pojedinac ne usmjeri iznutra prema super-živjeti ili barem prema nadživjeti. Nikakav evolutivni mehanizam ne bi mogao uspjeti na potpuno pasivnoj i *a fortiori* otpornoj kozmičkoj tvari. Tko, dakle, ne vidi moguću dramu koju bi doživjelo čovječanstvo ako bi odjednom izgubilo smisao za svoju sudbinu? To bi razočaranje bilo shvatljivo ili, radije, neizbježno, ako bismo zbog sve veće svijesti došli do toga da zapazimo da smo mi, u jednom

svijetu koji je hermetički zatvoren, osuđeni da jednoga dana završimo potpunom zajedničkom smrću. Nije li očito da bi se — pod dojmom te užasne konstatacije — usprkos najsnažnijim potezanjima lanca planetarnog zavijanja, časkom zaustavio psihički mehanizam evolucije, olabavljen, raspadnut u samoj svojoj biti?

Što više mislimo na tu mogućnost, — za koju neki poležljivi znaci, kao Sartreov egzistencijalizam, tvrde da nije obični mit — to radije počinjemo misliti da velika zagonetka koju ljudska pojava nameće našemu duhu nije toliko da znamo kako se život mogao upaliti na Zemlji koliko pak da shvatimo kako bi se on tu mogao ugasiti a da se na nekom drugom mjestu ne pojavi. Kada je jednom postao misaon, život više doista ne može pristati na to da u potpunosti nestane, a da tim ne bi sam sebi biološki protuslovio.

I dosljedno, čovjek se još manje osjeća raspoložen da odbaci kao neznanstvenu misao da kritička točka planetarnoga mišljenja — plod podruštvovljenja, daleko od toga da bi bila obična iskrica u noći — odgovara naprotiv, zbog skretanja ili dematerijalizacije, našemu prijelazu na drugu stranu svemira: ne svršetak Ultraljudskoga, nego unutar samih stvari njegov pristup k nekom Nadljudskom.*

* Pariz, 27. travnja 1950.
Almanach des Sciences, 1951.

SVRŠETAK VRSTE

Nema tome mnogo više od sto godina da je čovjek s čuđenjem doznao da postoji geneza životinjskih vrsta — geneza u kojoj se i on nalazi. Ne samo da su ga sve vrste životinja okruživale na Zemlji, nego je on odjednom otkrio da on na neki način tvori cjelinu s tim zoološkim svijetom — koji je dotada smatrao da je samo uza nj smješten. Život je bio pokretan; i čovječanstvo je predstavljalo po datumu posljednji val života!

Čini se na prvi mah da ta izvanredna novost koju su najavili znanstveni radnici nije imala drugoga učinka osim da potakne radoznalost (ili izazove nezadovoljstvo) teoretičara.

Ali se vrlo brzo obistinilo da taj udarac nije bio jednostavni umni potres, nego da je čovjek XIX st. bio s njim pogođen do dna svoje duše. Tri stotine godina prije, u vrijeme Galileja, svršetak geocentrizma mogao je zanimati i uznemirivati mislioce, bez ozbiljnoga utjecaja na njihove suvremenike. Nisu li, poslije svega, u tom svemirskom pitanju, ostali nepromijenjeni: sama Zemlja, njezini stanovnici i njihove međusobne veze?

Naprotiv, s idejom o biološkoj evoluciji neizbježno je došlo do duboke promjene u planetarnim vrednotama.

Neke su bez sumnje turobne naravi smatrale da je »transformizam« umanjio vrijednost čovjeka, skinuo mu krunu: čovjek, obični »posljednji došljak« među životinjama. Ali, za većinu duhova, naprotiv, naš se položaj konačno s tim uzdigao, zbog same činjenice što smo se

ukorijenili u planetarno tlo i planetarnu faunu: čovjek je u evoluciji na čelu životinja.

Sve u svemu, iako je do tada čovjek znao da će još dugo godina živjeti, nije ni slutio da on još ima *budućnost.*

Sada, budući da je on vrsta, i budući da su se vrste mijenjale, on je mogao početi nešto novo pred sobom očekivati i osvajati.

I tako se darvinizam (kako se tada govorilo), ma da je bio neiskusan u svom početku, u pravi čas ponudio da pripremi kozmološku atmosferu koja je bila potrebna tehničko-društvenom zanosu posljednjega stoljeća da bi strastveno vjerovao u svoje djelo.

On je pod svojim simplicističkim oblikom znanstveno opravdao vjeru u napredak.

A evo, danas, čini se da se taj pokret, koji je sličan plimi, svojim naravnim razvojem preokreće. Neosporno, čovjek je XX st., usprkos svim svojim otkrićima i pronalascima, pun tjeskobe. — Ne pojavljuje li se ta tjeskoba, u biti, možda zbog toga što se upravo na našemu obzorju ukazuje jedna druga znanstvena očitost koja smjenjuje divnu viziju o vrsti koja raste: vizija vrste koja se gasi?

Iščeznuće vrsta . . .

Biolozi se ne slažu u pitanju zakona tog neprestanoga nestajanja fila tijekom geoloških razdoblja (to je, u stvari, gotovo jednako tajanstvena pojava kao i pojava njihova oblikovanja). Ali stvarnost je toga nestajanja neprijeporna. Ili se pak vrste, gubeći svoju moć »daljnjeg povrstvavanja« (»spéciation«), preživljavaju (što je zapravo samo neki oblik smrti) u stanju živih fosila. Ili pak, i u daleko većemu broju, jednostavno iščezavaju zamjenjujući jedne druge. — Bilo da se to događa zbog ne-prilagodivosti novoj sredini, bilo zbog borbe za život, bilo, opet, zbog neke tajanstvene zastarjelosti; i bilo da postoji ili ne jedan jedini i isti temeljni razlog iza svih tih različitih uzroka: u svim je slučajevima isti učinak. Svakoj su živoj vrsti, statističkom nužnošću, njezini dani (želim kazati tisućljeća) izbrojeni. Tako je na apsolutnoj ljestvici vremena, koju nam pruža proučavanje nekih izotopa, moguće, u milijunima godina, ocijeniti *srednju dob* vrsta.

Čovjek sada zapaža da se klice njegova nestanka nalaze u dnu njega samoga. — *Svršetak je vrste* neodvojivo povezan s našim mesom i našom krvi.

Ispod svih vrsta napetosti i posebnih strava — ne nalazi li se, ponavljam, upravo osjećaj i predosjećaj onoga »zida naprijed« koji paradoksalno (tj. baš u onome času kada se čini da pada svaka prepreka pred našom sposobnošću da shvatimo i osvojimo svijet) čini da naš naraštaj postaje mračan i okrutan?

Prema najsigurnijim poukama psihijatrije, ne bi nam ništa koristilo da zatvaramo oči; — moramo ih, naprotiv, potpuno rastvoriti — da bismo izravno pogledali u tu sjenu zajedničke smrti koja se uzdiže na obzorju.

Ali, kako bismo uspjeli da odagnamo tu sjenu?

Može se kazati da danas pisci i predavači bojažljivo ili čak potajno (upadljivo je naime koliko je velika stidljivost kada se treba izraziti o pitanju »posljednjega vremena«) upotrebljavaju dva načina da se smire i da druge primire pred svakim danom sve mučnijom sigurnosti ljudskoga svršetka vrste: prvi je da se zaštitimo u beskonačnosti vremena, drugi da se sklonimo u dubinama prostora.

Najprije: *u beskonačnosti vremena.* Prema posljednjim procjenama paleontologije, vjerojatni se život nekoga fila srednje veličine procjenjuje na desetke milijuna godina. Ali, ako je to tako za »obične« vrste — koja trajanja ne bismo predvidjeli i nadali im se u slučaju čovjeka, te povlaštene vrste koja je s pomoću umne sposobnosti uspjela oko sebe uništiti svaku vrstu životne konkurencije i čak u svojoj dubini nagrizati uzroke zastarivanja?

Zatim: *u dubinama prostora.* Ako naime pretpostavimo da ljudska vrsta, s produženjem svojega opstanka do dugovječnosti planetarnoga reda, jednoga dana pod svojim nogama nađe kemijski iscrpljenu Zemlju — nije li čovjek upravo u stanju da razvije sredstva koja će

mu s pomoću astronautike omogućiti da prijeđe drugdje i da nastavi svoju sudbinu u nekom drugom uglu svemira?

Eto to nam se priča. I ja ne znam ima li duhova kojima takva razmišljanja stvarno osvjetljuju oblake budućnosti. Ali, što se mene tiče, moram kazati da smatram takve utjehe upravo nesnosnima. I to ne samo zbog toga (što bi po sebi već bilo vrlo ozbiljno) jer one našoj tjeskobi pružaju samo izgovor i odgodu, nego još, i osobito, stoga što mi se čini da su znanstveno netočne.

Da bi, *sine die,* odgodili svršetak čovječanstva, pružaju nam nešto što bi se beskrajno protezalo i redalo, to znači, u stvari, nešto što bi sve više labavilo.

Ali, nije li ta slika potpuno suprotna onome što se, *hic et nunc,* događa pred našim očima u ljudskome svijetu?

Odavno ne prestajem naglašavati važnost i značaj tehničko-umnog procesa koji, posebno ima jedno stoljeće, neodoljivo, pred našim očima, sili da se čovječanstvo u sebi skuplja i povezuje. Mnoštvo antropologa, međutim, po navici ili zbog predrasuda još uvijek odbija da u tome pokretu totalizacije išta drugo vidi osim jedan površni i prolazni podučinak organskih snaga biogeneze. Obična je metafora, i dalje se govori, uspoređivanje Podruštvovljenja i Povrstvavanja (Spéciation) — Ali, s kojim onda, odgovorit ću, još nepoznatim oblikom energije znanstveno povezati nepovratan i povezan porast sređivanja i svijesti koji (upravo kao i posvuda drugdje u najistinitijim »biološkim« područjima) povijesno označava uspostavljanje čovječanstva za Zemlji? . . .

Uvjeren sam, još malo i za naše će duhove, koji su napokon svjesni još jedne dimenzije, postati očita duboka istovjetnost između snaga civilizacije i snaga evolucije. I istodobno će za prirodoslovce čovjek poprimiti svoj pravi izgled: želim kazati: izgled vrste koja, budući da je jednoga dana došla do Misaonoga, kreće dalje savijajući u sebi svoje grane umjesto da ih razvija. Čovjek, *vrsta koja teži k jedinstvu* (umjesto da se razilazi, kao svaka druga vrsta na svijetu) — mora, dosljedno,

da na kraju svojega puta uoči određeno stanje najvišega stupnja zrelosti, koje nam samom znanstvenom vjerojatnosti svojega postojanja rasvjetljuje najcrnije prijetnje budućnosti.

Jer, ako čovječanstvo po svojoj strukturi ne kreće naprijed razjedinjujući se nego skupljajući se u se, drugim riječima, ako jedini naš zoološki filum, između svih živih oblika koje poznajemo, naporno kreće prema *kritičkoj točki Povrstvavanja:* nisu li nam tada pružene sve nade u pogledu nadživljavanja i nepovratnosti?

Svršetak »misaone« vrste: ne nipošto raspadanje i smrt, nego novi proboj i preporod (ovaj put izvan vremena i prostora) zbog silne jedinstvenosti i sumišljenosti.[1]

Naravno, ta misao spasa vrste koji više ne tražimo u smjeru učvršćivanja ili vremensko-prostornog širenja, nego u smjeru psihičkoga bijega zbog silnog razvoja svijesti — biolozi još nisu ozbiljno razmotrili. Ona se na prvi mah čak čini potpuno fantastičnom. A, međutim, poslije duljega promatranja, značajno je konstatirati koliko se ta pretpostavka, kada je jednom začeta — daleko od toga da bi se raspala — odupire, jača i, zbog dva razloga između drugih, čvrsto uz duh prianja.

S jedne strane, rekao sam, ona bolje nego ijedna druga ekstrapolacija poštuje posebno (gotovo »eksponentno«) — u naše dane tako zapaženo — ponašanje u krivulji ljudske pojave.

A, s druge strane, treba dodati, ona se više nego bilo koja druga vizija budućnosti pokazuje sposobnom da nasuprot vladajućem pesimizmu potiče i uravnotežuje našu moć djelovanja.

Priznajmo to, dakle, napokon iskreno.

Još više od njegovih prešućivanja i njegove nemoći pred »posljednjim danima vrste«, ono što ovoga časa, u očima ljudi, najviše pogađa vjeru u napredak — jest

[1] Ta su-mišljenost nipošto ne povlači (kao što mi se uporno predbacuje) umanjenje — nego, naprotiv, porast »osobe«. Treba li još jednom ponoviti onu istinu opće vrijednosti da dobro vođeno *Jedinstvo ne brka nego difirencira?*

nesretna težnja, koju očituju njezine pristaše: da ono što je najnaravnije, najopravdanije i najplemenitije u našem odsada probuđenom iščekivanju nekog »ultra-ljudskoga« iskrive u žalosne milenarizme. Razdoblje euforije i blagostanja — zlatno doba — to je sve, čujemo da se govori, što nam u pričuvi sprema evolucija. I točno je da, pred jednim takvim »buržujskim« idealom, naše srce klone.

Nasuprot tomu upravo »poganskom« materijalizmu i tom »poganskom« naturalizmu, nužno je da još jednom podsjetimo da — iako zakoni biogeneze pretpostavljaju i po svojoj naravi stvarno pokreću gospodarsko blagostanje ljudskoga položaja — ipak se ne radi o pitanju *»dobro-biti«*, nego o žeđi *»više-biti«* koja jedina može spasiti misaonu Zemlju od *taediuma vitae*.

Tu se upravo u punom sjaju otkriva važnost maloprije spomenute misli da čovječanstvo nalazi svoju ravnotežu upravo na svome vrhu (ili super-strukturi) duhovnoga zgušnjavanja, a ne u svojoj osnovi (ili infra-strukturi) materijalnoga sređivanja.

Kada, naime, jednom dopustimo da prema tome kretanju, na kraju tehnika i civilizacija, postoji kritična *točka Povrstvavljanja*,[1] (uz trajnu prednost napetosti nad odmorom u biogenezi) pojavljuje se napokon *izlaz* na vrhu vremena: ne samo za naše nade bijega, nego također za naše očekivanje nekog otkrivenja.

To je upravo ono što je najbolje moglo umanjiti sukob između svjetlosti i tame, između ushićenja i tjeskobe — u čemu se mi zbog našega obnavljanja Smisla vrste zapravo nalazimo.*

[1] Navedimo, kao primjer tog siromaštva, francuski film, koji se skriva iza mnogih poznatih imena: *Život počinje sutra.*

* New York, 9. prosinca 1952.
Psyché, veljača 1953.

Podržavajući to posljednje stanovište, postojana ostaje prva mistična intuicija, izražena 1916. godine u La vie Cosmique.

Slijedeći će izvadak pokazati jedinstvo temeljnoga kršćanskog gledišta i konačnoga znanstvenog istraživanja (N. D. E.).

Na početku je svake stvari, u njezinu razvoju i na kraju Bog koji se ne može ni u čemu pomiješati i zamijeniti s nenužnim bićem koje on podržava, oživljava i sjedinjuje (...)

Osnovno je pitanje svijeta — fizičko ujedinjenje vjernika u Kristu koji je Božji. To se temeljno djelo odvija *točno i u skladu s naravnim razvojem.*

U početku njegova razvitka, bilo je potrebno djelovanje transcendentnoga reda koje će — prema tajanstvenim, ali fizički podešenim uvjetima — ucijepiti Osobu Boga u ljudski kozmos (...)

»Et Verbum caro factum est.« To je bilo utjelovljenje. Iz tog prvog i osnovnog dodira Boga s našom rasom — na temelju čak prožimanja naše naravi Božanskim — rođen je novi život, neočekivani porast i »poslušni« produžetak naših naravnih sposobnosti: Milost. Milost je, dakle, jedinstveni sok koji se iz istoga debla penje u grane; krv koja teče u vene pod pritiskom istoga Srca; nervni nadražaj koji prolazi udovima po volji iste glave; — Krist je neminovno i blistava Glava i moćno Srce i plodno Deblo (...)

Utjelovljenje je obnavljanje, pomlađenje *svih* snaga i *svih* Sila Svemira; Krist je instrumenat, Središte, Kraj svakoga oduhovljenog i materijalnoga Stvaranja; sve je po njemu stvoreno, posvećeno, oživljeno. To je neprestana i *trajna* pouka sv. Ivana i sv. Pavla (»najkozmičkijega« od svetih pisaca), pouka koja je prešla u naj-

svečanije liturgijske rečenice... ali koju ćemo mi ponavljati i koju će pokoljenja do svršetka izgovarati, a da nećemo moći u potpunosti shvatiti i ocijeniti njezino tajanstveno i duboko značenje, — jer je baš ono povezano s poimanjem svemira.

Od Početka stvari počelo je Došašće značajnoga djela i sabranosti, tijekom kojega su se determinizmi, poslušno i s ljubavlju, uvijali i usmjeravali u pripremanju nenadanog a ipak očekivanoga Ploda. Energije su se i supstancije svijeta — tako skladno podešene da bi se moglo činiti da je Vrhovno Transcendentno čitavo niklo iz njihove imanentnosti — skupljale i pročišćavale u stablu Jesejevu; one su od svojih probranih i sabranih dragocjenosti dale sjajni dragulj materije, biser kozmosa i njegovu spojnicu s Osobnim utjelovljenim Apsolutnim: blaženu Djevicu Mariju, Kraljicu i Majku svake stvari, pravu Demetru; i kada je došao dan Djevice, odjednom se pojavi duboka i nezaslužena svrhovitost svemira: od onoga časa kada je prvi dašak individualizacije, prolazeći preko *Vrhovnoga nižega prenapregnutog Središta,* nasmijao u njemu izvorne monade — sve se kretalo prema Djetetu rođenu od Žene.

I otkada se Krist rodio, otkada je On odrastao, otkada je On umro i uskrsnuo, *sve se i dalje nastavilo kretati jer se Krist nije dovršio tvoriti.* On nije privukao k sebi posljednje nabore haljine od mesa i ljubavi koju mu tvore njegovi vjernici. *Mistični Krist nije postigao svoj potpuni rast.* I u produžetku toga rađanja nalazi se posljednji pokretač svake stvorene djelatnosti (...) Krist je svršetak i naravnog razvoja bića.

ZAKLJUČAK

TEKST O SVRŠETKU SVIJETA

Da bismo završili napise koji se odnose na Budućnost čovjeka, uzimamo slijedeće stranice iz jednoga drugoga rada koje će biti tiskane u djelu MOJ SVEMIR. One, sažimajući u sjajnoj sintezi ono što je mislilac i redovnik iznio o Svršetku svijeta, završavaju s Pavlovim navodom koji će na posljednjoj stranici njegova Dnevnika izraziti njegovu vrhovnu viziju: »Bog sve u svemu«.[1]

(...) Budući da će ih povećanje njihova broja i umnožavanje njihovih veza približavati jedne drugima, a svijest o zajedničkoj snazi i osjećaj opće tjeskobe povezivati međusobno, — ljudi će budućnosti na neki način tvoriti samo jednu svijest, i budući da će njihova inicijacija biti završena, oni će procijeniti moć svojih združenih duhova, neizmjernost svemira i tjesnoću svoga zatvora — ta će svijest doista biti zrela, veća. — Ne možemo li zamisliti da će se u tome času po prvi put, u konačnom opredjeljenju, postaviti jedan zaista i potpuno ljudski čin — da ili ne pred Bogom, izgovoreno zasebno od svakoga bića koje bude potpuno u sebi razvilo osjećaj ljudske slobode i ljudske odgovornosti?

Teško je to sebi predstaviti što zapravo može biti svršetak svijeta. Zvjezdana bi katastrofa bila vrlo slična našoj osobnoj smrti. Ona bi, međutim, značila svrše-

[1] Latinski: Erit in omnibus omnia Deus. Grčki: En pâsi panta Theos. I Kor. XV, 28. Usp. ovdje na kraju: Kraj *Dnevnika* Pierrea Teilharda de Chardina.

tak Zemlje radije nego svršetak svemira, — a zapravo svemir treba nestati.

Što više mislim na tu tajnu, to više zapažam da ona, u mojim snovima, poprima izgled »obrtanja« svijesti, ključanja unutarnjega života, nekoga ushita... Nije nam potrebno razbijati glavu kako će materijalna golemost svemira ikad moći iščeznuti. Dovoljno je da se duh okrene, da promijeni područje pa da se odmah promijeni izgled svijeta.

Kad se približi kraj vremena, na granicama će se Stvarnoga odvijati strahoviti duhovni pritisak pod nastojanjem očajnički željnih duša da umaknu sa Zemlje. Taj će pritisak biti jednodušan. Sveto Pismo nas, međutim, uči da će istodobno biti praćen dubokim raskolom: jedni će željeti izaći iz sebe da još više ovladaju svijetom, — drugi će strastveno očekivati da svijet na Kristovu riječ umre, da bi se zajedno s njim našli u Bogu.

Tada će bez sumnje stvorenje, našavši se na vrhuncu svojih težnja za sjedinjenjem, doživjeti Parusiju. Kada se napokon otkrije jedinstveno djelovanje asimilacije i sinteze, koje se odvijalo od početka vremena, sveobuhvatni Krist će se pojavit kao munja na oblacima polako posvećenog svijeta. — Anđeoske su trublje samo slabi simbol. Monade će pojuriti, uznemirene najjačom organskom privlačnošću koja se može zamisliti (sama snaga kohezije svemira!) na ono mjesto kamo ih budu neopozivo odredile potpuna dozrelost stvari i neumoljiva nepovratnost čitave povijesti svijeta, — jedne, oduhovljena materija, u bezgranično dovršenje vječnoga zajedništva; — druge, materijalizirani duh, u svjesnu jezu beskrajnoga rastvaranja.

Taj čas, uči nas sv. Pavao (I Kor. XV, 23 i sl.), kad Krist oslobodi sve stvorene snage (odbacujući sile odvajanja i nad-oživljujući sve ono što tvori moć jedinstva), on će tada uspostaviti opće jedinstvo predajući se u svom potpunom i dozrelom tijelu, u punoj mjeri savršenoga jedinstva, — u zagrljaj Božanstva.

Tako će se uspostaviti organska cjelina: Bog i svijet, Plerom, — tajanstvena stvarnost za koju se ne može kazati da je ljepša nego Bog, potpuno sam, budući da se Bog može proći bez svijeta, ali je isto tako ne možemo smatrati potpuno sporednom — a da nam stvaranje ne bi postalo neshvatljivo, Kristova muka apsurdna, i naš trud nezanimljiv.

Et tunc erit finis.*

Biće će, kao beskrajna plima, ovladati brujanjima bića. Unutar smirenoga oceana, ali kojega će svaka kaplja biti svjesna da ostaje osobno-sama, završit će izvanredna avantura svijeta. Sanja svake mistike naći će svoje puno i pravedno zadovoljstvo. Erit in omnibus omnia Deus.**

* I tada će biti svršetak.
** Bog će biti sve u svemu.
Neobavljeno, Tientsin, 25. ožujka 1924.

POSLJEDNJE STRANICE DNEVNIKA PIERREA TEILHARDA DE CHARDINA[1]

Tri dana prije svoje smrti, Pierre Teilhard de Chardin napisao je slijedeće misli, koje predstavljaju njegovo posljednje vrhovno svjedočanstvo mislioca i redovnika.

(N. D. E.)

Veliki četvrtak **Što vjerujem**

1. Tri retka[2] sv. Pavla: En pâsi panta Theos.

2. Kozmos = Kozmogeneza ⟶ Biogeneza ⟶ Noogeneza ⟶ Kristogeneza.

3. Dva članka moga Creda

- *Svemir je evolutivno centriran* prema
  - Gore
  - Naprijed
- *Krist mu je Središte*
  - Pojava kršćanstva
  - Noogeneza = Kristogeneza[3]
  - (≡ Pavao)

[1] *Dnevnik* IX, s. 35, 7. travnja 1955.

[2] Ovo su tri retka na koja se poziva autor:
»Smrt je posljednji neprijatelj koji će biti svladan; jer je on (Krist) *sve podložio pod svoje noge*... I kada mu bude sve podloženo, tada će se i sam Sin podložiti onome koji je njemu sve podložio, da bude Bog sve u svemu«. I Kor, XV, 26, 27 i 28.

[3] Usp. ovdje s. 294: »Sve se i dalje nastavilo kretati« jer »Krist nije postigao svoj potpuni rast«.

CHARDIN I NJEGOVO DJELO

CHARDIN I NJEGOVO DJELO

»Uvjeren sam da ispravno tumačenje novih postignuća Znanosti i Misli opravdano vodi ne Materijalističkom nego Spiritualističkom Evolucionizmu. Svijet koji poznajemo ne razvija se slučajno; s njim strukturalno upravlja Osobno Središte opće konvergencije.«

Pierre Teilhard de Chardin

Na groblju sv. Andrije u Hudsonu kod New Yorka, iznad skromnog humka, među grobnicama članova Družbe Isusove, na bijelom kamenom stupu urezana su tri datuma koji uokviruju naporan ali plodan život jednog od najistaknutijih znanstvenih radnika i mislilaca našega stoljeća, futurologa i znanstvenog revolucionara — paleontologa, isusovca Pierrea Teilharda de Chardina. Napis je pisan latinski: IHS — P. Pierre Teilhard S. J. — Natus I Mai 1881 — Ingressus 19 Mar. 1899 — Obiit 10 Apr. 1955 — R.I.P.*

Ta tri datuma kriju iza sebe životnu dramu i bogato djelo neumorna istraživača, znanstvenoga radnika, humanista i svećenika koji se nije mogao smiriti jer je uvijek tražio nova obzorja u želji da što dublje prodre u tajnu svemira i svijeta. Pretraživao je prošlost, izgrađivao sadašnjost, brinuo se za budućnost. Nije sustao do zadnjega časa, umro je u svojemu laboratoriju.

---

* Isus Krist Spasitelj — o. Pierre Teilhard DI — Rođen 1. svibnja 1881 — Stupio u Družbu 19. ožujka 1899 — Preminuo 10. travnja 1955 — Počivao u miru.

Tko je bio taj studiozni istraživač, Prometaj nemirne misli, o kojemu su napisane tolike knjige? Taj znanstveni radnik koji je obišao sva veća paleonološka područja, sam prekopavao i istraživao, da bi zatim u dubokim znanstvenim meditacijama otkrivao niti prošlosti i pleo novu viziju budućnosti? Njegovo golemo djelo koje je postalo baština cijeloga svijeta, zaobljena vizija svemira, čovjeka i društva, njegov humanistički duh, znanstvena i humana poruka — pričaju o veličini i plemenitosti toga vječnog prognanika »Anđela Istraživanja«.

Rođen na obroncima Centralnoga masiva u srcu Francuske, zaljubljen, još kao dječak, u tvrdi kamen i kruto željezo, pokazivao je od malih nogu svoju privrženost »Majci Zemlji« i otvorenu ljubav prema Nebu. »Nisam imao«, pisao je on, »više od šest-sedam godina kada sam osjetio da me Materija privlači — ili, točnije, nešto što je 'blistalo' u srcu Materije.« — »Ali, u stvari, moj istiniti ja bio je drugdje.« *(Le coeur de la Matière)*

Odgajan u isusovačkom kolegiju kraj Lyona, Pierre Teilhard će upiti strogi red i radnu disciplinu, ali nikada neće zaboraviti na »tvrdi kamen i kruto željezo« — »l'étoffe cosmique« koja mu nije dala mira. Suočen s čvrstim realizmom koji je nosio u sebi i s dubokom vjerom koja je prožimala njegovu osjećajnu narav, mladi će Chardin, stupivši u Družbu, snažno upiti duh i nauku Crkve, studirat će filozofiju i teologiju, ali će ga istodobno uvijek nešto vući onome »blijesku« koji je nazreo u srcu materije.

Njegova prva služba bit će profesor fizike, zatim iskapanje fosila, studij i rad u Musée d'Histoire Naturelle u Parizu, doktorska teza i profesorska katedra iz geologije i paleontologije.

Nije li genij istraživanja i uočavanja problema istodobno i genij nemira, slutnja i progonstva? Ljudi velika duha teško se mire sa svojim vremenom i svojom sredinom. Veléryjev »crv« kopka po njihovoj duši, oni mu se ne mogu oteti. Nadilazeći redovito mentalitet svojega doba i njegova ustaljena gledišta — u nesporazumu sa

svojom sredinom — nisu li oni najčešće nosioci svjetlih poruka, pokretači misaonih gibanja?

Našavši se na katedri Katoličkog instituta u Parizu, u društvu profesora koji su još uvijek gledali svijet kroz »stare naočale«, Chardin se odlučio za novu viziju. Bio je to razlog da će poslije kratkog vremena, 1923, napustiti katedru i Pariz. Od te kritične godine, kada je pošao u Mongoliju na svoja životna znanstvena istraživanja, o. Teilhard će prionuti uz svoj omiljeli posao pjevajući himnu svemiru po golemim prostranstvima Azije i Afrike u koje će biti jednako zaljubljen i po kojima će uvijek nešto pretraživati — razgovarajući s prirodom kao što je to nekada činio u svojem rodnom Orcinesu.

Slijedilo je, dakle, novo, plodno razdoblje (1923-1946) — chardinovsko razdoblje u životu Pierrea Teilharda: smion izazov životu, velika putovanja, pustinje i iskapanja, zaziranje od ustaljenosti, osamljenost, plodna istraživanja i bogata sinteza, znanstveni uspjesi i smione teorije... Poslije dugih lutanja od Mongolije do Etiopije. plodnih meditacija i predavanja od Tokija i Pekinga do Pariza i Filadelfije neumorni se pater potkraj svojega života u dva navrata vraća u Francusku, ali ne nalazi tamo više mira i spokojstva nego je imao kada je ono morao napustiti Institut Catholique. Poslije svakoga svojeg predavanja on je predmet rasprava i »kamen spoticanja«. Zbog toga mora ponovno u »progonstvo«. Odlazi u New York gdje poslije kratkog vremena umire, na Uskrs 1955, u svojem laboratoriju.

Taj znanstveni radnik i samotni mislilac — koji je izvrsno znao teologiju i filozofiju, a u prirodnim znanostima, te posebno u geologiji i paleontologiji, teško mu je naći ravna — zadužio je čovječanstvo brojnim znanstvenim radovima i otkrićima, i nadasve svojom smionom vizijom svemira i opće geneze. Njegove misli i radovi razasuti po znanstvenim revijama, u vremenu gotovo od pola stoljeća, bili su često predmet oštrih sukoba i, kako to redovito biva, velikih priznanja. Naj-

veće mu je priznanje odano kada su se poslije njegove smrti pojavila njegova djela, objavljivani i neobjavljeni radovi, pod pokroviteljstvom istaknutih znanstvenih radnika iz čitava svijeta. Ta su djela ubrzo prevedena na sve poznatije jezike, tako je Chardin postao opća baština čovječanstva.

*

Nemoguće je na par stranica izložiti bogatu misao i originalnu viziju o. Teilharda. Pa ipak, ovom prigodom kada se prvi put pojavljuje jedna njegova knjiga na hrvatskom jeziku, potrebno je, makar djelomično, upoznati našu javnost s ličnošću i djelom ovog oštroumnog isusovca, koji je izgarao u težnji da otkrije tajnu prirode i života.

Je li Teilhard de Chardin uspio odgonetnuti stvarnost, za čim je tako žarko čeznuo? Teško je reći. Ali, u svakom slučaju, treba već u početku naglasiti da je bio pionir koji se iskreno trudio da otkrije jedinstvo svemira i na svoj originalan način poveže kršćansku misao sa znanstvenim postignućima našega doba.

Jedna od većih pogrešaka prošlosti bila je svakako statična slika svijeta koja je još u Ptolomejovo doba poprimila stalne dimenzije i oblik tako da se činilo da će prije svijet propasti nego se što promijeniti u toj fiksnoj kozmološkoj i antropološkoj viziji svijeta. Odrasla u misaonoj sredini te ustaljene koncepcije o svemiru i čovjeku, kršćanska se misao u prošlosti na mahove grčevito hvatala geocentrizma i fiksizma, tražeći mu katkada potporu u Objavi, — tamo gdje je i sama priznavala da nema nikakvih prirodoznanstvenih pouka. Tako se kršćanstvo ponekad bezrazložno vezalo uz staru sliku svijeta i njezine prolazne metode. Suočen s takvim, doduše već snažno potresenim i promijenjenim, predodžbama, Chardin je, okrenuvši se prema novome, posegao za novim istraživanjima i stao graditi svoju viziju u skladu sa svojim religioznim poimanjem i znanstvenim postavkama, odnosno pretpostavkama svojega doba. Nasuprot staromu antagonizmu koji je dijelio svijet subjekta i objekta, duha i materije, Teilhard je, na misaonom području, po-

nesen svojom idejom evolucionizma, naslutio apsolutno jedinstvo. *Teorija evolucije, geneza svemira i čovjeka, postepeno sređivanje i vitalizacija kozmičke tvari, imanentna prisutnost Boga u svijetu i svijeta u Bogu, genetičko jedinstvo duha i materije, uspon svijesti...* pojavili su se kao živa luč pred njegovim očima. Sve je to bilo očito u njegovoj znanstvenoj i intuitivnoj svijesti da ga ništa više nije moglo spriječiti da viče. Ta vika nije bila uvijek ugodna, nanijela je mnogo bola i neprilika samome Chardinu, ali on nije odustao od toga da ispita i dovrši svoj započeti posao.

Ponesen općom zakonitosti razvitka, u kojemu tajanstveno djeluje prst Božji, Pierre Teilhard promatra fenomenalistički svijet oko sebe. On ispituje i opisuje prošlost svijeta i čovjeka kako se tisućljećima odvijala u golemu geološkom laboratoriju. To je njegovo službeno područje. Ali, kao svestran znanstveni radnik i dubok mislilac, on osjeća potrebu da traži tajnovite niti i međusobne veze u cjelokupnom razvoju svemira. Na mahove seže za ekstrapolacijama. Prošlost mu tumači budućnost. Ali se nanovo vraća svojim znanstvenim rezultatima i u golemu geološkom i biološkom razvoju nalazi potporu za svoje postavke.

Zadržavajući se na snažnoj Pavlovoj misli, koja dominira u čitavu njegovu opusu: »Bog sve u svemu«, Chardin izvodi svoju koncepciju svemira kojemu je Uzrok, Središte i Dovršetak sam Krist. Odatle poznata misao: Krist je Alfa i Omega svemira. Svijet nije stvoren odjednom, ističe Teilhard, zreo i savršen, nego, da tako kažem, u zametku, poput stabla u klici. Svemir je golemo gradilište u kojemu *»sređenje«* preko *»složenosti«* izgrađuje sve savršenije oblike. Sve što postoji u svijetu, uključujući tu i čovjek, nije statički raspored jukstapozicije, nego genetički tijek evolucije. Jedinstveni zakon razvoja tekao je i teče od kozmičke tvari preko kozmogeneze, biogeneze, antropogeneze k noogenezi i supra-ljudskom. »U početku njegova razvitka, bilo je potrebno djelovanje transcendentnoga reda koje će — prema tajanstvenim, ali fizički podešenim uvjetima —

ucijepiti osobu Boga u ljudski kozmos.« *(La Vie Cosmique)* Sav razvoj tako ide prema konačnoj točki Omega koja na vrhu konusa prostor-vrijeme označava proslavljenog Krista.

Evolucionizam je, dakle, osnovna metoda i sigurna postavka u istraživanju i viziji patra Chardina. Njegovo dugogodišnje proučavanje transformizma od misaonog Bergsonova djela *L'Evolution créatrice* preko fosila, iskopina i analiza do usporedbi i laboratorija dovelo ga je na pomisao, koja je već bila općenito prihvaćena u svijetu znanstvenih radnika, da se svijet neprestano stvara, da nastaje, da raste. U tom idejnom okviru razvoja i rasta, s težnjom da dođe do općega jedinstva, Pierre Teilhard prodire do prvotne »kozmičke tvari« i, ne obrazlažući njezin postanak, uvlači je kao osnovnu masu u idući tijek *»stvaralačke evolucije«*. Sve što postoji, tako je pokrenuto *»iznutra«* prema rastu, prema razvoju. Materija krije u sebi tajnu života i misaonosti. Transcendentno Središte, nazovimo ga Alfa, razbudilo je u njoj tajanstvenu moć koja se očituje kao *»usmjereni razvoj«*.

Izišavši na čistac s pojmom napretka, Chardin se trudi da ga poveže sa samosvojnim bićem, s Kristom. On tako teži da uspostavi opće jedinstvo svemira, jedinstvo svijeta u njegovim dijelovima, u duhu i materiji, djelu i misli, dovodeći nas, na neki način, do novoga pojma o Mističnom tijelu u kojemu bi se inkorporirala mrtva i živa priroda s čovjekom na čelu — vitalizacija i spiritualizacija kozmičke tvari — i sve skupa našlo svoju središnju »os razvoja«, Početak i Dovršetak u Kristu.

Na ta dva temelja: *razvoj* i *rast* u Kristu — sagrađen je Chardinov svijet: kozmos postaje kozmogeneza koji inkorporiran u Kristu rađa biogenezu, iz biogeneze raste noogeneza koja, u punini vremena, prerašćuje u Kristogenezu. Kako je duboka i sugestivna ta slika koja je, poslije dugih obrada i stručnih analiza, poprimila svoj cjeloviti i zaokruženi oblik na posljednjoj stranici *Dnevnika,* u dubokoj meditaciji Velikoga četvrtka 1955! »Svemir je evolutivno usmjeren, Krist mu je središte.«

Od tih osnovnih misli u Chardinovoj viziji, preko razvoja i entitativne ukorijenjenosti svijeta u njegov Početak i Dovršetak, dolazimo do odlučne postavke: konvergentnosti svemira i genetičkoga jedinstva duha i materije koje, kako ćemo još vidjeti, može ostati samo teorija, ali za to nije manje pošten i iskren pokušaj znanstvenoga radnika i kršćanskoga mislioca koji je nastojao da nadiđe sve antinomije i razilaženja koja su često nametala kriva shvaćanja i neznanstvena tumačenja ljudske geneze.

Pristupajući misaono svojoj slici svijeta, Chardin se, u duhu fenomenalističke metode, susreće s *»unutarnjim«* i *»vanjskim«* u stvarima. Budući da zakon razvoja, kako on misli, nije bio samo somatski, nego je intencionalno usmjeren prema duhovnom, on smatra da ono »unutarnje«, pokretač i jezgra intencionalnosti, s pomoću *»dirigirane dodatnosti«*, ravna cjelokupnim razvojem. Ono »unutarnje«, težeći za sviješću, usmjerilo je čitav napor razvoja prema sve većim i sve složenijim oblicima — dok se u čovjeku nije rodila svijest koja »zna da zna«. Duh se, dakle, razvio i misao se razvijala.

Zadržavajući se uglavnom na fenomenalističkom pristupu, Teilhard odbija da raspravlja o čisto spekulativnim pitanjima. On, na primjer, ne ulazi u pitanje o postanku svemira. Ni pitanje finaliteta nije nam do kraja jasno. Chardin je tu, istina, na strani »unutarnje usmjerenosti«, ali kao da se ne može dovoljno osloniti na njezinu zakonitost. Pa ipak, pojam »unutarnjega« — zamišljen kao psihička snaga slična našoj inventivnoj sposobnosti — i »vanjskoga« — shvaćen kao izvanjski izbor u razvoju — služe našem autoru, s jedne strane, kao analitički faktori njegova fenomenalističkog pristupa i s druge kao ključ u misaonim zaključcima prema kršćanskoj viziji svemira. Budući da je evolucija, rezonira on, s čovjekom postala svjesna sama sebe, misaona, ona sama odlučuje o svojoj sudbini. Ne upućuje li to da je ona u biti intencionalna? Ili da je »dirigirana«? Prema tome, ako bi neodarvinisti, kaže Teilhard, imali prednost u predljudskim područjima razvoja — iako naravni iz-

bor ili slučaj ne bi nikada bili sposobni stvoriti organ — neolamarkisti bi bili potpuno u pravu počevši s čovjekovim razdobljem, gdje je očito da unutarnje snage sređenja ravnaju razvojem. To bi, prema Chardinu, otkrivalo da je svijet (prostor-vrijeme-energija) cjelina koja je iznutra usmjerena. Tako bi imanentnost djelovala u stvarima — a preko te bi se imanentnosti osjećalo djelovanje Božje — kao neposredno djelovanje samosvojnoga Bića na svijet.

Možda bi se moglo prigovoriti Chardinu da se on u tom svojem tumačenju razvoja s pomoću pojmova *»unutarnje«* i *»imanentno«* — povezujući ih neposredno s Božjim djelovanjem i poistovjećujući tako unutarnje snage kozmičke tvari s imanentnim djelovanjem samosvojnoga Bića — kreće po rubovima panteizma. On će nam, međutim, na to odgovoriti s Pavlovim usklikom: »Bog sve u svemu.« Zato će on u svojem teološki najzrelijem djelu, *Božanskoj Sredini,* raspravljati na dugo i široko o Božjoj prisutnosti u svijetu i svijeta u Bogu. »In eo vivimus« — moto je te misaone knjige.

Nije stvar ovoga osvrta da opravda ili opovrgne Chardinove misli. Ovaj esej ne bi smio imati drugi cilj do objektivnoga upozorenja na snažne i originalne, ali isto tako revolucionarne i nove ideje i misli koje su se slile u skladan sustav, povezujući kršćansku i evolucionističko-dinamičku sliku svijeta u jedinstvenu Chardinovu viziju. Koristeći se obilno svojim teološkim i filozofskim spoznajama, naš autor povezuje svoje prirodoznanstvene postavke sa svojim teološko-filozofskim shvaćanjima. Njegov se svemir, zato, može shvatiti samo u kršćanskoj perspektivi.

Baveći se prošlošću i budućnošću svemira, Chardin je, u stvari, zaokupljen u prvom redu proučavanjem čovjeka i njegove sudbine. Baš na tom psiho-antropološkom području on otkriva nove spoznaje i pruža svoju sliku. Počovječenje (hominizacija) je u njegovu djelu središnji događaj cjelokupnoga razvoja. Uključen u opću genezu svemira i razvoj kozmičke tvari — prema općoj shemi: atomizacija, molekularizacija, vitalizacija, nova

složenost i svijest — čovjek je ukorijenjen u opće jedinstvo kozmosa. I on je izdanak razvoja. Sve su raspoložive snage težile prema svijesti i upravo su u čovjeku, u njegovoj svijesti »koja zna da zna«, postigle svoj cilj. Čovjek je na vrhu razvitka. Noosfera je, opet, omotavši biosferu, krenula najboljim putem, u duhu konvergentnosti svemira, da, pod pritiskom vanjskih i unutarnjih snaga, dođe do potpunoga jedinstva u Kristogenezi. *(Le Phénomène humain)*

Tako Chardin dolazi do »ljudskog evolutivnog skoka«, podruštovljenja, sve snažnije kolektivne cerebralizacije, pojma »nad-ljudskoga«... On gleda našu budućnost u općem razvoju svijesti, totalizaciji i socijalizaciji društva. Taj neumorni paleontolog, koji je živio i umro jednako zaljubljen u Zemlju kao i u Nebo, uvijek je tražio i nalazio biologijski oslonac svojim postavkama u organskom razvoju biosfere i u geološkom labirintu, u utrobi Zemlje. Socijalizacija je tako u njegovim očima stvar biološko-organskoga reda; ona je nužna etapa koja se poklapa s temeljnom osi evolucije. Sa socijalizacijom, međutim, i sve većim zbližavanjem ljudskoga društva, smatra oštroumni isusovac, nastupa novi proces kolektivne cerebralizacije. Dok su se do čovjeka, tumači nam on, listovi golema kozmičkoga debla širili i granali, s čovjekom se ljudski »filum« »uvija«, »umotava«, teži zgušnjavanju i jedinstvu. Tako se, prema njemu, oblikuje novo, anatomski opipljivo »ljudsko socijalno tijelo« čiji se organi očituju u tehničkim postignućima i znanstvenim otkrićima, u odgojnom, nasljednom i mehaničkom aparatu. Kao najizrazitiji primjer kozmičke konvergentnosti, Misaono odaje kozmičko kretanje prema jedinstvu. Stoga, u općem tijeku razvoja i konusnom uzdizanju u stošcu prostor-vrijeme prema jedinstvu u točki Omega, noosfera predstavlja sve uže krugove; naglim skokom evolucije ona se obogaćuje i sigurno vodi prema sve većem zajedništvu i ultra-ljudskom. Naravno, ističe Chardin, jedinstvo i podruštovljenje moraju rasti na temelju *»simpatije«,* a ne *»prisile«.* Ljubav je, kaže

on, osnovni movens koji garantira apsolutno i zdravo jedinstvo. *(L'Avenir de l'Homme)*

Nije li Chardin, u općoj konvergentnosti i težnji da pronađe ključno rješenje teškim problemima društvene i idejne prirode, zaboravio, kako neki smatraju, na čovjeka pojedinca? O tome će se vidjeti i u ovoj knjizi. Ali, moram napomenuti da je Chardinov svijet konvergencije, totalizacije, podruštvovljenja i općih društvenih smjernica u pogledu čovječanstva kao cjeline — istodobno i svijet individuuma, područje osobnoga univerzuma, u kojemu se osoba sve više »poosobljava« i raste. Kroz rast osobe, zapravo, Teilhard gleda na rast društvenosti, svijesti i jedinstva. »U ljudskom je svijetu«, ističe on u studiji *Comment je vois,* »bitna pojava postepena totalizacija čovječanstva u kojemu se pojedinci super-osmišljavaju.«

Kao ozbiljan znanstveni radnik i kršćanski mislilac, Chardin nije mogao zastati samo na fenomenu ljudskoga razvoja. On istražuje i ide naprijed. Dok mu je »zakon ponavljanja« dokaz da će evolutivni proces i dalje teći, princip nepovratnosti (ireverzibilnosti) je njegov glavni oslonac da golemo djelo razvoja ne smije iščeznuti. Ništavilo i dezorganizacija »onoga najsavršenijeg osobnog« prema kojemu je bio usmjeren sav razvoj ne mogu se zamisliti. Budući da zakon nepovratnosti u čitavom tijeku teži da sačuva »ono što je stečeno«, svijest ne može, smatra Chardin, prema samom zakonu evolucije, nestati. Drugim riječima: čovjek je biološki i evolucionistički određen da bude besmrtan. Chardinovi razlozi za besmrtnost, međutim, nisu toliko biološke koliko psihološke prirode. »U čovjeku, naime«, kaže on u *La Réflexion de l'énergie,* »u onome času kada evolucija postaje istodobno samo-svjesna i samo-djelujuća, ona spontano postaje svjesna svoje budućnosti.« Da bi, pak, ona prihvatila sama sebe, odnosno da bi čovjek prihvatio idući skok evolucije, mora biti duboko uvjeren, ističe Chardin, da će trajno sačuvati ono »što je najvrednije u njemu«. Inače bi razvoj dalje bio nemoguć. Čovjek tako mora biti svjestan da će njegov najbolji dio, ono njegovo

»*osobno*« ili njegov »*ja*« nadživjeti. Život i njegova »samopostojanost« našli bi svoje dovršenje i svoj vrhunac zajedništva u, kako on kaže u *La Réflexion de l'énergie,* »(ne samo pomišljenom, nego stvarnom) Vrhovnom Žarištu kozmičke konvergencije«. To Žarište, na drugome mjestu, zove točkom Omega. Prevedeno u stari kršćanski rječnik, to je osoba uskrsnulog i proslavljenog Krista, Uzroka i Središta svake geneze. To je apsolutna konstanta Chardinove vizije. Jasno je tako, usprkos pojedinim nedostacima i površnim tumačenjima nekih detalja, da je Chardinov svijet, o čemu nam najsnažnije govori studija *La Réflexion de l'énergie,* kršćanski svijet, i njegov pojam osobnoga »nadživljavanja«, tj. besmrtnosti u skladu s kršćanskim poimanjem. Istina, promijenila se metoda, statička slika prešla je u evolutivno-dinamičku, ali sadržaj je ostao isti.

Rast svijeta, rast materije i svijesti, rast čovjeka i čovječanstva unose u Chardinovu viziju optimističku i vedru budućnost. Dok su brojni kršaćnski i nekršćanski pisci našega vremena od Bernanosa preko Simone Weil do Sartrea iza svojih zatvorenih knjiga, s borbom za čovjeka i njegova prava, ostavljali bol i mučninu u dušama svojih čitalaca, Chardin, naprotiv, sa svake stranice zrači duboku nadu, optimizam i vedrinu. On je svjestan da povijest raste, raste jednako kao i evolucioni tijek razvoja.

Družeći se s ljudima raznih uvjerenja i filozofskih nazora, svjestan mentaliteta svojega vremena, o. Teilhard je uočio da je kamen spoticanja na religioznom području u pitanju psihološkoga poimanja odnosa Bog-Čovjek. »Filosofia perennis«, shvatio je on, nije pristupačna ljudima našega doba; ona ih uopće ne zanima. Pojam Boga, zapravo, kao i shvaćanje odnosa Bog-Čovjek očito su različiti u jednoga seljaka, radnika, činovnika, intelektualca... Ne tumače li zato »poklonici neba« često pojam Boga na neadekvatan način? »Nesumnjivo«, kaže on u ovoj knjizi, »zbog nekoga nejasnog razloga u naše vrijeme nešto ‚ne ide više' između čovjeka i Boga *onakva kakav se predstavlja danas čovjeku.*

Sve se sada odvija kao da čovjek nema točno pred sobom sliku Boga kojemu se on želi klanjati...« Nije li ta konstatacija dovoljan razlog što se pater Chardin, iako je ostao vjeran vertikali, nije bavio ontološkim pojmovima niti je sezao za starim teodicejskim dokazima? Oštroumni isusovac osjetio je očito bilo svojega doba. Njemu je bilo važno da današnji čovjek uoči prisutnost Boga u svijetu. Kao znanstveni radnik, uostalom, nije mogao prihvatiti Tominu statiku, iako mu nikada nije palo na pamet da sruši njegovo uvjerenje. On se, dakle, okrenuo svojoj metodi i čovjeku svojega vremena. Osjetivši da se ljudske ideje mijenjaju kao stilovi i razdoblja — katedrala XIII st. nema ništa zajedničko, osim funkcije, s modernom crkvom — Chardin je prihvativši, u biti, filozofiju kršćanskog egzistencijalizma (kojoj je u odnosu Bog-čovjek još sv. Augustin povukao granice s »intimior intimo meo«), pokušao otkriti Boga *razvoja i dinamizma koji sve pokreće i u kojemu se sve odvija.* Zato njegovi izrazi *»Krist-Pokretač«, »Super-Krist«, »Omega«* — žele unijeti novo svjetlo u pitanje odnosa Bog-Zemlja-Čovjek. Iako njegova znanstveno-induktivna metoda u misaonim odlomcima postaje potpuno jasna samo kršćanskom čitatelju, Chardin se, bez sumnje, trudio da bude što bliži suvremenom čovjeku, vjerniku i nevjerniku, da otkrije kršćansku misao i učini je pristupačnom modernom svijetu. U tome je vrijednost i zasluga njegova djela što znanstveno nastupa te povezuje kršćanski nazor s novom slikom svijeta i kritičkim mentalitetom našega doba.

Osvrćući se, konačno, na suprotnosti koje su se stoljećima pojavljivale u ljudskim nazorima o sudbini čovjeka i svijeta, Piere Teilhard, u duhu razvoja, nastoji pomiriti i uskladiti dva suvremena uvjerenja: vjeru u Boga i vjeru u svijet. Napuštajući svaku raspravu s onima koji ne vjeruju u napredak, on traži zajedničke točke u gledištima onih koji, naprotiv, vjeruju da se Zemlja »miče« i da povijest ide naprijed. Zaljubljen u Zemlju kao i u Nebo, ovaj veliki pacifist i humanist upozorava da je pogrešno dijeliti snage koje »vjeruju«.

Vjerski (kršćanski) zanos prema »gore«, kaže on, i ateistički (marksistički) prema »naprijed« — horizontala i vertikala — u biti se ne isključuju. Vjera u Boga, smatra Teilhard, podržava vjeru u Zemlju, vjera u Zemlju podiže vjeru u Boga. Tako neumorni pater traži zajedničku rezultantu ljudskoga zanosa: u rezultanti onoga *»gore«* i onoga *»naprijed«*. Budućnost je složnoga čovječanstva, ističe on, u kretanju i zanosu »prema gore preko naprijed«. »Spas (izlaz) je«, potvrđuje opet u *Osnovnom pitanju,* »istodobno Gore i Naprijed — u Kristu spasitelju i pokretaču, ne samo pojedinaca nego čitave antropogeneze.«

Gledana u svojoj cjelini, Chardinova je vizija duboko kršćanska. U pojedinim pitanjima, međutim, i svojem smionom obliku očito nije savim dorečena. Uz to, bez sumnje, odstupa u nekim važnim točkama od tradicionalnih kršćanskih gledišta. Nije li to bio razlog da je izazvala oštru kritiku? Zbog svojih lucidnih, ali nedovoljno obrazloženih, misli o kozmogenezi, genetičkom jedinstvu duha i materije, antropogenezi, postanku kozmičke tvari te njezinim imanentnim snagma i vitalizaciji... Chardin je za mnoge postao kamen spoticanja. Izdan je svojedobno (1962) javni »Monitum« u kojemu se Crkva ograđuje od gornjih postavki i smatra opasnim pojedina gledišta koja Chardin zastupa. Ne može se još ni danas kazati, poslije tolikih studija i svestrane potpore Chardinu, da je on u svojem pionirskom ali ozbiljnom radu uspio pronaći prava rješenja i kazati posljednju riječ. Pa ipak, danas je jasno da kršćanske znanstvene radnike i mislioce čeka naporan put i rad u istom smjeru i uz iste metode kojih se pridržavao Teilhard. Ako je sam Pio XII u svoje vrijeme isticao da je katolički znanstvenik slobodan da istražuje na polju prirodoslovnih znanosti, prihvaćajući evolucionizam sve do granica dok priznaje djelovanje Božje u evoluciji, ma kakva bila, ima li razloga odbacivati Chardina? Za katoličku se misao nameće dužnost da se ne zatvara u prolazne filozofske i znanstvene metode, još manje da nove pokušaje proglašava »heretičnima«. Danas je barem oči-

to koliko su pojedina zatvaranja i vezivanja uz povijesno prolazna stajališta ljudske mudrosti bila na štetu zdravom razvoju kršćanske i uopće ljudske misli.

Predbacuje se Chardinu da je naginjao materijalizmu, da je preuzeo svoje misli od Marxa i Darwina. U tome se, bez sumnje, pretjerava. Nitko ne može zanijekati Chardinovu vjeru koja prati »os razvoja« od Alfe do Omege prema jedinstvu u Bogu. Ako je naš autor pokušao dati nova tumačenja, prihvaćajući evolucionizam kao gotovu činjenicu, te u tom smislu iznio svoju antropološku i — usudio bih se reći — kozmološko-teološku koncepciju svijeta i čovjeka, ističući snage materije i povezujući ih uvijek s kršćanskim pojmom »actio Dei ad extra« — kada i ne bi uspio, on je, s čvrstom vjerom u Boga, u svojem znanstvenom radu pokazao put prema novim istraživanjima. Što se tiče Marxa i Darwina, svi mi danas dugujemo ovoj dvojici: prvome u socijalnome području, drugome u biološko-evolutivnoj slici svijeta. Međutim, Chardin je, očito, ponesen svojim istraživanjima otkrio i sam u geologijskom laboratoriju da je evolucionizam ispravna postavka, a u Evanđelju je našao da je samo socijalna pravda praktično ostvareno kršćanstvo. Stoga nije potrebno poricati Chardinu njegov doprinos u tim osnovnim pitanjima.

Ne ulazeći potanje u ocjenu i vrednovanje pojedinih detalja Chardinove vizije, moramo naglasiti da je snažno potresao — i to je bilo potrebno — ustaljena statička gledišta svoje sredine, unio je više dinamizma u kršćanski život i kršćansku misao, ispravno ocijenio socijalnu stranu i zemaljske vrednote u ljudskom društvu, povezao kršćanski nazor s općenito danas priznatom evolucionističkom slikom svijeta, potakao na razmišljanje i pripremio buduće generacije za zajedničku ljubav u Kristu. Otvorio je put kršćanskim misliocima i znanstvenim radnicima, pomogao im da se bez bojazni kreću po teško spoznatljivim područjima prošlosti i budućnosti. Ne može se, dakle, poreći njegove zasluge u znanstvenom pogledu i traženju zajedničkoga jezika između kršćanske misli i suvremenoga mentaliteta. Očito, jasniji

je i uvjerljiviji na području horizontale, ali se ne može kazati da je zanemario vertikalu. Kao znanstveni radnik, paleontolog i prirodoslovac, držao se svoje znanstvene metode i nerado je zalazio u spekulativna pitanja, ali je vrlo rado upirao prstom prema Bogu i ukazivao na nj kao na Središte čitave kozmogeneze.

Chardin, naravno, nije nepogrešiv i nitko ga takvim ne smatra. Možda je on djelomično i promašio. Pa ipak, on je pravo duhovno osvježenje u znanstveno-misaonom svijetu XX st. — koliko na području katoličke misli, toliko u razmjerima svjetske pragomatičko-materijalističke i egzistencijalno-pesimističke atmosfere.

Sve to nas je upravo vodilo kada smo se odlučili da hrvatsku javnost upoznamo sa Chardinovom koncepcijom svemira. Vrijeme je da ga i mi možemo čitati na svojem jeziku. Izabrali smo njegovu *Budućnost čovjeka* jer nam se čini da se u toj zbirci eseja najbolje odražava opća Chardinova misao: njegova humanistička poruka i razvojni tijek kozmogeneze prema Kristogenezi i jedinstvu u Bogu.

Drago Šimundža